МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВАЩУК ОЛЕСЯ ПЕТРІВНА

УДК 343.98+316.772.2

ДИСЕРТАЦІЯ
АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНА НЕВЕРБАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСАДИ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
«081» Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ О.П. Ващук

Науковий консультант:
ТІЩЕНКО Валерій Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Одеса-2018

АНОТАЦІЯ

Ващук О.П. **Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018.

На всіх стадіях кримінального провадження інформація відіграє вирішальну роль у доказуванні сутності події, обставин злочину та винуватості обвинувачених. Розслідування злочинів у криміналістичному аспекті являє собою складну пізнавально-посвідчувальну діяльність, що забезпечується своєчасним і повним відшукуванням, декодуванням, аналізом та використанням інформації, яка стосується кримінально-релевантної події та причетних до неї осіб. Як відомо, джерелами такої інформації є люди й наслідки їхніх дій, предмети, документи, сліди, явища тощо. Особливого значення в кримінальному провадженні набуває сприйняття, дослідження та використання антроподжерельної (суб'єктної) інформації, що може бути виражена у вербальній і невербальній формах.

Якщо проблеми вербальної інформації в кримінальному провадженні були об'єктом численних наукових досліджень у працях криміналістів, процесуалістів, психологів, то значенню, аналізу можливостей, напрямків, методів і засобів сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації в науковій літературі не приділялося відповідної уваги. Проте слід зауважити, що розуміння та інтерпретація змісту невербальної інформації не менш важливі, ніж зміст вербальної інформації, оскільки в більшості випадків вона підтверджує вербальну або суперечить їй та не усвідомлена суб'єктом її вираження віддзеркалює його думки та емоції. Правильне розуміння

невербальної суб’єктної інформації дає змогу вірно оцінити психологічний стан суб’єкта на момент проведення процесуальної дії, його позицію, ставлення до розслідуваної події та її учасників, прийняти адекватне рішення щодо застосування відповідних тактичних прийомів і техніко-криміналістичних засобів, а також організаційних і забезпечувальних заходів.

Вказані обставини зумовили необхідність здійснення окремого наукового висвітлення теоретико-методологічних та практичних сторін антроподжерельної невербальної інформації, надання рекомендацій щодо її використання у ході досудового розслідування та судового провадження. Отже, необхідність розробки комплексної криміналістичної концепції про антроподжерельну невербальну інформацію в кримінальному провадженні зумовила обрання теми даного дисертаційного дослідження.

Мета дослідження полягає у формуванні комплексної криміналістичної концепції сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Дана праця є самостійною, завершеною науковою роботою, є першою в Україні кваліфікаційною науковою працею, у якій запропоновано комплексну криміналістичну концепцію сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Сформульовані в ній положення і наукові результати мають теоретичне і практичне значення. Вони побудовані на основі особистого дослідження і критичного аналізу чисельних наукових і нормативних джерел.

До цього часу в Україні на рівні дисертації не розроблювалися шляхи вирішення проблем використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

За своєю структурою дисертація складається із вступу, п’яти розділів, висновків, додатків, переліку використаних джерел.

У першому розділі визначено ступінь наукової розробленості проблеми застосування невербальної інформації в криміналістиці та стан формування

наукових положень щодо невербальної інформації у кримінальному провадженні. Наукові розробки проблематики невербальної інформації в криміналістиці здійснювалися в три етапи. Сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації розглядалось у трьох аспектах: 1) психофізіологічному; 2) особистісному; 3) соціальному.

Другий розділ дисертації присвячено розгляду основних положень концепції про антроподжерельну невербальну інформацію – її поняття, джерела, класифікацію, значення та принципи використання. Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні – це відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних та інших властивостей і ознак стану та мовлення (або проявів позамовного спілкування) осіб, залучених до кримінального провадження, з метою з'ясування їх відношення до розслідуваної події. Джерелами походження зазначеної інформації є зовнішність учасника кримінального провадження, його емоційний стан, супутні ознаки. Визначено видами невербальної інформації в кримінальному провадженні - енвайроментджерельну та антроподжерельну невербальну інформацію. Встановлено, що антроподжерельна невербальна інформація відіграє допоміжне, орієнтовне значення у процесі доказування. Відповідно до чинного КПК України така інформація має доказове значення у кримінальному провадженні тільки під час проведення психологічної експертизи із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

У третьому розділі розглянуто систему методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, охарактеризовано традиційні та інноваційні методи та засоби її дослідження. Методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні поділені на: традиційні методи і засоби дослідження та інноваційні методи дослідження. До традиційних методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні віднесено чуттєво-раціональні, технічні й змішані.

До перших належать методи: спостереження; порівняння; експерименту; моделювання; мовної комунікації; опису. Технічними методами та засобами є аудіо- і відеофіксація і дослідження із застосуванням поліграфа або його модифікованих видів. Змішані методи поєднують чуттєве і раціональне пізнання при одночасному застосуванні технічних засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Інноваційними методами дослідження антроподжерельної невербальної інформації є: верифікація; валідація; вербалізація; психофізіологічний метод.

Четвертий розділ дисертації присвячено дослідженню особливостей тактики сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні та при проведенні допиту й обшуку. Такі особливості при проведенні допиту полягають у тому, що: 1) сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації дозволяє побудувати тактику допиту учасника кримінального провадження у вигляді: підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії – оцінка ситуації слідчої (розшукової) дії – виявлення та декодування проявів антроподжерельної невербальної інформації слідчої (розшукової) дії – використання антроподжерельної невербальної інформації при діагностиці психофізіологічного стану учасника слідчої (розшукової) дії – застосування вибіркової системи тактичних комбінацій, що веде до підвищення ефективності слідчої (розшукової) дії; 2) встановлення психологічного контакту і використання антроподжерельної невербальної інформації під час допиту здійснюється в процесі розпізнавання слідчим/прокурором ситуації слідчої (розшукової) дії, і навпаки, це дозволяє не тільки встановлювати контакт, а й рефлексивно керувати процесом слідчої (розшукової) дії; 3) отримані результати допиту повинні бути зафіксовані та оцінені як попередні, що відображають тенденції у взаєминах слідчого/прокурора і допитуваного, наявність у допитуваного знань щодо кримінально-релевантної події. Сформульовані окремі рекомендації при проведенні обшуку.

У п’ятому розділі дисертації розглянуто загальні положення та особливості тактики сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні. Невербальна інформація в судовому провадженні розуміється через невербальну комунікацію і являє собою обмін невербальними знаками та їх інтерпретацію. Дешифрування антроподжерельної невербальної інформації надає сторонам та судді велику кількість додаткової інформації, яку вони не можуть отримати по вербальних каналах спілкування за короткий проміжок часу спілкування. Така інформація розподілена на три групи: 1) про особистість кожного учасника кримінального провадження; 2) про ставлення учасників кримінального провадження один до одного, динаміку взаємин під час судового провадження; 3) про ставлення учасників кримінального провадження до самої кримінально-релевантної події та кримінального провадження в цілому. Сформульовані загальні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні стороні обвинувачення і захисту та суду.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у науково-дослідній роботі для розвитку положень про антроподжерельну невербальну інформацію в криміналістиці; у навчальному процесі при викладанні у закладах вищої освіти навчальних дисциплін з криміналістики та судової експертизи, при підготовці відповідних підручників і навчальних посібників, у процесі підготовки експертних кадрів; у правозастосовній діяльності для підвищення ефективності досудового розслідування і судового провадження, проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Основні положення і результати дисертації відображені в монографії, 29 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 7 статтях – у наукових періодичних зарубіжних виданнях, у 51 тезі доповідей на різних наукових заходах в Україні та зарубіжжі.

Ключові слова: невербальна інформація, антроподжерельна невербальна інформація, метод дослідження, верифікація, валідація, принцип використання, тактика використання.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Монографія:

1. Ващук О.П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи: монографія. Одеса: Гельветика, 2017. 430 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Ващук О.П. Класифікація брехні при розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Том 4. Ч. 1. Вип. 20. С. 114-116.

3. Ващук О.П. Класифікація невербальної інформації в криміналістиці. *Актуальні питання публічного та приватного права.* 2013. №1(01). С. 154-157.

4. Ващук О.П. Невербальна інформація як один із видів криміналістичної інформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* Одеса, 2013. Вип. 6-2. С. 110-113.

5. Ващук О.П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження. *Актуальні проблеми держави і права.* Одеса: Юридична література, 2013. Вип. 70. С. 309-315.

6. Ващук О.П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Право і суспільство.* 2013. Вип. 6. С. 293-297.

7. Ващук О.П. Сучасні можливості використання невербальної інформації в розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2013. Вип. 4. Т. 2. С. 145-147.

8. Ващук О.П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту. *Митна справа.* 2013. №5 (2.2). С. 50-55.

9. Ващук О.П. Механізм слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту. *Порівняльно-аналітичне право.* 2013. №3-2. С. 287-289.

10. Ващук О.П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадського.* 2013. Т. 26(65). №2-2. С. 293-299.

11. Ващук О.П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект. *Криминалистика и судебная экспертиза.* Киев: Министерство юстиции Украины, 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 32-34.

12. Ващук О.П. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні. *Юридичний вісник*. 2013. №4. С. 105-109.

13. Ващук О.П. К вопросу о криминалистическом исследовании невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Криминалистика и судебная експертиза*. 2014. Вып. 59. С. 196-203.

14. Ващук О.П. Криміналістична характеристика та класифікація самообмови при розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2014. Вип. 10-2. С. 114-116.

15. Ващук О.П. Верифікація інформації у судовому провадженні з перегляду судових рішень. *Вісник кримінального судочинства*. Київ: Правова єдність, 2015. №3. С. 22-27.

16. Ващук О.П. Складові емоційного стану потерпілого та їх вплив на його показання. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса: Юридична література, 2015. Т. XVI. С. 335-341.

17. Ващук О.П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». 2015. Т. 3. Вип. 6. С. 89-92.

18. Ващук О.П. Співвідношення верифікації та валідації в кримінальному провадженні. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.* Київ: Піраміда, 2016. Вип. 1. С. 45-48.

19. Ващук О.П. Місце верифікації та валідації в судовому провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. Одеса, 2016. Вип. 23. С. 182-184.

20. Ващук О.П. Верифікація та валідація на досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми держави і права.* 2016. Вип. 76. С. 18-22.

21. Ващук О.П. Особливий порядок кримінального провадження: верифікація даних. *Актуальні проблеми політики.* 2016. Вип. 58. С. 251-257.

22. Ващук О.П. Вплив емоційного стану потерпілого на його показання. *Криміналістика і судова експертиза.* 2016. Вип. 61. С. 508-521.

23. Ващук О.П. Сучасні можливості верифікації невербальної інформації в межах кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2016. №6. С. 213-216.

24. Ващук О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: верифікація даних. *Часопис Київського університету права.* 2016. №4. С. 306-309.

25. Ващук О.П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2016. Вип. 2(11). С. 87-90.

26. Ващук О.П. Питання верифікації та валідації у кримінальному провадженні: методи пізнання невербальної інформації. *Право України.* 2017. №6. С. 159-163.

27. Ващук О.П. Використання невербальної інформації у розробці методики розслідування окремих категорій злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса: «Юридична література», 2017. Т. 19. С. 77-85.

28. Ващук О.П. Використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Правова держава.* 2017. Вип. 25. С. 140-148.

29. Ващук О.П. Судова експертиза в межах кримінального провадження: психофізіологічне дослідження. *Вісник кримінального судочинства.* Київ: Правова єдність, 2017. №2. С. 19-24.

30. Ващук О.П. Формування криміналістичної невербалістики. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. №11. С. 203-206.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з юридичного напряму:

31. Ващук О.П. Механизм следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего при допроси. *Legea şi viaţa.* 2013. №11(263). P. 42-45.

32. Ващук О.П. Определение термина «невербальная информация» в современной криминалистике. *Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем:* сб. науч. ст. /ГрГУ им. Я. Купалы. Гродно: ГрГМУ, 2013. С. 376-379.

33. Ващук О.П. О классификации ложных показаний в уголовном производстве. *Проблемы уголовного процесса, криминалистики и судебной экспертизы.* Саратов, 2014. №1(3). С. 52-57.

34. Ващук О.П. Невербальна інформація у кримінальному судочинстві: допит. *Национальный юридический журнал: теория и практика.* Кишинев, 2014. №6(10). С. 234-237.

35. Ващук О.П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні. *Evropský politický a právní diskurz.* 2016. Т. 3. Вип. 6. С. 258-262.

36. Ващук О.П. Formation of criminalistical nonverbalistics. *Legea şi viaţa.* 2017. №12/2 (312). P. 35-37.

37. Ващук О.П. Формування криміналістичного підходу до вивчення невербальної інформації в кримінальному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2017. №5. С. 58-65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

38. Ващук О.П. Ложь и прочие формы обмана при проведении допроса. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 30 лист. 2012 р.). У 2-х ч. Одеса: Фенікс, 2012. Ч. 2. С. 407-409.

39. Ващук О.П. Місце лімбічної системи людини у невербальній комунікації. *Правова системи України: сучасні тенденції та фактори розвитку:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25-26 січ. 2013 р.). У 2-х ч. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. Ч. ІІ. С. 87-88.

40. Ващук О.П. Деякі методи пізнання невербальної інформації в криміналістиці. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 1-2 лют. 2013 р.). У 2-х ч. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2013. Ч. ІІ. С. 92-93.

41. Ващук О.П. Щодо спостереження як методу пізнання невербальної інформації при розслідуванні злочинів. *Реформування та розвиток науки: сучасні виклики:* матер. Міжнар. конф. (2 лют. 2013 р., м. Київ). У 2-х ч. Київ: Юридичні науки, 2013. Ч. 1. С. 17-20.

42. Ващук О.П. Особливості класифікації брехні при розслідуванні злочинів. *Актуальні питання розвитку державності та правотворчої діяльності в Україні:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 02-03 лют. 2013 р.). У 2-х т. Харків: ГО «Асоціація аспірантів- юристів», 2013. Т. 2. С. 62-64.

43. Ващук О.П. Обман як протидія розслідуванню злочинів. *Роль права та закону в громадянському суспільстві:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Київ, 8-9 лют. 2013 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2013. С. 120-122.

44. Ващук О.П. Проблеми класифікації невербальної інформації у криміналістиці. *Право як ефективний суспільний регулятор:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15-16 лют. 2013 р.). У 2-х ч. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. Ч. ІІ. С. 76-77.

45. Ващук О.П. Питання верифікації в допиті. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 16-17 лют. 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 110-112.

46. Ващук О.П. Невербальна інформація на попередній стадії допиту. *Стратегія і тактика правових реформ: виклики сучасності:* зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конфер. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 5 бер. 2013 р.). Київ, 2013. С. 251-254.

47. Ващук О.П. Вербалізація і верифікація в контексті проведення слідчих (розшукових) дій. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні:* питання взаємодії: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 30-31 бер. 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 216-218.

48. Ващук О.П. Динамічні ознаки людини: криміналістичне дослідження. *Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики:* матер. міжнар. наук.- практ. конф. (18-19 квіт. 2013 р., м. Сімферополь-Алушта). Сімферополь: ДІАЙПІ, 2013. С. 34-35.

49. Ващук О.П. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину. *Правове життя сучасної України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 трав. 2013 р.). У 2-х т. НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 525-527.

50. Ващук О.П. Невербальна інформація в криміналістиці: вступ. *Невербальна інформація: наукові та практичні аспекти в криміналістиці:* матер. Міжнар. кр. столу (м. Одеса, 17 трав. 2013 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 14-17.

51. Ващук О.П. Окремий метод слідчого пізнання – слідче спостереження: структура. *Сучасні проблеми криміналістики:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В.П. Колмакова (27-28 вер. 2013 р., м. Одеса). Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 72-75.

52. Ващук О.П. Психологічні основи сприйняття, переробки та відображення невербальної інформації при розслідуванні злочинів. *Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід:* зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конфер. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 8 жовт. 2013 р.). Київ, 2013. С. 219-221.

53. Ващук О.П. Верифікація при проведенні обшуку. *Юридична наука: проблеми та досягнення:* матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 19 лют. 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 37-40.

54. Ващук О.П. Деякі аспекти механізму слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики:* матер. V-ї Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 лист. 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 226-228.

55. Ващук О.П. Щодо фіксації невербальної інформації в ході проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 7-8 лист. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 72-74.

56. Ващук О.П. Питання теорії криміналістичної класифікації ознак зовнішності людини. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 15-16 лист. 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 98-100.

57. Ващук О.П. До питання про невербальну інформацію в криміналістиці. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави:* матер. Міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (м. Харків, 20-21 лист. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 641-644.

58. Ващук О.П. Деякі аспекти класифікації брехні на досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні:* матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (27 лист. 2013 р., м. Одеса) /відп. за випуск Ю.П. Аленін. Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 331-333.

59. Ващук О.П. Актуальные вопросы механизма следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего. *Актуальные проблемы криминалистической тактики:* матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 28 марта 2014 г.). Москва: Юрлитинформ, 2014. С. 43-46.

60. Ващук О.П. Деякі завдання невербальної інформації в кримінальному судочинстві. *Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах:* матер. кр. столу (м. Київ, 4 квіт. 2014 р.). Київ: ФОП Ліпкан О.С., 2014. С. 124-126.

61. Ващук О.П. Некоторые принципы использования невербальной информации. *Правове життя сучасної України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С.В. Ківалова (16-17 трав. 2014 р., м. Одеса). У 2-х т. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. Т. 1. С. 749-751.

62. Ващук О.П. Возможности исследования невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Інформаційне забезпечення*

розслідування злочинів: матер. Міжнар. кр. столу (м. Одеса, 30 трав. 2014 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2014. С. 30-32.

63. Ващук О.П. Актуальные вопросы следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 5-6 груд. 2014 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. С. 103-104.

64. Ващук О.П. Возможность формирования понятий новых методов, способов, приемов и средств исследования в криминалистике. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 12-13 груд. 2014 р.). У 2-х ч. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Ч. ІІ. С. 131-133.

65. Ващук О.П. Возможности создания методики криминалистического исследования невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Сучасне державоутворення та правотворення: питання теорії та практики:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12-13 груд. 2014 р.). У 2-х ч. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. Ч. ІІ. С. 100-102.

66. Ващук О.П. Приховування невербальних проявів допитуваним. *Правова реформа та забезпечення демократизацій них процесів і національної безпеки в України:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12-13 груд. 2014 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2014. С. 177-178.

67. Ващук О.П. Некоторые задачи исследования невербальной информации. *Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики России и стран СНГ:* матер. Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 85-летию со дня рождения проф., д-ра юрид. наук, засл. деятеля высшей школы Юрия Даниловича Лившица (4 апр. 2014 г., г. Челябинск). В 2-х ч. Ч. ІІ. Челябинск: Цицеро, 2014. С. 162-165.

68. Ващук О.П. О мотивационно-поведенческом факторе самооговора в расследовании пре ступлений. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза:* матер. Междунар. науч.-практ. конф. (27-28 марта 2015 г., г. Кишинев). В 2-х ч. Кишинев, 2015. Ч. 2. С. 66-68.

69. Ващук О.П. Щодо деяких типових слідчих ситуацій при самообмові підозрюваного. *Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 квітня 2015 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 112-113.

70. Ващук О.П. Щодо деяких загальних питань дослідження невербальної інформації у ході допиту. *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 квіт. 2015 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 114-115.

71. Ващук О.П. Складові самообмови: причини та ознаки. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 трав. 2015 р., м. Одеса). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. С. 385-387.

72. Ващук О.П. Щодо складових емоційного стану учасників кримінального провадження. *Актуальні питання державотворення в Україні:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (22 трав. 2015 р., м. Київ). Київ: Прінт-Сервіс, 2015. С. 410-412.

73. Ващук О.П. Щодо методів виходу зі стресового стану потерпілого на попередній стадії допиту. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. Міжнар. кр. столу (29 трав. 2015 р., м. Одеса); НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. С. 51-53.

74. Ващук О.П. Дослідження невербальної інформації при проведенні слідчих дій на досудовому розслідуванні. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування:* матер. дистанц. конф. (м. Одеса, 2 квіт. 2016 р.); Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 28-30.

75. Ващук О.П. Термін «Невербальна інформація» і «невербалістика» в криміналістиці. *Мова криміналістики:* матер. наук. семінару (22 квіт. 2016 р., м. Одеса). Одеса, 2016. С. 23-26.

76. Ващук О.П. Можливості використання невербальної інформації в кримінальному провадженні. *Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie «Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatvanie l'udskych prav»* (6-7 maj 2016) /Paneuropska vysoka skola, Fakulta prava. Bratislava, 2016. С. 204-206.

77. Ващук О.П. Деякі аспекти використання невербальної інформації при проведенні слідчих дій. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (20 трав. 2016 р., м. Одеса). У 2 т. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. Т. 2. С. 364-366.

78. Ващук О.П. Зародження нової концепції фіксації невербальної інформації в судовому провадженні. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. IV Міжнар. кр. столу (27 трав. 2016 р., м. Одеса) /НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 31-34.

79. Ващук О.П. Підстави для класифікації неправдивих показань у криміналістиці. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування:* матер. дистанц. конф. (м. Одеса, 25 лист. 2016 р.); Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 39-40.

80. Ващук О.П. Інструментальні методи дослідження невербальної інформації. *Значення та особливості застосування спеціальних знань у*

розслідуванні: матер. кр. столу (9 груд. 2016 р., м. Одеса). Одеса: Фенікс, 2016. С. 18-20.

81. Ващук О.П. Окремі питання процесу передачі невербальної інформації: криміналістичний аспект. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. до 70-річчя д.ю.н., проф. Юрія Павловича Аленіна (м. Одеса, 21 квіт. 2017 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2017. С. 270-273.

82. Ващук О.П. The Development of the Doctrine of Non-Verbal Information in Theory of Criminalistics. *IX International Conference «Exploration, education and progress in the third millennium»* (5th May 2017, Galati). Galati, 2017. С. 43.

83. Ващук О.П. Щодо виокремлення напрямів дослідження тактики використання невербальної інформації в криміналістиці. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. до 20-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 422-424.

84. Ващук О.П. Місце невербальної інформації в криміналістичній тактиці: тактичне рішення. І*нформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. V Міжнар. кр. столу (26 трав. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 22-25.

85. Ващук О.П. Research direction of tactics of use Nonverbal information in criminalistic. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. V Міжнар. круг. столу (26 трав. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 25-27.

86. Ващук О.П. Завдання криміналістичної невербалістики. *Одеські юридичні читання:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 лист. 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 171-172.

87. Ващук О.П. Складові терміна «криміналістична невербалістика». *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи:* матер. Міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2017 р.). У 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 207-208.

88. Ващук О.П. Криміналістичний підхід до вивчення невербальної інформації. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування:* матер. ІІІ дистанц. наук. конф. до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса 11 грудня 2017 р). Одеса: Юрид. л-ра, 2017. С. 11-13.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

89. Ващук О.П. Щодо криміналістичної класифікації зовнішності людини. *Новітні наукові дослідження держави і права – 2013:* зб. наук. пр. /за ред. П. М. Шапірка, О. В. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2013. С. 27-29.

90. Ващук О.П. Використання невербальної інформації при проведенні допиту: теоретичні питання. *Карпатський правничий часопис.* 2013. Вип. 1(01). С. 17-21.

91. Ващук О.П. О принципах использования невербальной информации в уголовном судопроизводстве. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика:* зб. наук. пр. У 2-х т. Харків: Видавнича агенція «Апостіль», 2014. Т. 1. С. 62-68.

92. Ващук О.П. Возможности классификации ложных показаний. *Криминаліст першодрукований.* 2015. Вип. 10. С. 58-61.

93. Ващук О.П. Polygraph and Psycho-Physiological Diagnostics of Personality. *Polygraph and Psycho-Physiological diagnostics of personality. Compendium of lectures.* Odesa: Publishing House «Helvetica», 2015. 44 p.

94. Ващук О.П. Характеристика факторов и признаков самооговора подозреваемого в уголовном производстве. *Криминалистика и судебная*

экспертология: наука, обучение, практика XI: сб. науч. статей. Вильнюс, 2015. С. 225-233.

95. Ващук О.П Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посіб. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. 84 с.

96. Ващук О.П. Криміналістична невербалістика: навч.-метод. посіб. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 88 с.

97. Ващук О.П. Психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посіб. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 108 с.

98. Ващук О.П. Формирование методики психофизиологической экспертизы в уголовном производстве. *Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика XIII:* сбор. науч. трудов. Вильнюс, 2017. Ч. 2. С. 478-485.

99. Ващук О.П. Criminalistic investigation of non-verbal information: opportunities and prospects. *Криміналіст першодрукований.* 2017. №14. С. 47-53.

SUMMARY

Vashchuk O.P. **Anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings: criminalistical principles.** – Manuscript.

The Thesis for the Degree of Doctor of Law in Specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; court examination; operative-investigative action. – National University «Odesa Law Academy». Odesa, 2018.

Information at all stages of criminal proceedings plays a decisive role in proving the essence of the event, the circumstances of the crime and the guilt of the accused. Investigation of crimes in criminalistical aspect is a complex cognitive-empowering activity, which is ensured by timely and full-fledged retrieval, decoding, analysis and use of information relevant to a criminally relevant event and persons involved therein. As you know, the sources of such information are people and the consequences of their actions, objects, documents, traces, phenomena, etc. Of particular importance in criminal proceedings are the perception, study and use of

anthropogenic (subjective) information that can be expressed in verbal and nonverbal forms.

If the problems of verbal information in criminal proceedings were the subject of numerous scientific studies in the writings of criminalists, processualists, psychologists, then the meaning, analysis of possibilities, directions, methods and means of perception and use of anthropogenic nonverbal information in the scientific literature was not given due attention. However, it should be noted that the understanding and interpretation of the content of nonverbal information is no less important than the content of verbal information, since in most cases it is verbal or contradictory to it and its expression is not understood by the subject, it reflects his thoughts and emotions. Correct understanding of nonverbal subjective information makes it possible to correctly assess the psychological state of the subject at the time of procedural action, his position, attitude to the investigated event and its participants, to take an adequate decision on the use of appropriate tactical techniques and technical and criminalistical means, as well as organizational and security measures.

These circumstances led to the need for a separate scientific coverage of theoretical and methodological and practical aspects of anthropogenic nonverbal information, providing recommendations for its use during the pre-trial investigation and judicial proceedings. Consequently, the necessity of developing a comprehensive criminalistical concept of anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings led to the choice of the topic of this dissertation study.

The purpose of the study is to form a comprehensive criminalistical concept of perception and use of anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings.

This work is an independent, completed scientific work, is the first Ukrainian qualification scientific work, which offers a comprehensive criminalistical concept of perception and use of anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings. The positions and scientific results formulated therein have a theoretical and practical

significance. They are built on the basis of personal research and critical analysis of numerical scientific and normative sources.

By this time, in Ukraine, at the level of the dissertation, there were no ways to solve the problems of using anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings.

The structure of the thesis consists of an introduction, five chapters, conclusion, applications, list of sources.

The first chapter defines the degree of scientific elaboration of the problem of using nonverbal information in criminalistics and the state of formation of scientific provisions regarding nonverbal information in criminal proceedings. Scientific developments in the issues of nonverbal information in criminalistics were carried out in three stages. The analysis of scientific sources devoted to the perception and use of anthropogenic nonverbal information, allowed to consider it in three aspects: 1) psychophysiological; 2) personal (the influence of the characteristics of the participant – subject of perception on the regularities of criminal proceedings); 3) social (the influence of social factors on the participant in criminal proceedings).

The second chapter of the dissertation is devoted to consideration of the main provisions of the concept of anthropogenic nonverbal information - its definition, sources, classification, meaning and principles of use. Anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings is personal information about psychological, physiological, social and other properties and signs of state and speech (or manifestations of nonverbal communication) of persons involved in criminal proceedings in order to determine their relation to the investigated event. The sources of the origin of the indicated information are the appearance of the participant in the criminal proceedings, his emotional state, and the accompanying features. Nonverbal information in the criminal proceedings is environmentogenic and anthropogenic nonverbal information. Anthropogenic nonverbal information plays an auxiliary, indicative value in the process of proof. According to the current CPC of Ukraine,

such information has probative value in criminal proceedings only during a psychological examination with the use of a computer polygraph.

The third chapter examines the system of methods and means of research of anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings, describes traditional and innovative methods and means of its research. Methods and means of research on anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings are divided into: traditional methods and means of investigation and innovative research methods. To traditional methods and means of research of anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings attributed sensual-rational, technical and mixed. The first methods include: observation; comparison; experiment; modeling; linguistic communication; description. Technical methods and means are audio and video fixation and research using the polygraph or its modified species. Mixed methods combine sensory and rational knowledge with the simultaneous application of technical means of research on anthropogenic nonverbal information in criminal proceedings. Innovative methods of research of anthropogenic nonverbal information are: verification; validation; verbalization; psychophysiological method.

The fourth chapter of the dissertation is devoted to the study of the peculiarities of the tactics of perception and the use of anthropogenic nonverbal information on pre-trial investigation and during interrogation and search. The following are: 1) the perception and use of anthropogenic nonverbal information allows us to construct a tactic for interrogating a participant in a criminal proceeding in the form of: preparation for an investigative (detective) action - assessment of the situation of the investigative (detective) action – detection and decoding of manifestations of anthropogenic nonverbal information of the investigator (investigative) action – the use of anthropogenic nonverbal information in the diagnosis of the psycho-physiological state of the participant in the investigative (detective) action – the use of selective system of tactical combinations, leading to more effective investigative (detective) action; 2) the establishment of psychological contact and the use of anthropogenic nonverbal information during interrogation is carried out in the

process of the investigator/prosecutor recognizing the situation of the investigative (detective) action, and on the contrary, it allows not only to establish contact, but also to reflexively control the process of investigative (detective) action; 3) the results of the interrogation received should be recorded and evaluated as preliminary, reflecting the trends in the relationship between the investigator/prosecutor and the interrogator, the presence of interrogated knowledge about a criminal-relevant event. Certain recommendations during the search are formulated.

The fifth chapter of the dissertation deals with the general provisions and features of the tactics of perception and the use of anthropogenic nonverbal information in court proceedings. Nonverbal information in court proceedings is understood through nonverbal communication and represents the exchange of nonverbal signs and their interpretation. Decoding anthropogenic nonverbal information provides parties and judges with a large amount of additional information that they cannot receive from verbal communication channels in a short period of communication. Such information is divided into three groups: 1) the identity of each participant in criminal proceedings; 2) the attitude of the participants in criminal proceedings to each other, the dynamics of relations during the court proceedings; 3) about the attitude of participants in criminal proceedings to the most criminal-relevant event and criminal proceedings in general. The general provisions of the tactics of the use of anthropogenic nonverbal information in court proceedings consist in such recommendations to the prosecution and the court.

The practical significance of the results obtained is that the conclusions and propositions formulated in the dissertation can be used in research work for the development of provisions on anthropogenic nonverbal information in criminalistics; in the educational process during teaching in higher education institutions of educational disciplines in criminalistical science and criminalistical examination, in the preparation of relevant textbooks and teaching manuals, in the process of preparation of expert staff; in law enforcement activities to increase the effectiveness

of pre-trial investigation and court proceedings, conduct of separate investigative (detective) actions.

The main positions and results of the dissertation are reflected in the monograph, 29 articles published in the scientific professional editions, the list of which was approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine, 7 articles – in scientific periodical foreign journals, 51 conference papers at various scientific events in Ukraine and abroad.

Key words: nonverbal information, anthropogenic nonverbal information, research method, verification, validation, principle of use, tactics of use.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Монографія:

1. Ващук О.П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи: монографія. Одеса: Гельветика, 2017. 430 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Ващук О.П. Класифікація брехні при розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Том 4. Ч. 1. Вип. 20. С. 114-116.

3. Ващук О.П. Класифікація невербальної інформації в криміналістиці. *Актуальні питання публічного та приватного права.* 2013. №1(01). С. 154-157.

4. Ващук О.П. Невербальна інформація як один із видів криміналістичної інформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* Одеса, 2013. Вип. 6-2. С. 110-113.

5. Ващук О.П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження. *Актуальні проблеми держави і права.* Одеса: Юридична література, 2013. Вип. 70. С. 309-315.

6. Ващук О.П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Право і суспільство.* 2013. Вип. 6. С. 293-297.

7. Ващук О.П. Сучасні можливості використання невербальної інформації в розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2013. Вип. 4. Т. 2. С. 145-147.

8. Ващук О.П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту. *Митна справа.* 2013. №5 (2.2). С. 50-55.

9. Ващук О.П. Механізм слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту. *Порівняльно-аналітичне право.* 2013. №3-2. С. 287-289.

10. Ващук О.П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадського.* 2013. Т. 26(65). №2-2. С. 293-299.

11. Ващук О.П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект. *Криминалистика и судебная экспертиза.* Киев: Министерство юстиции Украины, 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 32-34.

12. Ващук О.П. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні. *Юридичний вісник*. 2013. №4. С. 105-109.

13. Ващук О.П. К вопросу о криминалистическом исследовании невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Криминалистика и судебная експертиза*. 2014. Вып. 59. С. 196-203.

14. Ващук О.П. Криміналістична характеристика та класифікація самообмови при розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2014. Вип. 10-2. С. 114-116.

15. Ващук О.П. Верифікація інформації у судовому провадженні з перегляду судових рішень. *Вісник кримінального судочинства*. Київ: Правова єдність, 2015. №3. С. 22-27.

16. Ващук О.П. Складові емоційного стану потерпілого та їх вплив на його показання. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса: Юридична література, 2015. Т. XVI. С. 335-341.

17. Ващук О.П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». 2015. Т. 3. Вип. 6. С. 89-92.

18. Ващук О.П. Співвідношення верифікації та валідації в кримінальному провадженні. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.* Київ: Піраміда, 2016. Вип. 1. С. 45-48.

19. Ващук О.П. Місце верифікації та валідації в судовому провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. Одеса, 2016. Вип. 23. С. 182-184.

20. Ващук О.П. Верифікація та валідація на досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми держави і права.* 2016. Вип. 76. С. 18-22.

21. Ващук О.П. Особливий порядок кримінального провадження: верифікація даних. *Актуальні проблеми політики.* 2016. Вип. 58. С. 251-257.

22. Ващук О.П. Вплив емоційного стану потерпілого на його показання. *Криміналістика і судова експертиза.* 2016. Вип. 61. С. 508-521.

23. Ващук О.П. Сучасні можливості верифікації невербальної інформації в межах кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2016. №6. С. 213-216.

24. Ващук О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: верифікація даних. *Часопис Київського університету права.* 2016. №4. С. 306-309.

25. Ващук О.П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2016. Вип. 2(11). С. 87-90.

26. Ващук О.П. Питання верифікації та валідації у кримінальному провадженні: методи пізнання невербальної інформації. *Право України.* 2017. №6. С. 159-163.

27. Ващук О.П. Використання невербальної інформації у розробці методики розслідування окремих категорій злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса: «Юридична література», 2017. Т. 19. С. 77-85.

28. Ващук О.П. Використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Правова держава.* 2017. Вип. 25. С. 140-148.

29. Ващук О.П. Судова експертиза в межах кримінального провадження: психофізіологічне дослідження. *Вісник кримінального судочинства.* Київ: Правова єдність, 2017. №2. С. 19-24.

30. Ващук О.П. Формування криміналістичної невербалістики. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. №11. С. 203-206.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з юридичного напряму:

31. Ващук О.П. Механизм следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего при допроси. *Legea şi viaţa.* 2013. №11(263). P. 42-45.

32. Ващук О.П. Определение термина «невербальная информация» в современной криминалистике. *Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем:* сб. науч. ст. /ГрГУ им. Я. Купалы. Гродно: ГрГМУ, 2013. С. 376-379.

33. Ващук О.П. О классификации ложных показаний в уголовном производстве. *Проблемы уголовного процесса, криминалистики и судебной экспертизы.* Саратов, 2014. №1(3). С. 52-57.

34. Ващук О.П. Невербальна інформація у кримінальному судочинстві: допит. *Национальный юридический журнал: теория и практика.* Кишинев, 2014. №6(10). С. 234-237.

35. Ващук О.П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні. *Evropský politický a právní diskurz.* 2016. Т. 3. Вип. 6. С. 258-262.

36. Ващук О.П. Formation of criminalistical nonverbalistics. *Legea şi viaţa.* 2017. №12/2 (312). P. 35-37.

37. Ващук О.П. Формування криміналістичного підходу до вивчення невербальної інформації в кримінальному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2017. №5. С. 58-65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

38. Ващук О.П. Ложь и прочие формы обмана при проведении допроса. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 30 лист. 2012 р.). У 2-х ч. Одеса: Фенікс, 2012. Ч. 2. С. 407-409.

39. Ващук О.П. Місце лімбічної системи людини у невербальній комунікації. *Правова системи України: сучасні тенденції та фактори розвитку:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25-26 січ. 2013 р.). У 2-х ч. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. Ч. ІІ. С. 87-88.

40. Ващук О.П. Деякі методи пізнання невербальної інформації в криміналістиці. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 1-2 лют. 2013 р.). У 2-х ч. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2013. Ч. ІІ. С. 92-93.

41. Ващук О.П. Щодо спостереження як методу пізнання невербальної інформації при розслідуванні злочинів. *Реформування та розвиток науки:*

сучасні виклики: матер. Міжнар. конф. (2 лют. 2013 р., м. Київ). У 2-х ч. Київ: Юридичні науки, 2013. Ч. 1. С. 17-20.

42. Ващук О.П. Особливості класифікації брехні при розслідуванні злочинів. *Актуальні питання розвитку державності та правотворчої діяльності в Україні:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 02-03 лют. 2013 р.). У 2-х т. Харків: ГО «Асоціація аспірантів- юристів», 2013. Т. 2. С. 62-64.

43. Ващук О.П. Обман як протидія розслідуванню злочинів. *Роль права та закону в громадянському суспільстві:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8-9 лют. 2013 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2013. С. 120-122.

44. Ващук О.П. Проблеми класифікації невербальної інформації у криміналістиці. *Право як ефективний суспільний регулятор:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15-16 лют. 2013 р.). У 2-х ч. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. Ч. ІІ. С. 76-77.

45. Ващук О.П. Питання верифікації в допиті. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 16-17 лют. 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 110-112.

46. Ващук О.П. Невербальна інформація на попередній стадії допиту. *Стратегія і тактика правових реформ: виклики сучасності:* зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конфер. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 5 бер. 2013 р.). Київ, 2013. С. 251-254.

47. Ващук О.П. Вербалізація і верифікація в контексті проведення слідчих (розшукових) дій. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні:* питання взаємодії: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 30-31 бер. 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 216-218.

48. Ващук О.П. Динамічні ознаки людини: криміналістичне дослідження. *Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики:* матер. міжнар. наук.- практ. конф. (18-19 квіт. 2013 р., м. Сімферополь-Алушта). Сімферополь: ДІАЙПІ, 2013. С. 34-35.

49. Ващук О.П. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину. *Правове життя сучасної України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 трав. 2013 р.). У 2-х т. НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 525-527.

50. Ващук О.П. Невербальна інформація в криміналістиці: вступ. *Невербальна інформація: наукові та практичні аспекти в криміналістиці:* матер. Міжнар. кр. столу (м. Одеса, 17 трав. 2013 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 14-17.

51. Ващук О.П. Окремий метод слідчого пізнання – слідче спостереження: структура. *Сучасні проблеми криміналістики:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В.П. Колмакова (27-28 вер. 2013 р., м. Одеса). Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 72-75.

52. Ващук О.П. Психологічні основи сприйняття, переробки та відображення невербальної інформації при розслідуванні злочинів. *Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід:* зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конфер. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 8 жовт. 2013 р.). Київ, 2013. С. 219-221.

53. Ващук О.П. Верифікація при проведенні обшуку. *Юридична наука: проблеми та досягнення:* матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 19 лют. 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 37-40.

54. Ващук О.П. Деякі аспекти механізму слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики:* матер. V-ї Міжнар. наук.-

практ. конф., присвяч. ХХ-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 лист. 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 226-228.

55. Ващук О.П. Щодо фіксації невербальної інформації в ході проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 7-8 лист. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 72-74.

56. Ващук О.П. Питання теорії криміналістичної класифікації ознак зовнішності людини. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 15-16 лист. 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 98-100.

57. Ващук О.П. До питання про невербальну інформацію в криміналістиці. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави:* матер. Міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п’ятитомної монографії «Правова доктрина України» (м. Харків, 20-21 лист. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 641-644.

58. Ващук О.П. Деякі аспекти класифікації брехні на досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні:* матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (27 лист. 2013 р., м. Одеса) /відп. за випуск Ю.П. Аленін. Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 331-333.

59. Ващук О.П. Актуальные вопросы механизма следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего. *Актуальные проблемы криминалистической тактики:* матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 28 марта 2014 г.). Москва: Юрлитинформ, 2014. С. 43-46.

60. Ващук О.П. Деякі завдання невербальної інформації в кримінальному судочинстві. *Проблемні питання застосування КПК України в*

сучасних умовах: матер. кр. столу (м. Київ, 4 квіт. 2014 р.). Київ: ФОП Ліпкан О.С., 2014. С. 124-126.

61. Ващук О.П. Некоторые принципы использования невербальной информации. *Правове життя сучасної України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С.В. Ківалова (16-17 трав. 2014 р., м. Одеса). У 2-х т. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. Т. 1. С. 749-751.

62. Ващук О.П. Возможности исследования невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. Міжнар. кр. столу (м. Одеса, 30 трав. 2014 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2014. С. 30-32.

63. Ващук О.П. Актуальные вопросы следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 5-6 груд. 2014 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. С. 103-104.

64. Ващук О.П. Возможность формирования понятий новых методов, способов, приемов и средств исследования в криминалистике. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 12-13 груд. 2014 р.). У 2-х ч. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Ч. ІІ. С. 131-133.

65. Ващук О.П. Возможности создания методики криминалистического исследования невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Сучасне державоутворення та правотворення: питання теорії та практики:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12-13 груд. 2014 р.). У 2-х ч. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. Ч. ІІ. С. 100-102.

66. Ващук О.П. Приховування невербальних проявів допитуваним. *Правова реформа та забезпечення демократизацій них процесів і національної*

безпеки в Україні: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12-13 груд. 2014 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2014. С. 177-178.

67. Ващук О.П. Некоторые задачи исследования невербальной информации. *Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики России и стран СНГ:* матер. Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 85-летию со дня рождения проф., д-ра юрид. наук, засл. деятеля высшей школы Юрия Даниловича Лившица (4 апр. 2014 г., г. Челябинск). В 2-х ч. Ч. II. Челябинск: Цицеро, 2014. С. 162-165.

68. Ващук О.П. О мотивационно-поведенческом факторе самооговора в расследовании пре ступлений. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза:* матер. Междунар. науч.-практ. конф. (27-28 марта 2015 г., г. Кишинев). В 2-х ч. Кишинев, 2015. Ч. 2. С. 66-68.

69. Ващук О.П. Щодо деяких типових слідчих ситуацій при самообмові підозрюваного. *Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 квітня 2015 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 112-113.

70. Ващук О.П. Щодо деяких загальних питань дослідження невербальної інформації у ході допиту. *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 квіт. 2015 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 114-115.

71. Ващук О.П. Складові самообмови: причини та ознаки. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 трав. 2015 р., м. Одеса). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. С. 385-387.

72. Ващук О.П. Щодо складових емоційного стану учасників кримінального провадження. *Актуальні питання державотворення в Україні:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (22 трав. 2015 р., м. Київ). Київ: Прінт-Сервіс, 2015. С. 410-412.

73. Ващук О.П. Щодо методів виходу зі стресового стану потерпілого на попередній стадії допиту. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. Міжнар. кр. столу (29 трав. 2015 р., м. Одеса); НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. С. 51-53.

74. Ващук О.П. Дослідження невербальної інформації при проведенні слідчих дій на досудовому розслідуванні. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування:* матер. дистанц. конф. (м. Одеса, 2 квіт. 2016 р.); Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 28-30.

75. Ващук О.П. Термін «Невербальна інформація» і «невербалістика» в криміналістиці. *Мова криміналістики:* матер. наук. семінару (22 квіт. 2016 р., м. Одеса). Одеса, 2016. С. 23-26.

76. Ващук О.П. Можливості використання невербальної інформації в кримінальному провадженні. *Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie «Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatvanie l'udskych prav»* (6-7 maj 2016) /Paneuropska vysoka skola, Fakulta prava. Bratislava, 2016. С. 204-206.

77. Ващук О.П. Деякі аспекти використання невербальної інформації при проведенні слідчих дій. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (20 трав. 2016 р., м. Одеса). У 2 т. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. Т. 2. С. 364-366.

78. Ващук О.П. Зародження нової концепції фіксації невербальної інформації в судовому провадженні. *Інформаційне забезпечення розслідування*

злочинів: матер. IV Міжнар. кр. столу (27 трав. 2016 р., м. Одеса) /НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 31-34.

79. Ващук О.П. Підстави для класифікації неправдивих показань у криміналістиці. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування:* матер. дистанц. конф. (м. Одеса, 25 лист. 2016 р.); Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 39-40.

80. Ващук О.П. Інструментальні методи дослідження невербальної інформації. *Значення та особливості застосування спеціальних знань у розслідуванні:* матер. кр. столу (9 груд. 2016 р., м. Одеса). Одеса: Фенікс, 2016. С. 18-20.

81. Ващук О.П. Окремі питання процесу передачі невербальної інформації: криміналістичний аспект. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. до 70-річчя д.ю.н., проф. Юрія Павловича Аленіна (м. Одеса, 21 квіт. 2017 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2017. С. 270-273.

82. Ващук О.П. The Development of the Doctrine of Non-Verbal Information in Theory of Criminalistics. *IX International Conference «Exploration, education and progress in the third millennium»* (5th May 2017, Galati). Galati, 2017. С. 43.

83. Ващук О.П. Щодо виокремлення напрямів дослідження тактики використання невербальної інформації в криміналістиці. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. до 20-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 422-424.

84. Ващук О.П. Місце невербальної інформації в криміналістичній тактиці: тактичне рішення. І*нформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. V Міжнар. кр. столу (26 трав. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 22-25.

85. Ващук О.П. Research direction of tactics of use Nonverbal information in criminalistic. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. V Міжнар. круг. столу (26 трав. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 25-27.

86. Ващук О.П. Завдання криміналістичної невербалістики. *Одеські юридичні читання:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 лист. 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 171-172.

87. Ващук О.П. Складові терміна «криміналістична невербалістика». *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи:* матер. Міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2017 р.). У 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 207-208.

88. Ващук О.П. Криміналістичний підхід до вивчення невербальної інформації. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування:* матер. ІІІ дистанц. наук. конф. до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса 11 грудня 2017 р). Одеса: Юрид. л-ра, 2017. С. 11-13.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

89. Ващук О.П. Щодо криміналістичної класифікації зовнішності людини. *Новітні наукові дослідження держави і права – 2013:* зб. наук. пр. /за ред. П. М. Шапірка, О. В. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2013. С. 27-29.

90. Ващук О.П. Використання невербальної інформації при проведенні допиту: теоретичні питання. *Карпатський правничий часопис.* 2013. Вип. 1(01). С. 17-21.

91. Ващук О.П. О принципах использования невербальной информации в уголовном судопроизводстве. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика:* зб. наук. пр. У 2-х т. Харків: Видавнича агенція «Апостіль», 2014. Т. 1. С. 62-68.

92. Ващук О.П. Возможности классификации ложных показаний. *Криміналіст першодрукований.* 2015. Вип. 10. С. 58-61.

93. Ващук О.П. Polygraph and Psycho-Physiological Diagnostics of Personality. *Polygraph and Psycho-Physiological diagnostics of personality. Compendium of lectures.* Odesa: Publishing House «Helvetica», 2015. 44 p.

94. Ващук О.П. Характеристика факторов и признаков самооговора подозреваемого в уголовном производстве. *Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика XI:* сб. науч. статей. Вильнюс, 2015. С. 225-233.

95. Ващук О.П Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посіб. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. 84 с.

96. Ващук О.П. Криміналістична невербалістика: навч.-метод. посіб. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 88 с.

97. Ващук О.П. Психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посіб. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 108 с.

98. Ващук О.П. Формирование методики психофизиологической экспертизы в уголовном производстве. *Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика XIII:* сбор. науч. трудов. Вильнюс, 2017. Ч. 2. С. 478-485.

99. Ващук О.П. Criminalistic investigation of non-verbal information: opportunities and prospects. *Криміналіст першодрукований.* 2017. №14. С. 47-53.

ЗМІСТ

ВСТУП 4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО НЕВЕРБАЛЬНУ ІНФОРМАЦІЮ В КРИМІНАЛІСТИЦІ 18

1.1. Наукова розробленість у криміналістиці проблеми формування криміналістичних засад застосування невербальної інформації 18

1.2. Загальні наукові положення сприйняття та використання невербальної інформації в кримінальному провадженні 40

РОЗДІЛ 2. ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 71

2.1. Поняття та джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні 71

2.2. Класифікація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні 86

2.3. Значення антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні 104

2.4. Принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні 123

РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА МЕТОДІВ І ЗАСОБІВ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 138

3.1. Загальна характеристика системи методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні 138

3.2. Традиційні методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні 144

3.3. Інноваційні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні 202

РОЗДІЛ 4. ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ 260

4.1. Загальні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні 260

4.2. Специфіка сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту 270

4.3. Особливості сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні обшуку 289

РОЗДІЛ 5. ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... 300

5.1. Загальні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні 300

5.2. Особливості сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні 315

ВИСНОВКИ 356

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 366

ДОДАТКИ..... 429

ВСТУП

Актуальність теми. На всіх стадіях кримінального провадження інформація відіграє вирішальну роль у доказуванні сутності події, обставин злочину та винуватості обвинувачених. Розслідування злочинів у криміналістичному аспекті являє собою складну пізнавально-посвідчувальну діяльність, що забезпечується своєчасним і повним відшукуванням, декодуванням, аналізом та використанням інформації, яка стосується кримінально-релевантної події та причетних до неї осіб. Як відомо, джерелами такої інформації є люди й наслідки їхніх дій, предмети, документи, сліди, явища тощо. Особливого значення в кримінальному провадженні набуває сприйняття, дослідження та використання антроподжерельної (суб'єктної) інформації, що може бути виражена у вербальній і невербальній формах.

Якщо проблеми вербальної інформації в кримінальному провадженні були об'єктом численних наукових досліджень у працях криміналістів, процесуалістів, психологів, то значенню, аналізу можливостей, напрямків, методів і засобів сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації в науковій літературі не приділялося відповідної уваги. Проте слід зауважити, що розуміння та інтерпретація змісту невербальної інформації не менш важливі, ніж зміст вербальної інформації, оскільки в більшості випадків вона підтверджує вербальну або суперечить їй та не усвідомлена суб'єктом її вираження віддзеркалює його думки та емоції. Правильне розуміння невербальної суб'єктної інформації дає змогу вірно оцінити психологічний стан суб'єкта на момент проведення процесуальної дії, його позицію, ставлення до розслідуваної події та її учасників, прийняти адекватне рішення щодо застосування відповідних тактичних прийомів і техніко-криміналістичних засобів, а також організаційних і забезпечувальних заходів.

Утім, у слідчій та судовій практиці має місце недооцінка невербальної інформації як продуктивного тактико-психологічного ресурсу в проведенні

процесуальних дій, спостерігається недостатнє вміння її інтерпретації та використання, що негативно впливає на результативність проведеної процесуальної дії та кримінального провадження в цілому.

Теоретичні та методологічні засади дослідження інформаційного забезпечення кримінального провадження заклали такі вчені України і зарубіжжя: Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, О.М. Бандурка, Р.С. Бєлкін, В.Д. Берназ, О.В. Бєлюшина, Р.Л. Бірдвістелл, В.В. Бірюков, П.Д. Бланк, Дж. Бургун, Дж. Вальтман, Т.В. Варфоломеєва, А.Ф. Волобуєв, В.К. Весельський, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, П. Екман, В.А. Журавель, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, В.К. Кирвель, М.Л. Кнапп, І.І. Когутич, Я.В. Комісарова, О.Н. Колесниченко, І.І. Котюк, В.А. Колесник, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, А. Кноесен, В.С. Кузьмічов, Н.І. Клименко, Е. ЛеВан, Л.Л. Левенсон, Є.Д. Лук'янчиков, В.В. Лисенко, В.К. Лисиченко, І.Ф. Машленко, Т.Р. Морозова, О.І. Мотлях, І.В. Мудрак, В.Т. Нор, Д.Й. Никифорчук, Н. Оту, М.І. Порубов, М.А. Погорецький, Л.І. Полтавцева, С.В. Поповичев, М.С. Ремланд, Р. Розенталь, С.Б. Россинський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Д.Б. Сергєєва, В.В. Семенов, В.М. Стратонов, В.В. Тіщенко, М.В. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.Г. Хахановський, Е.Т. Холл, К. Фіжнаут, К.О. Чаплинський, Ю.М. Чорноус, О.М. Цільмак, П.В. Цимбал, В.М. Шевчук, В.Ю. Шепітько та ін.

Положення, викладені в працях зазначених та інших науковців, свідчать про те, що інформаційне забезпечення, безперечно, є нагальною проблемою кримінального провадження. Водночас спостерігається домінування вербальної інформації у кримінальному провадженні, а невербальна інформація залишається в багатьох випадках поза увагою дослідників. Ідеї, викладені в працях науковців, фрагментарно стосуються теоретико-методологічних та практичних проблем, пов'язаних із використанням невербальної інформації в кримінальному провадженні, прийняттям тактичних рішень, обранням і проведенням процесуальних дій.

В умовах актуалізації інформаційного забезпечення кримінального провадження обґрунтовано зростає потреба в рекомендаціях щодо належного та відповідного застосування антроподжерельної невербальної інформації як одного з найменш досліджених питань у криміналістиці. В Україні на рівні дисертаційного дослідження аналіз обраної проблематики не проводився, не було розроблено відповідної термінології, наукових рекомендацій із використання невербальної інформації у кримінальному провадженні загалом і на його окремих стадіях зокрема. У науково-теоретичному аспекті використання антроподжерельної невербальної інформації у кримінальному провадженні отримало лише побічне висвітлення з акцентом на її інструментальне дослідження.

Вказані обставини зумовили необхідність здійснення окремого наукового висвітлення теоретико-методологічних та практичних сторін антроподжерельної невербальної інформації, надання рекомендацій щодо її використання у ході досудового розслідування та судового провадження. Отже, необхідність розробки комплексної криміналістичної концепції про антроподжерельну невербальну інформацію в кримінальному провадженні зумовила обрання теми даного дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання дисертаційної роботи досліджувалися відповідно до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 р. №2623-III. Положення роботи відповідають додатку 10 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015 – 2019 рр., затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 р. №275, плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» «Комплексне дослідження забезпечення ефективності досудового провадження» на 2011 – 2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та

прикладні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011 – 2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри криміналістики «Теоретико-прикладна концепція протидії злочинності криміналістичними методами і засобами» на 2016 – 2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016 – 2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у формуванні комплексної криміналістичної концепції сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Для досягнення зазначеної мети в роботі вирішувалися такі завдання:

визначити ступінь наукової розробленості проблеми дослідження та застосування невербальної інформації в криміналістиці;

охарактеризувати загальні наукові положення сприйняття та використання невербальної інформації в кримінальному провадженні;

визначити поняття та джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;

класифікувати антроподжерельну невербальну інформацію в кримінальному провадженні;

охарактеризувати значення антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;

сформулювати принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;

диференціювати методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;

охарактеризувати традиційні методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;

запропонувати інноваційні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні;

визначити загальні положення тактики сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні;

окреслити специфіку сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту;

сформулювати практичні рекомендації щодо сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку;

визначити загальні положення тактики сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні;

запропонувати тактичні рекомендації сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні.

Об'єктом дослідження є діяльність із досудового розслідування злочинів та судового розгляду кримінальних проваджень із використання антроподжерельної невербальної інформації.

Предметом дослідження є криміналістичні засади антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Методи дослідження. В основу методології дослідження покладено принципи плюралізму і міждисциплінарності, що охарактеризувало змішану методологію дослідження як об'єднання положень класичної з некласичною і постклассичною методологією. У концептуальній основі здійсненого дослідження знаходяться взаємопов'язані методологічні підходи, серед яких – антропологічний, системний та герменевтичний, а також використовуються як методологічний інструментарій загальнонаукові, окремонаукові та спеціальнонаукові методи. Так, історичний метод використовується при визначенні генезису становлення положень про невербальну інформацію в кримінальному провадженні, основних етапів їх розвитку (підрозділи 1.1, 1.2). Метод доктринального аналізу уможливив критичне осмислення існуючих підходів до розуміння і використання антроподжерельної невербальної

інформації (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3). За допомогою герменевтичного методу з'ясовано сутність окремих наукових положень різних галузей знань щодо змісту антроподжерельної невербальної інформації та розшифрування проявів антроподжерельної невербальної інформації в ході процесуальних дій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1, 3.2, 3.3, 4.2, 4.3, 5.3). Метод моделювання дав змогу виявити та сформулювати основні положення концепції використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 5.1). За допомогою формально-логічного методу сформульовані завдання досліджено в динаміці та взаємозв'язку, поглиблено понятійний апарат, з'ясовано сутність антроподжерельної невербальної інформації (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2). Лінгвістичний метод застосовувався для поглиблення та розвитку категоріального апарату криміналістики (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 5.1). Догматичний метод використовувався при формулюванні висновків і пропозицій, обґрунтуванні суджень та удосконаленні понятійного апарату дослідження (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 5.1), а також при визначенні логіки комплексного дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні та специфіки такого використання в досудовому розслідуванні та судовому провадженні (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2). Системний метод надав можливість розмежувати сутність досліджених категорій і явищ та сформувати понятійний апарат (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 5.1). За допомогою методу класифікації систематизовано й поділено на категорії види невербальної інформації та антроподжерельної невербальної інформації, методи їх дослідження (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2, 3.3). Соціально- правовий метод застосовувався при проведенні й аналізі анкетування та дослідженні емпіричної бази (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2). Використання статистичного методу забезпечило обґрунтування теоретичних положень роботи даними слідчої та судової статистики (підрозділи 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2). Метод

узагальнення надав можливість послідовно звести одиничні факти в єдине ціле та сформулювати обґрунтовані висновки, спрямовані на вдосконалення досліджуваних питань (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 5.1). Методи аналізу, синтезу, аналогії, абстрагування, індукції та дедукції дозволили дослідити гносеологічне підґрунтя та можливості використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2, 4.3, 5.1, 5.2).

Теоретичну основу дисертації становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників з криміналістики, кримінального процесуального права, кримінального права, судової експертизи, психології, фізіології, філософії, лінгвістики, соціології, кібернетики та інших наук.

Нормативно-правову основу дослідження становлять Конституція України, акти кримінального, кримінального процесуального законодавства України та окремих зарубіжних держав.

Емпіричну базу дослідження становлять: судові рішення, розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; дані судової статистики, опубліковані на веб-сайті Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; результати анкетування слідчих, прокурорів, суддів, експертів, студентів щодо невербальної інформації (2013 – 2015 рр.) – усього 4000 осіб; узагальнені результати вивчення 486 кримінальних справ (проваджень), у розкритті яких використовувалася невербальна інформація; зведені дані результатів діяльності дослідницької групи «De mendacio veritas» кафедри криміналістики Інституту кримінальної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія» за 2012-2017 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першою в Україні кваліфікаційною науковою працею, у якій запропоновано комплексну криміналістичну концепцію сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

За результатами проведення дослідження отримані такі найважливіші положення, що мають наукову новизну:

вперше:

визначено поняття невербальної інформації як виду криміналістичної інформації та розкрито її значення в кримінальному провадженні;

виокремлено основні етапи наукових розробок невербальної інформації: I – поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «невербальна інформація» в науковий обіг; II – екстраполяція та адаптація методів і засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичних дослідженнях; III – введення в криміналістичну термінологію і методологію нових підходів, зокрема, щодо застосування невербальної інформації для вирішення завдань кримінального провадження;

охарактеризовано наукові підходи до положень про антроподжерельну невербальну інформацію в кримінальному провадженні (психологічний, кримінальний процесуальний та криміналістичний) та прогнозовано тенденції їх розвитку;

впроваджено в доктринальний обіг наукове поняття «антроподжерельна невербальна інформація», яке запропоновано визначити як відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних та інших властивостей і ознак стану та мовлення (або проявів поза мовним спілкуванням) осіб, залучених до кримінального провадження, з метою з’ясування їх відношення до розслідуваної події. Встановлено, що антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні безпосередньо впливає на його хід та результати;

обґрунтовано необхідність введення в теорію криміналістики категорії антроподжерельної невербальної інформації як складної динамічної системи, що включає в себе практику кримінального провадження та криміналістичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення цієї практики;

сформульовано зміст та властивості антроподжерельної невербальної інформації: циркулювання в кримінальному провадженні на стадіях досудового розслідування та судового провадження; суб'єктами сприйняття та використання є всі учасники кримінального провадження; передусім непроцесуальна форма реалізації; спрямованість на інформаційне забезпечення проведення досудового розслідування та судового провадження;

охарактеризовано види антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, в основу класифікації яких покладено прояви зазначеної інформації: кінесичні (жестові, мімічні, пантомімічні, тактильні, міремічні прояви) і паралінгвістичні (фонаційні, респіраторні прояви);

визначено функції антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні: 1) інформаційного збагачення, доповнення та уточнення; 2) перевірки криміналістичної інформації щодо обставин кримінально-релевантної події;

з'ясовано зміст джерел антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні: 1) ознаки та властивості зовнішності особи (статичний підхід); 2) ознаки та властивості зовнішності особи (динамічний підхід); 3) супутні ознаки та властивості (статико-динамічний підхід);

встановлено та охарактеризовано принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (єдність діяльності й свідомості, об'єктивність, урахування взаємозв'язку фізіології й психології, історичний підхід, двохаспектність проявів);

розроблено концепцію сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації, спрямованої на: 1) формування синтезованого криміналістичного знання; 2) впровадження її в практику боротьби зі злочинністю; 3) внесення пропозицій щодо організаційного, методичного та тактичного забезпечення щодо її сприйняття та використання слідчим/прокурором/суддею/експертом; 4) вдосконалення професійної підготовки фахівців у сфері правозастосування;

обґрунтовано поділ методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні на: традиційні (чуттєво-раціональні, технічні методи і засоби дослідження, змішані); інноваційні (верифікація, валідація, вербалізація, психофізіологічний метод);

удосконалено:

підходи до визначення сутності та тенденцій у дослідженні інформаційних процесів у кримінальному провадженні, рівноцінного використання вербальної і невербальної інформації на досудовому розслідуванні та судовому провадженні;

положення щодо комплексного використання спеціальних знань у дослідженні невербальної інформації у зв'язку з вирішенням організаційних завдань у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій і прийнятті процесуальних і тактичних рішень;

визначення функцій проявів невербальної інформації: доповнення, заміщення, передбачення мовного висловлювання; регулювання мовленнєвого потоку; акцентування уваги на тій чи іншій частині вербального повідомлення; економія мовного висловлювання;

положення щодо використання методів і засобів дослідження інформації в кримінальному провадженні. Зокрема, систематизовано існуючі в науці криміналістики методи і засоби дослідження вербальних і невербальних проявів;

методи і засоби виявлення недостовірних даних у кримінальному провадженні шляхом аналізу отриманої невербальної інформації;

положення щодо процесу комунікації учасників кримінального провадження і тактики проведення процесуальних дій (підготовка, робоча стадія, завершальна стадія);

рекомендації з подолання стресового стану учасника кримінального провадження: 1) врахування часу, що минув з певної події; 2) стадії стресового стану; 3) перенесення встановлення деталей події на більш стресостійкий

момент; 4) усунення травмуючих та подразнюючих чинників; 5) передбачення та запобігання негативного впливу об’єктивного характеру, впливу інших осіб;

класифікацію негативних емоційних станів учасника кримінального провадження: стрес, афект, фрустрація, а також знання про типи реагування учасника кримінального провадження: активний; пасивний; компромісний; комплексний;

дістало подальшого розвитку:

розкриття природи, меж і можливостей використання криміналістичної інформації в кримінальному провадженні, висвітлення вербальної та невербальної форм застосування таких знань на різних стадіях кримінального провадження;

положення щодо використання комплексу криміналістичних, психологічних і фізіологічних знань на теоретичному рівні, що забезпечує ефективність впровадження положень антроподжерельної невербальної інформації в практику кримінального провадження;

пропозиції щодо сприйняття та використання невербальних проявів учасника кримінального провадження, які доповнюють своїм змістом наявні в криміналістиці організаційно-тактичні рекомендації, що розкривають прийоми виявлення брехні, встановлення контакту, взаємодії, отримання і вивчення даних тощо;

тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій з урахуванням проявів антроподжерельної невербальної інформації;

наукові розробки щодо проведення психофізіологічних експертиз, зокрема, уточнення завдань, які вирішуються з урахуванням антроподжерельної невербальної інформації;

рекомендації з використання поліграфа з отримання і дослідження невербальної інформації від особи, яка проходить таке тестування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній роботі – для розвитку положень про антроподжерельну невербальну інформацію в криміналістиці (Акт впровадження результатів наукового дослідження в навчальний процес і наукову роботу Міжнародного гуманітарного університету від 13.04.2015 р.; Акт про впровадження результатів наукового дослідження в навчальний процес і наукову роботу Національного університету «Одеська юридична академія» від 26.05.2015 р. та від 19.12.2017 р.; Акт впровадження у навчальний та науково-дослідний процеси юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка результатів дисертаційного дослідження від 20.11.2017 р.; Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес та науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ від 18.12.2017 р.; Акт впровадження у навчальний і науково-дослідний процеси Академії адвокатури України результатів дисертаційного дослідження від 02.02.2018 р.);

навчальному процесі – при викладанні у закладах вищої освіти навчальних дисциплін з криміналістики та судової експертизи, при підготовці відповідних підручників і навчальних посібників, у процесі підготовки експертних кадрів (Акт впровадження результатів наукового дослідження в навчальний процес і наукову роботу Міжнародного гуманітарного університету від 13.04.2015 р.; Акт про впровадження результатів наукового дослідження в навчальний процес і наукову роботу Національного університету «Одеська юридична академія» від 26.05.2015 р. та від 19.12.2017 р.; Акт впровадження у навчальний та науково-дослідний процеси юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка результатів дисертаційного дослідження від 20.11.2017 р.; Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес та науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ від 18.12.2017 р.; Акт впровадження у навчальний і науково-дослідний процеси Академії адвокатури України результатів дисертаційного дослідження від 02.02.2018 р.);

правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності досудового розслідування і судового провадження, проведення окремих слідчих (розшукових) дій (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у ГУ НП України в Одеській області від 01.08.2017 р.; Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в Одеському науково-дослідному інституті судових експертиз МЮ України від 03.10.2017 р.; Акт впровадження у практичну діяльність Київської місцевої прокуратури №10 від 13.11.2017 р.; Акт впровадження у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.12.2017 р.; Акт впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування ГСУ НП України 22.01.2018 р.; Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у Головному слідчому управлінні Генеральної прокуратури України від 20.04.2018 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки і пропозиції дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», засіданні Південного регіонального центру НАПрН України. Основні положення дисертації оприлюднені на 51 міжнародній, всеукраїнській, регіональній науковій і науково-практичній конференціях, семінарах, засіданнях круглих столів, у тому числі: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку державності та правотворчої діяльності в Україні» (м. Харків, 02 – 03 лютого 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль права та закону в громадянському суспільстві» (м. Київ, 8 – 9 лютого 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 15 – 16 лютого 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток правової системи України в умовах сьогодення» (м. Донецьк, 16 – 17 лютого 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Херсон, 12 – 13 грудня 2014 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза» (г. Кишинев, Молдова, 27- 28 марта 2015 г.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування» (м. Одеса, 17 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України» (м. Одеса, 22 – 23 квітня 2015 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Criminalistics and Forensic Science: Science, Studies, Practice» (Vilnius, Lithuania, 25 – 27 June, 2015); Науковому семінарі «Мова криміналістики» (м. Одеса, 22 квітня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatnovanie l'udskych prav» (Bratislava, Slovakia, 6 – 7 maj 2016); IX Міжнародній конференції «Exploration, education and progress in the third millennium» (Galati, Romania, 5 May, 2017), V Міжнародному круглому столі «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» (м. Одеса, 26 травня 2017 р.) та ін.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, 5 розділів, що містять 14 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (713 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 510 сторінок, з яких основний зміст –365 сторінок.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ПРО НЕВЕРБАЛЬНУ ІНФОРМАЦІЮ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

1.1. Наукова розробленість у криміналістиці проблеми формування криміналістичних засад застосування невербальної інформації

Актуальність вивчення особливостей невербальної комунікації в цілому та невербальної інформації зокрема, неухильно зростає. Багато досліджень стають суміжними, тобто перебувають на стику декількох наук. Спостерігається підвищений інтерес до різних аспектів невербальної поведінки, особливо до тих, які несуть інформацію про індивідуально-особистісні характеристики людини і про комунікацію в цілому, але здебільшого такі аспекти досліджуються в рамках психологічних наук.

Більшість дослідників сходиться на тому, що невербальна поведінка поліфункціональна та в людському спілкуванні має такі функції: вираження емоцій, передача міжособистісних установок, уявлень людини іншим людям, супроводження мовлення [208, с. 26-27; 595, с. 49-98; 629; 583; 640; 580]. Загалом невербальна система поряд із вербальною складає єдиний процес комунікації, при цьому вербальна поведінка тісно переплітається з невербальною і межі між ними деколи повністю стираються. У зв'язку із цим вчені-криміналісти тривалий час займалися проблемами вербальної комунікації, звертаючись і до сфери невербальної комунікації, розуміючи під самою комунікацією процеси перекодування вербальної в невербальну і невербальної у вербальну сфери. Усвідомлення того, що чинники, які безпосередньо супроводжують мову, потрібно включити до сфери криміналістичного дослідження, було вже досить чітко виражено в працях В.В. Семенова [430], Л.Д. Удалової [482] та ін. Неодноразово зверталася увага на те, що варто

систематично вивчати жести, які супроводжують і доповнюють усні прояви людей при їх безпосередньому спілкуванні [228; 15; 698; 569].

Однією з причин звернення криміналістів до проблематики невербальної інформації став той факт, що без вирішення питань про те, як відбувається невербальна комунікативна діяльність учасників кримінального провадження і яке її співвідношення з вербальною діяльністю, значення і відповідність невербальних даних вербальним, немислиме моделювання комунікативних систем діяльності з підготовки, вчинення і приховання злочинів, яке б відповідало дійсності та розкривало зміст події, що мала місце в минулому.

Вербальну і невербальну інформацію можна розглядати як певні знаки [254; 624; 682; 683]. Отже, інформація матиме знаковий характер і являтиме собою основу для спільної комунікативної діяльності суб'єктів кримінального провадження. Так званий семіотичний підхід до знаку дозволяє виявити в межах кримінального провадження закономірності функціонування невербальної і вербальної інформації як типів знаків у комунікації. Оскільки будь-якій комунікації властиве поєднання декількох каналів для передачі інформації та емоцій, важливою для вивчення у криміналістиці виявляється проблема взаємодії невербальної і вербальної складової. Залежно від цього, наприклад, відповідно до голосу учасника кримінального провадження можна розрізняти конгруентні і неконгруентні висловлювання.

Розглядаючи існуючі загальні напрями досліджень невербальної інформації, що складають невербальну поведінку учасника кримінального провадження, звернемося до дослідження розвитку наукових поглядів у вивченні невербальної інформації в криміналістиці.

Наприкінці 50-х років XX ст. серйозний поштовх у своєму розвитку отримала невербальна інформація, інтерес до якої стимулювався відкриттями інформаційних функцій тіла в психології, психіатрії, фізіології та антропології. Однак перші кроки в цьому напрямі були зроблені ще на початку XX ст. такими вченими, як Р. Бірдвістелл (R. Birdwhistell, кінесика) [569; 568], Е. Холл (E. Hall,

проксеміка) [609; 608; 698]. При цьому найбільшого поширення набули підходи, що базувалися на класифікаційно-описовому підході до комунікації, тому і першим кроком дослідження невербальної інформації на той момент став аналіз комунікації, у рамках якої вона має місце. Питанням загальної комунікації присвятили свої роботи Н.І. Зражевська, А. Акайомова, Н.М. Фурманкевич, С.М. Квіт [186; 5; 500; 202]. Окремими питаннями комунікації в кримінальному провадженні займалися І.В. Мудрак [353], М.М. Логунова [301], М.Г. Лашкіна [301], П.О. Гвоздик [301], В. Сухонос [464]. Проте ці дослідження, хоча і заклали основи вивчення невербальної інформації в кримінальному процесі та криміналістиці, не утворили цілісної завершеної системи дослідження цієї проблематики.

Проблематика невербальної інформації справедливо може називатися однією з найменш досліджених у сучасній криміналістиці (XX – поч. XXI ст.ст.). Сформовані в цей період криміналістична кібернетика [389; 390], теорія інформації [589] та теорія емоцій [410] певний період трималися виключно позиції вивчення шифрування даних і технік її дешифрування, тобто обмежувалися лише однією характеристикою інформації. З іншого боку, розвиток психології [77; 199; 208], фізіології [174; 15; 315; 220], соціології [123; 21], лінгвістики [445; 217], антропології [30] і цілого ряду інших наук, що орієнтовані на дослідження комунікацій, призвів до зосередження наукових досліджень на інформаційно-комунікативному аспекті. Саме в цей період спостерігається розвиток нових вчень у психології [44; 494] (вербально-невербальні вчення [344; 33], конфліктологія [553; 375], психофізіологія [17; 220]), лінгвістиці [43] (нейролінгвістичне програмування [207], лінгвістична дисципліна [69; 253; 551]), філософії (конструктивізм [80; 489; 490]), соціології [254], антропології, фізіології.

Закордонні вчені приділяли питанню дослідження та використання невербальної інформації більше уваги: від виявлення безпосередньої ролі невербальної інформації в кримінальному провадженні до особливостей

отримання невербальної інформації на кожній його стадії. При цьому, якщо у вітчизняній доктрині і практиці тематика невербальної інформації лише в 90-ті роки почала отримувати певний розвиток, то закордонна наука концентрує увагу на зазначеній проблематиці вже тривалий час. Так, особливості використання невербальної інформації у різних сферах отримали розвиток у працях таких дослідників, як Г.Г. Почепцов [403], В.А. Лабунська [283], Р. Хорст (R. Horst) [509], Я.В. Комісарова [227; 228], О. Фрай (A. Vrij) [703], Н.А. Багдасарова [35; 36], Д.Лі (D. Lee) [296], В. Біркенбіл (V. Birkenbihl) [59], І.Н. Горєлов [132; 133], С.Ю. Алесковський [18], В.П. Морозов [343], П. Екман (P. Ekman) [595; 594], С.В. Поповічев [398], О.В. Белюшина [51], І. Кертес (I. Kertész) [203], А. Піз (A. Pease) [381], В.О. Образцов [359], Д.Е. Рейд (J.E. Reid) [671], О.О. Суроєдова [462] та ін.

Криміналістичний підхід до вивчення невербальної інформації бере свій початок із методології криміналістики [26; 48; 303]. Окремими дослідженнями невербальної інформації в кримінальному провадженні займалися вітчизняні вчені К.В. Бєляєва [55; 56], С.Г. Качурін [201], М.П. Климчук [205], О.І. Мотлях [350], Ю.М. Туровець [479; 480], Л.Д. Удалова [482; 483; 485] та ін. Проте, як і було зазначено вище, ці дослідження фрагментарні та не відображають повноти методів використання невербальної інформації в криміналістиці.

Для дослідження невербальної інформації в криміналістиці важливе значення мають дисертаційні роботи В.В. Семенова [431] щодо процесуальних та криміналістичних проблем використання невербальної інформації при розслідуванні злочинів та С.Б. Россинського [421] щодо основоположних засад формування результатів «невербальних» слідчих дій у доказуванні в кримінальному провадженні.

В.В. Семенов наголошує на тому, що в сучасній криміналістиці має місце тенденція до психологізації, що виражається, зокрема, у розробленні тактико-криміналістичних прийомів та рекомендацій, методів та засобів, що засновані

іншими науковими галузями (психологією, психофізіологією, кібернетикою, інформатикою та ін.) [431, с. 4].

У цьому контексті, як наголошує В.В. Семенов, дедалі більшу увагу привертають методи отримання криміналістичної інформації, засновані на вивченні внутрішніх і зовнішніх психофізіологічних та інших невербальних проявів учасників розслідування. Одним із напрямів подібних досліджень, що динамічно розвиваються, є метод опитування з використанням поліграфа, який пройшов шлях від огульного звинувачення до практичного впровадження в криміналістичну практику. Сьогодні проблема поліграфа, по суті, перейшла зі сфери суто теоретичних міркувань до сфери практичної діяльності, що спонукає дослідників пильніше взятися за розроблення різних конкретних аспектів поліграфології [431, с. 5].

Сфера використання поліграфа в нашій державі отримала значний науковий відгук: поліграфологічні дослідження стали предметом вивчення як криміналістів, так і процесуалістів, проте, зважаючи на взаємопов’язаність цих двох площин, умовно зводимо їх в одну. На науково-теоретичному рівні проблематика використання поліграфа отримала розвиток у численних працях та монографії О.І. Мотляха [350], а також у публікаціях О.В. Вагіної [74], О.М. Дуфенюк [161] та інших дослідників, напрацювання яких були відображені в окремому колективному виданні [108]. Зокрема, можливості поліграфологічних досліджень характеризувалися і в працях інших вчених [51; 53; 79; 552].

Знання про невербальні прояви спілкування: жести, міміку, голос та інші, які супроводжують мовленнєву діяльність, є менш дослідженими. За рахунок невербальних засобів вираження може здійснюватися більша частина комунікації, до того ж вони можуть не тільки супроводжувати мовлення, а й виконувати роль основного носія інформації, який замінює вербальний компонент, виконуючи ті ж функції, що й мовні засоби спілкування в кримінальному провадженні. Тому сьогодні постає необхідність розроблення

системи тактичних прийомів вербально-невербального характеру і рекомендації з їх реалізації в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій [431, с. 4-5, 10-12].

Дослідник розглядає невербальну інформацію в кримінальному провадженні як відомості про біологічні, соціальні, психологічні та інші властивості і стани осіб, залучених у розслідування злочину, що отримуються за допомогою дослідження й оцінки використовуваних ними немовних засобів спілкування [431, с. 12-13]. Також В.В. Семенов уважає, що невербальна інформація є складовою криміналістичної інформації [431, с. 26], у чому погоджуємося з деякими застереженнями, про які мова піде в наступних розділах.

Узагалі слід визнати, що дисертаційне дослідження В.В. Семенова заклало певне підґрунтя для подальшого розвитку положень про використання невербальної інформації в кримінальному провадженні, із тим зауваженням, що дослідник зробив наголос більше на інструментальних методах отримання невербальної інформації (зокрема поліграфологічні дослідження), у той час як необхідність оцінки й використання такої інформації в кримінальному провадженні залишилося майже поза увагою.

С.Б. Россинський розглядає невербальну інформацію (у загальних рисах) як засіб доказування [421]. Проте, уточнюємо це визначення, підкреслюючи, що невербальна інформація є перш за все криміналістичною інформацією, а вже потім може виявляти ознаки доказової. Також дослідник пропонує не стільки вивчення невербальної складової кримінального провадження, скільки гносеологічну (пізнавальну) значимість невербальної інформації, що міститься в доказах, для кримінального провадження. До того ж С.Б. Россинський наголошує на тому, що невербальна складова є способом пізнання: «Невербальний» спосіб пізнання в кримінальному провадженні – це система гносеологічних і психофізіологічних закономірностей чуттєвого (зорового чи за допомогою інших органів почуттів) сприйняття дізнавачем, слідчим або судом

матеріальних фрагментів об'єктивної реальності, елементів речової обстановки, схильних до трансформації у відповідні уявні образи за допомогою наочно-образного мислення. У протоколі «невербальної» слідчої дії (судового засідання) відбивається словесна форма вираження уявних образів, сформованих у свідомості суб'єкта пізнання. Перевагами «невербального» способу пізнання є первинний об'єктивізм сприйняття фрагментів реальності і, отже, порівняно невеликий рівень гностичної похибки (тобто високий ступінь адекватності реального об'єкта уявному). До недоліків «невербального» способу процесуального пізнання можна віднести відносну невідтворюваність сформованих доказів і високий рівень суб'єктивності при формуванні результатів відповідних слідчих (судових) дій» [421, с. 11].

Невербальна інформація, являючи собою пізнавальний компонент, має більше значення як джерело орієнтування слідчого/прокурора/судді щодо того, яку саме тактику обрати для певної процесуальної дії, як перевірити отриману інформацію та її відповідність події, що мала місце (верифікація та валідація) і т. ін. Саме тому невербальну інформацію неможливо розглядати як виключно гносеологічне явище. Зокрема, Є.Д. Лук’янчиков підкреслює, що інформація про особу та інші об’єкти міститься у слідах, які є її джерелами [306, с. 79].

Говорячи про сферу невербальної комунікації загалом, не можна оминути увагою праці П. Екмана (P. Ekman) та його колег. Серед великої кількості публікацій авторів виокремлено одну з основоположних, яка стосується методологічних засад вивчення невербальної поведінки [690, с. 45-135].

На початку дослідження автори звертаються до історичних засад дослідження невербальної інформації, посилаються на можливого засновника цього наукового напряму – Ч. Дарвіна (C.R. Darwin), який свого часу опублікував працю щодо порівняння вираження емоцій у людини і тварин (1872 р.) [592]. Автори приділяють значну увагу дослідженням кореляції емоцій людини і тварин, зокрема вираженню їх на обличчі, наголошують на тому, що Ч. Дарвін (C.R. Darwin) наділяв мімічне вираження емоцій комунікативним

потенціалом. Далі дослідники досить детально подають еволюцію поглядів науковців на роль невербальної комунікації.

У роботі наголошується на головному принципі дослідження невербальних проявів – поділі на дві сфери: вивчення невербальних проявів особистості і вивчення невербальної комунікації (взаємодії) [690, с. 51]. З цим твердженням неможливо не погодитися, оскільки будь-які невербальні сигнали можуть бути виявлені лише через взаємодію, але кожен невербальний прояв особи є досить індивідуальним. Саме тому такий поділ є доцільним.

Загалом дослідження П. Екмана (P. Ekman), звісно, мають велике значення для положень про невербальну інформацію в цілому, на них заснована більшість сучасних досліджень невербальних проявів. Однак окремі дослідники не визнають якісно-кількісних особливостей невербального компоненту комунікативної взаємодії, відмінності від вербального та можливості дослідження і розшифрування першого, що у свою чергу створило певну методологічну проблему [182]. У такій ситуації особливо гостро відчувається потреба в єдиному підході до дослідження невербальних і вербальних засобів поведінки людей в криміналістиці, оскільки тільки в рамках такого підходу невербальна поведінка учасника кримінального провадження може отримати максимально багатостороннє і адекватне пояснення.

Мабуть, тому сьогодні в цьому напрямі спостерігається актуалізація дослідження невербальної інформації у сфері психології [576; 559; 602; 660], соціології [697; 557; 705; 631] (герменевтика, символічний інтеракціонізм), філософії (конструктивізм) [712]. У цьому аспекті окремий інтерес представляє дослідження М. Гавриш щодо невербальної поведінки в ситуаціях соціального і ситуативного домінування. Дослідник наголошує на значній ролі модифікацій голосу, візуального контакту та дистанції спілкування, положення тіла в просторі, розкутості в жестах і міміці як невербальних компонентів комунікації в асиметричних ситуаціях спілкування [117].

До того ж, на сьогодні існує чимало підходів у дослідженні невербальної інформації в різних суспільних науках, але вони мають розрізнений і фрагментарний характер [659]. Тому досі відсутні адекватні моделі невербальної взаємодії, що дозволили б ефективно фіксувати й аналізувати рівноцінно як вербальні, так і невербальні компоненти. Окремі аспекти розглянуті в працях таких дослідників, як В.Г. Гончаренко [129], Г. Почепцов [403], В.А. Лабунська [285; 282], Р. Хорст (R. Horst) [509], Я.В. Комісарова [228], В.Г. Лукашевич [309], О. Фрай [496], Н.А. Багдасарова [36; 35], В. Біркенбіл (V. Birkenbihl) [59], І.Н. Горєлов [135; 136], С.Ю. Алесковський [17], П.В. Козловський [216], В.П. Морозов [343; 344], П. Екман (P. Ekman) [543; 594], С.В. Поповичев [397], О.В. Белюшина [218], О.Ю. Косьянова [635], І. Кертес (I. Kertész) [203], А. Піз (A. Pease) [381], В.О. Образцов [362] та ін. Свого часу, В. Штерн проводив експерименти з визначення достовірності показань. Проте не можна погодитися з його думкою щодо визначення показань свідків як принципово недостовірних. Неможливо завчасно та упереджено визнавати будь-які показання недостовірними. Будь-які показання підлягають верифікації, перш ніж вони будуть визнані чи то достовірними, чи то навпаки [536, с. 110].

Привертає до себе увагу дослідження, проведене О.М. Габелко щодо невербальних засобів комунікації, у якому автор аналізує знаки невербальної семіотики [116].

Окремий пласт складають дослідження жестикуляції, особливо в психологічній сфері щодо актуалізації емоційного стану роздратування [144]. До її видів належить фізіогноміка [695; 713; 615] (зовнішній вигляд, рухи обличчя та інших частин тіла), з якої потім відокремились окулесика (погляд, мова очей) та кінесика (міміка, рухи тіла, жести, поза, хода); просодика (голос, інтонація, паузи); такесика (дотики); проксеміка (дистанція, простір, відстань); артефакти (одяг, прикраси) [612]. За І.І. Сєряковою, ці категорії можуть бути згруповані в три сфери: кінесика (рухи обличчя та тіла), паралінгвістика чи

просодика (використання голосу) та проксеміка (просторові параметри) [437; 438; 439]. О.М. Зінін стверджує, що фізіогноміку навряд чи варто розглядати як сукупність методичних рекомендацій оперативним працівникам і слідчим, навіть якщо її назвати «фізіогномікою» [182, с. 124]. Однак, мова не йде про введення нової категорії «криміналістична фізіогноміка» в криміналістику і не про іменування нової сфери знань. Тут має місце накопичення емпіричного матеріалу за великий проміжок часу, що з його плином змінювався, актуалізувався і, на разі, є дієвим інформаційним фундаментом щодо зовнішності будь-якого учасника кримінального провадження.

Але, попри ці факти, увагу в рамках даного дослідження варто зосередити на більш адаптованих для юридичної науки теоретичних розробках. Переважна більшість публікацій щодо використання невербальної інформації в кримінальному провадженні сконцентрована навколо судового засідання, відбору присяжних та впливу на них. На жаль, майже поза увагою вітчизняних дослідників залишаються не менш важливі питання ролі невербальної інформації в досудовому розслідуванні.

Водночас у працях деяких дослідників, зокрема Н. Оту (N. Otu), розглядається проблематика декодування невербальної інформації в процесі правозастосування. Значне висвітлення отримало обґрунтування важливості та необхідності невербальної комунікації в правозастосуванні. Н. Оту стверджує, що під час комунікації в кримінальному провадженні основна увага завжди акцентується на словесних твердженнях учасників провадження, а не на тому, що може «розповісти» їхнє тіло засобами невербальних сигналів. Автор наголошує на необхідності застосування інтегрованого підходу, згідно з яким слідчі, прокурори та інші суб’єкти правозастосування мають усвідомлювати, що й самі спілкуються також і невербально. «Використання невербальної комунікації вкрай необхідне, – вважає Н. Оту (N. Otu), – оскільки саме воно може допомогти в установленні, наприклад, авторитетності та домінування

слідчого під час спілкування з підозрюваним, або навіть убезпечити таке спілкування» [664].

Розвиваючи таку гіпотезу, Н. Оту (N. Otu) стверджує, що працівники органів досудового розслідування мають бути впевнені, що вони можуть спілкуватися невербально та незалежно декодувати невербальні прояви кожного учасника. Оскільки невербальне спілкування становить дві третини всього спілкування [699], існує потреба в тому, щоб працівники органів досудового розслідування мали можливість інтерпретувати свідомий та несвідомий невербальний зв'язок. Дослідник також наголошує на особливостях інтерпретації невербальних сигналів осіб різних національностей та культур [637].

Узагалі численні закордонні дослідження невербального спілкування в рамках судового засідання [706; 673; 647; 641; 573; 581; 582; 583; 695; 642] розглядають в основному вплив на присяжних або суддю. Зокрема, отримав розвиток напрям виявлення зв’язку між зовнішнім виглядом підсудного і вироком, між невербальним спілкуванням учасників судового провадження. Звісно, ці дослідження мають місце у положеннях про невербальну інформацію в кримінальному провадженні, але не несуть настільки важливого сутнісного навантаження для методології криміналістики.

Дж. Л. Баркай зауважує, що основна увага до невербальної комунікації в правовій сфері полягає в читанні мови тіла в залі суду. Однак дослідження свідчать, що невербальна комунікація може суттєво вплинути на якість професійних відносин. Обрання правильної стратегії невербальної комунікації є більше ніж необхідною для будь-якого представника юридичної професії [562]. Я.В. Комiссарова, В.В. Семенов під невербальною комунікацією при розслідуванні злочинів розглядають процес передачі, прийому, інтерпретації і перетворення інформації, що здійснюється учасниками кримінального провадження за допомогою немовних засобів спілкування [228, с. 13-14].

Таким чином, варто погодитися з важливістю розвитку дослідження невербальної комунікації в кримінальному провадженні та особливо невербальної комунікації кожного окремо взятого слідчого, прокурора чи судді. Такий висновок випливає, перш за все, із того, що саме невербальна комунікація є джерелом первинної інформації про особистість учасника кримінального провадження.

Засновниками напряму дослідження невербальної інформації в судовому провадженні можна назвати П.Д. Бланка (P.D. Blanck) та Р. Розенталя (R. Rosenthal), які чи не першими почали наголошувати на важливості невербальної інформації в судовому провадженні. Дослідники у своїх перших роботах окреслили особливості невербальної поведінки судді та присяжних [574], згодом зробили більш загальне дослідження невербальної поведінки в судовому засіданні [573].

П.Д. Бланк (P.D. Blanck) та Р. Розенталь (R. Rosenthal) дійшли висновку, що поведінка судді може впливати на рішення суду присяжних, що позбавляє підсудного конституційного права на справедливий і неупереджений судовий розгляд. У дослідженні автори запропонували й емпірично підтвердили загальну модель для вивчення залежності вироків присяжних від вербальної і невербальної поведінки суддів. Дослідники виявили, що очікування присяжних за результатами судового розгляду передбачають словесну та невербальну поведінку суддів, і ця поведінка також пов'язана з вироками присяжних. Такі дослідження можуть допомогти в розробленні стандартів судового розгляду, які дадуть судам змогу більш систематично оцінювати допустимі межі вербальної і невербальної поведінки та надати керівництво для майбутнього вивчення суддями, присяжними та захисниками наслідків комунікативної поведінки в судовому засіданні [574].

Практичної точки зору на роль невербальної інформації в судовому провадженні дотримуються Дж. Л. Хоффман (J.L. Hoffman) та Е. Вейнер (A. Weiner). Автори розглядають невербальну інформацію в першу чергу як

засіб впливу на присяжних, описуючи випадки з власної практики. Якщо, за словами авторів, судове засідання порівнювати з театральним дійством, то, наприклад, показання свідка є «сценою», а супровідні невербальні прояви є в такому разі «за лаштунками», присяжні ж є головними «глядачами». Але, на відміну від театру, у судовому засіданні присяжні можуть безперешкодно оцінювати невербальні прояви кожного з присутніх, незалежно від того, чи говорить ця особа зараз. З іншого боку, саме таке становище призводить до можливого невербального впливу на присяжних [619].

Продовжуючи проблематику невербального спілкування в судовому провадженні, слід приділити увагу працям М.С. Ремланда (M.S. Remland). Інтерес для даної наукової праці становить дослідження важливості невербальної комунікації в судовому засіданні. Автором обґрунтовується роль невербальної інформації в декількох судових діях та основні патерни поведінки учасників судового провадження. М.С. Ремланд (M.S. Remland) дає рекомендації щодо невербальної комунікації в судовому засіданні, зокрема щодо поведінки захисника, судді, присяжних тощо. Також дослідник пропонує умовні моделі невербальної комунікації учасників судового провадження і дотримується гіпотези про вплив у першу чергу зовнішнього вигляду (серед інших невербальних проявів) на рішення суду присяжних [672]. Так, О.Г. Тимофєєв акцентує увагу на різних аспектах мови сторін у кримінальному провадженні [469, с. 255-256].

Отже, зважаючи на вищеозначені аспекти теоретичного і практичного дослідження невербальної інформації, доцільно виділити певні етапи формування й утвердження наукових підходів до розробки проблематики, пов’язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці:

І етап – поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «невербальна інформація» в науковий обіг;

ІІ етап – екстраполяція і адаптація методів та засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичних дослідженнях;

ІІІ етап – введення в криміналістичну термінологію і методологію нових концепцій, зокрема застосування невербальної інформації для вирішення завдань кримінального провадження.

Вищеозначені етапи формування наукових підходів до розробленості проблеми, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці, знайшли своє відображення у таких трьох напрямах:

- психологічному;
- кримінальному процесуальному;
- криміналістичному.

У рамках першого напряму розкривається широке коло питань вивчення психічних явищ та поведінки особистості, що виходить далеко за межі правозастосовної діяльності та даного дослідження. Проте слід відзначити, що значною мірою заявлена проблематика, пов'язана з дослідженням невербальної інформації, розглянута в наукових працях, які відображають психологічні дослідження інформаційної комунікації.

Другий напрям розкриває особливості кримінального процесуального забезпечення сприйняття та використання невербальної інформації (В.В. Семенов, С.Б. Россинський, О.І. Мотлях).

Третій напрям має в розробці низку проблем, пов'язаних з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці, які потребують системного вивчення й вирішення. Він висвітлений лише деякими вітчизняними та зарубіжними дослідниками, а саме: Т.Р. Морозовою, П.Ю. Тимошенком, О.В. Бєлюшиною, Я.В. Комісаровою, І.Ф. Машленко, Л.І. Полтавцевою, С.В. Поповичевим, І.І. Чистяковим; В.К. Кирвельом; С.Б. Коваленком, П.Д. Бланком (P.D. Blanck), Р. Розенталем (R. Rosenthal), Дж. Бургуном (J.K. Burgoon), С. Фіжнаутом (C.J. C.F. Fijnaut), А. Кноесеном (A.L. Knoesen), Е. ЛеВан (E.A. LeVan),

Л.Л. Левенсоном (L.L. Levenson), Н. Оту (N. Otu), М.С. Ремландом (M.S. Remland), Дж. Вальтманом (J.L. Waltman) та іншими.

У подальшому питання, які потребують вирішення в рамках даної проблематики, пов'язані з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці та мають теоретичний і практичний рівні.

На теоретичному рівні вирішення проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці слід зосередити на вивченні таких двох напрямів, як:

1. Визначення та характеристика основоположних засад щодо невербальної інформації в криміналістиці;

2. Формування наукових положень щодо сприйняття та використання невербальної інформації у кримінальному провадженні.

На практичному рівні вирішення проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації в криміналістиці, слід зосередити на вивченні таких двох напрямів, як:

1. Визначення та характеристика змісту найбільш ефективних методів і засобів дослідження невербальної інформації в криміналістиці;

2. Розробка тактичних рекомендацій щодо використання невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Розглядаючи як предмет дослідження невербальну інформацію в криміналістиці, важливо пізнати її крізь призму філософії та логіки. Усвідомлюючи всю глибину, обсяг та історичну ґенезу існуючого доробку в цій сфері, вважаємо доречним дослідити їх розвиток саме останніми роками.

Цікавими для вивчення процесу інтегрування невербальної інформації в криміналістику стали праці таких авторів, як М.М. Непийвода щодо формалізації неформалізованих понять [356], В.М. Попов щодо занурення класичної логіки у паралогіки [394], В.Х. Хаханян про властивість поділу у класичній пропозиційній логіці [506, с. 252-253], Н.Л. Архієреєв щодо трикутника протилежностей [27], В.Л. Васюков про нефрегевські ігри і

контекстуальність [84] та ключ до гіперсилогістики Д.Д. Мордухай-Болтовського [83], Ю.В. Івлєв та В.Ю. Івлєв про об'єктивний зміст логічних знань [188] та Ю.В. Івлєв щодо логічної характеристики питань [187], Т.О. Шиян щодо сучасного становлення математики, філософії і логіки у Стародавній Греції [535], О.В. Попов про номіналістське трактування висловлювань науки і проблему інтерпретації умовних висловлювань [395], Д.В. Зайцев про інтенсивну кон'юнкцію і слідування [175] та змістовну семантику системи Е, поняття реального й ідеального типу і питання про експлікацію протиріччя пізнання в методології науки [176]. Однак більш змістовне розуміння логіко-філософського сприйняття невербальної інформації в кримінальному провадженні вбачається в працях Г.Х. Врігта, О.Д. Смирнової та Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein).

Фінський логік та філософ фон Г.Х. Врігт (G.H. Wright, у деяких джерелах фон Райт) у своїх працях у сфері логіко-філософських досліджень зазначав, що плодом його досліджень із теорії дії був інтерес до аналізу норм і оцінок та формально-логічних аспектів поняття «діяння». Від логіки діяння його інтереси перемістилися до розкриття сутності самого «діяння». Учений підкреслив вплив у цей момент праці Ч. Тейлора «Пояснення поведінки» на його подальші відкриття та бачення глибини цього питання, що стосувалося не тільки філософії науки, але й філософії в цілому. Дослідник намагається з'ясувати поняття «діяння», «причини» у вузькому та широкому значенні; порівнюючи з дослідженнями, які були проведені до нього. Проте саме він один із перших обґрунтував необхідність розроблення таких напрямів у логіці, як деонтична логіка, логіка норм і дій. До праць фон Г.Х. Врігта (G.H. Wright) включаються такі розробки: пояснення та розуміння; причинність та казуальне пояснення; інтенціональніст і телеологічне пояснення; логіка норм і діянь; норми, істина і логіка; новий підхід до логіки уподобання; гетерологічний парадокс; парадокси підтвердження; епістемологія суб'єктивної вірогідності; час, зміни і протиріччя; детермінізм і висловлювання про майбутні події; логіка істини [701; 115].

Проводячи паралелі з доробком фон Г.Х. Врігта (G.H. Wright) щодо невербальної інформації, отримуємо тлумачення поняття «невербальна інформація» у вузькому і широкому значенні та його різне тлумачення іншими вченими залежно від сфери застосування і поставлених ними цілей. Як наслідок, отримуємо різне наповнення терміна «невербальна інформація», яке суттєво відрізняється одне від одного, унаслідок цього різні дослідники говорять про різну кількість його складових. При цьому у вужчому і спеціалізованому розумінні поняття невербальної інформації відносять до явищ, які відрізняються від мови. Цими явищами є міміка, жести, пози, положення тіла. У більш широкому розумінні в термін «невербальна інформація» включається також безліч аспектів мовлення (паралінгвістичні або голосові явища: основний частотний діапазон і діапазон інтенсивності, мовленнєві помилки або паузи, швидкість і тривалість мовлення) [688]. Вбачається необґрунтованою висловлена думка Я.В. Комісарової та В.В. Семенова щодо неможливості існування самого терміна «невербальна інформація» з наукової точки зору [228, с. 17] з огляду на те, що цей термін широко використовується в працях психологів, лінгвістів, педагогів, істориків, філологів, соціологів та представників інших наук [344; 40; 162; 545; 287].

В останні роки простежується тенденція включення до структури невербальних засобів спілкування навколишніх соціально-побутових умов, інтер'єру, архітектурного стилю, кольору, температури, шуму, музики; об'єктів, які використовуються особою для зв'язків із навколишнім світом: одягу, супутніх предметів, косметики, прикрас та ін. [640]. Це свідчить про ще більш розширене тлумачення поняття «невербальна інформація», яке не слід ототожнювати з поняттям «невербальна комунікація» [281, с. 68-69] або «невербальна поведінка» [284; 336].

Однак це не заважає його різносторонньому використанню. Навпаки, це дає можливість побачити нові горизонти застосування невербальної інформації в майбутньому. У той же час неправильним буде бачення лише термінологічної

різниці, оскільки кожен наведений авторський термін матиме свої компоненти, які будуть своїм змістом наповнювати його. Дехто з вчених буде підкреслювати одні сторони невербальної інформації, інші намагатимуться зосередитися на протилежних, маючи власні причини та переслідуючи поставлену теоретичну та практичну мету.

Дослідження невербальної інформації в криміналістиці найбільш ефективне при застосуванні її у таких двох ракурсах:

1. Невербальна інформація, де її джерелом/засобом передачі даних є особистість (тобто антроподжерельна невербальна інформація);

2. Невербальна інформація, де її джерелом/засобом передачі даних є навколишня обстановка (тобто енвайроментджерельна невербальна інформація).

У даному дослідженні, у відповідності до мети і поставлених завдань, розкривається зміст першого ракурсу як один з найбільш складних, інформаційно об’ємних і змістовних елементів в криміналістиці та відповідно до якого в криміналістиці поки відсутнє комплексне монографічне дослідження.

У межах дослідження невербальної інформації в криміналістиці виявляється цікавою також праця О.Д. Смирнової «Логіка і філософія» [448], де на основі досягнень сучасної логіки досліджуються філософські проблеми онтології і теорії пізнання та роль логіки в обґрунтуванні теоретичного знання. О.Д. Смирнова розкриває своє бачення проблеми онтології і теорії пізнання та роль логіки через:

• формальні обчислення, мову і логічні системи (історичні передумови виникнення загальної теорії знакових систем; синтаксичний, семантичний і прагматичний аспекти мови; штучні та природні мови; конструктивні об’єкти, обчислення літер алфавіту; багатошарові конструктивні об’єкти; використання терміна «мова» в логіці);

• теорію семантичних категорій і поняття логічної форми (логічні мови без операторів; логічні мови з операторами; мови з невизначено-місцевими функторами; класифікація мов);

• істинність у референціональній семантиці, виразні і дедуктивні можливості формалізмів (класичне поняття істинності та його роль у логіці; референціональна семантика для першопорядкових мов; виразні і дедуктивні можливості формалізмів; філософський зміст теорем про виразні і дедуктивні можливості формалізмів);

• зростання знання, конкретність істини, семантику можливих світів і мови з інтенсіональними предикатами (істинність тверджень про майбутнє, можливе і необхідне; реляційна семантика інтуїціоністської логіки і проблема зростання і нагромадження знань; семантика можливих світів і інтенсіональні контексти; мови з інтенсіональними знаками; семантика першопорядкової інтенсіональної логіки; проблема конкретності істини в логічній семантиці);

• нестандартні семантики і проблеми семантичних парадоксів (розширення неортодоксальної семантики; семантика з перенасиченими оцінками; модальні і релевантні імплікації; неортодоксальні розгляди семантичних антиномій);

• мову, семантику і онтологію (структура формалізованих мов і онтологічні припущення, семантика і питання обґрунтування логічних систем) [448].

У рамках проведених О.Д. Смирновою досліджень та зроблених нею висновків акцентуємо свою увагу на співвідношенні мови (вербальної інформації) і невербальної інформації, де невербальну інформацію звузимо до значення невербальної мови. У результаті отримуємо нестандартне бачення такої сторони невербальної інформації, як людська мова та її можливості у використанні невербальної інформації в кримінальному провадженні (шифрування-дешифрування).

У той же час, невербальна інформація крізь призму логіки та філософії найбільш адаптовано буде сприйматися як положення, що структурно відповідає відомому трактату Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein) [710]. Учений у своїх роботах запропонував принципово нову філософію мови з власною системою пояснюючих термінів. Головна ідея його праць полягає у вирішенні філософських проблем через співвідношення мови і світу. У цьому значенні ним виділено сім тверджень, які можна розглянути в такому вигляді:

• мова і світ - центральні поняття всієї філософії Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein). У «Трактаті» вони віддзеркалюють одне одного: мова відображає світ, оскільки логічна побудова мови повторює онтологічну структуру існуючого світу;

• світ є сукупністю простих і складних фактів, а не об’єктів;

• об'єкти у взаємодії утворюють факти і мають свою логічну форму – сукупність властивостей, які дозволяють їм вступати у ті чи інші відносини;

• у мові прості факти описуються простими реченнями, які є простими мовними одиницями, а складним фактам відповідають складні речення;

• уся мова – це повний опис навколишнього світу, тобто всіх його фактів;

• мова також допускає опис можливих фактів, така уявна мова підпорядковується законам логіки і піддається формалізації;

• речення, що порушують закони логіки або не стосуються спостережуваних фактів, є безглуздими: речення етики, естетики і метафізики [710].

Розглядаючи положення про невербальну інформацію крізь призму тверджень Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein), отримуємо новий креативний погляд на сутність та значення невербальної інформації в криміналістиці, який буде полягати в такому:

• мова (у формі вербальної та невербальної інформації) і навколишній світ віддзеркалюють одне одного, де вербальна та невербальна інформація

онтологічно відображають навколишній світ, а кореляційно навколишній світ відображає вербальну та невербальну інформацію;

• навколишній світ складається з існуючих та новостворених фактів, які можна класифікувати за різними підставами (ознаки і властивості фактів розкриваються за допомогою вербальної та невербальної інформації);

• об'єкти, які вступають у взаємодію, володіють властивостями в логічній формі в навколишньому середовищі та утворюють або змінюють самі ці факти (вони шифруються-дешифруються за допомогою вербальної та невербальної інформації);

• у мові факти описуються простими та складними реченнями (невербальну інформацію також, можна дешифрувати та описати ними);

• різним фактам відповідають різні речення (за допомогою яких теж можна описати невербальну інформацію);

• уся мова є повним описом усього, тобто всіх фактів (також і невербальної інформації);

• мова, в свою чергу, містить опис можливих і уявних фактів;

• уявна мова діє відповідно до законів логіки, піддаючись формалізації (тобто під час дешифрування невербальної інформації може відбуватися опис можливого її значення).

Ця філософія Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein) є робочим набором методів для відокремлення невербальної інформації від вербальної й дослідження на цій підставі можливості її більш ефективного застосування в криміналістиці, хоча окремі твердження представляють складність в інтерпретації до сучасних практичних реалій.

Різниця між поглядом Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein) та традиційними думками філософів полягає в тому, що, на думку других, нерозв'язані проблеми філософії необхідно вирішити з використанням логічного аналізу, Л. Вітгенштайн (L. Wittgenstein) же причину виникнення нерозв'язаних проблем філософії бачив у неправильному використанні самої мови. Можливо,

в його працях слід бачити розуміння більш глибокого значення мови, ніж сьогодні передається з виокремленням її видів (сучасна класифікація), та значення для людства.

Наприклад, на погляд Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein), мова нерозривно вплетена в тканину життя і як складова частина цієї тканини вона працює порівняно без проблем. Філософські проблеми виникають тоді, коли мову змушують покинути власний простір і відправляють у метафізичне середовище, де всі звичні й потрібні складові та контекстуальні підказки відсутні, можливо навмисне усунуті з причин, які здаються для філософів розумними, але саме з яких, за Л. Вітгенштайном (L. Wittgenstein), випливають труднощі [710].

Л. Вітгенштайн (L. Wittgenstein) описує метафізичне середовище як крижану ковзанку без тертя, де здавалося б існують ідеальні умови для філософської й логічно досконалої мови (мови «Трактату»), де всі філософські проблеми можна розв'язати без плутанини й неясності щоденного контексту, але де, саме через відсутність тертя, мова власне не може взагалі виконати жодної корисної роботи. У його «Трактаті» часто говориться про «холостий хід» і про те, що мова «на канікулах», або виступає просто «прикрасою» - усе для того, щоб виразити ідею відсутності того, чого бракує в філософському контексті. Щоб розв'язати зазначені проблеми, на думку Л. Вітгенштайна (L. Wittgenstein), філософ повинен покинути крижану ковзанку й повернутися на «грубу землю» буденної мови, тобто філософ повинен повернути словам щоденний вжиток, відмовившись від метафізичного [710].

Саме таке логіко-філософське бачення і надає підґрунтя для використання невербальної складової як обов’язкового елементу спілкування в криміналістиці без додаткового його філософського обвантаження. Де мова уявляється системою знаків, що передає певну інформацію, як окремо вербальну і невербальну, так і їх сукупність.

1.2. Загальні наукові положення сприйняття та використання невербальної інформації в кримінальному провадженні

Формування наукових положень щодо невербальної інформації у кримінальному провадженні бере свій початок з терміна «інформація» в юриспруденції, де він тлумачиться в різних аспектах, що у свою чергу веде до формування таких відносно специфічних понять, як «правова інформація», «судова інформація», «криміналістична інформація», «криміналістично значуща інформація», «доказова інформація», «орієнтовна інформація», «вербальна інформація», «невербальна інформація». Однак саме термін «інформація» виражає багатогранність і багатомірність відомостей про подію злочину [474, с. 97], дозволяючи отримувати, досліджувати і використовувати інформацію, як засіб інформаційного забезпечення на досудовому розслідуванні [118; 189; 305; 396; 461].

Вчені-криміналісти поряд із загальнонауковим поняттям інформації використовують поняття криміналістичної інформації [222, с. 64; 60, с. 65; 307, с. 92; 118, с. 9; 389, с. 59; 474, с. 97]. Р.С. Бєлкін підкреслював, що інформація не може існувати без матеріальної основи [46, с. 55]. Зокрема, В.В. Бірюков зауважує, що криміналістична інформація – це відомості про подію злочину, отримані в результаті цілеспрямованого пізнання криміналістичними засобами і методами з метою використання в розслідуванні для встановлення механізму та визначення ролі кожного причетного до нього об’єкта [62, с. 97]. І.І. Когутич стверджує про потребу розширення меж використання криміналістичних знань, де сучасному вивченню підлягає значно більший обсяг даних [211, с. 23]. Є.Д. Лук’янчиков зосередив свого часу увагу на методологічних засадах інформаційного забезпечення розслідування злочинів [306]. В.І. Галаган розуміє під криміналістичною інформацією будь-якого роду відомості у синтезованому вигляді, що мають відношення до розслідуваної події, отримані процесуальним і непроцесуальним шляхом у процесі розслідування злочину відповідно до

рекомендацій, розроблених криміналістикою [118, с. 9]. В.В. Тіщенко приходить до висновку, що під криміналістичною інформацією розуміються відомості процесуального і непроцесуального характеру про розслідувану подію і її учасників, отримані слідчим чи іншим суб'єктом кримінально-процесуальної й оперативно-розшукової діяльності в ході розслідування за допомогою методів, прийомів і засобів, що рекомендуються криміналістикою, можуть використовуватися як докази, характеризувати їх джерела, слугувати засобами доказування й сприяти вирішенню методичних і тактико-організаційних завдань [474, с. 97-98].

Проте, Ю.М. Чорноус підкреслює, що у криміналістиці, незважаючи на велику кількість робіт з цієї проблематики, не сформовано єдиного поняття інформації [521, с. 334].

Криміналістична інформація представляє собою результат гносеологічної діяльності із запобігання, виявлення та розслідування кримінально-караних діянь шляхом виявлення, фіксації, збереження, дослідження й використання інформації, що відображає обставини події, яка досліджується. Так, В.В. Тіщенко зазначає, що «процес послідовного формування доказової інформації відбувається шляхом первісного пошуку та виявлення джерел криміналістично-значущої інформації, поступового її дослідження, належного кримінально-процесуального оформлення та подальшого використання як доказів» [475, с. 67].

Класифікуючи криміналістичну інформацію, дехто з вчених виділяє вербальну і невербальну інформацію [228, с. 17-19]. М.С. Полевой в залежності від форми представництва поділяє криміналістичну інформацію на вербальну та знакову, цифрову, графічну та ін. [388, с. 73-75]. С.А. Шейфер класифікує криміналістичну інформацію на вербальну й інформацію у фізичних ознаках матеріальних об'єктів [525, с. 15]. М.М. Хлинцов [508, с. 38], М.С. Полевой [388, с. 59-77], формулюючи поняття «криміналістична інформація», включають в її зміст будь-які дані, що стосуються злочинної події, отримані процесуальним

і непроцесуальним шляхом. Взагалі, у криміналістичній літературі вказується на необхідність класифікації криміналістичної інформації за низкою умов [471, с. 59-61].

За процесуальним значенням криміналістична інформація поділяється на доказову та орієнтовну (поняття «орієнтовна інформація» було запропоновано Р.С. Бєлкіним і А. І. Вінбергом [48, с. 181-182]).

Частиною криміналістичної інформації є доказова інформація [474, с. 98]. Доказова інформація є фундаментом для прийняття будь-якого процесуального рішення в кримінальному провадженні, в тому числі і рішення суду. Проте в кримінальному провадженні процес пізнання кримінально-релевантної події не обмежується доказовою інформацією. До того ж в ході кримінального провадження в процесі накопичення доказової інформації вона не одразу отримується в повному обсязі і в належному стані [228, с. 10].

Під час досудового розслідування і судового провадження накопичується великий масив орієнтовної інформації, яка після перевірки може здобути статусу доказової інформації. Орієнтовна інформація надається з багатьох джерел (оперативні канали, думки, версії), тобто це всі дані, які надійшли в неофіційному порядку в кримінальному провадженні і не знайшли відповідного закріплення в документах, отримані поза рамками процесуальних дій або у зв’язку з їх виконанням. Саме орієнтовна інформація дозволяє учасникам кримінального провадження орієнтуватися в сутності та обставинах події, що мала місце.

В.О. Образцов виділяє ще третій вид інформації - допоміжну, що міститься в зразках об’єктів, що надаються для проведення експертних досліджень [360, с. 61-65].

Отже, безумовно, форми, види та способи отримання інформації сьогодні перебувають на стадії вдосконалення й формування нових, однак найбільш поширене значення набули такі напрями:

1. Вербальний (мовний) – джерелом яких є показання учасників кримінального провадження;

2. Невербальний (немовний) – джерелом яких є місця події та інші місця проведення процесуальних дій, предмети, документи, учасники кримінального провадження.

У криміналістиці прийнято досліджувати невербальну інформацію паралельно з вербальною, яка має місце в людському спілкуванні під час злочинної події, але набуває особливого значення в процесі кримінального провадження. Тобто, окрім мовної інформації, в акті людського спілкування значна роль належить різним видам немовної інформації. Можливість і необхідність отримання та дослідження джерел і змісту невербальної інформації зазначається низкою вчених (Л.Д. Удалова, С.Б. Россинський, В.В. Семенов та ін.) [482; 421; 431].

Одним із аспектів положень про невербальну інформацію є уявлення про зв’язок між внутрішніми і зовнішніми ознаками та властивостями людини. Цей зв’язок проявляється в тому, що морфологічні й функціональні ознаки та властивості особи є формою і змістом людського організму. Ознаки і властивості особистості відрізняються за своїми фізіологічними та психологічними процесами й реакціями відповідно до кількісних і якісних показників. Це поняття слід інтегрувати в криміналістику, попередньо виокремивши джерела, складові й особливості невербальної інформації в злочинній діяльності та діяльності із запобігання, виявлення, розслідування та розкриття злочинів.

При визначенні самого терміна «невербальна інформація» слід виокремити його характерні ознаки, що зумовлюють його специфіку та особливе місце як криміналістичної інформації:

1. Невербальна інформація, джерелом якої є учасник кримінального провадження (особистісний характер відомостей);

2. Невербальна інформація, джерелом якої є навколишня обстановка (відомості про кримінально-релевантну подію, отримані учасниками кримінального провадження безпосередньо та опосередковано);

3. Невербальна інформація, джерелом якої є учасник кримінального провадження і навколишня обстановка (особистісний характер відомостей та відомості про кримінально-релевантну подію, отримані учасниками кримінального провадження безпосередньо та опосередковано);

4. Невербальну інформацію формують внутрішні і зовнішні ознаки й властивості учасника кримінального провадження;

5. Прояви невербальної інформації зумовлені фізіологічними, психологічними та соціальними чинниками (способи і засоби).

Про можливості отримання ключової інформації особистісного характеру шляхом сприйняття і пізнання невербальних проявів стверджувалося багатьма фахівцями в галузі психології і криміналістики. Так, наприклад, на думку І.А. Матусевича, значна частина властивостей людини проявляється в її зовнішності й поведінці [333, с. 66-67].

Вказівку на невербальні засоби як на джерело отримання значущої для підготовки, ходу і результатів кримінального провадження інформації бачимо ще в низці робіт. Виділяє немовні (невербальні) засоби комунікації поряд із вербальними (мовними) і В.Л. Васильєв, при цьому зазначаючи, що невербальні засоби здатні виконувати як допоміжну функцію відносно вербальних засобів (підвищуючи тим самим семантичну значущість мовного повідомлення), так і самостійно передавати змістовну інформацію (виступаючи в цьому випадку в ролі знака) [82]. Отримання від потерпілих, свідків, підозрюваних і обвинувачених відомих їм даних із приводу досліджуваних у провадженні обставин здійснюється, як вважають В.О. Образцов і А.А. Протасевич, на основі мовного спілкування з ними і немовних способів комунікації (за допомогою мови жестів, міміки, рухів тощо) [363, с. 21]. Виділяється

дослідження гомологічної інформації, тобто інформації про властивості учасника кримінального провадження [257, с. 139-140].

Приділяється увага змісту і формам інформаційних сигналів учасників кримінального провадження [361]. А стосовно допиту надане таке зауваження: «При всій значущості вербальної комунікації із криміналістичної точки зору важливо і те, що допит являє собою не тільки процес обміну вербальною, а й невербальною інформацією учасників слідчої дії» [354].

Подібні оцінки науковців повністю підтверджуються враженнями практичних працівників, які досліджувалися в ході інтерв'ювання та анкетування співробітників (всього 600 осіб) органів внутрішніх справ і прокуратури. Опитувані зазначили, що зовнішність і поведінка людини здатні нести про неї певну значущу для розслідування інформацію [482, с. 16].

У зв'язку з цим в анкетуванні було поставлене запитання: чи здатні ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини нести невербальну інформацію? Одностайними у відповіді виявилися студенти й експерти (відповідно 521 і 19 «так»), 197 суддів, 266 слідчих та 359 прокурорів уважають, що ознаки зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію. Відповідно 46 суддів, 21 слідчий та 24 прокурори не бачать в ознаках зовнішності та поведінці людини проявів невербальної інформації, 11 суддів, 1 слідчий та 5 прокурорів мають власне бачення цього питання (див. діаграму 1).

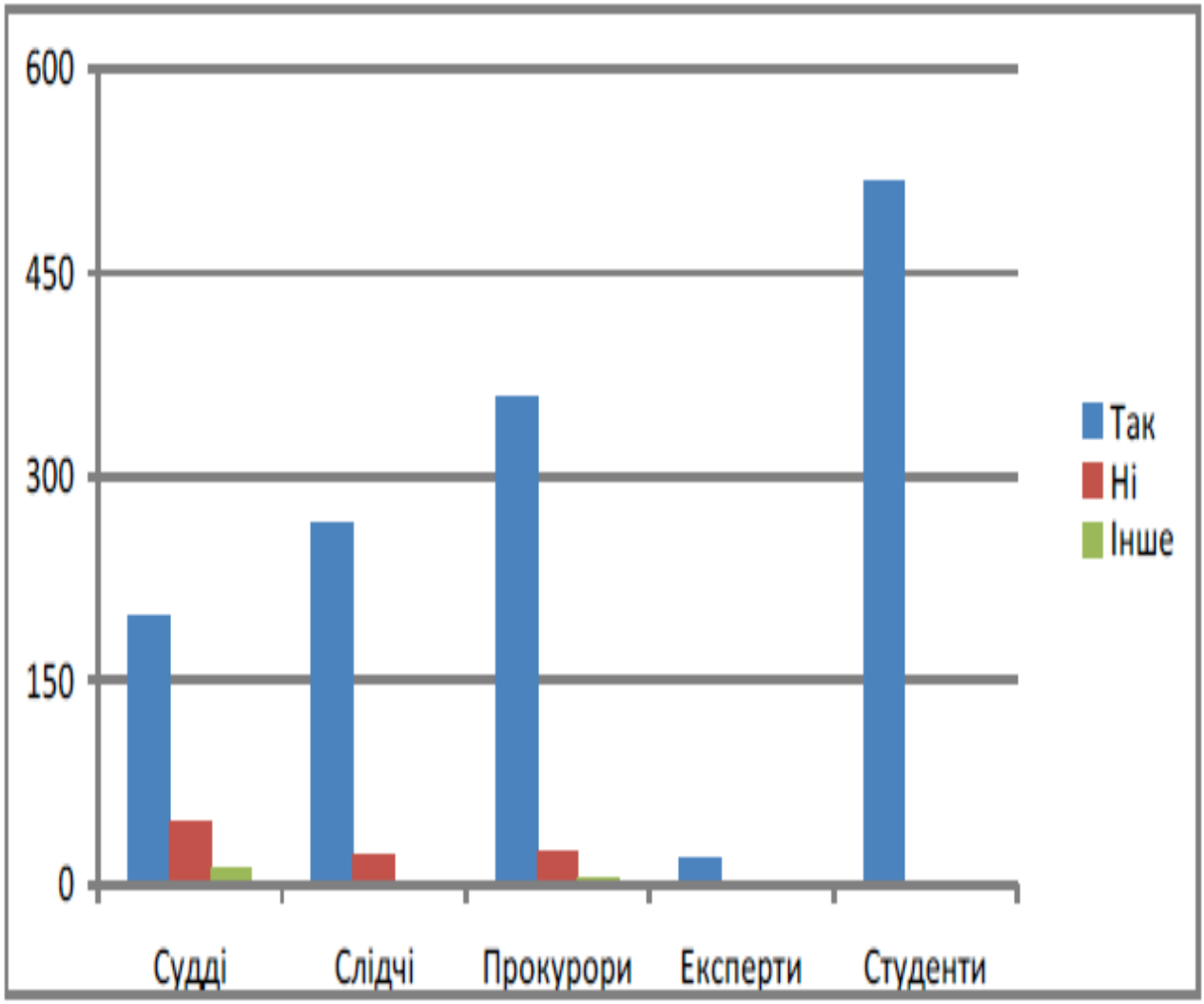

Діаграма 1. Здатність ознак та властивостей зовнішності і поведінки людини нести невербальну інформацію.

Отже, переважна більшість респондентів вважає, що зовнішність і поведінка людини несе в собі навантаження у вигляді невербальної інформації, яка може бути корисною в кримінальному провадженні. Більше того, більшість опитаних практичних працівників не бачить перешкод для використання можливостей невербального каналу спілкування при виконанні різних завдань організаційного й управлінського характеру в процесі розкриття і розслідування злочинів [482, с. 16]. Аналіз слідчої практики дозволяє встановити конкретні напрями її використання.

Наприклад, *під час проведення допиту свідка П. у кримінальному провадженні про розбійний напад, учинений двома невідомими особами щодо громадянина Т., слідчий звернув увагу на особливості поведінки свідка П., які не відповідали його статусу свідка та показанням, які він надавав.*

Зосередившись на невербальних складових, що супроводжували його мовлення, слідчий звернув увагу на те, що коли свідок розповідав про знаряддя злочину, то намагався якомога точніше його описати, наче малюючи зображення, розводячи руками та хитаючи головою. Проте коли йшла мова про нападників, то обходився лише декількома загальними словами, як-то: «високі, незграбні, погано вдягнені». На що слідчий в один із тактично обраних моментів запитав: «То й скільки разів Ви його вдарили по голові?». Як результат, свідок П. розгубився та автоматично відповів, а далі зізнався у вчиненні злочину.

Анкетування слідчих, прокурорів, суддів, експертів та студентів також засвідчило, що більшість опитаних вважає можливим використовувати при проведенні процесуальних дій можливостей невербальної інформації. Зокрема, 227 слідчих, 12 експертів, 494 студенти, 243 прокурори та 131 суддя одностайно вважають таке доцільним. Навпаки, певна частина опитаних не вважає за потрібне використовувати невербальну інформацію у власній роботі (100 суддів, 106 прокурорів, 6 експертів та 42 слідчі). Невелика частина анкетованих має власний погляд на використання можливостей невербальної інформації в кримінальному провадженні (23 судді, 39 прокурорів, 27 студентів, 1 експерт та 19 слідчих) (див. діаграму 2).

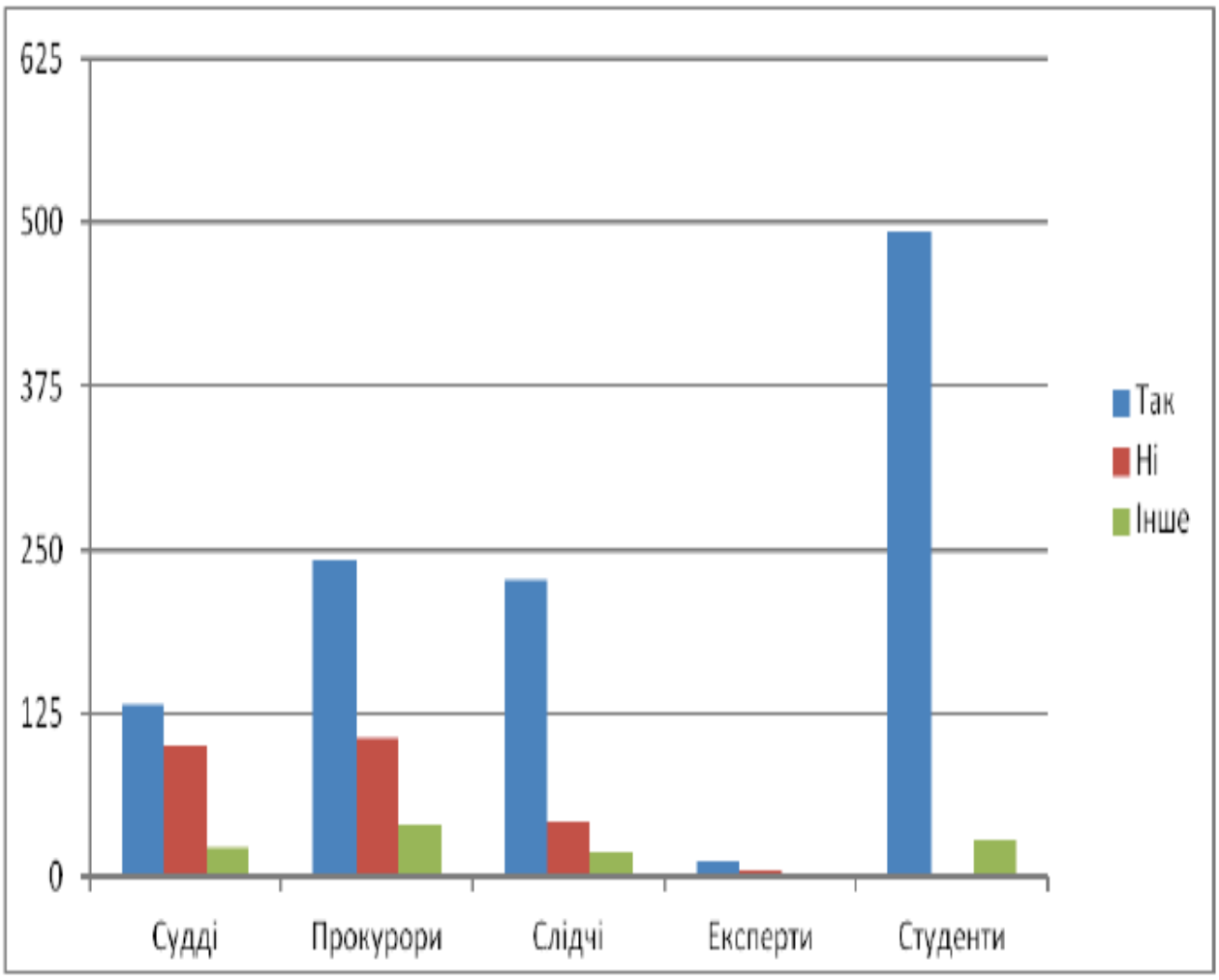

Діаграма 2. Можливість використання невербальної інформації в кримінальному провадженні.

У цьому зв'язку психофізіолог М.А. Бєлов зазначав, що «наука дає можливість розпізнавати багато характерних психічних та фізіологічних особливостей особистості на підставі зовнішності індивіда. Визнаючи наявність кореляції між усіма органами і тканинами організму, не можна не допускати того, що і нервово-психічна система розвивається в точній відповідності з іншими частинами людського організму» [49]. Прихильники цих поглядів сформували цілу галузь наукового знання, названу фізіогномікою, яка претендує на визначення психологічних властивостей людини за рисами її обличчя, а в широкому розумінні – і за будовою тіла в цілому.

З іншої точки зору, безсумнівний інформаційний потенціал містять динамічні прояви антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження, які супроводжують мовлення (або проявляються поза мовним спілкуванням). Такі антроподжерельні невербальні прояви можуть мати багатозначний характер і свідчити про навички і вміння, що спостерігаються в поведінці учасника кримінального провадження через функціонально-динамічні ознаки та властивості. Наприклад, інформувати про наявність медичного захворювання, свідчити про психічний стан. Нарешті, антроподжерельні невербальні прояви з’являються у відповідь на емоційні переживання відповідно до перебігу комунікації, указуючи на джерело, зміст і напрям таких психічних переживань [431, с. 22]. У цьому зв'язку Керрол Е. Ізард указує, що «емоція передбачає співробітництво психічного і тілесного, задіються всі рівні особистості» [190]. Поведінка учасника кримінального провадження будується на емоціях. Емоції організують сприйняття, мислення і устремління, впливають на тіло і розум на всіх аспектах життєдіяльності, безпосередньо визначаючи психічні процеси, обробляючи інформацію, яку учасник кримінального провадження отримує за допомогою органів чуттів.

Загальновизнано, що людина за своєю природою є соціальною істотою, а шляхом спілкування із собі подібними має можливість самовираження. Спілкування ж є взаємодією двох пов’язаних площин – вербальної і невербальної, які, відповідно, виражаються через усне чи писемне мовлення.

Звичайно, дослідники найрізноманітніших сфер знань звертались до проблеми пізнання та застосування невербальної інформації в певному аспекті, так само як від психології до права й інших наукових знань. Проте досі ці спроби не мали відповідного рівня розвитку і залишаються розрізненими та фрагментарними. Якщо ж говорити про наукове обґрунтування застосування невербальної інформації у сфері правових наук та суміжних галузей, зокрема криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, то ця сфера є tabula rasa для більшості дослідників, і криміналістів зокрема.

Слідуючи предмету та меті даного дослідження, необхідно виявити особливості власне комунікативного процесу як основоположного компоненту цього дослідження, а потім перейти до характеристик вербального і невербального компонентів інформації, розглянувши невербальну інформацію та її зміст у кримінальному провадженні.

Неможливо уявити сучасну людину, яка б не брала участі в комунікативних процесах. Сам процес спілкування (комунікації) представляє собою складний психологічний феномен. До виявлення сутності комунікативного процесу існує безліч підходів, серед яких варто приділити увагу **інформаційному, інтеракційному, реляційному** [131, с. 55-56].

Специфіка **інформаційного** підходу виявлялася в тому, що комунікативний процес поставав сукупністю змісту інформації (формування, структурування, трансформація інформації у вербальну і невербальну) та самої людини як своєрідного повідомлення (інформація, в якій є прояв думок та емоцій). У рамках інформаційного підходу здійснювалося дослідження К. Шеннона, яке заклало основу базової моделі комунікації: джерело інформації – передача інформації – канал передачі інформації – приймач інформації – одержувач інформації [689]. Як зазначає В.І. Гордієнко, ця модель була лінійною, але надто простою, тому була значно перероблена пізніше [131, с. 56].

Інтеракційний підхід передбачає, що комунікативний процес представляє собою трансакцію з передачі інформації, а також сукупність окремих комунікативних актів. Такий підхід ґрунтується на тому, якими семантичними засобами структурується ситуація спілкування, організація ситуації соціальної присутності і які поведінкові засоби вживаються. У рамках цього підходу інтерес представляє лінгвістична модель, яка мало не вперше привернула увагу до проблематики невербального спілкування: Р. Бірдвістелл (R. Birdwhistell) запропонував теорію, за якою процес комунікації включає в себе набір 50-60 базових рухів, жестів і поз, які в сукупності утворюють поведінку подібно до мовотворення за допомогою звуків, слів тощо [571; 566].

Реляційний підхід дозволяє стверджувати, що соціальний контекст і оточення утворюють системи спілкування та взаємовідносин, а будь-яка зміна в системі є інформацією [563]. Люди в цій системі є елементами глобальної циклової системи, а комунікативний акт є розвитком взаємовідносин і переведенням їх на інший рівень.

До комунікативного процесу варто застосувати четвертий підхід - комплексний, який міг би врахувати всі сильні сторони інформаційного, інтеракційного та реляційного підходів.

Із комплексним підходом корелює системний підхід, виділений Л. О. Осипенко: комунікативний процес розглядається як єдина цілісна система з точки зору соціально-філософського аналізу, у контексті якого комунікація розглядається як один з основних ресурсів економічного розвитку і зростання; галузі, що базуються на знаннях і комунікаціях, стають провідними галузями в сучасній економіці; комунікативний процес як цілісна система формується на основі ефективного використання всіх видів капіталу шляхом організації комунікативного простору, забезпечення конкурентоспроможності економічної і соціальної системи; комунікативного процесу, у контексті якого будь-яка система розглядається як сукупність взаємопов’язаних елементів [372, с. 241]. Ю.В. Чуфаровський зазначає, що комунікація є окремим аспектом спілкування, а спілкування носить конфліктний, рефлексивний характер [522, с. 207]. Але, попри врахування багатьох аспектів комунікативного процесу всіма вищепереліченими підходами, лише *лінгвістична модель* у рамках інтеракційного підходу врахувала специфіку структури комунікативного процесу: вербальну і невербальну складову. Тому виділяємо саме цю модель як основу комплексного підходу до комунікативного процесу в кримінальному провадженні, в рамках якої буде охарактеризовано такі складові, як інформаційно-комунікативний процес у кримінальному провадженні, його механізм, суб’єкти, вербальні і невербальні дані інформаційного поля механізму інформаційно-комунікативного процесу і т. ін.

Логічним видається твердження, що взаємодія учасників кримінального провадження є певним комунікативним процесом, а у зв'язку з його основним навантаженням у вигляді інформаційного обміну учасників називаємо цей процес інформаційно-комунікативним. Отже, під інформаційно-комунікативним процесом у кримінальному провадженні розуміється спілкувальна та поведінкова діяльність суб'єктів кримінального провадження, що виражається в зовнішній комунікації та має криміналістичний характер. Звідси, під механізмом інформаційно-комунікативного процесу в кримінальному провадженні слід розуміти комплекс обумовлених елементів, що складається із суб'єктів (надавач – одержувач даних), власне інформаційного поля (канали зв'язку, зміст даних) і наслідків (фіксовані – нефіксовані).

Сам же інформаційний обмін учасників кримінального провадження є складовою інформаційного поля механізму інформаційно-комунікативного процесу – комунікацією особи або декількох осіб, що супроводжується обміном даних (вербально-невербальних). Вербальні дані інформаційного поля механізму інформаційно-комунікативного процесу в кримінальному провадженні являють собою відомості (інформацію), що передаються вербальним шляхом, тобто за допомогою мови. У свою чергу, невербальні дані інформаційного поля механізму інформаційно-комунікативного процесу в кримінальному провадженні – це відомості (інформація), що передаються невербальним шляхом, тобто за допомогою знаків (міміка, жести, пози, погляди тощо) та емоцій.

Суб'єктами інформаційно-комунікативного процесу в кримінальному провадженні, відповідно, слід вважати всіх учасників, що задіяні в кримінальному провадженні. Загалом про комунікативну поведінку учасників кримінального провадження і способи їх мовного спілкування досі відомо вкрай мало. Уявлення про мотиви, цілі і характер навіть власних дій, висловлювань та проявів почуттів, не говорячи вже про поведінку реального чи уявного учасника кримінального провадження, в багатьох випадках нечіткі,

поверхневі і плутані, а зміст і глибина знань про мовленнєву діалогічну поведінку ніяк не відповідають сьогоднішньому рівню розвитку і можливостям криміналістики. Що ж стосується невербальних аспектів людської поведінки в ситуації комунікативної взаємодії та проблем співвідношення невербальних мовних кодів із вербальною мовою, які складають основний предмет даного дослідження, то вони не тільки не описані систематично, але в цілому ряді відносин просто не отримали вирішення в криміналістиці.

Існуючі формальні методи аналізу вербальної інформації (наприклад, бесіда, інтерв'ю, анкетування, біографічний і т. ін.) постійно переносяться й на невербальну інформацію. Підтримується структурна програма та має місце накладання невербальної інформації на вже існуючі й апробовані вербальною сферою матеріали, які є доступними. Проте через це вбачається низка відмінностей у цих видах інформації, не кажучи вже про відмінності в її отриманні та подальшому використанні. Дана проблематика поглиблюється у зв’язку з відсутністю фундаментальних методологічних досліджень у криміналістиці з цього питання та практики використання зазначених методів у вказаній сфері.

Однією з фундаментальних і практично непереборних проблем для положень про невербальну інформацію в кримінальному провадженні є двохаспектність предмета дослідження: з одного боку, проблема невербальної інформації належить до психофізіології, з іншого – до вивчення мисленнєвої сфери людини. Однак саме проблема невербальної інформації вимагає включення до сфери аналізу людське тіло, яке належить до числа природних об’єктів, є об’єктом біологічних наук [678; 628; 583] і дискусії про співвідношення свідомості і тіла [625; 638; 621], та предметом дослідження криміналістики.

Якщо брати до уваги більшість існуючих досліджень невербальної інформації в криміналістичній та кримінально-процесуальній площині, усі вони базуються на певних підходах. Надалі в цьому підрозділі наведемо аналіз та

результати апробації двох найбільш відомих підходів до вивчення невербальної інформації з висуненням нового, третього, авторського підходу.

Отже, наразі доцільно виокремити такі **підходи до вивчення невербальної інформації:**

- антропологічний;

- лінгвістичний;

- криміналістичний.

Системоутворюючим та базовим варто визнати антропологічний підхід [429; 114], у рамках якого вивчення особистості відбувається в чотирьох напрямах:

- біологічний (фізіологічний), що вивчає тіло людини, базуючись на теорії адаптації, теорії еволюції, теорії популяційної генетики тощо [613];

- соціальний, що висвітлює культуру етносів та суспільств (Ф. Боас (Franz Uri Boas), Б. Малиновський) [575, 644; 321; 402; 147];

- лінгвістичний,[1] що висвітлює мовну антропологію вивчення соціальної комунікації шляхом дослідження взаємозв'язку мови та культури, історії та змін мови в суспільстві в межах певних національностей [128];

- археологічний, що висвітлює історичний розвиток людини на основі дослідження розкопок та вивчення пам'яток історії [429].

Найбільший розвиток антропологічний підхід отримав у такій дисципліні, як біологія людини (вивчення генетичних, фізіологічних, біохімічних показників людського тіла), де невербальна інформація розглядалася як невід'ємна складова людського організму. У правовій сфері антропологічний підхід докладно поданий у роботах В.В. Завальнюка, зокрема дослідник наголошує на тому, що людина, будучи найвищою цінністю права, одночасно є об'єктом вивчення багатьох наук [172; 173].

---

[1] В даному випадку під лінгвістичним напрямом антропологічного підходу розуміється мовна антропологія вивчення соціальної комунікації шляхом дослідження взаємозв'язку мови та культури, історії та змін мови в суспільстві в межах певних національностей. Даний напрям не є частиною лінгвістичного підходу до вивчення невербальної інформації, маючи власний предмет дослідження як антропологія вивчення соціальної комунікації.

Лінгвістичний підхід [126; 666; 684; 601] до вивчення невербальної інформації випливає з його історичного поділу на:

- теоретичну лінгвістику: емпірична, нормативна, загальна та конкретна лінгвістика (формування лінгвістичних теорій) [249];

- прикладну лінгвістику: методика навчання, лексикографія, переклад, дешифрування, орфографія, транслітерація (практичне виконання завдань мови та застосування лінгвістичних теорій) [493];

- практичну лінгвістику: інтроспективна лінгвістика, експериментальна лінгвістика (проведення лінгвістичних експериментів із метою верифікації теорій теоретичної лінгвістики і валідації результатів прикладної лінгвістики) [165].

Із лінгвістичного підходу виокремлюється площина дослідження невербальної інформації в рамках нейролінгвістичного програмування [207; 603; 645], яке сполучає з одного боку лінгвістичний підхід, а з іншого – акцентує увагу на антропологічному.

Невербальна інформація як невід'ємний засіб спілкування в лінгвістиці досліджується у тому ж напрямі, що й вербальна, тобто самого пізнання і передачі результатів цього пізнання іншим людям. До того ж, саме лінгвістичний підхід до невербальної інформації надав можливість виявити цілий ряд фундаментальних ускладнень, які лінгвістика самостійно подолати вже не в змозі. Найбільш проблемним виявилося виділення компонентів невербальної інформації як певних одиниць людського тіла (сегментація, тобто поділ людського тіла на певну кількість сегментів), виявлення характерного зв'язку між означаючим і означуваним в умовах статики й динаміки (шифрування – дешифрування) та можливість верифікації між учасниками кримінального провадження невербальної комунікативної взаємодії. Тобто яким може бути рівень валідації невербальної інформації, що має унікальний характер, якщо неможливо поділити її на такі компоненти, не маючи стійкої семантичної та синтаксичної структури, які в подальшому можна

розшифрувати? Саме тому засоби невербального (несловесного) спілкування потребують знання психологічних особливостей людей, закономірності рухів їхнього тіла, жестів рук, м’язів обличчя, виразу очей, висоти голосу з метою розуміння того, як передбачити поведінку опонентів [467; 630; 669; 640].

Не дивно, що в умовах практично повного панування лінгвістичних методів і проблематики дослідження мови, аналіз невербальної поведінки також став розвиватися в напрямі виявлення за невербальною поведінкою певної мовної або близької до неї за функцією і організацією структури. Невербальна поведінка або має представляти собою певний текст, або просто не є об'єктом гуманітарної науки, а є «природничим явищем» [145].

Відповідно, із початку свого існування дослідження невербальної комунікації в кримінальному провадженні закономірним чином пішли шляхом розроблення опису мови невербальної поведінки, коли позамовна реальність може розглядатися також як певна мова, оскільки їй властива структурованість і можливість бути змістом виразів.

Піонером у цій царині виступив американський антрополог Р.Л. Бірдвістелл (R. Birdwhistell) [568; 569], напрям думки якого в цілому виявився дуже близьким поглядам М. Мосса (M. Mauss) [347]. Узагальнивши свої спостереження за поведінкою індіанців Західної Канади, Р.Л. Бірдвістелл (R. Birdwhistell) поставив завдання створення мови адекватного опису тілесної поведінки і, відповідно, певної науки, що досліджує знакові функції людської тілесної поведінки. Відповідна наука була названа Р.Л. Бірдвістеллом (R. Birdwhistell) «кінесика» (тобто наука про «кін» і «кінему» – елементарні одиниці тілесної поведінки).

Для даного дослідження принциповим є те, що центральним завданням дослідження жестової комунікації, на думку Р. Бірдвістелла (R. Birdwhistell), була сегментація тілесної поведінки, виділення елементарних одиниць із наступною каталогізацією інваріантних випадків уживання тих чи інших кінем і створенням семантичного словника жестів. Як неважко зауважити, хід думки

Р.Л. Бірдвістелла (R. Birdwhistell) передбачає сутнісну схожість вербальної і невербальної комунікативної поведінки, що дозволяє вивчати новий об'єкт (тілесну поведінку) за аналогією з природною мовою. Кінцевою метою при цьому є повний семантичний і граматичний опис «мови жестів», зафіксований у відповідному словнику і граматиці [567].

Проте, незважаючи на важливість даного аспекту невербальної комунікації, сьогодні в цьому напрямі досліджень існує значна прогалина. Це пояснюється тим, що, на відміну, наприклад, від жестів, мімічних рухів, фізіогноміки, багато з яких часом мають більш-менш однозначне трактування, пози кожної людини суто індивідуальні і вивчення їх пов'язане з певними труднощами [23]. Основні труднощі, з якими довелося зіткнутися дослідникам, - це нестійкий і недискретний характер тілесної поведінки, яка, виключаючи окремі випадки використання тіла в «ритуалах» (наприклад, жест простягнутої руки як привітання), не дає критеріїв для сегментації і реконструкції синтаксичної структури. У результаті більшість дослідників пішла шляхом схематизації поведінки до рівня спрощених локомоторних схем із подальшим вичленовуванням стійких інваріантів, аналогічних кінемам Р.Л. Бірдвістелла (R. Birdwhistell). Як зазначає М.С. Андріанов, усі подальші дослідження поз фактично спиралися на цю класифікацію і мало що могли додати як до її вихідної інтерпретації, так і до вивчення цього аспекту невербальної комунікації [23].

Даний підхід, який спирається на максимально повну класифікацію формалізованих елементів тілесної поведінки, чудово поданий у доробку сучасного фахівця і дослідника невербальної комунікації і семіотики Г.Є. Крейдліна [254; 252], позиція якого більш детально розглядається нижче.

Дещо інший підхід до аналізу невербальної комунікації намагаються розвивати дослідники, які прагнуть розробити динамічну модель взаємодії учасників комунікації, яка враховувала би процесуальний характер досліджуваного об'єкта і нестійкість використовуваних у ході невербальної

комунікації «знаків». Можливість підійти таким чином до аналізу невербальної взаємодії з’явилася лише після появи в лінгвістиці та психології моделей семантики і комунікації, альтернативних кодовій моделі. Однією з таких моделей є фрейм-аналіз, спочатку розроблений у соціології і надалі адаптований для побудови семантичних систем Ч. Філлмором (Charles J. Fillmore) [491; 599; 501].

Чітке визначення фрейму в літературі відсутнє, що легко пояснює непевність того змісту, який покликаний зафіксувати це поняття. Фрейм являє собою якийсь семантичний інваріант [20], що надає базовий зміст і встановлює семантичні зв'язки між групою елементів висловлювання (не обов'язково мови). Як указує Ч. Філлмор (Charles J. Fillmore), «групи слів утримує разом те, що вони мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання або пов'язаними схемами досвіду, для яких можна використовувати загальний термін фрейм». Ч. Філлмор (Charles J. Fillmore) наводить також довгий список синонімічних або близьких за змістом поняттю «фрейм» термінів (схема, глобальна модель, когнітивна модель, псевдотекст та ін.), а також зазначає в рамках лінгвістичної семантики спорідненість даного поняття з поняттям «поле» [599].

Велика кількість синонімів при відсутності чіткого визначення вказує на невиразність змісту поняття і його недостатнє концептуальне опрацювання, що відразу ставить під сумнів ефективність інструментальної застосовності фрейм-аналізу для дослідження невербальної комунікації. Разом із тим, деякі дослідники намагаються використовувати семантику фреймів, яку для побудови динамічної моделі комунікації доповнюють уявленням про стратегічний характер процесів оброблення інформації в ході невербальної комунікативної взаємодії. Прагнучи подолати властиву більшості моделей комунікації орієнтацію на формальну семантику, що створює неминучі труднощі при моделюванні невербальної взаємодії, М.С. Андріанов уводить розрізнення «паралінгвістичного тексту» і «паралінгвістичного дискурсу» [23; с. 34]. У свою

чергу, В.О. Коновалова відмічає властивості паралінгвістики в розслідуванні [237, с. 67]. Так, Н.І. Смірнова підкреслює, що паралінгвістичні прояви несуть в собі різносторонню інформацію про людину і відображають не тільки її стан, тип нервової системи, але й поведінку у зв'язку з обраною нею соціальною роллю [449, с. 102-103]. Мова йде про жести, міміку, рухи тіла, які супроводжують мову людини і є відповідною мірою відображенням її стану, настрою, ставлення до чогось [292, с. 176-177].

«Паралінгвістичний текст» представляє собою стійку структуру, частинами якої є відносно ясні, як із формальної, так і з семантичної точки зору елементи, що чітко відсилають до того чи іншого кадру. «Паралінгвістичний дискурс», навпаки, являє собою процес комунікації, узятий у контексті різних намірів, переживань, психічних установок тощо, які характеризують конкретних учасників у ході конкретної взаємодії. Розуміння при цьому є процесом стратегічного оброблення паралінгвістичного дискурсу, у ході якого учасники «будують свої попередні інтерпретаційні гіпотези (стратегії), які можуть змінюватися на основі додаткової інформації і плавно переходити один в одного» з урахуванням ситуаційного контексту, особливостей пресупозицій учасників і т. ін. [23, с. 34-35].

Незважаючи на претензію М.С. Андріанова на те, що «саме такий підхід до дослідження мови тіла відповідає духу сучасних наукових уявлень про процес вербальної комунікації», не цілком зрозуміло, чому запропонована ним експериментальна методика і її інтерпретація принципово відрізняються від справедливо поставлених ним під сумнів підходів, заснованих на побудові словника одиниць «паралінгвістичного тексту» [23, с. 34-35]. У даному випадку використана система фіксації елементів активності особистості. Фактори групової ідентифікації та міжгрупового сприйняття: «...якщо текст вербального повідомлення розгортається послідовно, то більшість невербальних «повідомлень» здійснюється одночасно. Крім того, той чи інший активований фрейм веде до жорстко обумовленої, підпорядкованої певному алгоритму

інтерпретації, що іноді й проявляється в помилках і обмеженості подібної інтерпретації в цілому за допомогою ускладнених порівняно з «кийовими» малюнками, які разом із тим також є схемами, як із формальної, так і з функціональної точки зору. А результатом дослідження є узагальнений опис семантичних характеристик пропонованого стимульного матеріалу». При цьому М.С. Андріанов ігнорує той факт, що результати перегляду стимульного матеріалу не можуть інтерпретуватися як результати комунікативної взаємодії: візуальне вивчення картини ні в якому розумінні не еквівалентне особистій участі в ситуації, до якої відсилає картина. У першому випадку йдеться про чисте сприйняття, характер якого зумовлений жорстко заданим контекстом: перед нами матеріал для спостереження. У другому випадку йдеться про співучасть і, відповідно, неминучу координацію спостерігача (який є таким у досить умовному розумінні, зважаючи на втрату ним виділеної з контексту події позиції) з усіма елементами структури ситуації [23, с. 34-35].

«Невербальна комунікація є переважно вираженням смислової сфери особистості. Вона являє собою безпосередній канал передачі особистісних смислів. Розуміння невербальної комунікації дозволяє пояснити безуспішність численних спроб створення коду словника, дискретного алфавіту мови невербальної комунікації, спровокованих лінгвоцентричною установкою. Неможливість здійснення симультанних динамічних смислових систем особистості в дискретних байдужих значеннях заздалегідь прирікає на невдачу будь-які пошуки дискретних формалізованих словників жестів і рухів тіла», - пишуть О.Г. Асмолов і І.М. Фейгенберг [490, с. 58-66].

На думку цих авторів, «невербальні прояви смислових установок виконують компенсаторну функцію при порушенні мовного спілкування»; у таких випадках, коли з яких-небудь причин мова не може бути використана, відповідні насущним комунікативним потребам особистості смисли «знаходять вираження в проявах активності» [28].

Критикуючи лінгвоцентризм в аналізі невербальної комунікації, О.Г. Асмолов і І.М. Фейгенберг посилаються на експериментальний матеріал, дані якого свідчать на користь відсутності прямого зв'язку між порушеннями в сприйнятті мови і, наприклад, пантоміми. Проаналізований авторами різнорідний експериментальний матеріал дозволив їм аргументовано стверджувати, що «в принципі не може існувати прямий зв'язок між порушеннями мови і невербального спілкування, оскільки за допомогою останнього в поведінці людини виражаються її смислові установки; через мову передаються перш за все значення» [490; 489; 29].

До безперечних достоїнств позиції О.Г. Асмолова і І.М. Фейгенберга слід віднести такі особливості, як урахування принципової самостійності невербального аспекту комунікативної взаємодії, наявності в ньому не тільки формальної, а й семантичної специфіки, а також прагнення розглядати невербальну комунікацію динамічно, як вираження особистісного сенсу суб'єкта в конкретній ситуації.

Значним кроком в дослідженні розслідування злочинів як процесу пізнання людини стали роботи І.М. Лузгіна, де він звернувся до методологічних проблем розслідування, формалізації ознак, що утворюють противоправну поведінку людини [303]. Окремі питання невербальної інформації містилися в дослідженнях групи вчених під час вивчення особистості злочинця [299]. В.Г. Лукашевич розробив власну криміналістичну теорію спілкування [307]. Ще у 20-30 роках XX ст. характеристиці брехні і правди, способам їх встановлення в кримінальному захисті присвятив свої дослідження М.М. Полянський [391].

З огляду на вищеозначені праці робимо висновок, що більшість криміналістичних досліджень зосереджено на багатосуб’єктних моделях, де комунікація описується як процес відправлення повідомлень у зовнішнє середовище, чи навпаки, моделях, що ігнорують суб’єктів спілкування, досліджуючи тільки процес руху інформації. В обох випадках не враховується сама подія комунікації, яка передбачає спілкування двох або більше суб’єктів -

учасників кримінального провадження, при цьому спілкування здійснюється не за аналогією з комунікацією механізмів, що послідовно обмінюються інформацією по заданих каналах, а заповнюється обстановкою, ситуацією, психічним станом осіб, включає до себе різні засоби, обмін інформацією, за допомогою якої комунікація набуває нелінійного та недискретного характеру. В.О. Коновалова підкреслює, що одержання інформації слідчим передбачає необхідність комунікації (соціальної взаємодії, спілкування) з охопленням таких функціональних напрямів, як встановлення психологічного контакту, керування спілкуванням, здійснення психологічного впливу, одержання слідчим інформації [240, с. 143-144].

Ця методологічна ситуація, що склалася в дослідженні інформаційної комунікації в криміналістиці, призводить до такої проблематики, де відправною точкою аналізу є:

- суб'єкт, який є джерелом невербальної інформації, чи суб'єкт, який сприймає та розшифровує цю інформацію;

- структура комунікації, що складається з декількох елементів (учасники, обстановка, механізм, засоби і т. ін.).

Іншими словами, окремо існує суб'єкт чи взаємодія суб'єктів, або, можливо, і перше і друге в системі взаємодії. Має місце й протилежна думка щодо неможливості одночасного існування першого і другого. Така позиція, на жаль, повністю перекриває можливість створення окремого підходу щодо отримання та використання невербальної інформації і є радикальною проблемою для дослідження одночасно як вербальної, так і невербальної інформації в криміналістиці.

З'ясування сутності невербальної інформації може відбутися лише за умови вирішення наріжних питань природи невербальної інформації, історично зумовлених та сучасних підходів до її вивчення у кримінальному провадженні. І.І. Когутич зазначає, що криміналістика, забезпечуючи процес доказування, розробляє методи, технічні й тактичні засоби, що забезпечують перевірку та

оцінку інформації про факти та які полегшують цю діяльність, роблячи її ефективною [211, с. 88].

Такою і виявляє свою природу положення про невербальну інформацію у кримінальному провадженні, що, у свою чергу, є третім, авторським підходом – криміналістичним – відносно положень про невербальну інформацію.

Процес і характер спілкування в кримінальному провадженні має такі властивості:

- правозастосовний характер[2] (відповідно до норм Кримінального кодексу України (далі – КК України), Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України та ін.);

- науковий характер (підґрунтя – знання у сфері кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, судової медицини, оперативно-розшукової діяльності, кримінології);

- інформаційний характер (підґрунтя – інформація, що стосується злочинної події);

- людський компонент (підґрунтя – діяльність людей).

Структура комунікації в кримінальному провадженні виглядає таким чином:

1. Мінімум двоє учасників кримінального провадження, які наділені свідомістю і володіють загальною мовою спілкування;

2. Наявність криміналістичної ситуації, де учасники намагаються зрозуміти і осягнути обставини кримінально-релевантної події;

3. Наявність матеріалу (тексту), який виражає смисл криміналістичної ситуації за допомогою мови, інших семантичних сигналів;

[2] Правозастосовний характер відповідно до норм КК України обумовлений тим, як зазначив Є.Л. Стрельцов, що кримінальне законодавство має формальну визначеність і «точно визначає в законних приписах у гранично формалізованому вигляді в письмовій формі ознаки злочинів і покарань за них, тобто вимоги, які ставляться до поведінки людей, межі та умови їх вчинків, наслідки протизаконних дій або бездіяльності». [419, с. 45]

4. Мотиви і мета учасників кримінального провадження, які роблять матеріал (текст) спрямованим, тобто те, що спонукає учасників кримінального провадження до спілкування один з одним;

5. Процес матеріальної передачі (тексту) комунікації, її фіксація (відображення) в документах кримінального провадження.

Таким чином, варто виділити тенденції, які посприяли становленню предметної основи наукових положень щодо невербальної інформації у кримінальному провадженні.

По-перше, розвиток та перегляд уявлень про людину як об'єкт медицини та психології пройшов еволюцію від картезіанства і жорсткого поділу свідомого і тілесного до психічного і фізіологічного. У такий спосіб зародилося вчення, де людина розглядається як цілісна система, в якій фізіологічне і психічне є двома сторонами одного і того ж процесу. Ці сторони стали основою для формування одночасного дослідження свідомості й тіла, а також кореляційного вираження одного через інше, тобто комунікативних функцій тілесності людини.

По-друге, із психосоматичного підходу випливає твердження про психічні процеси, що впливають на тіло учасника кримінального провадження й залишають сліди в його фізіологічній організації. Тобто стало можливим дослідження тіла учасника кримінального провадження як джерела достовірної інформації про його психологічний стан.

По-третє, спостерігається розвиток підходів до невербальної інформації у філософії, антропології, соціології, психології і як результат – розвиток окремих вчень у цьому напрямі, зокрема положень про невербальну інформацію в криміналістиці. Залежно від злочинної події, яка мала місце, дані про вербально-невербальні складові ознак, властивостей і стану учасників кримінального провадження сприятимуть орієнтації в ситуації, що склалася.

Використання наукових положень щодо невербальної інформації в кримінальному провадженні:

- сприятиме ефективній діагностиці емоційного й інформаційного стану учасників кримінального провадження;

- допоможе встановленню психологічного й емоційного контакту з учасниками кримінального провадження;

- допоможе виявити ознаки інформаційної обізнаності учасників кримінального провадження про обставини події злочину;

- створюватиме передумови для виявлення рівнів протидії у встановленні обставин кримінально-релевантної події;

- підвищуватиме ефективність керівного впливу слідчого/прокурора/судді на психоемоційний стан і поведінку інших учасників кримінального провадження.

Вищезазначене підводить до висновку, що, незважаючи на інтерес, який виник понад сто років тому до проблематики невербальної інформації, питання її дослідження все ж таки залишаються недостатньо вивченими. До того ж методологія вивчення невербальної інформації в криміналістиці досі тяжіє до запозичення методології дослідження вербальної інформації, що докорінно нівелює особливості використання та застосування невербальної інформації під час кримінального провадження.

Багато важливих проблем у сучасній криміналістиці можна вирішити не інакше, як у рамках комплексного наукового підходу, що включає використання даних про невербальну інформацію. Серед цих проблем виділимо:

1) осмислення загальних програм і способів поведінки учасника кримінального провадження на досудовому розслідуванні і судовому провадженні;

2) теоретичні та практичні описи різних особливостей конкретних моделей поведінки, виявлення вербальних і невербальних корелятів, переданих у процесі комунікації значень і встановлення правил взаємодії учасників кримінального провадження у діалозі;

3) формальний і семантичний аналіз невербальних проявів у їх зіставленні з вербальними, зокрема дослідження явного і визначення прихованого змісту невербальних засобів різної природи, які заміщають або супроводжують природно-вербальні засоби в кримінальному провадженні;

4) власне лінгвістичні, соціолінгвістичні та психолінгвістичні аналітичні розробки, спрямовані на розпізнавання за невербальними і вербальними ключами психологічних станів та емоцій учасників кримінального провадження, ставлення один до одного і до криміналістичної ситуації та їхня адаптація в кримінальне провадження;

5) аналіз способів та значення відображення невербальної поведінки учасника кримінального провадження і елементів невербального мовлення в документах і матеріалах кримінального провадження.

Отже, положення щодо невербальної інформації займають важливе місце в криміналістиці, перебуваючи на стику теорії методології криміналістики, криміналістичної техніки і тактики, оперують їхнім категоріальним апаратом, сприяють виконанню завдання кримінального провадження, а також забезпеченню ефективного, оперативного, повного розслідування і судового розгляду.

Таким чином, дослідження ступіню наукової розробленості проблеми застосування невербальної інформації в криміналістиці та стан формування наукових положень щодо невербальної інформації у кримінальному провадженні дозволяє дійти таких основних висновків:

1. На основі аналізу порядку формування й утвердження криміналістичних розробок до проблеми застосування невербальної інформації в криміналістиці виділено такі етапи:

1) поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи впровадження поняття «невербальна інформація» в науковий обіг;

2) екстраполяція та адаптація методів і засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичних дослідженнях;

3) введення в криміналістичну термінологію і методологію концепції застосування невербальної інформації при вирішенні завдань кримінального провадження.

2. Констатовано, що вищеозначені етапи формування проблематики, пов'язаної з дослідженням невербальної інформації у криміналістиці, знайшли своє відображення в таких трьох наукових аспектах: психологічному; кримінальному процесуальному; криміналістичному.

3. У межах психологічного напрямку розкривається широке коло питань вивчення психічних явищ та поведінки особистості, що виходить далеко за межі правозастосовної діяльності та даного дослідження.

Кримінальний процесуальний напрямок пов'язаний з визначенням особливостей кримінального процесуального забезпечення сприйняття та використання невербальної інформації, її оцінки в процесі доказування та фіксації. Криміналістичний напрямок ґрунтується на з'ясуванні тактико-криміналістичних проблем у сприйнятті та використанні невербальної інформації під час підготовки та проведення процесуальних дій.

4. Обґрунтовано доцільність вивчення проблеми використання положень антроподжерельної невербальної інформації в криміналістичному аспекті від етапу первісного збору емпіричного матеріалу до вирішення низки методологічних проблем (предмет і об'єкт дослідження, мета і завдання, методи та обсяг дослідження).

5. Доведено, що положення антроподжерельної невербальної інформації набувають у даний час все більше прикладного значення, істотно впливаючи на підвищення ефективності боротьби зі злочинністю.

6. Встановлено, що в рамках дослідження невербальної інформації учасник кримінального провадження має реальну можливість завдяки проявам антроподжерельної невербальної інформації вивчити зовнішній і внутрішній

стан іншого учасника в ході процесуальних дій, а також постійно аналізувати емоційний стан співрозмовників при обміні інформацією.

7. Виокремлено два класичних та запропоновано один новий підхід до вивчення невербальної інформації:

1) антропологічний (відбувається в чотирьох напрямках: біологічному (фізіологічному), що вивчає тіло людини, базуючись на теорії адаптації, еволюції, популяційної генетики тощо; соціальному, що висвітлює культуру етносів та суспільств; лінгвістичному, який висвітлює мовну антропологію вивчення соціальної комунікації шляхом дослідження взаємозв'язку мови та культури);

2) мовознавчий: теоретична, прикладна, практична лінгвістика;

3) криміналістичний. З точки зору останнього структура невербальної комунікації в кримінальному провадженні виглядає таким чином: мінімум один з учасників кримінального провадження володіє загальною мовою спілкування; наявність криміналістичної ситуації, де учасники намагаються зрозуміти обставини кримінального провадження; наявність матеріалу (тексту), що відбиває сенс криміналістичної ситуації за допомогою мови, інших семантичних сигналів; мотиви і мета учасників кримінального провадження, які роблять матеріал (текст) спрямованим; процес комунікації, її фіксація (відображення) в документах кримінального провадження.

8. Визначено та охарактеризовано такі функції невербальної інформації:

1) доповнення мовного висловлювання;

2) заміщення мовного висловлювання;

3) передбачення мовного висловлювання;

4) регулювання мовленнєвого потоку;

5) акцентування уваги на тій чи іншій частині вербального повідомлення;

6) економії мовного висловлювання.

9. Вперше на основі інтеграції знань у сфері криміналістики, психології та фізіології теоретично осмислено і системно узагальнено сучасне криміналістичне знання про положення антроподжерельної невербальної

інформації, за допомогою яких криміналістичними методами і засобами комплексно досліджено проблеми організації, планування та здійснення досудового розслідування і судового провадження, взаємодії учасників кримінального провадження.

10. Розроблено концепцію використання антроподжерельної невербальної інформації:

1) об'єктивно існуючий зв'язок між об'єктами наукового пізнання криміналістики, психології і фізіології обумовлює доцільність синтезу знань щодо антроподжерельної невербальної інформації;

2) актуальною формою синтезу положень щодо антроподжерельної невербальної інформації в криміналістику є інтеграція на теоретичному рівні;

3) метою інтеграції є впровадження синтезованих положень антроподжерельної невербальної інформації в кримінальне провадження;

4) синтез сприяє не тільки уточненню та доповненню її основних положень, а й системному узагальненню;

5) синтез здійснюється з метою наукового забезпечення і підвищення ефективності практичного вирішення завдань кримінального провадження.

11. Доведено, що дана концепція являє собою сукупність поглядів на можливість використання наукових знань щодо антроподжерельної невербальної інформації в криміналістичному забезпеченні кримінального провадження. Основні положення даної концепції зумовлюються змістом криміналістичного забезпечення. Криміналістичні знання, а також криміналістична освіта, будучи центральними елементами системи криміналістичного забезпечення, зумовлюють основні напрямки, завдання та конкретний зміст інтеграції положень антроподжерельної невербальної інформації в криміналістику. Метою концепції є інтенсифікація використання положень антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, що сприяє вдосконаленню практики боротьби зі злочинністю в сучасних умовах.

12. Аргументовано, що унікальним елементом концепції використання антроподжерельної невербальної інформації є методичне та організаційно-тактичне забезпечення криміналістичної освіти, де криміналістична освіта є практичним впровадженням такого знання.

РОЗДІЛ 2.
ОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Поняття та джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Кримінальне провадження є складним, етапним і специфічним процесом пізнання слідчим/прокурором/суддею кримінально-релевантної події. Будь-який злочин залишає матеріальні й ідеальні джерела інформації. Разом вони являють собою інформаційну модель події.

Сенс невербальної інформації в кримінальному провадженні зумовлений виконанням перш за все організаційно-тактичних завдань, виступаючи одним із засобів виявлення, збирання, фіксації, дослідження, аналізу та оцінки криміналістичної інформації в кримінальному провадженні. Важливе значення в кримінальному провадженні має так званий людський фактор щодо інформаційної взаємодії осіб на вербальному і невербальному рівнях. Як правило, злочинець використовує на досудовому розслідуванні та судовому провадженні спеціальний психологічний і тактичний захист, що покликаний забезпечити збереження від видачі ним даних про факт особистої причетності до злочинної події та її приховання. Можливість отримати ці дані та їх отримання свідчить про викриття приховуваного. На жаль, загальноприйняті криміналістичні методи, способи та прийоми виявлення психофізіологічного стану особи, що дають можливість викрити неправдиві показання, не завжди виявляються результативними і водночас ефективними. У цьому напрямі дедалі більшого значення набувають методи отримання криміналістичної інформації, що ґрунтуються на вивченні внутрішніх і зовнішніх невербальних проявів учасників кримінального провадження.

Формування завдань вивчення невербальної інформації в кримінальному провадженні ґрунтується на загальних завданнях кримінального провадження, таких як захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому примусу, а до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна процедура [271, ст. 2]. В.О. Коновалова підкреслює, що дотримання законності є важливим принципом, який повинен неухильно здійснюватись у всій діяльності слідчих і судових органів [236, с. 19]. Вимоги кримінальних процесуальних норм підлягають виконанню не тільки особами, які ведуть провадження, а й тими, що залучаються до нього [483, с. 8].

Джерелом антроподжерельної невербальної інформації виступає зовнішність учасника кримінального провадження в її статичних характеристиках. Окремо варто визначити зміст антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні як даних, що свідомо або підсвідомо передаються невербальним шляхом за допомогою знаків та емоцій немовними засобами спілкування особистого характеру і свідчать про фізіологічні, психологічні, соціальні ознаки та властивості учасників кримінального провадження.

У такому аспекті варто говорити про декілька підходів до формування поняття «антроподжерельна невербальна інформація», її змісту та джерел. Можна почати з класичного погляду на один з таких підходів, що міститься у **картезіанській програмі.** Саме вона випливає з розуміння свідомості і тіла (мислячої і тілесної складової) учасника кримінального провадження. Тобто бачимо універсальний характер цього підходу, що складається з таких принципів:

• логічне мислення ставиться вище здорового глузду;

• учасник кримінального провадження має привілейовану позицію відносно свого тіла;

• тіло учасника кримінального провадження без свідомості та душі є простим фізичним об’єктом, що не містить ніяких властивостей, окрім заповнення простору, тобто мається на увазі можливість дослідження тіла учасника кримінального провадження без необхідності аналізу його свідомості;

• тіло і свідомість учасника кримінального провадження можуть і повинні бути досліджені окремо [224; 512].

Другим підходом є **відкриття функціональності тіла й формування передумов** для дослідження антроподжерельної невербальної інформації, що включало пошук загальних законів, певної фундаментальної основи людини, окремі випадки яких повинні розглядатися як реалізація базової загальної людської природи, а ті частини, які їй не належать, – як малозначимі випадковості. Тому майже до початку XX століття філософський пошук трансцендентальних основ заважав дослідженню таких випадковостей, як індивідуально-особисті тілесні прояви людського тіла. Тобто людина розумілася через свідомість, а не через її тілесну характеристику, предметом дослідження було або тіло людини, або її свідомість (психіка). При цьому явною була спроба обидві складові розуміти крізь одну призму – причинно-аналітичну [520].

У подальшому в цьому напрямі розвивається психологія, яка відмовилася від пояснювального методу, попри те, що об’єкт її дослідження неможливо ані спостерегти, ані повторити. Це можна назвати розвитком універсальності в предметі психології, який включив дослідження «стимул-реакцій», психологічних механізмів, когнітивних схем [13]. Саме ці підходи стали початковими для розуміння тілесної оболонки людини та, відповідно, антроподжерельної невербальної інформації зокрема.

Вивчення людського тіла як об’єкта гуманітарного дослідження стало можливим завдяки критиці у сфері теоретичної культури (Ф. Ніцше (Friedrich

Wilhelm Nietzsche), А. Бергсона (Henri Bergson)), однак суттєвий поштовх у цьому напрямі відбувся через розвиток антропології, психіатрії та психоаналізу, завдяки яким відбулося нагромадження емпіричних даних, які відкрили перед людством функціональну роль тіла і феномен несвідомого.

Третій підхід – антропологічний, який відкрив техніку тіла як носія і транслятора інформації. М. Мосс (Marcel Mauss) першим зауважив суттєві та стійкі відмінності в одних і тих же діях представників різних культур [347]. Таким чином, наука отримала тіло для дослідження як інформаційного об'єкта, а не предмета медицини чи біології. Далі набуло розвитку інтерпретування соціологічного дослідження людини в аспекті соціальних механізмів. П. Бурдьє (Pierre Bourdieu) висловив доцільність існування нового соціологічного підходу до інформаційної функції тіла, де поступово проходить заміна біологічного тіла соціальним [71, с. 87-96]. Однак саме завдяки цьому підходу людина втрачає свою індивідуальність, робиться безтілесною, стаючи соціальною.

Четвертий підхід – інформаційний, функціонує на основі психіатрії та психоаналізу, що взаємодіють і займаються проблематикою аналізу невербальної інформації, яку несе в собі один суб'єкт сумісно зі своїм тілом. У цьому аспекті цікавою видається робота Е. Кречмера (Ernst Kretschmer) «Строение тела и характер» [256], у якій він виділяє чотири основні типи статури (пікнічний, атлетичний, лептосомний, диспластичний), що пов'язані з відповідним темпераментом, який може призвести до відповідних психічних розладів. Саме в його роботах спостерігається необхідність перегляду традиційного погляду на взаємовідносини тілесного і психологічного, що в подальшому призвело до неможливості «відділити» тіло від психіки, говорячи про їх взаємодію [256]. Однак тут краще говорити про взаємовплив, тобто зумовленість психіки тілом і тіла психікою.

Більшість учених у сфері психосоматичної медицини в цілому погоджується, що психічні процеси мають невід'ємні соматичні кореляти, а соматичні процеси відображаються на рівні психіки у формі емоцій,

переживань, психічних розладів, змін настроїв тощо. Саме інформаційний підхід дозволив об'єднати криміналістику, медицину, психологію, біологію, соціологію та філософію, які своїм предметом дослідження визначали людину, що дозволило перейти до вивчення людини як цілісної системи, яку неможливо поділити на певні механічні деталі та яка виступає на рівні психічної діяльності і діяльності фізіологічної [643].

Саме такий погляд дозволив розглянути людську тілесну сутність як джерело інформації про її психічний стан, що представляє собою інформаційну складову тілесної поведінки учасника кримінального провадження. Саме із цього моменту не тільки мова учасника кримінального провадження вказувала на його стан, а й фізіологічні якості і властивості вказували на психологічний стан. На даному етапі можна зробити висновок, що психологічний стан виражається тілом, при цьому антроподжерельна невербальна інформація, яку несе тілесна система учасника кримінального провадження, більша, повніша й точніша, ніж інформація, яку здатна нести людина на вербальному рівні.

Таким чином, під **антроподжерельною невербальною інформацією** в кримінальному провадженні слід розуміти відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних та інших властивостей і ознак стану та мовлення (або проявів позамовного спілкуванням) осіб, залучених до кримінального провадження, з метою з'ясування їх відношення до розслідуваної події.

З поняття «антроподжерельна невербальна інформація» випливає сама характеристика антроподжерельної невербальної інформації, дослідження та застосування якої набуває специфіки в залежності від стадій кримінального провадження:

- невербальна інформація є складовою криміналістичної інформації;

- невербальна інформація знаходиться в обумовленій залежності від вербальної з моменту вчинення злочинного правопорушення;

- невербальна інформація знаходиться в обумовленій залежності від вербальної на досудовому розслідуванні;

- невербальна інформація знаходиться в обумовленій залежності від вербальної у судовому провадженні.

Звичайно, застосування антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні залежить від низки чинників. Такими базовими чинниками є:

- злочинна подія, що мала місце;

- обставини, які необхідно встановити в межах кримінального провадження;

- особисті ознаки та властивості учасників кримінального провадження;

- професійні знання, уміння та навички посадових осіб – учасників кримінального провадження.

Вищеперелічені напрями дослідження та корелюючі чинники антроподжерельної невербальної інформації формують можливості використання невербальної інформації в кримінальному провадженні для:

- діагностування інформаційного й емоційного стану учасників кримінального провадження та їх відношення до події злочину;

- верифікації даних у кримінальному провадженні;

- валідації даних у кримінальному провадженні;

- зменшення та припинення протидії з боку учасників кримінального провадження.

Одним із джерел антроподжерельної невербальної інформації є зовнішній вигляд учасника кримінального провадження. Зовнішній вигляд – це індивідуальний, унікальний комплекс рис зовнішності учасника кримінального провадження. Це система елементів, які виділяються при візуальному спостереженні, надаючи можливість ідентифікувати будь-якого учасника кримінального провадження за рисами його зовнішності, як за окремими критеріями, так і загальними [101, с. 32].

Для отримання повної та детальної інформаційної антроподжерельної криміналістичної характеристики ознак зовнішності учасника кримінального провадження з метою ефективного використання цих даних при виявленні, розслідуванні, розкритті злочину варто взяти за основу усталену криміналістичну класифікацію елементів зовнішності учасника кримінального провадження [262; 210; 1; 548; 193]. Наявна криміналістична класифікація надає можливість виділити такі підстави для антроподжерельної криміналістичної класифікації ознак зовнішності учасника кримінального провадження та сформувати таку антроподжерельну криміналістичну класифікацію:

1) залежно від статі учасника кримінального провадження:

- чоловік;
- жінка;
- особа, яка змінила стать;

2) залежно від структурних частин тіла учасника кримінального провадження:

- голова;
- тулуб;
- верхні кінцівки;
- нижні кінцівки;

3) залежно від будови тіла учасника кримінального провадження:

- розмір;
- симетрія;
- форма;
- контур;
- конфігурація;
- колір тощо;

4) залежно від особливостей елементів зовнішності:

- фас;

- профіль (правий бік);

- профіль (лівий бік);

- потилиця;

- тім'яна ділянка;

5) залежно від узагальненості елементи зовнішності учасника кримінального провадження поділяються на:

- загальні;

- окремі, які є невід'ємними складовими загальних елементів (певні ознаки, тобто їхні характеристики (наприклад, ніс – елемент, короткий – ознака; брови - елемент, тонкі - ознака);

- окремі, які є окремими від складових загальних елементів (наприклад, вуха - елемент, червона шапка - ознака; рука - елемент, довга рукавиця - ознака);

6) залежно від структури та функцій криміналістичні ознаки зовнішності учасника кримінального провадження поділяються на:

- анатомічні (зовнішня, внутрішня будова тіла);

- функціональні (стан і зовнішнє вираження: мізансцена, поза, хода, жестикуляція, міміка);

- додаткові (супутні);

7) залежно від прикмет у спеціальну групу анатомічних і функціональних ознак виділяють особливі помітні прикмети і особливі непомітні прикмети;

8) залежно від тривалості:

- постійні упродовж життєдіяльності людини, які є вродженими;

- постійні упродовж життєдіяльності людини, які є набутими;

- тимчасові (від 1 дня до 1 місяця); тимчасові (від 1 місяця до 3 місяців);

- тимчасові (від 3 місяців до 6 місяців); тимчасові (від 6 місяців до 9 місяців);

- тимчасові (від 9 місяців до 12 місяців); тимчасові (від 12 місяців до 15 місяців);

- тимчасові (від 15 місяців до 18 місяців); тимчасові (від 18 місяців до 21 місяця);

- тимчасові (від 21 місяця до 24 місяців);

9) залежно від походження:

- ознаки природного походження;

- ознаки неприродного (штучного) походження;

- ознаки патологічного походження;

10) залежно від типізації ознак зовнішності учасника кримінального провадження:

- групові;

- індивідуальні;

- змішані;

11) залежно від розташовування ознаки зовнішності учасника кримінального провадження поділяються на периферійні й локальні;

12) залежно від сфери загального і конкретного:

- на загальні (тіло учасника кримінального провадження, певна частина тіла в цілому);

- конкретні (окремі частини загальних елементів зовнішності) [101, с. 33-34].

Ознаки зовнішності учасника кримінального провадження залежать від будови тіла в цілому, але із часом, підтримуючи кореляційний зв'язок із навколишнім середовищем, вони отримують певну індивідуалізацію щодо окремих його ознак і властивостей. Кожен учасник кримінального провадження відрізняється від іншого окремими ознаками зовнішньої будови тіла в цілому і його окремими елементами. Можливість такої класифікації ознак зовнішності учасника кримінального провадження за певними критеріями у подальшому дасть змогу отримати антроподжерельно криміналістичну характеристику кожного його елемента як окремо, так і в сукупності при формуванні психофізіологічного портрету. У свою чергу, антроподжерельні криміналістичні

ознаки зовнішності учасника кримінального провадження індивідуалізують його в цілому або його елементи окремо чи в сукупності. На даний момент такі дані використовуються при розслідуванні злочинів (для розшуку відомих, невідомих осіб, які вчинили злочин; для розшуку безвісти зниклих; для ідентифікації живих людей; для ідентифікації трупів) [101, с. 34].

Наступним джерелом антроподжерельної невербальної інформації є емоційний стан учасника кримінального провадження. Емоційний стан учасників кримінального провадження зумовлюється специфічною процедурою досудового розслідування і судового провадження (відповідно до КПК України) та його ставленням до кримінально-релевантної події, що розслідується. Саме емоційний стан учасника кримінального провадження в цілому утворюється такими сферами людської діяльності, як діяльність з вчинення злочину, діяльність на досудовому розслідуванні і судовому провадженні. Ці окремі та одночасно взаємозалежні види діяльності в сукупності із зовнішніми і внутрішніми чинниками й умовами впливають на психофізіологічний стан кожного учасника кримінального провадження, що позначається на його емоційному стані до, під час та після вчинення злочину. Однак це не є кінцевим етапом: після впливу на емоційний стан учасника кримінального провадження отримуються відповідь-імпульс і комунікація починає рухатись у зворотному напрямі, уже впливаючи на діяння цієї особи в теперішньому й майбутньому. Далі процес повторюється, знову йде імпульс і знову рухається по колу. Тобто маємо справу з окремим колом психофізіологічного стану учасника кримінального провадження, який бере свій початок із моменту вчинення злочину і закінчується після його розкриття в розумінні теорії криміналістики.

На психофізіологічному рівні емоції проявляються в зовнішній поведінці учасника кримінального провадження, а у внутрішньому середовищі проходять окремі процеси, які її детермінують і формують.

Емоційний стан учасника кримінального провадження є психічним процесом імпульсивної регуляції, заснованим на чуттєвому відображенні

зовнішніх і внутрішніх чинників, що формується як суб'єктивне ставлення до навколишнього середовища та бачення свого місця в ньому. Важливо цей емоційний стан дослідити для встановлення обставин кримінально-релевантної події як загального завдання, так і виконання окремих завдань: конструювання версій, визначення напрямів та завдань розслідування, тактики проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів із виокремленням суб'єктивної складової кожного учасника кримінального провадження, де кожен учасник кримінального провадження характеризується комплексом загальних і окремих ознак та властивостей (статичними і динамічними, вербальними і невербальними). За загальними ознаками є можливість віднесення їх до певної групи, а за окремими – ідентифікувати та діагностувати конкретну особу.

Складовими емоційного стану є емоції (види, властивості, функції) і потреби. Зауважимо, що ці поняття різні за змістом, але в них спільний вихідний об'єкт.

Емоції класифікуються на підставі:

- потреб;
- схематичності;
- якості (результативності);
- тривалості;
- сфери явищ, що визначають їх появу;
- часової ознаки;
- ставлення до джерела впливу;
- ознаки їх виникнення і відтворення;
- причини виникнення;
- емоційного тону;
- характеру взаємодії.

Найбільш узагальнений поділ емоцій, що залежить від впливу на психофізіологічний стан, – фундаментальні та окремі. Фундаментальні емоції є специфічним, внутрішньо детермінованим, нервовим процесом із характерними

зовнішніми проявами міміки обличчя і відмінною суб'єктивною якістю (ступенем, тривалістю тощо). До них прийнято відносити десять емоцій:

1. Страх;
2. Гнів;
3. Радість;
4. Сум;
5. Огиду;
6. Здивування;
7. Сором;
8. Відразу;
9. Цікавість;
10. Провину.

Водночас кожна з перелічених фундаментальних емоцій має власні окремі емоції з набором унікальних якостей кожного учасника кримінального провадження.

Особливостями емоцій учасника кримінального провадження є їхній індикаторний характер, тобто певна здатність до формування їх емоційного ставлення до чогось, когось у вимірі минулого, теперішнього і майбутнього, їхні узагальнення й комунікації (співпереживання) та верифікації іншими особами. У свою чергу, емоції спрямовані на виконання сигнальних, оціночних, прогностичних, відображаючих, комунікативних, мотиваційних, спонукальних, профілактичних, маніпулятивних та пізнавальних завдань.

Властивості емоцій учасників кримінального провадження впливають на можливість їх дослідження в природних (на місці вчинення злочину, роботи або місця проживання тощо) та лабораторних умовах (при проведенні процесуальних і судових дій та інших заходів тощо). Саме вони утворюють унікальність емоційного стану кожного учасника кримінального провадження, як окремого явища, у певний проміжок часу до, під час і після вчинення злочину. Однак складові емоційного стану учасника кримінального

провадження (кількість, види, якість) із часом змінюються завдяки таким властивостям, як суб'єктивність, універсальність, пластичність, динамічність, домінантність, адаптованість, фіксованість [100, с. 410-412].

Отже, складові емоційного стану особи формують її поведінку до, під час та після вчинення злочину, детермінують її мотиваційні чинники, спонукають до вчинення або, навпаки, до утримання від певних дій, які в подальшому впливають на механізм злочину, діяльність із розслідування злочину та судове провадження.

Нарешті, не можна не зазначити, що багато даних про учасника кримінального провадження може бути отримано зі спостереження за супутніми ознаками (оформлення зовнішності, одягу, побуту). Такі супутні ознаки можуть бути використані для формування попередніх висновків про фізіологічні, психологічні й соціальні характеристики учасника кримінального провадження, оскільки його речі сприяють виявленню індивідуальних особливостей учасника кримінального провадження.

Наведемо приклад. *При розслідуванні серії крадіжок у приватному секторі невеликого міста був затриманий громадянин В. у зв'язку з обставинами, що не стосувалися серії крадіжок. Слідчий, опитуючи громадянина В., не проінформував його про причетність до вчинення будь-якого злочину, зосередившись на питаннях місцезнаходження громадянина В. за останні тижні. Громадянин В. демонстрував спокій, впевненість. Показання надавав впевнено, повільно і виважено. Слідчий робив помітки у блокноті в ті моменти, коли голос громадянина В. переривався, коли він змінював позу, відводив погляд та, навпаки, дивився у вічі слідчому. Порівнявши отримані дані зі злочинами, що мали місце за останній місяць в цій місцевості, слідчий обрав найбільш пікові емоційні моменти у розповіді громадянина В. і, різко перервавши його розповідь, почав допитувати відповідно до цих подій. Обрана тактика дій слідчого не підвела. Невдовзі громадянин В. надав зізнавальні показання.*

Оскільки інформація, що здобута на основі вивчення антроподжерельної невербальної сторони спілкування учасників кримінального провадження, отримана в ході розслідування злочину і судового провадження, тобто в процесі криміналістичної діяльності, вона є складовою частиною самої криміналістичної інформації. У зв'язку з цим варто виділити такі характерні особливості змісту антроподжерельної невербальної інформації, що визначають її специфіку і відмінність від інших видів криміналістичної інформації:

1. Це відомості антропологічного характеру (дані про обставини злочину, сприйняті людиною. У такому випадку до неї також можна віднести, наприклад, виявлені під час обшуку відомості про місцезнаходження схованих предметів);

2. Сигнали (прояви) антроподжерельної невербальної інформації, що виступають свого роду формою вираження внутрішнього змісту особистості, її психологічних, фізіологічних, соціальних та інших якостей. У силу цього антроподжерельна невербальна інформація містить відомості про психологічні, фізіологічні, соціальні й інші властивості та якості особистості;

3. Джерелами (засобами передачі) антроподжерельної невербальної інформації виступають ознаки і властивості зовнішнього вигляду учасника кримінального провадження, а також особливості функціонування його частин тіла, а саме:

1) анатомічні ознаки учасника кримінального провадження, які проявляються в будові тіла;

2) функціональні властивості, які виражаються у демонстрованій під час процесуальної дії поведінці та у змінах діяльності внутрішніх органів учасника кримінального провадження;

3) супутні ознаки та властивості, що відображають особливості зовнішнього вигляду особистості [482, с. 21].

Унікальністю антроподжерельної невербальної інформації є те, що одні й ті ж аспекти (ознаки і властивості) зовнішності і поведінки учасника кримінального провадження можуть розглядатися і як джерела, і як засоби

передачі антроподжерельної невербальної інформації. Залишивши осторонь етимологію понять «джерело» і «засіб», зауважимо лише, що доречність використання того чи іншого терміна по відношенню до особливостей зовнішності і поводження конкретного учасника кримінального провадження визначається тим, в якості кого – одержувача або відправника антроподжерельної невербальної інформації – виступає він у даний момент. Джерело інформації є категорією, що має характер як вірогідності, якщо вона відбиває вірогідні знання про об'єкт пізнання, і ймовірності, якщо такі знання є ймовірними [383, с. 21].

Таким чином, ключовим джерелом антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні є учасники кримінального провадження (сторони, потерпілий, його представник і законний представник, цивільний позивач та інші особи) відповідно до ст. 3 КПК України.

Джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні класифікуються за такими підходами:

• ознаки та властивості зовнішності особи (статичний підхід);

• ознаки та властивості функціональних ознак зовнішності особи (динамічний підхід);

• супутні ознаки та властивості (статико-динамічний підхід).

Практичне застосування знань про зміст та джерела антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні сприяє комплексному дослідженню інформації в межах кримінального провадження та можливостей її використання в інформаційно-емоційній взаємодії учасників кримінального провадження з метою формування рекомендацій із визначення ефективної загальної стратегії та окремої тактики поведінки учасників кримінального провадження.

2.2. Класифікація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Положення про антроподжерельну невербальну інформацію на сьогодні стають об’єктом все ширшого кола застосування, поступово формуючись в самостійне вчення. Це узагальнення емпіричних даних, отриманих природним шляхом та (або) у лабораторних умовах, структурування системи знань відносно діяльності з вчинення злочинів і діяльності з розслідування злочинів, виокремлення предмета, принципів, функцій, законів розвитку і методів дослідження невербальної комунікації в кримінальному провадженні.

Класифікації даного предмета, які є в криміналістичній літературі, зводяться в основному до диференціації за різними підставами, а частіше – до простого перераховування антроподжерельних невербальних засобів комунікації. Подібна практика не позбавлена підстав, оскільки невербальна інформація не може бути отримана інакше, як шляхом аналізу невербальних засобів спілкування людини [430, с. 27].

М.В. Хітина називає такі невербальні засоби спілкування людини, як обличчя людини в цілому, її жести, лексика, загальний стиль поведінки, хода, манера стояти, сидіти, звичні пози, їхня зміна в ході розмови, просторова орієнтація відносно партнера комунікації і різноманітні їх поєднання [507, с. 129-131]. Слід зауважити, що лексика належить до вербальних засобів спілкування.

І.А. Матусевич представляє різнорівневу класифікацію невербальних засобів спілкування, серед яких наголошує на об'єктах активної уваги слідчого при спілкуванні: фізичні дані людини, супутні ознаки (одяг, зачіска, прикраси тощо) і поведінка (міміка, жести, пантоміміка) [333].

Л.А. Єрмакова вважає, що основними каналами передачі невербальної інформації слугує зовнішній вигляд людини [170, с. 6-7; 416]. А.Ю. Лаговський та інші дослідники пропонують також дворівневу структуру невербальних

засобів спілкування та одержуваної інформації, виходячи з тієї послідовності, в якій вони сприймаються й пізнаються людиною: основні (загальнофізичні властивості і загальні особливості статури) і додаткові (дрібні деталі статури і динамічні прояви) відомості про людину [286].

Т.Ю. Рзаєв дещо відходить від традиційного підходу, пропонуючи покладати в основу класифікації одночасно два критерії – вираження психологічних процесів і ступінь криміналістичної значущості і поділяючи всі засоби невербальної комунікації на дві великі групи – пози (пантоміма) і жести (міміка). Таким чином, на думку Т.Ю. Рзаєва, необхідно виділяти і враховувати серед засобів невербальної комунікації ті невербальні сигнали, які свідчать про перебіг психологічних процесів у спостережуваного суб'єкта, причому не будь-яких процесів, а лише тих, які найбільш важливі з криміналістичної точки зору. Маються на увазі психологічні процеси, пов'язані з брехнею, агресією, невпевненістю і пригніченістю [418, с. 21]. Практична цінність даного підходу виражається, на перший погляд, у спрощеному орієнтуванні в системі невербальної поведінки людини [418, с. 21]. Проте, як слушно зазначає В.В. Семенов у цьому зв’язку, не дуже обґрунтованим виглядає виділення лише двох (а по суті чотирьох) груп невербальних сигналів людини (поз, пантоміміки, жестів і міміки) і майже повне ігнорування інших засобів невербальної комунікації (просторової орієнтації, особливостей мовної жестикуляції тощо). Такий підхід може призвести до неповноти сприйняття невербальної поведінки особи і, як наслідок до помилок в інтерпретації невербальної інформації. По-друге, загострюючи увагу на необхідності дослідження невербальних проявів учасника слідчих (розшукових) дій, що вказують на динаміку його психологічних процесів, Т.Ю. Рзаєв оминає питання вивчення інших блоків інформації про суб'єкта, які також можуть бути отримані шляхом спостереження за ним та несуть у собі відомості про більш стійкі психічні і функціональні стани людини, а саме: відомості про особливості характеру, типи темпераменту, соціальний статус, стан здоров'я і т. ін. [430, с. 28-29]

При цьому Т.Г. Морщакова вважає, що перешкодою для прийняття правильного рішення може бути психологічна установка судді та емоційні стани різного роду [345].

Види невербальної інформації в кримінальному провадженні:

1. Невербальна інформація, що наявна у речах матеріальної обстановки (навколишнього середовища);

2. Невербальна інформація, що поступає зі зовнішності учасника кримінального провадження;

3. Невербальна інформація у вигляді динамічних проявів почуттів, думок, які відображаються у вигляді міміки, жестів, рухів тіла, особливостей мовлення, виразу очей, що виражається і сприймається у ході комунікативного процесу.

З позиції максимальної деталізації та охоплення типів невербальних засобів спілкування найдоцільнішим видається підхід В.А. Лабунської, яка виходить з притаманних людині і відповідних їй органів відчуттів систем сприйняття інформації, серед яких виділяються оптична (зорова), акустична (слухова), тактильна (дотикова) і запахова (нюхова) системи [284, с. 5-35].

Робоча класифікація антроподжерельної невербальної інформації, запропонована відповідно до цілей і завдань сучасної криміналістики, ґрунтується на базі існуючих класифікацій дослідників, включає різні прояви антроподжерельної невербальної інформації:

1. Кінесичні прояви антроподжерельної невербальної інформації:

• жестові;

• мімічні;

• пантомімічні;

• тактильні;

• міремічні.

2. Паралінгвістичні прояви антроподжерельної невербальної інформації:

• фонаційні;

• респіраторні.

В основі класифікації перебувають два класи антроподжерельної невербальної інформації: кінесичний і паралінгвістичний, до складу яких входять окремі її види. Кінесичний клас невербальної інформації отримав свою назву від терміна «кінесика», який запропонував американський антрополог Р. Бірдвістелл (R. Birdwhistell) із метою вивчення спілкування за допомогою аналізу рухів тіла [565; 570; 568; 569]. Більшість учених вважає, що кінесика є вченням про жести, насамперед про жести рук і пози ніг. Крім того, до її сфери включають мімічні жести, пози і знакові рухи тіла. Кінесичні види невербальної інформації є одними з найбільш вивчених. Дослідники виробили декілька типів класифікацій кінесичних засобів: семіотичні, експресивні й описові. За типом руху кінесичні засоби підрозділяють на жести, особливого роду рухи тіла і міміку [595]. Можна зазначити, що в дослідженнях відсутня будь-яка загальна класифікація кінесичних невербальних проявів, що використовуються в комунікації в межах кримінального провадження, а створені різні семіотичні та функціональні класифікації в ньому, як правило, спираються не тільки на формальні ознаки, а й на змістові.

У рамках даного дослідження доцільно розрізняти такі види кінесичного класу невербальної комунікації:

- жестові [636; 654];
- мімічні [558; 646];
- пантомімічні [579; 597];
- тактильні [593; 639];
- міремічні [690].

Важливу роль у кримінальному провадженні відіграють жести учасників кримінального провадження. Відомо, що протягом усієї своєї діяльності учасник кримінального провадження застосовує жестові канали спілкування, розуміючи й оцінюючи стан один одного за рухами рук і ніг та тіла в цілому.

У кримінальному провадженні жести учасника кримінального провадження виконують різні функції:

1) повтор мовної інформації;

2) протиставлення мовному висловлюванню;

3) заміщення мовного висловлювання;

4) підсилення вербальних засобів;

5) доповнення вербального в змістовому плані;

6) виконання ролі «лакмусу» вербального спілкування.

Жести можна класифікувати за різними підставами. У морфологічній класифікації жестів основним є те, які органи людського тіла головні в їх виконанні. Існує класифікація жестів за активними (робочими) органами і класифікація жестів за місцем здійснення, або за пасивними органами. Жести, що виконуються автономно, можна назвати соматичними, а такі, що залучають інші предмети, – комбінованими. Відповідно до класифікації, перші, які здійснюються без участі будь-яких інших осіб і матеріальних об'єктів, можна називати вільними, а останні жести – зв'язаними [606; 665; 663].

Жестикуляція є важливим засобом діагностики учасника кримінального провадження. Учасник кримінального провадження може жестикулювати довільно і мимоволі. Жести для будь-якого учасника кримінального провадження можуть бути типовими і зовсім не характерними для нього або виражати ставлення до певної ситуації. Тривога, невпевненість учасника кримінального провадження часто супроводжуються одноманітними рухами рук, хаотичними жестами і позами.

Зазвичай учасникам кримінального провадження представлено кілька характеристик жестів (їх направлення, форма, вид, інтенсивність тощо). На основі сукупності цих характеристик жестикуляції в учасника кримінального провадження формується загальна оцінка жестів іншого учасника. Жестикуляція являє собою сукупність рухів рук і кистей рук, виступаючи, по суті, окремим типом пантоміміки учасника кримінального провадження. У силу великого інформаційного навантаження В.В. Семенов жестикуляцію виділяє в самостійну групу виразних рухів учасника кримінального провадження, з чим,

безперечно, слід погодитися [430, с. 32]. Із цього ж приводу Г. Вейнрайт зазначає, що жести дозволяють досягти того ступеня виразності і передати ті відтінки емоцій, які не підвладні іншим інструментам невербальної комунікації [704]. При цьому нерідко саме здатність жестів передавати різноманітну інформацію мається на увазі, коли йдеться про мову тіла.

Жести можуть відображати різну інформацію. Особливості жестикуляції, які спостерігаються деякий час, можуть стати однією з підстав для висновку про схильності учасника кримінального провадження (схильність до драматизування подій, метушливість тощо), а також для визначення характеру емоцій, які переживає учасник кримінального провадження, виявлення особливостей відносин [430, с. 32]. Останнє варто проілюструвати таким прикладом:

У кримінальному провадженні щодо вчинення вбивства проводився обшук у підозрюваної особи за місцем проживання. Під час обшуку підозрюваний сидів на стільці в кухні, зчепивши руки на колінах. При наближенні слідчого до холодильника він щоразу відводив погляд, розминав пальці та трохи розвертав у зворотний бік тулуб. При запитанні слідчого: «Що у Вас у холодильнику?» він і зовсім збліднів та спітнів. Цього було достатньо, щоб детально дослідити вміст холодильника. Результат: оперативні працівники виявили знаряддя злочину в тушці індички.

Мімічні жести є окремим видом кінесичної структури невербальної інформації. Учасник кримінального провадження – носій великих комунікативних можливостей. При дослідженні мімічних особливостей можуть ураховуватися риси обличчя й інші фізіологічні прояви (збліднення, спітніння, почервоніння обличчя або покриття червоними плямами). Вважається, що особа, яка спостерігається, посилає такі сигнали:

- статичні (розмір і форма обличчя, їх особливості, колір шкіри і т. ін.);
- динамічні (рух бровами і губами, зміна обрисів підборіддя і т. ін.).

Для отримання детальної інформації іноді варто розглядати всі частини обличчя окремо. Однак необхідно зазначити, що головними характеристиками міміки є цілісність і динамічність, при цьому окремі мімічні зони діють як ланки єдиної цілісної системи. Психологи зауважують, що міміка несе комунікативний потенціал, за її відсутності найчастіше спілкування виявляється неможливим. Обличчя людини і його різні вирази мають важливе значення, оскільки є основним каналом передачі людських емоцій [358]. Окремі вчені вважають, що міміка разом з жестами не тільки можуть комбінуватися з мовою чи супроводжувати її, але навіть заміняти її повністю або частково [294, с. 44-45].

Міміка є динамікою виразів обличчя, зумовлених скороченнями м'язів обличчя і зазвичай свідчить про пережиті учасником кримінального провадження емоції або про бажання співрозмовника приховати негативні емоції або ставлення. Однак деякі аспекти емоційного стану учасника кримінального провадження важко контролювати, наприклад, миттєві вираження прихованих почуттів.

Міміка здатна передати багато відтінків переживань учасника кримінального провадження. У спеціальній літературі є понад 20 000 тис. описів виразу обличчя, що несуть те чи інше інформаційне навантаження. При цьому є дані, які дозволяють стверджувати, що в міміці основні емоції (страх, радість, біль тощо) однаково виявляються в представників різних культур. Щирі мімічні вирази зазвичай вкрай нетривалі в часі (не більше декількох секунд). У дорослих вони найчастіше менш виражені, ніж у дітей, і нерідко виявляються змінами тільки в одній із ділянок обличчя. Тому в ході практичної діяльності аналізувати слід не тільки мімічний вираз обличчя в цілому, але й вираз окремих його частин (чола, очей, носа і вух, рота і підборіддя) [430, с. 30].

Пантомімічні невербальні компоненти учасника кримінального провадження є наступним видом кінесичних невербальних засобів.

Під пантомімікою розуміються особливості рухів тіла, характерні пози, особливості постави і ходи. Поза, яка є елементом пантомімічної підструктури невербальної інформації, як певне положення людського тіла в просторі є елементарною одиницею просторової поведінки учасника кримінального провадження. Відомо більше тисячі різноманітних положень людського тіла як способів його сприйняття. Однак у силу культурної традиції і різних расових, статевих та етичних табу на певні пози їх число помітно знижується залежно від різних чинників [691].

Більшою мірою пантоміміка зумовлена культурним середовищем виховання учасника кримінального провадження. У силу цього елементи пантоміміки нерідко використовуються учасником кримінального провадження для свідомої передачі тієї чи іншої інформації [430, с. 31]. Таким чином, такі дані можуть мати цінність для пізнання у кримінальному провадженні, тому пантоміміку не слід вважати другорядним засобом невербального спілкування.

Пози, як і інші невербальні прояви по-різному характеризуються, класифікуються й оцінюються. Це найменш підконтрольний невербальний прояв людської свідомості. У змістовому відношенні пози сприяють передачі між учасниками кримінального провадження взаємин та емоцій та інформує про його стан (напруженість, розкутість тощо).

Іншим елементом кінесичної структури, пов'язаним із позою, вважається хода. Елементами ходи є: постановка ступні, довжина кроку, тиск на поверхню, ритм, повторюваність, інтенсивність, швидкість. Зазвичай, характеризують ходу, як ритмічну, рівномірну; швидку, повільну; широку, коротку; напружену, розслаблену; сильну, слабку; тверду, незграбну та ін.

Тактильний вид невербальної комунікації є наступним видом кінесичної форми невербальної поведінки. Фізичний контакт у вигляді дотику, погладжувань, поплескувань є важливим джерелом взаємодії учасника кримінального провадженні.

Дотик є формою поведінки. Його трактування залежить від контексту ситуації, характеру взаємовідносин учасників кримінального провадження і манери виконання. Використання учасником кримінального провадження в спілкуванні тактильного виду невербальної поведінки визначається декількома факторами: статус учасників кримінального провадження, вік, стать, ступінь знайомства тощо. В цілому, найбільш поширеними вважаються такі типи дотиків: легке поплескування, що виражає схвалення, тичок кулаком, щипок, погладжування, струшування, утримування, обійми, зчеплення, накладення, стусани, лоскіт. Розрізняються культурні та побутові види дотиків. В останньому виді дотиків в межах кримінального провадження виділяються кілька функцій в акті комунікації:

• вираження підтримки, співчуття або турботи;

• відображення ставлення;

• відображення керівного становища на певних процесуальних діях [208, с. 200-201].

Таким чином, до тактильних невербальних компонентів у кримінальному провадженні належать жести вітання і прощання, а також ситуації, коли учасник кримінального провадження утримує когось або щось, погладжує, веде когось.

Наступним класом невербальної поведінки є міремічні невербальні компоненти. Термін «міремічний» взято з дослідження Х. Шерера, який пропонує назвати погляд міремою [679].

Очі є важливим органом у фізіологічних, психологічних, соціальних та багатьох інших відносинах не тільки тому, що учасник кримінального провадження сприймає ними приблизно 80% усіх своїх вражень, а й насамперед як орган прояву емоцій, почуттів. Для дослідження і правильного декодування поглядів як невербальних проявів у кримінальному провадженні мають значення як статичні параметри, так і їх зміна. У дослідженнях із психології приділяється увага ступеню розплющення очей. Так, виділяються широко розплющені (вирячені очі) і середньо розплющені, повністю розплющені,

прикриті, примружені, заплющені. Психологи свідчать, що очі своїми рухами і реакцією зіниці сигналізують про емоційний, психологічний і фізичний стан індивіда.

Рухи очей учасника кримінального провадження мають бути об'єктом пильної уваги слідчого/прокурора/судді. Загальновизнано, що сигнали очей відображають ступінь щирості особи, а щире спілкування супроводжується контактом очей протягом тривалого часу. Крім того, досягнення нейрофізіології останніх років свідчать, що по рухах очних яблук можливе достовірне судження про процеси, що протікають у психіці людини [607]. Установлено, що звернення до різних видів пам'яті (зорової, слухової, тактильної та ін.) зумовлює збудження різних ділянок мозку, які у свою чергу безпосередньо пов'язані з рухами очей. Ураховуючи, що для вирішення того чи іншого питання учасник кримінального провадження змушений звертатися до власної пам'яті, тобто до того обсягу інформації, який нагромаджено впродовж кримінально-релевантної події, спостереження за окоруховими реакціями учасника кримінального провадження дозволяє з високою часткою ймовірності робити судження про його внутрішній механізм обробки інформації, про напрям його розумової діяльності, зрушення в результаті повідомлення йому якихось відомостей і, зокрема, про те, чи пригадує він події, що насправді мали місце [7, с. 50-52].

Не менш важливим виявляється дослідження погляду учасника кримінального провадження. Напрямок погляду в процесі спілкування між учасниками кримінального провадження залежить від його функціональної спрямованості. За напрямком погляду розрізняють прямий, знизу або знизу вгору, збоку й уникнення.

У рамках антроподжерельної невербальної інформації виділяємо п'ять функцій погляду учасника кримінального провадження:

1) регулювання процесу комунікації в кримінальному провадженні;

2) перевірка зворотного зв’язку;

3) відображення когнітивної активності учасників кримінального провадження;

4) вираження емоцій учасників кримінального провадження;

5) вираження характеру міжособистісних взаємин учасників кримінального провадження.

Спираючись на виділені функції очей і поглядів, можна виокремити такі смисли, які передаються учасниками кримінального провадження в процесі комунікації:

• готовність до комунікації;

• придушення волі або вплив іншого і контроль над процесом комунікації та над поведінкою іншого учасника кримінального провадження;

• бажання встановлення контакту.

Наступним класом невербальних компонентів є паралінгвістичний вид невербальних компонентів учасників кримінального провадження. Необхідно зазначити, що різні фахівці вкладають різний зміст у термін «паралінгвістика», трактуючи його в широкому і вузькому розумінні. Так, до паралінгвістичних явищ належать «властивості звукової фонації, а також міміка, жести й інші виразні рухи, що супроводжують мовне висловлювання і несуть додаткову до його змісту інформацію» [134; 377]. Однак первородним явищем паралінгвістичного виду є фонація (властивості голосового апарату і фонематичні властивості мовлення) учасника кримінального провадження.

Г.Є. Крейдлін пропонує тлумачити паралінгвістику як науку, предметом якої є парамова – додаткові до мовлення звукові коди, включені в процес мовної комунікації, що можуть передавати в зазначеному процесі змістову інформацію [254]. Уявляється доцільним виділити в класі паралінгвістичних невербальних компонентів два види: фонаційні невербальні компоненти та респіраторні невербальні компоненти.

Основними фонаційними (тобто акустичними) засобами передачі різних видів невербальної інформації є: тембр голосу, мелодика мовлення (висота

голосу), енергетична характеристика (його сила, зростання). Ритміко-інтонаційні явища мовлення (висоту, тривалість, гучність голосового тону, силу, тембр, інтонацію) відносять до просодичної структури, яку відрізняють від екстралінгвістичної [505; 667].

Загальні фонаційні властивості (сила, тон, тембр, висота, гучність та ін.) за своєю природою пов'язані з фізіологічними особливостями учасника кримінального провадження і залежать від його психологічного стану в цілому та емоційного, зокрема. Отже, голос є важливим засобом вираження цілого діапазону суб'єктивних почуттів і смислів, та поряд з особою він сприймається як найбільш персональний, тісно пов'язаний з особистістю учасника кримінального провадження канал. Так висота голосу і її зміна під час мовлення виступає носієм таких видів антроподжерельної невербальної інформації, як вікова, статева і індивідуально-особистісна.

Антроподжерельна невербальна інформація успішно може бути закодована акустичним чином щодо основних емоцій (страх, гнів, радість, сум, подив і т. ін.) і емоційних станів (доброзичливість, тривожність, упевненість і т. ін.). При цьому для оцінок емоційної експресії учасника кримінального провадження найбільш важливими факторами виявлялися темп і висота.

Різні психофізіологічні прояви (плач, кашель, сміх, зітхання, шепіт тощо) віднесені до екстралінгвістичної системи [342]. До поняття респіраторних антроподжерельних невербальних компонентів відносяться такі елементи парамови, у виробленні яких бере активну участь дихальна система учасника кримінального провадження. Отже, до цього виду невербальних компонентів належить глибокий (можливо утруднений) вдих повітря, нехарактерне для нормального стану дихання, різного роду пирхання або гучний видих, покашлювання, заїкання, схлипування та ін. Такий вид невербальних компонентів, що виділяються в паралінгвістичному класі, отримав у рамках даного дослідження назву респіраторних. Як окремий вид невербальних компонентів у кримінальному провадженні він поданий у науковій розробці

вперше, проте важливість його використання в процесі комунікації беззаперечна [652; 711].

Труднощі психологічного вивчення сприйняття слідчим/прокурором/суддею окремих характеристик проявів антроподжерельної невербальної інформації полягає в тому, що всі вони подаються в процесі спілкування одночасно і тісно переплетені одне з одним, унаслідок чого виділити ключову комунікативну складову якого-небудь одного параметра досить важко.

Однак необхідно зазначити, що в процесі вивчення антроподжерельної невербальної поведінки дослідники, як правило, виділяють окремі види невербальних компонентів, призначених для передачі будь-якої інформації від одного комуніканта іншому. Проте в реальній комунікації невербальні компоненти рідко вживаються ізольовано. Наприклад, жести в природі практично не існують в ізольованому вигляді. Більш складна комунікація включає одночасне використання декількох каналів: голосового, мімічного, жестового та ін.

Так у роботі І.Н. Горєлова виділено групу змішаних невербальних компонентів, тобто таких, які можуть включати фонаційні, мімічно-жестові і пантомімічні засоби [134]. Поєднання декількох видів невербальних компонентів відоме під терміном «внутрішній синтаксис жестів», який передбачає комбінаторику або особливості сполучуваності й упорядкування жестових елементів різних видів при утворенні комплексних жестових виражень словосполучення. Дана проблема є важливою, оскільки саме розгляд різних видів невербальних компонентів у їх сукупності, а не ізольовано один від одного, дозволяє досліднику отримати правильні відомості про ситуацію в цілому і про стан самого учасника кримінального провадження.

При розгляді антроподжерельної невербальної інформації порушується суттєва проблема її декодування або інтерпретації, складність якої зумовлюється особливостями самої невербальної інформації: її

багатокомпонентністю і великою різноманітністю процесів, за допомогою яких вона формується. Із точки зору психології, правильне декодування невербальних сигналів сприяє вірному розумінню стану учасника кримінального провадження. В антроподжерельній невербальній комунікації важливі натяки можуть бути виявлені швидше, ніж у словах, оскільки учасники кримінального провадження часто реагують раніше, ніж опиняються готові або здатні висловитися вербально. Необхідно враховувати унікальність антроподжерельної невербальної інформації при декодуванні невербальних сигналів; неможливість уникнення протиріч між вербальним і невербальним супроводженням; мінливість засобів антроподжерельного невербального вираження.

Дослідники також можуть підходити диференційовано до різних засобів антроподжерельної невербальної інформації, ураховуючи ряд контекстуальних змінних. Як відомо, контекст справедливо вважається вирішальним фактором і умовою для виявлення й розуміння антроподжерельних невербальних компонентів; тільки в контексті уточнюються значення і функції, що беруть участь у комунікативному процесі кримінального провадження. Такий підхід дозволяє говорити про мінливість психологічної однозначності антроподжерельного невербального коду учасника кримінального провадження.

Слід додати, що спеціалісти в галузі антроподжерельної невербальної комунікації при декодуванні різних компонентів антроподжерельної невербальної поведінки вважають за необхідне враховувати ступінь контролювання учасником кримінального провадження каналів, по яких передаються антроподжерельні невербальні повідомлення. Даний факт було враховано в ряді робіт П. Екмана (P. Ekman) і колег при розробленні концепції про невербальні витоки інформації [542; 594].

Аналіз літератури з психології спілкування приводить до висновку, що найбільш інформаційно значущими є виразні рухи тіла, що представляють собою певні сприймані і описувані властивості загальної моторики тіла в

цілому і окремих його частин (обличчя – міміка, усього тіла – пантоміміка, рук і кистей рук – жестикуляція, а також очей) [542; 594]. Дані засоби невербальної комунікації вивчені досить глибоко, що забезпечує високу надійність їх інтерпретації.

Вираз обличчя, як правило, узгоджується з мовленням. О.В. Аграшенков зазначає, що слухач безперервно коментує те, що чує, ледь помітними рухами брів, губ (висловлюючи збентеження, здивування, незгоду, задоволення тощо). Мовець також супроводжує своє мовлення мімікою, яка ілюструє, що мається на увазі: смішне, серйозне, важливе [4].

У кримінальному провадженні варто розглядати міміку кожного учасника як джерело отримання значущої інформації про нього і про його ставлення до подій. Об'єктами спостереження слідчого/прокурора/судді мають виступати також ознаки додаткового оформлення (іміджу) зовнішності учасника кримінального провадження, серед яких можуть бути виділені такі засоби передачі невербальної інформації, як зачіска, макіяж, прикраси, татуювання, одяг (покрій, колір), взуття, а також автомобіль, дизайн квартири, оформлення робочого місця і т. ін.

На думку В.В. Семенова, значна частина рухів тіла учасника кримінального провадження має не тільки просторовий вимір, але й звукове забарвлення, тобто супроводжується різними шумами – стуком, скрипом, стогоном тощо. Для цих рухів можуть використовуватися як частини тіла учасника (плескіт у долоні, удари по стегнах тощо), так і навколишні предмети (удари по предметах, грюкання дверима тощо). Такі рухи одночасно можуть сприйматися зором і слухом, і в психології отримали назву авербальних, тобто фактично поєднують у собі невербальну і вербальну (звукову) складову. З’являючись одночасно з іншими яскраво вираженими невербальними сигналами, авербальні дії виступають досить точними сигналами сильного, іноді навіть хворобливого, емоційного збудження, причому їх поява є

результатом свого роду саморозрядки організму, іноді свідченням прийнятого рішення [430, с. 33].

Просторова організація поведінки, рухів учасників кримінального провадження відіграє значну роль у ході самого провадження. В.В. Семенов у її структурі виділяє дві основні групи невербальних сигналів:

1) орієнтація учасника кримінального провадження при спілкуванні;

2) відстань між учасниками кримінального провадження [430, с. 35].

Займані при спілкуванні позиції, тобто як учасники кримінального провадження сидять або стоять один відносно одного, достовірно відображає ступінь їхнього знайомства, статусу, характер міжособистісних взаємин і т. ін. При цьому інформаційно значуще взаємне розташування не тільки самих учасників у цілому, але і їх частин тіла (голови, тулуба, колін тощо) [430, с. 33].

Між учасниками кримінального провадження відстань завжди виступає фактором, що суттєво впливає на взаємини між ними. Дослідження Е. Холла та інших фахівців показують, що між людьми, які спілкуються, тобто навколо них, утворюються унікальні просторові зони, окреслюються певні невидимі психологічні кордони, яких слід дотримуватися залежно від взаємин сторін, комунікативної ситуації, соціального статусу партнерів і т. ін. [608]

Виділяють чотири основні просторові зони комунікативної ситуації, які повністю зіставлені відповідно до кримінального провадження:

1) інтимна зона (складова простору приблизно 45 см навколо суб’єкта), до неї допускаються лише близькі люди, тобто ті, кому особливо довіряють;

2) особиста або персональна зона (простір навколо суб'єкта радіусом від 45 до 120 см) використовується під час спілкування в офіційній або неофіційній обстановці;

3) соціальна зона (простір радіусом 120-400 см) найчастіше дотримується при діловому спілкуванні;

4) громадська зона (простір від 400 см і більше) дотримується під час виступів перед групами людей [554].

Як слушно зауважує В.В. Семенов, особливості психології окремих людей, їх належність до тої чи іншої культури можуть призводити до зміни (збільшення або зменшення) розмірів зон, однак у всіх випадках недозволене вторгнення стороннього в особисту, а особливо інтимну, зону учасника кримінального провадження викликає сильні негативні емоції [430, с. 35].

У рамках даного дослідження, підтримуючи та розкриваючи думку В.О. Лабунської, виділяємо такі системи сприйняття антроподжерельної невербальної інформації учасників кримінального провадження:

І. Оптична система сприйняття. За її допомогою здійснюється фіксація рухової активності об'єкта дослідження, просторової і часової організації його поведінки, особливостей його зовнішності та її оформлення (іміджу). Вона дає можливість, серед іншого, реєструвати також ті психофізіологічні прояви учасника кримінального провадження, які зумовлені змінами, що відбуваються під впливом пережитих емоцій у нервовій системі. Ці реакції проявляються як внутрішньо – змінами у здійсненні ряду функцій організму (дихання, кров'яного тиску та інше), так і із зовні (зміна кольору обличчя (почервоніння, збліднення), поява поту, тремор кінцівок). Дані прояви мають значення та обробляються з метою отримання інформації не тільки на професійному, але й на буденному рівні.

Наприклад, при проведенні слідчого експерименту в кримінальному провадженні щодо незаконного виготовлення та збуту наркотичної речовини (макової соломки) підозрюваний при відтворенні обстановки вчинення злочину поводився тривожно, торкався різного посуду на місці події, нервово відкривав та закривав шухляди, пітнів. Слідчий не заважав йому, тільки уважно спостерігав, аналізуючи всі деталі його поведінки. В один із моментів слідчий помітив зміни в його поведінці. Він випростався, опустив плечі та продовжив свої дії більш повільно. На цьому його слідчий зупинив та, провівши огляд останнього периметру та самого підозрюваного, виявив у його кишенях розфасовану наркотичну речовину (героїн);

II. Акустична (слухова) система сприймає звукові сигнали (переважно голос), які надходять від учасника кримінального провадження. Власне, голос у контексті його значення для вивчення антроподжерельної невербальної інформації є сукупністю всього того, що утворює мовлення, окрім слів. Характеристики голосу (тон, сила звуку, наголоси, тембр, паузи, ритм, інтенсивність, темп), а також звукові явища, що супроводжують їх (плач, кашель, сміх, зітхання), утворюють специфіку мовлення учасника кримінального провадження, сприяють розпізнаванню його станів, виявленню психологічної індивідуальності. У цілому такі сигнали виконують функції доповнення, заміщення, передування мовному висловлюванню, регулювання мовленнєвого потоку, акцентування уваги на тій чи іншій частині антроподжерельного вербального повідомлення.

III. Тактильна (дотикова) система сприйняття надає менше антроподжерельної невербальної інформації про зовнішній світ у порівнянні, наприклад, із зором, однак при спілкуванні тактильні відчуття від дотиків зазвичай відображають взаємини між учасниками кримінального провадження. Невірне, некоректне використання дотиків у відносинах з учасниками кримінального провадження, особливо їх демонстративний прояв, може призвести до складних конфліктних ситуацій та непорозумінь, з одного боку; проте, з іншого боку, адекватне застосування дотикових проявів може позитивно вплинути на поведінку учасника кримінального провадження.

IV. Запахова (нюхова) система дозволяє сприймати таку частину антроподжерельних невербальних сигналів, як запахи, які хоча і не мають такої переваги у порівнянні із зором чи слухом, все ж відображають в першу чергу психофізіологічні прояви учасника кримінального провадження і виявляють свою детермінуючу силу тільки при дуже специфічних обставинах, таких як ситуації соціальної, сенсорної ізоляції, близького (інтимного) спілкування і т. ін. [284; 430, с. 29-41].

Під час кримінального провадження важливо враховувати ступінь участі свідомості учасника кримінального провадження у прояві його ставлення до певної події. Тому, залежно від ступеня усвідомлення власних проявів, усі антроподжерельні невербальні прояви доцільно класифікувати на такі, що свідомо контролюються суб'єктом спілкування, і такі, що не контролюються свідомістю учасника (довільні і мимовільні відповідно). Крім того, за характером набуття антроподжерельні невербальні прояви можуть поділятися на вроджені (характерні для особи чи групи осіб з народження) та набуті (отримані особою в результаті спілкування у певній групі осіб – культурній, етнічній тощо). Саме сприйняття антроподжерельних невербальних проявів породжує їх поділ на власне сприйняті та передані в залежності від суб'єкта, тобто учасника кримінального провадження. У свою чергу, сприйняті невербальні прояви доцільно поділити на сприйняті природно (органами чуття) та сприйняті з використанням технічних засобів (наприклад, поліграфа, тепловізора тощо) [378; 417, с. 18-20].

Звісно, такі класифікації антроподжерельної невербальної інформації носять досить умовний та декларативний характер, і більш того, не є вичерпними. Проте деякі з наведених підстав класифікації антроподжерельної невербальної інформації є важливими з огляду на їх практичну цінність та можливість застосування у практичній діяльності вже сьогодні.

2.3. Значення антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Розуміння значення антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні неможливе без визначення поняття доказів та процесуальних джерел доказів в кримінальному провадженні, властивостей доказів (належність, допустимість, достовірність, взаємозв'язок, достатність) та аналізу місця, змісту та використання антроподжерельної невербальної

інформації щодо кожного процесуального джерела доказів в кримінальному провадженні.

Одним із найважливіших і складних питань, що розробляються теорією кримінального процесуального права є поняття доказів. Законодавець у ст. 84 КПК України закріпив: «Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів». Використання в теорії кримінального процесуального права поняття «процесуального джерела доказів» залежить від того змісту, який вченими вкладається в поняття «доказ». Різні погляди вчених-процесуалістів на докази визначають і їхнє різне ставлення до змісту, а нерідко до існування окремого поняття «процесуальне джерело доказів» [538, с. 41; 300, с. 86; 387, с. 17]. Найбільш обґрунтованою є думка щодо того, що доказами є відомості про факти. Такі відомості містяться на певному матеріальному носії, який іменується джерелом доказів [275].

Уточнюючою є позиція В.В. Вапнярчука щодо наведеного у ч. 1 ст. 84 КПК України переліку суб'єктів кримінального провадження щодо доказування, якою підкреслено неоднаковість результатів діяльності з формування й дослідження доказової основи різними суб'єктами. Вчений підкреслює, що законодавець хотів зазначити, що відомості про факти набувають статусу доказів в тому випадку, коли вони сприйняті (одержані) зазначеними суб'єктами [76, с. 241].

За думкою М.А. Погорецького, кримінальне процесуальне доказування – це практична, пізнавальна, правова й розумова діяльність сторін кримінального провадження, що полягає в отриманні доказів (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їхніх джерел; перевірці, оцінці фактичних даних і їхніх джерел, їхньому процесуальному закріпленні й наданні цим фактичним даним

та їхнім джерелам значення доказу у кримінальному провадженні, а також у використанні цих доказів для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції уповноваженими суб'єктами та відповідних процесуальних рішень [384, с. 74]. Доказування як різновид пізнання в кримінальному провадженні – це діяльність, спрямована на встановлення фактичних обставин провадження шляхом збирання, перевірки, оцінки доказів, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами з участю інших осіб в порядку, передбаченому законодавством [275, с. 219].

Ключовими елементами процесу доказування є збирання, перевірка та оцінка доказів. Як зазначає Н.Р. Бобенко, «проблеми доказування традиційно привертають увагу як вчених, так і практичних працівників, що пояснюється актуальністю, важливим практичним значенням та складністю теоретичного вирішення ряду питань» [64]. Для розуміння значення антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні необхідно вирішення проблематики дослідження (збирання, перевірка, оцінка) доказів, в яких міститься антроподжерельна невербальна інформація. Так, у доктрині кримінального процесуального права склалося декілька підходів до визначення поняття «дослідження доказів» [298].

Перший з них відстоює рівнозначність дослідження доказів і перевірки доказів. Цей погляд поділяють такі вчені, як Г.Н. Колбая [221], Ю. Кореневський [244, с. 8-9], О.Г. Никульшина [357], О.І. Коровайко [245], Ф.Н. Фаткуллін [488], М.М. Михеєнко [341], Ц.М. Каз [197]. Так, Р.С. Бєлкін вважає, що термін «перевірка» є неточним, більш правильним представляється використання терміна «дослідження» [47, с. 48]. З іншого боку, указуючи на певну схожість даних понять, відстоюється і протилежна точка зору – про недоцільність виокремлення дослідження доказів в окремий елемент структури доказування. Так, як зазначає О.С. Самоходкіна, поняття «перевірка доказів» та «дослідження доказів» диференціюються залежно від галузі наукового знання. Поняття

«дослідження доказів» підкреслює змістовний аспект діяльності у сфері доказування та використовується переважно в криміналістиці. Поняття «перевірка доказів» більшою мірою звертає увагу на зовнішній аспект зазначеної діяльності і більш часто використовується у кримінальному процесуальному розумінні. Із цієї причини є недоцільним виокремлення дослідження доказів в окремий елемент структури доказування [428, с. 21].

Другий підхід ототожнює дослідження доказів з їх оцінкою [85, с. 28-29]. О.О. Васяєв указує, що дослідження доказів – це аналіз учасниками кримінального провадження доказів для виявлення їх сутності, визначення ціннісних властивостей через призму законодавчо встановлених вимог до їх кримінальної процесуальної форми та змісту з метою встановлення на їх основі всього кола обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [85, с. 28-29].

Третій підхід об'єднує дослідження доказів із двома елементами процесу доказування – перевіркою та оцінкою. Наприклад, М.В. Дєєв запропонував розглядати поняття «дослідження доказів» і «розгляд доказів» як синонімічні, що означають перевірку й оцінку доказів [150, с. 6]. М.М. Стоянов зазначає, що замість виокремлення перевірки та оцінки окремим елементом процесу доказування в кримінальному провадженні має виступати дослідження доказів, що становить собою здійснювану з дотриманням принципів кримінального провадження розумову та практичну діяльність суб'єктів кримінального процесуального доказування з визначення властивостей доказів та їх системи, формування на цій основі висновків з метою прийняття законних та обґрунтованих кримінальних процесуальних рішень [460, с. 5].

У рамках четвертого підходу зазначається необхідність включення до дослідження доказів не тільки перевірки, а й збирання доказів (Н.Ю. Черкасова [518], Н.І. Чистова [519], П.А. Лупінська [481]). На думку Н.Ю. Черкасової, дослідження доказів у судовому провадженні включає в себе збирання доказів

та розгляд доказів (суть розгляду доказів полягає в оголошенні змісту письмового акта з метою з'ясування його змісту) [518, с. 66].

На процесуальну форму відомостей про факти, процесуальні джерела доказів існують і зовсім нестандартні погляди. Так, С.А. Пашин пропонує поняття джерела доказів як процесуальної форми відомостей про факти замінити на поняття матриці доказів. Джерелами ж доказів він пропонує називати людину, а також натуральний або техногенний процес, прояв якого зафіксовано людиною [379].

Доказова інформація – це інформація, яка набула процесуального статусу, тобто статусу доказів. Проте М.П. Кузнецов як джерело доказів розглядає не процесуальну форму відомостей про факт (яку він називає джерелом фактичних даних), а предмети матеріального світу, що наділені певними властивостями, якостями й ознаками, які можуть використовуватися для встановлення значущих для кримінального провадження обставин, а також учасників, у свідомості яких закарбувалися ці обставини. Тому до входження в кримінальні процесуальні правовідносини з посадовою особою, яка здійснює кримінальне провадження, очевидець є носієм інформації, після вступу в такі правовідносини – носієм доказової інформації (за М.П. Кузнецовим – джерело доказів) [219, с. 268].

Отже, вживання понять «докази», «доказова інформація», «процесуальні джерела доказів» та ін. може бути правомірним тоді, коли доказування, здійснене в процесуальній формі, відповідає кримінальним процесуальним нормам відповідно до КПК України. Із цього приводу було поставлено запитання під час анкетування респондентів, чи можуть результати дослідження невербальних проявів учасника кримінального провадження стати доказами по кримінальному провадженню.

Більшість респондентів-практиків, попри явну схильність до отримання та власного використання невербальної інформації, вважає, що результати дослідження невербальної інформації не можуть стати доказами в

кримінальному провадженні (152 судді, 204 прокурори, 12 експертів, 159 слідчих). Проте на противагу їм 77 суддів, 147 прокурорів, 7 експертів, 106 слідчих та 494 студентів припускають, що результати дослідження невербальної інформації зрештою можуть набути статусу доказу в кримінальному провадженні (див. діаграму 3).

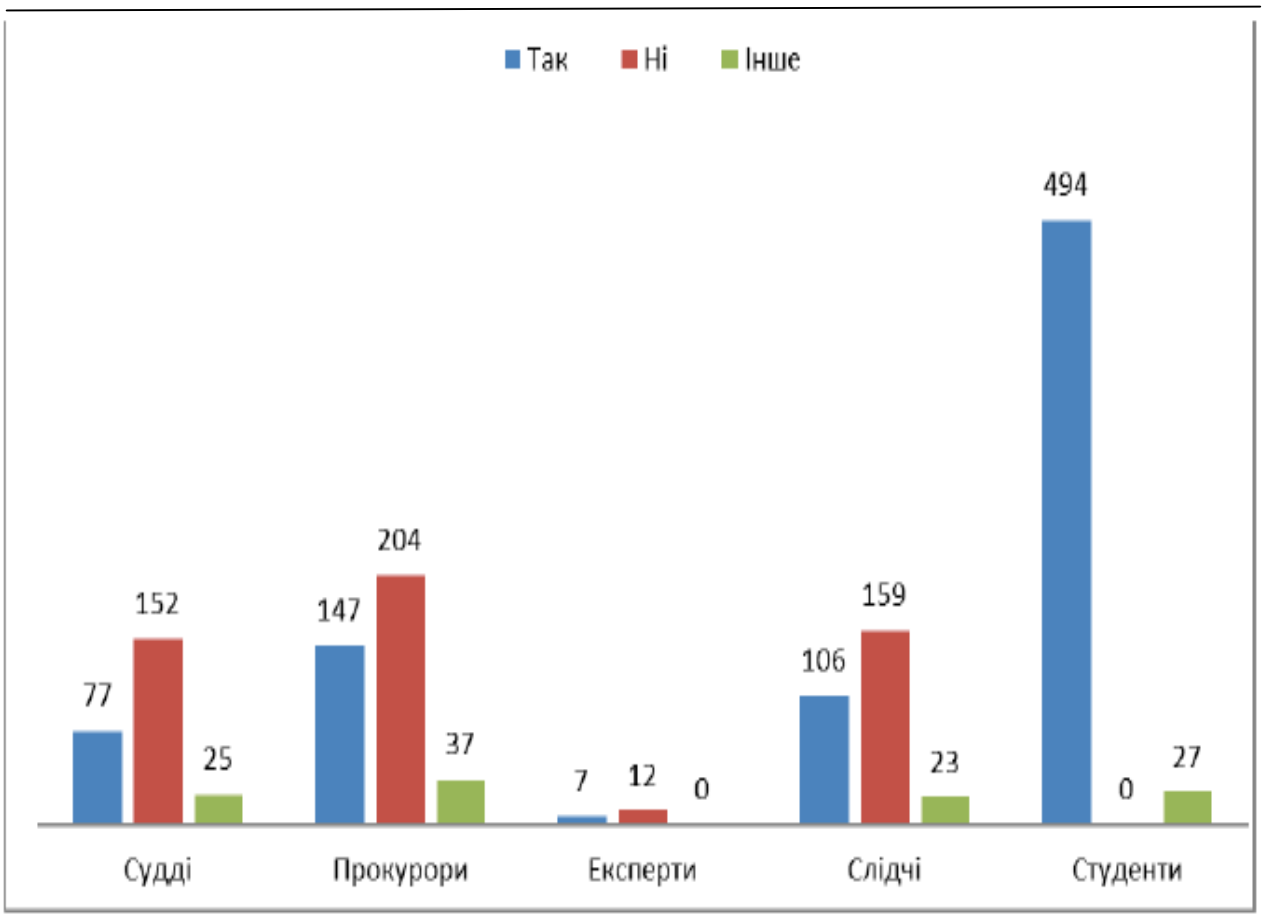

Діаграма 3. Чи можуть результати дослідження невербальної інформації стати доказами в кримінальному провадженні?

Таким чином, більшість практичних працівників виявила несприйняття результатів дослідження невербальної інформації як доказів у кримінальному провадженні, на відміну від студентів, де з 521 опитаного, 494 вважають, що результати дослідження невербальної інформації можуть бути доказами у кримінальному провадженні. Слід підтримати думку більшості практичних

працівників з таким застереженням, що хоча за сучасних умов подібні невербальні поведінкові прояви і не можуть бути покладені в основу процесуальних рішень (оскільки не є доказами), проте їх зважена оцінка здатна надавати слідчому/прокурору/судді/експерту/спеціалісту корисний матеріал для виконання багатьох практичних завдань: організації процесуальних дій, висунення криміналістичних версій і припущень, вибору тактичних рішень і тактичних прийомів, визначення сприятливої лінії поведінки слідчого/прокурора, тактичної побудови планів конкретних процесуальних дій і т. ін.

Зокрема, якщо докази в кримінальному проваджені тлумачити лише як фактичні дані, то процесуальну форму їхнього існування, фіксування, дослідження і використання допустимо розглядати як процесуальне джерело доказів. До процесуальних джерел доказів, які можуть бути сформовані на основі вербальної (усної або письмової) і невербальної інформації, належать: усі види показань, речові докази, документи, висновок експерта (ч. 2 ст. 84 КПК України). Документи, які підпадають під ознаки речових доказів, також можуть мати як вербальну, так і невербальну складову.

Значення антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні визначається через властивості доказів. Хоча перелік властивостей доказів є доволі дискусійним з огляду на те, що постатейно КПК України визначає лише властивості належності (ст. 85 КПК України) і допустимості (ст. 86 КПК України), проте ст. 94 КПК України в рамках оцінки доказів містить їх фактично більше (достовірність, достатність та взаємозв’язок). Таким чином, характеристика властивостей доказів надає можливість охарактеризувати їх зміст (відомості про факти) і форму (процесуальні джерела доказів) [76, с. 241] на основі переліку ст. 94 КПК України щодо антроподжерельної невербальної інформації у такому вигляді:

1. *Належність* (ст. 85 КПК України). Антроподжерельні невербальні відомості повинні стосуватися кримінального провадження, та зміст самого доказу повинен підтверджувати хоча б одну з трьох видів обставин, а саме:

1) входити до загального предмета доказування (ст. 91 КПК України);

2) мати значення доказових фактів (тобто використовуватися як аргументи, логічні посилки для встановлення перших);

3) мати значення допоміжних фактів, зокрема тих, що стосуються достовірності чи недостовірності, допустимості чи недопустимості, отримання інших доказів [76, с. 242].

Враховуючи положення ст. 85 КПК України, слід констатувати, що вимоги щодо належності доказів не набули в законодавстві імперативного характеру, а питання про належність доказів вирішуються індивідуально слідчим/прокурором та судом у кожному окремому випадку [444, с. 58]. М.М. Стоянов підкреслює, що змішування властивостей доказів призведе до погіршення практики збирання та дослідження доказів. Саме тому вчений зазначає, що належність не становить змістовного критерію допустимості доказів, при цьому належність визначає зміст доказів, допустимість же – їхню форму [459, с. 208].

Таким чином, антроподжерельна невербальна інформація має місце в кримінальному провадженні та може підтверджувати кожен з трьох вищеозначених видів обставин із застереженням щодо виду, обсягу та дешифрування антроподжерельних невербальних проявів.

2. *Допустимість* (ст. 86 КПК України). Критеріями відмежування допустимості від інших властивостей доказів є те, що допустимість стосується тільки їхньої форми і не стосується їхнього змісту та допустимість визначається дотриманням правил, прямо вказаних у КПК України. Правила допустимості доказів:

1) правило про належного суб’єкта;

2) правило про належне джерело;

3) правило про належний вид способу формування доказової основи (збирання доказів);

4) правило про належний порядок здійснення способу формування доказової основи;

5) правило про неприпустимість несправедливого упередження у зв'язку з дослідженням даних про особу підозрюваного/обвинуваченого [76].

Таким чином, має місце проведення валідності встановлених обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні з використанням антроподжерельної невербальної інформації щодо належного суб'єкта та джерела, спосіб формування доказів та неприпустимість несправедливого упередження (наприклад, за відеоматеріалами чи під час надання показань).

КПК України зобов'язує суд здійснювати контроль допустимості доказів на всіх стадіях процесу та невідкладно ухвалювати судові рішення щодо недопустимості доказів при виявленні порушення прав та свобод людини [477, с. 90].

В рамках допустимості логічним є аналіз недопустимості доказу. *Недопустимість* (ч. 2 ст. 86, ст.ст. 87, 88, 89 КПК України). В.В. Вапнярчук виділяє такі дві групи концепцій:

1) концепції, в яких використовується категоричний (однозначний) підхід до вирішення порушеного питання (концепція «нещадного виключення доказів» або «чаю та чорнил»);

2) концепції, в яких використовується диференційований підхід до наслідків порушень кримінального процесуального закону («істотності порушення кримінального процесуального закону», «плодів отруєного дерева», «недобросовісної помилки», «срібного блюдця» та ін.) [76].

Значення визнання доказів недопустимими полягає у тому, що відповідно до ч. 2 ст. 86 КПК України недопустимий доказ не може бути використаний для обґрунтування процесуальних рішень ні на досудовому розслідуванні, ні в суді [374, с. 362].

Таким чином, результатом валідності встановлених обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні з використанням антроподжерельної невербальної інформації, може стати визнання доказу недопустимим (наприклад, підозрюваному наносилися тілесні ушкодження з метою отримання зізнання у вчиненні злочину. Ці незаконні дії залишили невербальні сліди на обличчі підозрюваного, що було зафіксовано під час пред'явлення його для впізнання у відеоматеріалах).

3. *Достовірність* (ч. 1 ст. 94 КПК України). За думкою В.В. Вапнярчука, ця властивість доказів є самостійною відносно належності та допустимості. Однак якщо щодо належності можна говорити про відсутність між ними зв'язку (належний доказ може бути як достовірним, так і ймовірним та, навпаки, достовірний доказ може бути як належним, так і неналежним), то щодо допустимості слід констатувати її безсумнівний зв'язок з достовірністю. Окремі вимоги допустимості покликані гарантувати достовірність доказів. У таких випадках доказ буде недопустимим саме через сумніви в його достовірності, які не можуть бути усунуті (наприклад, коли свідок не може вказати джерело своєї поінформованості) [76, с. 284]. Як зазначає Е.П. Гришина, допустимість оцінюється за формальними ознаками, які прямо передбачені в законі, а достовірність же підлягає змістовній оцінці [141, с. 12]. Проте остаточно достовірність доказу визначається суб'єктом доказування на момент завершення його доказової діяльності [435, с. 111].

Показовим є результат опитування, згідно з яким 153 слідчих та 91 суддя вважають необ'єктивними показання підозрюваних/обвинувачених/підсудних щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (Діаграма 4).

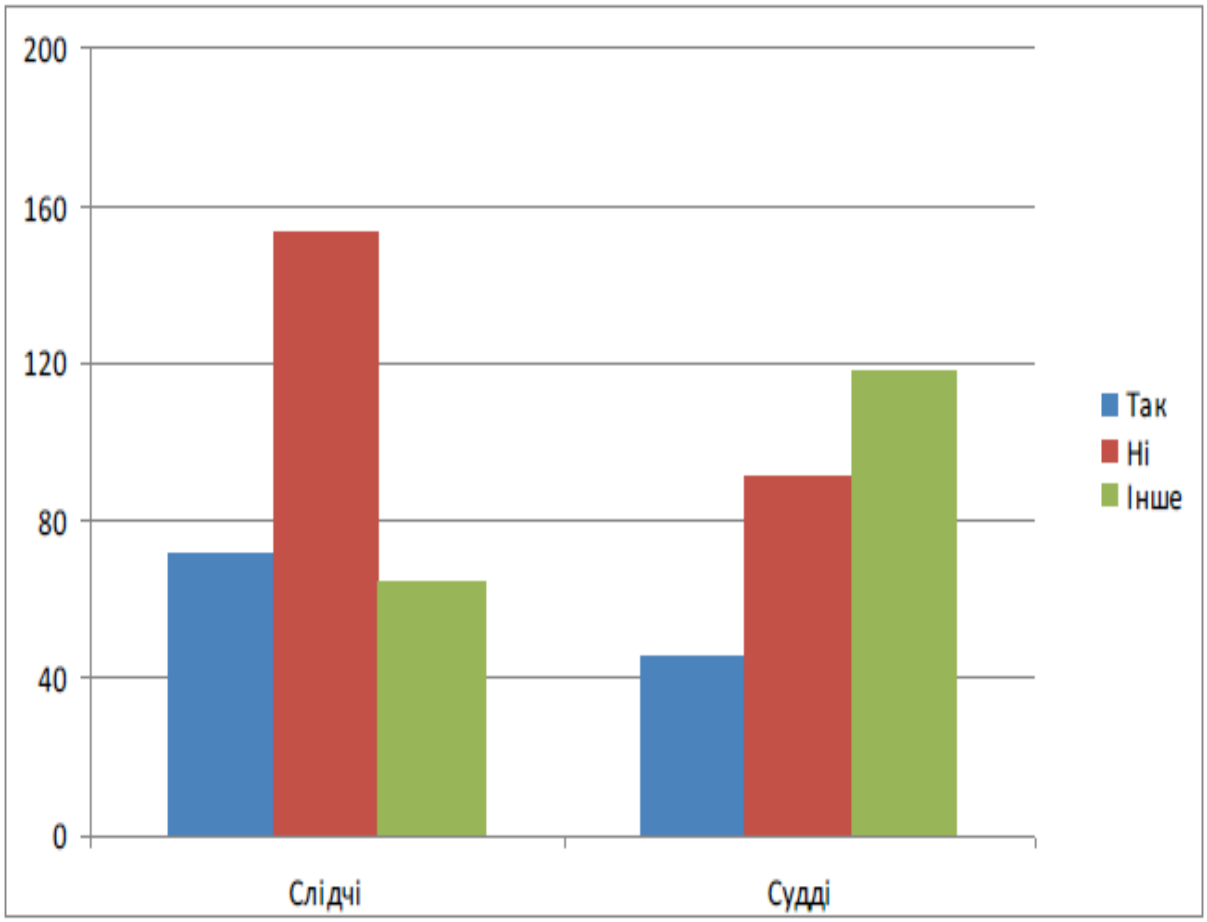

Діаграма 4. Результати анкетування щодо об'єктивності показань підозрюваних/обвинувачених/підсудних щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Має місце верифікація даних, в межах якої недостовірність інформації може бути підтверджена тільки на стадії оцінки доказів. Однак з боку законодавця відсутня така вимога до оцінки доказів на стадії збирання.

Окрім того, результати анкетування показують, що 73 слідчих та 41 суддя вважають, що показання свідка також не можна вважати цілком об'єктивними (Діаграма 5), що стосується показань потерпілих, то більшість слідчих (128) та суддів (103) вважають, що вони є об'єктивними (Діаграма 6).

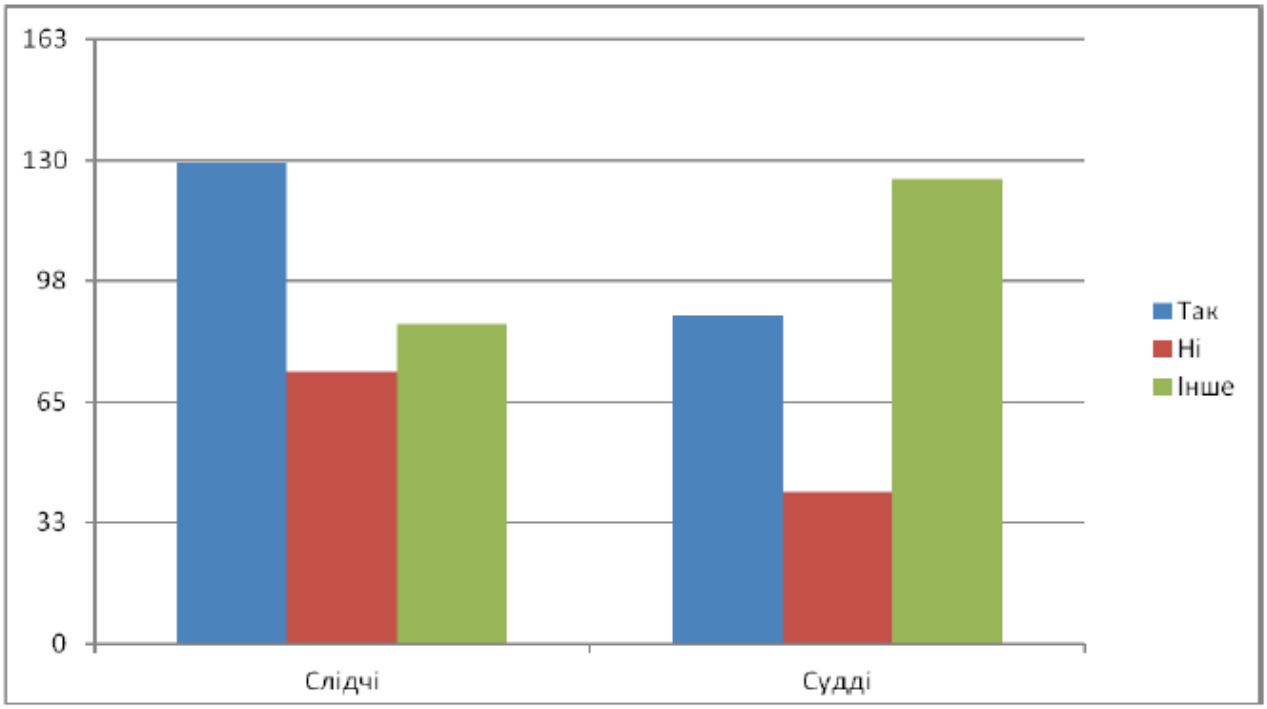

Діаграма 5. Результати анкетування щодо об'єктивності показань свідків щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

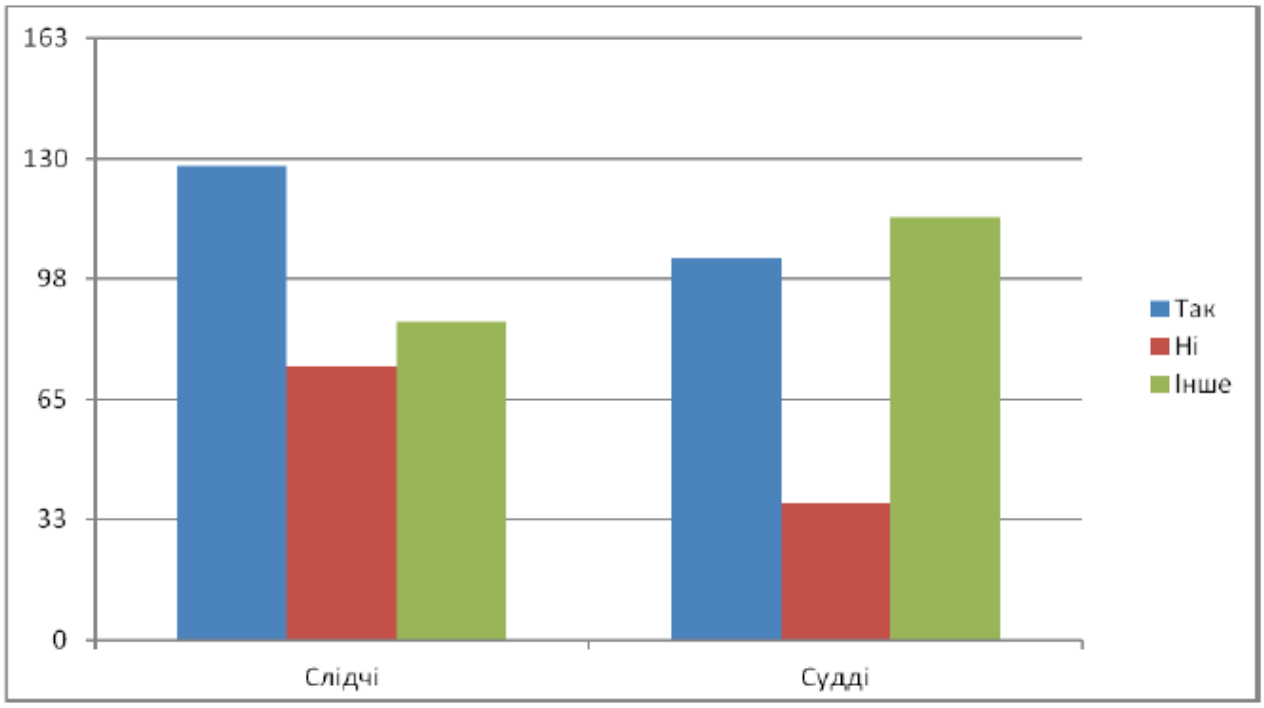

Діаграма 6. Результати анкетування щодо об'єктивності показань потерпілих щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Прояви антроподжерельної невербальної інформації, будучи на грані ймовірності, поступово (стадійно) при їх дешифруванні переходять до достовірності шляхом виявлення причинно-наслідкових зв'язків та закономірності проявів. На такий перехід впливає:

• стан обґрунтованості проявів антроподжерельної невербальної інформації (підтверджені/спростовані);

• кількість та інтенсивність проявів антроподжерельної невербальної інформації (підтверджуючі/спростовуючі);

• конгруентність проявів антроподжерельної невербальної інформації з проявами антроподжерельної вербальної інформації;

• процесуальна дія, в межах якої такий перехід має місце (тобто відбувається);

• вплив на дешифрування проявів антроподжерельної невербальної інформації особистих якостей учасника кримінального провадження (верифікатора);

• спирання на наявні фактичні дані в кримінальному провадженні, які мають достовірний характер;

• збільшення збігу ймовірнісних проявів антроподжерельної невербальної інформації зменшує випадковий збіг, автоматично збільшуючи їх достовірність при дешифруванні.

4. *Достатність як властивість доказів* (ч. 1 ст. 94 КПК України). Достатність сукупності зібраних доказів у кримінальному провадженні для прийняття відповідного процесуального рішення (проміжного чи остаточного).

За думкою В.В. Вапнярчука, змістовне розуміння достатності означає, що за певної сукупності доказів може бути зроблено певний висновок і прийняте те чи інше процесуальне рішення у кримінальному провадженні (проміжне або кінцеве) з урахуванням того, що достатність сукупності доказів визначається на підставі внутрішнього переконання суб'єкта доказування, а це не виключає, що одна й та ж сукупність доказів може бути визнана як достатньою (наприклад,

судом першої інстанції), так і недостатньою (наприклад, судом апеляційної інстанції) [76, с. 290-291].

Таким чином, використання антроподжерельної невербальної інформації суттєво доповнює сукупність зібраних доказів у кримінальному провадженні для прийняття відповідного процесуального рішення (проміжного чи остаточного). Таке доповнення може обґрунтовувати або спростовувати. Наприклад, «заключення додаткової судової психологічної експертизи №126 від 27.12.2002 року, згідно з якою керівником досліджуваної групи менеджерів є «жінка в брюках», яка володіє знаннями психології управління та є практикуючим психологом, «лектор» є другим за значимістю в даній групі, він також володіє знаннями психології управління, але у нього більше уклониться в невербальній психології управління і в цій сфері є спеціалістом практики (його жести, походка, рухи чітко відрегульовані), інші троє менеджерів виконують виконавчу функцію (т. 5, л.д. 58)» [326].

5. *Взаємозв'язок як властивість доказів* (ч. 1 ст. 94 КПК України). Взаємозв'язок сукупності зібраних доказів для прийняття відповідного процесуального рішення (проміжного чи остаточного) в кримінальному провадженні. В свою чергу, використання антроподжерельної невербальної інформації впливає на виявлення взаємозв'язку сукупності зібраних доказів для прийняття відповідного процесуального рішення (проміжного чи остаточного) в кримінальному провадженні, розкриваючи їхню справжню (дійсну) суть.

Зміст антроподжерельної інформації, що міститься у процесуальних джерелах доказів, неоднорідній і неодностайний. Проте вона однозначно має місце у процесуальних джерелах доказів та відіграє суттєву роль у їх дослідженні. Ч. 2 ст. 84 КПК України чітко закріпила процесуальні джерела доказів:

1) показання;

2) речові докази;

3) документи;

4) висновки експертів.

З криміналістичної точки зору це процесуальна форма, в якій фактичні дані набувають значення доказів в кримінальному провадженні. Відповідно до вищезазначених процесуальних джерел доказів розглянемо окремі аспекти місця, змісту та значення антроподжерельної невербальної інформації в кожному з них.

Показання (процесуальне джерело доказів). Найяскравіше антроподжерельні невербальні вияви проявляються в показаннях як найбільш поширеному процесуальному джерелі доказів. Відповідно до ст. 95 КПК України показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним/обвинуваченим/свідком/потерпілим/експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Місце антроподжерельної невербальної інформації у показаннях визначаємо як обов'язкову невербальну складову спілкування у ході допиту.

Зміст антроподжерельної невербальної інформації у показаннях міститься у проявах антроподжерельної невербальної інформації до і в ході допиту підозрюваного/обвинуваченого/свідка/потерпілого/експерта та свідчить про психофізіологічний стан допитуваного, його емоційний стан та інформаційну обізнаність щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Відповідно до ст. 96 КПК України дешифрування проявів антроподжерельної невербальної інформації надає можливість з'ясувати достовірність показань свідка за допомогою дослідження його проявів антроподжерельної невербальної інформації (наприклад, під час відповідей свідка на запитання, що спрямовані на з'ясування достовірності його показань).

Сприяє виявленню як недостовірних показань, так і недостовірних пояснень. У ч. 8 ст. 95 КПК України закріплено, що сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої

здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів. Передусім, в рамках цієї частини можна отримувати пояснення щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні від спеціалістів, які можуть на професійному рівні дешифрувати прояви антроподжерельної невербальної інформації допитуваного.

Антроподжерельна невербальна інформація набуває вимірювального значення у судовому провадженні під час допиту обвинуваченого і допиту свідка, коли вони висловлюються нечітко або з їхніх слів не можна дійти висновку, чи визнають вони обставини чи заперечують проти них. Суддя в таких випадках має право зажадати від них конкретної відповіді – «так» чи «ні» (ч. 2 ст. 351, ч. 10 ст. 352 КПК України). Під час надання ними відповіді верифікується відповідність наданої вербальної відповіді невербальним проявам організму (тобто їх конгруентність). При виявленні невідповідності (неконгруентності) необхідно продовжити допит з метою надання правдивих відповідей.

Таким чином, дешифрування проявів антроподжерельної невербальної інформації у ході допиту сприяє отриманню криміналістичної інформації, яка є орієнтовною щодо обставин кримінально-релевантної події.

Речові докази (процесуальне джерело доказів). У ст. 98 КПК України закріплено, що речовими доказами є матеріальні об’єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об’єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. При визначенні місця, змісту та значення антроподжерельної невербальної інформації

необхідно врахувати таке широке тлумачення речових доказів та уникнути неоднозначності в суті речового доказу.

Антроподжерельна невербальна інформація має місце в матеріальному відображенні проявів антроподжерельної невербальної інформації у речових доказах.

Зміст антроподжерельної невербальної інформації у речових доказах проявляється у вербалізації проявів антроподжерельної невербальної інформації та її фіксуванні на носіях (наприклад, за допомогою аудіовідеотехніки).

Використання антроподжерельної невербальної інформації має значення у формі доповнення змісту речового доказу та може тлумачитися як обґрунтування або навпаки спростування.

Документи (процесуальне джерело доказів). У ч. 1 ст. 99 КПК України законодавець закріпив, що документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об’єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. До числа документів можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів;

3) протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок;

5) матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [406], є

документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази (ч. 2 ст. 99 КПК України).

Антроподжерельна невербальна інформація має місце у таких видах документів:

1) матеріалах фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіях інформації (у тому числі електронних);

2) матеріалах, отриманих внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів;

3) протоколах процесуальних дій та додатках до них, а також у носіях інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновках ревізій та актах перевірок;

5) матеріалах, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами.

Зміст антроподжерельної невербальної інформації розкривається у психофізіологічних, соціальних ознаках і властивостях людини та її антроподжерельних невербальних проявах щодо фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Використання антроподжерельної невербальної інформації дозволяє застосовувати її для обґрунтування чи то спростування висновків у кримінальному провадженні, при прийнятті тактичного рішення щодо подальших дій та ін.

Висновки експертів (процесуальне джерело доказів). Відповідно до ч. 1 ст. 101 КПК України висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи в кримінальному провадженні.

Антроподжерельна невербальна інформація як вид криміналістичної інформації міститься у висновку експерта та доказового значення антроподжерельна невербальна інформація набуває під час проведення психологічної експертизи із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

Зміст антроподжерельної невербальної інформації досліджується в ході проведення експертизи (психофізіологічні і соціальні ознаки та властивості людини, зокрема антроподжерельні невербальні прояви).

Використання антроподжерельної невербальної інформації дозволяє експерту застосовувати її для обґрунтування чи то спростування власного висновку в кримінальному провадженні.

Наприклад, «відповідно до висновку судово-психологічної експертизи №418 від 5 червня 2012 року діяльність ОСОБА_2 має ознаки активного комунікатора, невербальні сигнали якого властиві для уведення в комунікативний контакт невстановленого в ході слідства чоловіка із ОСОБА_8. Крім того, відповідно до висновку судово-психологічної експертизи №424 від 16 червня 2012 року діяльність ОСОБА_8, що зафіксована у всіх етапах взаємодії, характеризується невербальними сигналами, властивими для лідерської позиції, контролю за ситуаціями спілкування, ініціювання встановлення комунікативного контакту з ОСОБА_9, координаційними діями у ситуації взаємодії із ОСОБА_9» [332].

Таким чином, значення антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні полягає у такому:

1. Розуміння учасниками кримінального провадження місця та змісту невербальної складової у кримінальному провадженні;

2. Виокремлення учасниками кримінального провадження співвідношення вербальної і невербальної складової у комунікації;

3. Перевірка учасниками кримінального провадження відповідності невербальних проявів вербальним у ході кримінального провадження;

4. При перевірці отриманої інформації на її відповідність (достовірність) кримінально-релевантній події, що мала місце;

5. При прийнятті процесуального рішення у кримінальному провадженні, визначенні лінії поведінки слідчого/прокурора, побудови планів конкретних дій;

6. Як джерело орієнтування учасників кримінального провадження (суб'єктів пізнання) щодо того, яку саме тактику обрати для певної процесуальної дії;

7. При моделюванні комунікативних систем діяльності щодо кримінально-релевантної події, що мала місце (з підготовки, вчинення і приховання злочинів), які б відповідали дійсності та розкривали сутність цієї кримінально-релевантної події, що мала місце в минулому;

8. При застосуванні тактичних рекомендацій щодо оптимізації кримінального провадження.

2.4. Принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Одним із загальних завдань криміналістики є розроблення і систематизація об'єктивних знань про психофізіологічний стан учасника кримінального провадження. Таке знання розглядається як результат пізнавальної діяльності психофізіологічної сутності учасника кримінального провадження в її взаємозв'язку з вербальною та невербальною поведінкою, що охоплюється криміналістикою як форма усвідомленого пошуку і пізнання істини (теоретичне, прикладне, фундаментальне, експериментальне) у кримінальному провадженні.

Положення про антроподжерельну невербальну інформацію містять дані щодо антроподжерельної невербальної комунікативності учасника кримінального провадження як сукупності взаємообумовлених спільних дій між учасниками кримінального провадження у вигляді процесу, який підпорядковується певним закономірностям і має причинно-наслідковий

результат. У цьому відношенні варто визначити критерії наукового пізнання як виокремлення принципів використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Кримінальне провадження як специфічна людська діяльність передбачає нормативно врегульовану діяльність учасників. У рамках кримінального провадження проведення процесуальних дій надає можливість отримати інформацію про кримінально-релевантну подію, яка мала місце. Під час досудового розслідування основною процесуальною дією є слідча (розшукова) дія, у судовому провадженні – судова дія. Обидві форми є засобом збирання, фіксації та перевірки як доказової, так і орієнтовної інформації. Результати процесуальних дій стратегічно визначають напрями і тактично виокремлюють першочергові завдання. М.А. Погорецький стверджує, що, виходячи з аналізу норм доказового права, можемо зробити висновок, що докази – це суб'єктивна правова категорія [383, с. 24].

Вербальна інформація, що здобувається в ході досудового розслідування, є основним джерелом отримання доказів, а також джерелом орієнтовної інформації, необхідної для повного й об'єктивного розслідування кримінального провадження. Наприклад, при розслідуванні в кримінальному провадженні слідчий провадить таку слідчу (розшукову) дію, як допит, у ході якої отримує одночасно антроподжерельну невербальну і вербальну інформацію про злочин від потерпілого, свідків, а також підозрюваного.

Учасники кримінального провадження отримують, обробляють і оцінюють дані одночасно у двох паралелях людської комунікації (вербальній і невербальній). Вербальна сторона комунікації найчастіше визначається вченими як отримання, оброблення і дослідження даних, які використовуються як докази в кримінальному провадженні. Вербальні засоби комунікації в процесі обміну інформацією завдяки мовленню (усному, писемному тощо) вимагають від учасника кримінального провадження активної розумової діяльності, базуючись на системі усталених норм. Антроподжерельні

невербальні засоби комунікації, у свою чергу, є своєрідним лакмусом вербальних, доповнюючи, супроводжуючи і розкриваючи їхню справжню суть.

Антроподжерельна невербальна інформація при розкритті та розслідуванні злочинів може бути отримана в результаті спілкування слідчого/прокурора з іншими учасниками кримінального провадження, тобто двостороннього обміну інформацією, і тому слідчий/прокурор має добре володіти навичками спілкування, забезпечити доступність розуміння свого мовлення і вміти адекватно відобразити в протоколі слідчої (розшукової) дії отриману антроподжерельну невербальну інформацію.

Основною складовою невербальної комунікації є антроподжерельна невербальна інформація. Не останню роль вона відіграє абсолютно на всіх стадіях кримінального провадження, починаючи з процесу дослідження кримінально-релевантної події в цілому і її обставин зокрема та завершуючи прийняттям судового рішення. У рамках дослідження антроподжерельної невербальної інформації про кримінально-релевантну подію учасник кримінального провадження має реальну можливість вивчити зовнішній і внутрішній стан іншого учасника в конкретний момент кримінального провадження, а також постійно аналізувати емоційний стан співрозмовників на різних стадіях кримінального провадження при обміні будь-якою інформацією.

Аналіз широкого кола досліджень із питань антроподжерельної невербальної інформації показує, що цій проблемі, на жаль, приділено недостатньо уваги з боку зарубіжних і вітчизняних вчених-криміналістів. При цьому постійні правові реформи, що проводяться в Україні, не могли не позначитися на практиці боротьби зі злочинністю у вигляді якісних та кількісних змін, при цьому висунувши низку нових напрямів, що мають велике практичне і теоретичне значення. Одним із таких напрямів є дослідження категорій, принципів і законів антроподжерельної невербальної інформації [92, с. 376-379] і вироблення практичних рекомендацій із її ефективного використання [95, с. 76-77]. Умови дослідження в цій площині потребують

комплексного підходу до вивчення явищ, пов'язаних зі злочинами, використання досягнень і об'єднання зусиль спеціалістів різних галузей наук, що представляють як власне психологію і криміналістику, так і всю систему суміжних із ними наук. Такий підхід до проблеми сприйняття і дослідження антроподжерельної невербальної інформації необхідний, перш за все, у зв'язку з тим, що її основи базуються на стику юридичних, природничих і технічних наук.

Антроподжерельна невербальна інформація як предмет наукового вивчення не може бути вичерпана раз і назавжди, це випливає з логіки розвитку сфери пізнання навколишньої дійсності в кримінальному провадженні, у динаміці криміналізації діянь, зростанні й професіоналізації злочинності. У цьому відношенні принципи використання антроподжерельної невербальної інформації уявляються вихідним пунктом дослідження.

Виходячи із загальних концепцій поняття «принцип», під ним слід тлумачити вихідне положення теорії, вчення, науки [1, с. 53-54] чи внутрішню упевненість людини, її стійкий погляд на певні речі [67, с. 588]. Деякі вчені схильні вважати, що принцип є гносеологічним феноменом, якого не існує в природі та в ролі якого може бути закон, таким чином заміняючи його [127]. Полісемічність поняття «принцип» призводить до різного змістового вживання його в різних науках, в тому числі й у криміналістиці.

Таким чином, розуміння поняття «принцип» наводить на думку щодо існування різних тлумачень його в науковому світі, також маючи на увазі його поділ на принципи теорії в цілому і практичної діяльності. Вивчаючи можливості використання антроподжерельної невербальної інформації в рамках кримінального провадження, неможливо не провести паралель і не базуватись на принципах кримінального процесу і криміналістики як основоположних засад. Тобто можна і необхідно вивчати й порівнювати основні та спеціалізовані принципи стосовно суміжних кримінально-правових наук (криміналістика, кримінальний процес, кримінальне право, кримінологія та ін.).

Принципи використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні формуються на базі практичної діяльності з виявлення, розслідування, розкриття, запобігання злочинам на стадіях досудового розслідування і судового провадження.

Під принципами використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні слід розуміти основоположні засади (начала, ідеї, рекомендації) використання невербальної комунікації щодо практичної діяльності з виявлення, фіксації, збирання, дослідження, оцінки і використання криміналістичної інформації. Важливо зазначити, що процес формування і виділення принципів – це результат наукових досліджень, перевірених практикою, а не гучні висловлювання теоретиків.

Уявляється, що система принципів використання антроподжерельної невербальної інформації виходить із системи принципів криміналістики, запропонованої А.Я. Гінзбургом [122, с. 19]. При цьому А.Я. Гінзбург до загальних принципів криміналістики відносить систему основних висновків пізнавальної діяльності, які є спільними для всіх наук або для групи наук, інтегрованих у криміналістиці, які, у свою чергу, поділені на дві підгрупи: принципи, спільні для всіх наук, і принципи, спільні для суміжних із криміналістикою наук. Під конкретними принципами А.Я. Гінзбург розуміє принципи криміналістики та криміналістичних рекомендацій, а під спеціальними – принципи, які належать до окремих питань криміналістики [122, с. 20-32].

Неможливо не зазначити й те, що деякі основи містяться й у законодавчій базі, а саме – виокремлення основних принципів інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію, відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією, достовірність і повнота інформації, свобода вираження поглядів, правомірність отримання, використання, поширення, збереження і захисту інформації, захищеність особистості від втручання в її особисте та сімейне життя [405].

Принципи використання антроподжерельної невербальної інформації належать до спеціальних принципів криміналістики, де цінність практичного застосування принципів використання антроподжерельної невербальної інформації в значній мірі залежить від умілого їх упровадження. Ці принципи розкривають основоположні засади і можливості подальшого використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні для підвищення ефективності виконання її завдань.

До принципів використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадження слід віднести такі:

- принцип єдності діяльності та свідомості (будь-яка діяльність учасника кримінального провадження свідома, при цьому свідомість проявляється через діяльність, відповідно, між ними існує кореляційний стійкий зв'язок. Проте винятками є різноманітні захворювання учасника кримінального провадження);

- принцип об'єктивності (об'єкт антроподжерельної невербальної інформації досліджується неупереджено, незалежно від ознак та властивостей учасника кримінального провадження, його вивчення, інших зовнішніх причин і умов, та пізнається як через дію, так і через бездіяльність);

- принцип урахування взаємозв'язку фізіології та психології учасника кримінального провадження в інтерпретації антроподжерельної невербальної комунікації;

- принцип історичного підходу до вивчення антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження (дослідження антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження з урахуванням часових показників);

- принцип двохаспектності (виділення двох аспектів проявів учасника кримінального провадження: антроподжерельної вербальної та антроподжерельної невербальної поведінки відносно суб'єктивних і об'єктивних факторів-подразників на обставини, що підлягають доказуванню);

- принцип розвитку (розкриває витоки психофізіологічної діяльності учасника кримінального провадження як динамічного явища в усій комунікації кримінального провадження як сторони, що пізнає, так і сторони, що пізнається, володіючи багатьма потенціальними напрямами, на фоні яких проходить мобілізація психофізіологічних проявів і активний пошук нових шляхів розвитку);

- принцип об'єктивності відображення дійсності (розкриває сутність психофізіологічного стану учасника кримінального провадження стосовно конкретних обставин злочину з його ознаками та властивостями, інтерпретованого навколишньою дійсністю і неможливістю її подальшого відображення поза кримінальним провадженням);

- принцип детермінізму (антроподжерельна невербальна і вербальна інформація взаємопов'язані і взаємозумовлені, перебуваючи в постійному реверсивному русі, відображаючись у матеріальному світі у вигляді слідів, які можуть бути вивчені і пояснені);

- принцип активності (діяльнісне зчитування психофізіологічних ознак та властивостей учасника кримінального провадження, зовнішніх та інших обставин, які відображаються у його свідомості цілеспрямовано, а не тільки дзеркально);

- принцип системного підходу (вивчення взаємопов'язаних і взаємозумовлених психофізіологічних проявів, орієнтування на свідомість учасника кримінального провадження як цілісного кумулятивного явища, яке неможливо розділити, вивчати окремо, оцінюючи її окремі властивості);

- принцип відносної самостійності використання антроподжерельної невербальної інформації (указує на те, що будь-який психофізіологічний прояв відповідає власним закономірностям, а також має образну своєрідність, відмінну в деталях);

- принцип особистісного підходу (учасник кримінального провадження має комплекс як спільних, так і індивідуальних ознак та властивостей, і,

досліджуючи його, слід індивідуалізувати як сам процес дослідження, так і отримані результати);

- принцип урахування суспільних цінностей, інтересів і потреб, рівня розвитку учасника кримінального провадження (вивчення антроподжерельної невербальної інформації адекватно дійсності при врахуванні психофізіології учасника кримінального провадження в сукупності з його навколишнім середовищем (цілі, інтереси, потреби, пропозиції, досвід тощо));

- принцип обумовленості (прояви антроподжерельної невербальної інформації є системою взаємопов'язаних просторово-часових свідомих і несвідомих елементів, між якими існує емоційно-інформаційна взаємодія всередині учасника кримінального провадження, характер якої визначають зовнішні і внутрішні чинники й подразники. Також цей принцип свідчить про обумовленість дослідження антроподжерельної невербальної інформації потребами органів досудового розслідування, які ведуть боротьбу з протиправними діяннями);

- принцип позитивності та інтегративності використання антроподжерельної невербальної інформації передбачає концентрування діянь учасників кримінального провадження на позитивних емоціях з метою налагодження психологічного контакту і отримання довільних проявів антроподжерельної невербальної інформації, ураховуючи інтегративне застосування тактичних і психологічних прийомів з боку суб'єкта, що пізнає;

- принцип співвіднесеності (відповідність форми, характеру й інтенсивності впливу технологій на рівень зрілості учасника кримінального провадження та ступінь розвитку його психофізіологічних ознак і властивостей);

- принцип потенційності чи можливості дослідження і розкриття змісту більшості антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження.

Система принципів використання невербальної інформації утворює ту основу, на якій будується практичне використання положень про антроподжерельну невербальну інформацію в кримінальному провадженні. Зміст і значення принципів використання антроподжерельної невербальної інформації, виділення і розвиток при цьому її положень, специфічних для даної категорії, відображає як її багатогранність, так і визначає місце сукупності названих принципів у системі загальних принципів теорії невербальної криміналістики. У зв'язку із цим не можна говорити про виокремлення загального чи універсального єдиного принципу використання антроподжерельної невербальної інформації. Однак і вищезазначені принципи можуть об'єднуватися чи поділятися в подальшому у зв'язку з розробленням даних положень і застосуванням їх у практичній діяльності.

Таким чином, дослідження основних положень концепції про антроподжерельну невербальну інформацію – її поняття, джерела, класифікацію, значення та принципи використання дозволило дійти таких теоретичних і праксеологічних висновків:

1. Доведено, що сенс невербальної інформації в кримінальному провадженні зумовлений виконанням, перш за все, організаційно-тактичних завдань, виступаючи одним із засобів виявлення, збирання, фіксації, дослідження, аналізу та оцінки криміналістичної інформації в кримінальному провадженні (орієнтовна інформація, сприяння тактичній меті кримінального провадження, розпізнавання брехні під час проведення слідчих (розшукових дій) та ін.).

2. Виокремлено декілька підходів до поняття «антроподжерельна невербальна інформація» в кримінальному провадженні, її змісту та джерел.

Перший підхід міститься у картезіанській програмі, яка випливає з розуміння свідомості та тіла (мислячої та тілесної складової) учасника кримінального провадження.

Другим підходом є відкриття функціональності тіла й формування передумов для дослідження антроподжерельної невербальної інформації, що включало пошук загальних законів, певної фундаментальної основи людини, окремі аспекти яких повинні розглядатися як реалізація базової загальної людської природи, а ті частини, які їй не належать, – як малозначущі випадковості.

Третій підхід – антропологічний, який відкрив техніку тіла як носія і транслятора інформації.

Четвертий підхід – інформаційний, що склався на основі психіатрії, психоаналізу і фізіології, що взаємодіють та аналізують невербальну інформацію, яку містить в собі один суб'єкт разом зі своїм тілом. Вбачається доцільність використання третього та четвертого підходів у криміналістичних дослідженнях антроподжерельної невербальної інформації.

3. Обґрунтовано можливість використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні для:

1) діагностування інформаційного й емоційного стану учасників кримінального провадження та їх ставлення до події злочину;

2) верифікації даних у кримінальному провадженні;

3) валідації даних у кримінальному провадженні;

4) подолання протидії з боку учасників кримінального провадження.

4. Констатовано наявність таких джерел походження зазначеної невербальної інформації в кримінальному провадженні:

1) ознаки та властивості зовнішності особи (статичний підхід);

2) ознаки та властивості функціональних ознак зовнішності особи (динамічний підхід);

3) супутні ознаки та властивості (статико-динамічний підхід).

5. Акцентовано увагу на таких трьох видах невербальної інформації в кримінальному провадженні:

1) невербальна інформація, що наявна в речах матеріальної обстановки (навколишнього середовища, енвайроментджерельна);

2) антроподжерельна невербальна інформація, що надходить із зовнішності учасника кримінального провадження (статична) та антроподжерельні функціональні прояви почуттів, думок у вигляді міміки, жестів, рухів тіла, особливостей мовлення, погляду, що виражаються і сприймаються в ході комунікативного процесу (динамічна).

6. Класифікації антроподжерельної невербальної інформації, наявні в науковій літературі, зводяться в основному до диференціації за різними ознаками, а частіше – до простого перераховування зазначених невербальних засобів комунікації. Обґрунтовано доцільність класифікації з урахуванням цілей і завдань сучасної криміналістики, де в її основі перебувають прояви антроподжерельної невербальної інформації:

1) кінесичні (жестові, мімічні, пантомімічні, тактильні, міремічні);

2) паралінгвістичні (фонаційні, респіраторні).

7. Доведено, що в процесі вивчення невербальної поведінки учасника кримінального провадження дослідники, як правило, виділяють окремі види невербальних компонентів, призначених для передачі будь-якої інформації від одного учасника іншому. Проте в реальній комунікації невербальні компоненти рідко вживаються ізольовано один від одного.

8. Встановлено, що саме спостереження невербальних проявів породжує їх поділ на сприйняті та передані в залежності від суб’єкта, тобто учасника кримінального провадження. У свою чергу, сприйняті невербальні прояви доцільно поділити на сприйняті природно (органами чуття) та сприйняті з використанням технічних засобів (наприклад, відеотехніки, поліграфа, тепловізора тощо).

9. Розкрито значення антроподжерельної невербальної інформації в процесуальних джерелах доказів. Місце антроподжерельної невербальної інформації в показаннях визначено як обов’язкова невербальна складова

спілкування в ході допиту, яка міститься у проявах антроподжерельної невербальної інформації до і протягом допиту підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта, та свідчить про психофізіологічний стан допитуваного, його емоційний стан та інформаційну обізнаність щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

10. Антроподжерельна невербальна інформація має місце в матеріальному відображенні її проявів в речових доказах і шляхом вербалізації фіксується на носіях (наприклад, за допомогою аудіо- і відеотехніки). Використання антроподжерельної невербальної інформації має значення для доповнення змісту речового доказу та може тлумачитися як обґрунтування або, навпаки, спростування.

11. Обґрунтовано, що антроподжерельна невербальна інформація має місце у таких видах документів:

1) матеріалах відеозапису, фотозйомки, звукозапису та інших носіях інформації (у тому числі електронних);

2) матеріалах, отриманих внаслідок здійснення процесуальних дій під час кримінального провадження;

3) протоколах процесуальних дій та додатках до них, а також у носіях інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) матеріалах, зібраних оперативними підрозділами, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб. Зміст антроподжерельної невербальної інформації розкривається у психофізіологічних, соціальних ознаках і властивостях людини та її антроподжерельних невербальних проявах щодо фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження. Використання антроподжерельної невербальної інформації дозволяє застосовувати її для обґрунтування чи спростування висновків у кримінальному провадженні, прийняття тактичного рішення щодо подальших дій тощо.

12. Антроподжерельна невербальна інформація як вид криміналістичної інформації міститься у висновку експерта. Зміст антроподжерельної невербальної інформації (психофізіологічні й соціальні ознаки та властивості людини, антроподжерельні невербальні прояви) досліджується в ході проведення експертизи.

13. Використання антроподжерельної невербальної інформації дозволяє експерту застосовувати її для обґрунтування чи спростування власного висновку в кримінальному провадженні. Доказового значення антроподжерельна невербальна інформація набуває під час проведення психологічної експертизи із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

14. Показано, що основні положення антроподжерельної невербальної інформації, розкриваючи істинну сутність комунікації учасників кримінального провадження, можуть доповнювати своїм змістом процесуальні джерела доказів і, тим самим, формують готовність практичних працівників до запобігання і виявлення недостовірних даних.

15. Для з'ясування точок зору фахівців проведено анкетування, в якому ставилися запитання щодо можливості застосування результатів дослідження антроподжерельних невербальних проявів учасників кримінального провадження як самостійних доказів у кримінальному провадженні. Більшість респондентів зауважила, що результати дослідження антроподжерельної невербальної інформації не можуть стати доказами в кримінальному провадженні (152 судді, 204 прокурори, 12 експертів, 159 слідчих). Слід погодитися з думкою більшості з таким застереженням: за сучасних умов подібні поведінкові прояви не можуть бути покладені в основу процесуальних рішень, оскільки не є доказами, їх зважена оцінка здатна надавати орієнтовний матеріал для виконання практичних завдань.

16. На підставі узагальнення кримінальних проваджень/справ (2001-2016 рр. (486)) встановлено застосування невербальної інформації: невербальна інформація процесуально закріплена в процесуальних джерелах доказів як така,

що підсилює аргументацію думки відповідного учасника кримінального провадження (показання, речові докази, документи, висновки експертів).

17. Обґрунтовано, що під принципами використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні розуміються основоположні засади, ідеї, рекомендації використання невербальної комунікації щодо практичної діяльності з виявлення, фіксації, збирання, дослідження, оцінки та використання криміналістичної інформації.

18. Доведено, що використання положень антроподжерельної невербальної інформації включає в себе розробку принципів організації, а також методичних і тактичних рекомендацій щодо проведення організаційно-підготовчих дій до судового засідання.

19. До основних принципів використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні віднесено:

1) єдність діяльності та свідомості (будь-яка діяльність учасника кримінального провадження свідома, при цьому усвідомлення проявляється через поведінку, відповідно, між ними існує кореляційний стійкий зв’язок);

2) об’єктивність (об’єкт антроподжерельної невербальної інформації досліджується неупереджено, незалежно від ознак та властивостей учасника кримінального провадження, його вивчення, інших зовнішніх причин і умов та пізнається як через дію, так і через бездіяльність);

3) урахування взаємозв’язку фізіології та психології учасника кримінального провадження в інтерпретації антроподжерельної невербальної комунікації;

4) історичний підхід до вивчення антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження (дослідження антроподжерельних невербальних проявів учасника кримінального провадження з урахуванням часових показників);

5) двохаспектність (виділення двох аспектів проявів учасника кримінального провадження: антроподжерельної вербальної та

антроподжерельної невербальної поведінки відносно суб’єктивних і об’єктивних факторів-подразників на обставини, що підлягають доказуванню).

РОЗДІЛ 3.
СИСТЕМА МЕТОДІВ І ЗАСОБІВ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Загальна характеристика системи методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Технічний та науковий прогрес XX-XXI ст. призвів до пошуку і розроблення нових методів і засобів дослідження, які використовуються одночасно і працівниками органів досудового розслідування, і злочинцями, які намагаються «випередити» одне одного. При цьому і ті, й інші швидко продовжують створювати, удосконалювати та впроваджувати у свою діяльність різні нововведення, що забезпечують досягнення свого бажаного результату. Широкий розвиток на цьому тлі отримали методологічні та організаційні проблеми криміналістичних наукових досліджень [195].

При формулюванні поняття нових методів і засобів дослідження необхідно враховувати зміст даного поняття й значення, яке воно несе в собі, і вплив його на подальший розвиток криміналістики. Таким чином, нові методи і засоби дослідження в криміналістиці – це нові криміналістичні чи синтезовані знання (методи і засоби) з інших галузей наук, які застосовуються у вирішенні криміналістичних ситуацій при виявленні, запобіганні, розслідуванні та розкритті злочинів, із дотриманням умови, що даний метод, засіб не загальновизнаний вченими-криміналістами і наукою криміналістикою та не прийнятий ще як постійний практиками, але процес його впровадження може перебувати в активній фазі.

Питання методології наукового пізнання, зокрема питання про методи дослідження дійсності щодо обставин, що мали місце в минулому, є ключовими для криміналістики, а тому вимагають кореляційного наукового підходу та

синтезу знань з інших наукових сфер. Серед таких методів, які перенесені із психології і використовуються в криміналістиці, є психологічні методи вивчення особистості, методи психологічного впливу та методи перевірки психологічних властивостей особистості [531, с. 12].

Варто підкреслити, що науковий метод (або методи наукового дослідження) – це сукупність методів установлення параметрів, структури й інших характеристик досліджуваних об'єктів, явищ, фактів, процесів [680]. Визначення методу будується на пізнаних людиною закономірностях об'єктивного і суб'єктивного світу та слугує прийомом поглибленого й спеціалізованого вивчення процесів пізнання навколишнього світу [555; 661]. Проте лише досліджена об'єктивна закономірність із застосуванням методу перетворюється в подальшому на цілісну систему прийомів, способів та засобів, які, ґрунтуючись на принципах, укомплектовують пізнавальну діяльність у певну послідовність дій при здійсненні пізнання і руху до наміченого результату [430, с. 44].

Положення про комплексне застосування методів дослідження в слідчій діяльності знайшло відображення в криміналістичній літературі. Так Р.С. Бєлкін підкреслює, що ніякий окремо взятий метод доказування ніколи не вичерпує всього змісту тієї чи іншої слідчої дії, хоча і може відігравати при його проведенні або головну, або другорядну роль [1]. Жоден із методів пізнання, які використовуються в практиці, не можна абсолютизувати: «Жоден із методів, узятий ізольовано, не може привести до успіху ні в науковому дослідженні, ні в практичній діяльності по доказуванню. Тільки сукупність методів пізнання може забезпечити досягнення істини, чи то істина наукова, чи істина, яка досягається в процесі розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень» [468].

Слід підкреслити, що в теорії криміналістики ізольований розгляд окремих методів викликаний тільки зручністю теоретичного аналізу і викладу матеріалу. Практично жоден з методів будь-якого рівня не використовується

ізольовано, і їх практичне застосування можливе тільки в системах криміналістичних методик, адаптованих до особливостей завдань, об’єктів і умов криміналістичного дослідження [255, с. 23].

Одним з аспектів діяльності з вивчення конкретної особи в рамках кримінального провадження є дослідження слідчим/прокурором, засобами вербального і невербального спілкування будь-якого учасника цього кримінального провадження незалежно від його процесуального статусу. Необхідність такого дослідження випливає з нормативно-правових актів щодо забезпечення кримінального провадження, що, у свою чергу, формує окремі методи криміналістичної тактики, покликані досягти такої мети, як вибір найбільш вдалих методів і засобів і їх застосування на практиці для отримання достовірних даних із метою успішного розкриття злочину. Також у більш широкому розумінні діяльність щодо пізнання антроподжерельної невербальної інформації в ході кримінального провадження необхідно розглядати крізь призму індивідуальних і окремих випадків пізнання явищ об'єктивного світу. Тому для цієї діяльності повною мірою прийнятна розроблена криміналістичною наукою методологія, яка включає в себе великий перелік класифікаційних систем наукових методів [430, с. 45].

Криміналістика виконує завдання, реалізуючи свої функції для досягнення своєї головної мети, використовуючи методи пізнання та наукового дослідження об’єктів, явищ, процесів і т. ін. Саме вчення про методи криміналістики є складовою загальної теорії та її методології. Традиційно поширеною серед науковців є класифікація методів криміналістики як науки за принципом узагальненості на три великі групи:

- загальний (діалектичний) метод пізнання [179; 239; 447; 661];
- загальнонаукові (загальні) методи [48; 303; 651];
- спеціальні (окремі) методи [48; 303; 661].

Існують й інші підстави класифікації методів у криміналістиці, які визнаються багатьма вченими [577]. Так, за джерелами походження розрізняють

криміналістичні, психологічні, психофізіологічні, тактичні, логічні та ін.; щодо цілей залежно від ситуації виділяються методи, спрямовані на виявлення, пошук, ідентифікацію зниклих із місця події злочинців; залежно від робочих версій тощо [515]. Прагматичне значення мають методи судово-психологічної експертизи, серед яких найбільш відомі: психологічний аналіз матеріалів кримінального провадження, психологічний аналіз злочину, психологічний аналіз ситуації, метод психоаналізу, метод тестування, метод бесіди з підекспертним [531, с. 12-13].

Із точки зору дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, аналізу загальної та спеціальної наукової літератури методи і засоби варто поділити на:

- чуттєво-раціональні (чуттєво-раціональне пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні). До чуттєво-раціональних відносяться:

• метод спостереження;

• метод порівняння;

• метод експерименту;

• метод моделювання;

• метод вербалізації;

• метод мовної комунікації;

• описування і т. ін.

Використання технічних засобів під час застосування чуттєво-раціональних методів має суто допоміжний характер і не має вирішального значення для перебігу й результатів дослідження або при цьому взагалі не застосовується [430, с. 45-46];

- технічні, засновані на сприйнятті за допомогою засобів (пристроїв, приладів, пристосувань, механізмів, апаратури тощо) антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Тобто технічні засоби і методи досліджень антроподжерельної невербальної інформації в

кримінальному провадженні формуються на основі знань природничих, технічних та інших наук. Вони розширюють можливості людського сприйняття, знижують рівень суб'єктивності отриманих результатів, підвищують їхню достовірність, повноту. Найвідомішими із них є аудіо- і відеофіксація і дослідження із застосуванням поліграфа або його модифікованих видів. Разом із тим, науково-технічні досягнення сприяють розвитку й інших технічних методів і засобів пізнання, які, однак, поки не знайшли широкого визнання при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні [430; с. 46-47];

- змішані, які поєднують чуттєве і раціональне пізнання при одночасному застосуванні технічних засобів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (ці методи і засоби є раціональним поєднанням двох вищеозначених).

Обрання конретного методу і засобу та його використання залежить від виду антроподжерельної невербальної інформації, категорії кримінального провадження, особи злочинця, обстановки вчинення злочину, криміналістичної ситуації, обставин злочинної події та з урахуванням інших суб’єктивних і об’єктивних чинників.

Важливо зазначити, що між чуттєво-раціональними, технічними та змішаними методами пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні немає гострих суперечностей. Усі вони мають принципово один об'єкт вивчення – учасника кримінального провадження в єдності соціальної, біологічної, фізіологічної, анатомічної та психологічної сторін. Відмінності ж у предметі дослідження (зовнішня і внутрішня антроподжерельна невербальна інформація) зумовлені здебільшого можливостями методів наукового пізнання. Однак використання або невикористання технічних засобів при пізнанні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні спричиняє виникнення різних наслідків правового, соціального, тактичного й іншого характеру, що

змінюють умови, порядок і значення самої процедури дослідження [430; с. 47]. Тому варто ці методи розглядати окремо як відносно самостійні, але такі, що можуть із часом в адаптованому вигляді поєднуватися залежно від об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Процесуальна діяльність осіб зі сторони обвинувачення в кримінальному провадженні безпосередньо або опосередковано залежить від пізнання антроподжерельної невербальної інформації, водночас вона є складовою частиною їхньої діяльності щодо пошуку, виявлення, збирання, фіксації, вивчення і використання криміналістичної інформації щодо злочинної події.

Мається на меті пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, яка б стосувалася доказової інформації в кримінальному провадженні або іншим чином орієнтовно сприяла отриманню даних про докази, самі докази, і як результат – вжиття заходів для запобігання, припинення, розслідування і розкриття злочину на основі методів, які розроблені:

- теоретично (як окремо криміналістикою, так і спільно з іншими науками);

- емпірично (як результат правозастосовної діяльності).

В.Ю. Шепітько вірно зазначив, що криміналістичні інновації – це розроблені та впроваджені в практику нові сучасні методи, прийоми, технології, прилади, інструменти, метою яких є оптимізація розслідування злочинів та їх судового розгляду, підвищення якості правозастосовної діяльності [527, с. 527].

Відповідно, доцільно здійснити запропонований поділ методів і засобів виявлення, сприйняття та декодування проявів атроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні таким чином:

- традиційні методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (чуттєво-раціональні та технічні методи і засоби пізнання);

- інноваційні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (верифікація, валідація та психофізіологічний метод).

3.2. Традиційні методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Чуттєво-раціональні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Спостереження

У теорії пізнання, психології, соціології існують різні підходи до визначення поняття «спостереження». Поряд із тенденцією не пов'язувати спостереження з певним психологічним процесом робилися спроби визначити його через превалюючий у ньому психологічний процес, наприклад, через поняття «увага». Однак найбільш поширена концепція спостереження зводить його до сприйняття, під яким у загальній психології розуміється досконаліший порівняно з відчуттям психологічний процес відображення предметів і явищ, що безпосередньо впливають на органи чуттів у всій сукупності їхніх властивостей і ознак, у результаті чого у свідомості виникає їх цілісний образ [334; 121; 486].

При цьому сприйняття не зводиться до простої суми відчуттів, а є якісно новим щаблем почуттєвого пізнання з його властивостями (або закономірностями). Порівняльний аналіз численних характеристик властивостей сприйняття, що містяться в психологічних дослідженнях, дозволяє зробити висновок, що більшість авторів використовує різні синонімічні терміни для позначення одних і тих же якостей сприйняття, по суті, наводячи єдиний їх перелік із деякими варіаціями [564].

Проаналізувавши вищеозначені синонімічні терміни «сприйняття», адаптуємо їх до процесу сприйняття антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, а, отже, в цілому і спостереженню

антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, у такі закономірності:

• предметність антроподжерельної невербальної інформації (прояви антроподжерельної невербальної інформації учасник кримінального провадження завжди співвідносить із характеристиками інших предметів і явищ, образи яких є єдиним цілим, володіють власною внутрішньою організацією, представляють собою певний предмет);

• цілісність антроподжерельної невербальної інформації (прояви антроподжерельної невербальної інформації учасник кримінального провадження сприймає у власній алгоритмічній системності, що є результатом його інтелектуального розвитку);

• структурність антроподжерельної невербальної інформації (прояви антроподжерельної невербальної інформації учасник кримінального провадження структурує відповідно до тих типів і видів знання, якими він оволодів раніше з можливими змінами в залежності від конкретних чинників);

• вибірковість проявів антроподжерельної невербальної інформації (з усього різноманіття даних, що впливають на учасника кримінального провадження, з проявів антроподжерельної невербальної інформації він переважно виділяє одні, а інші сприймає як фігуру на їхньому тлі);

• активність проявів антроподжерельної невербальної інформації (постійне сприйняття учасником кримінального провадження проявів антроподжерельної невербальної інформації: мимовільне, свідоме, мимовільно-свідоме);

• осмисленість проявів антроподжерельної невербальної інформації (виділені прояви антроподжерельної невербальної інформації осмислюються, вивчаються, виділяються їхні істотні ознаки і відносини в процесі сприйняття);

• категоріальність антроподжерельної невербальної інформації (сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації супроводжується їх вербалізацією: усною, письмовою, тобто знаковою);

• константність антроподжерельної невербальної інформації (властивості предметів (форма, величина, розміри, колір проявів антроподжерельної невербальної інформації тощо) до певних меж не залежить від умов сприйняття як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру);

• апперцепція або проективність антроподжерельної невербальної інформації (характер і спрямованість сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації залежать від індивідуальних особливостей учасника кримінального провадження, змісту психологічного життя, його потреб, інтересів, установок, життєвого і професійного досвіду і т. ін.).

У філософській, психологічній, соціологічній, криміналістичній літературі запропоновано чимало визначень методу спостереження, більшість із яких характеризує його як навмисне і цілеспрямоване сприйняття предметів і явищ зовнішнього світу [241; 78; 432; 539; 3; 560; 675; 632; 598]. Незважаючи на те, що ці визначення відбивають суттєві риси даного методу, усе ж такі характеристики спостереження слід визнати обмеженими і недостатніми у зв’язку з його застосуванням при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

По-перше, у них не містяться вказівки на безпосередній характер сприйняття в ході спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Очевидно, автори вважають виділення цієї ознаки зайвим, намагаючись уникнути тавтології, оскільки властивість безпосередньості відображення вже закладено в ширше поняття «сприйняття», через яке визначається спостереження. Однак включення ознаки безпосередньості сприйняття у визначення спостереження при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні уявляється дуже важливим із точки зору можливості підкреслити його специфіку та відмежувати від вербальної інформації.

По-друге, наявні визначення не вказують на спосіб сприйняття при здійсненні спостереження за проявами антроподжерельної невербальної

інформації в кримінальному провадженні. Звідси (у силу перерахованих недоліків) під ці терміни підпадає практично будь-який емпіричний метод, наприклад порівняння, опис, вимірювання.

У зв'язку із цим не уявляється спірною позиція деяких вчених-криміналістів, які допускають можливість здійснення опосередкованого спостереження та по-різному тлумачать це поняття. У підручнику під редакцією Р. С. Бєлкіна вказано, що під спостереженням слід розуміти сприйняття будь-якого об’єкта, явища, процесу, здійснюване навмисно й цілеспрямовано. В криміналістичних наукових дослідженнях виділяються такі об’єкти спостереження:

– елементи речової обстановки (сліди злочину, документи, окремі предмети тощо);

– люди: ознаки їхньої сутності, прояви їхнього характеру, темпераменту, емоційного стану тощо;

– дії осіб, також і такі, які утворюють способи підготовки, учинення та приховування злочину;

– явища;

– процеси.

Стверджується, що в розслідуванні використовується і опосередковане спостереження, коли слідчий отримує інформацію щодо явища, особи, її дій від інших осіб [2, с. 62-63].

І.І. Когутич підкреслює, що спостереження – це сприйняття певного об’єкта, явища, процесу, яке відбувається для їх системного, цілеспрямованого, запланованого вивчення [210, с. 21]. В.Ю. Шепітько вказує, що спостереження як систематичне цілеспрямоване безпосереднє сприйняття предмета чи явища широко застосовують у криміналістиці як із науковою, так і з практичною метою: для вивчення й узагальнення правозастосовної практики, в експертних дослідженнях, під час виконання слідчих та інших дій тощо [267].

Суб’єктом спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні є слідчий, прокурор, експерт, спеціаліст (тобто верифікатори/валідатори). Вони можуть здійснювати спостереження безпосередньо за проявами антроподжерельної невербальної інформації або опосередковано з використанням технічних засобів. Для характеристики спостереження як методу, що використовується у їхній діяльності для спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, важливий інформаційний підхід до сприйняття, реалізований низкою вчених-психологів (Л.М. Веккером [104], Б.Ф. Ломовим [302], С.Л. Рубінштейном [422], А.О. Криловим [276] та ін.). Як приклад, особливо великою є роль подібного спостереження, якщо проводиться затримання без попередньої підготовки, коли не до кінця зрозумілими є багато обставин злочину, проте є підстави до проведення такого затримання [694]. При затриманні необхідно врахувати, що індивідуальні риси затриманого проявляються в результатах його діяльності, до того ж він володіє унікальним комплексом фізичних, моральних, інтелектуальних і інших якостей [25, с. 129]. З їхньої точки зору, сприйняття є дуже складним і активним процесом отримання інформації для перевірки виникаючих гіпотез про те, що особа сприймає (наприклад бачить або чує), тобто про навколишній світ.

Процес формування проявів антроподжерельної невербальної інформації, або перцепція, як зазначає Л. М. Веккер, «починається з розрізнення і далі йде через впізнання до повного й адекватного сприйняття даного об’єкта» [103]. При інформаційному підході в основу кладеться принцип стадіальності (або фазності) сприйняття, «у ході якого здійснюється селекція інформації, що надходить на сенсорний вхід, її більш-менш складне перетворення, порівняння з еталонами, витягнутими з пам'яті. У розгорнутій формі перцептивний процес включає оцінку сенсорної інформації, корекцію сенсорних сигналів, висування і перевірку гіпотез, прийняття рішення» [103].

Розроблена Л.Д. Столяренко схема прийому інформації в ході взаємопов'язаних психічних процесів, властивих пізнавальній діяльності, свідчить про те, що подразник (слуховий, зоровий) впливає на органи чуття, у результаті чого виникають нервові імпульси, які по нервових шляхах надходять у головний мозок, обробляються, там формуються окремі відчуття, складається цілісний образ сприйняття предмета, який зіставляється з еталонами пам’яті, у результаті чого відбувається впізнання предмета, а потім при уявному зіставленні поточної інформації і колишнього досвіду, за допомогою розумової діяльності відбувається осмислення, розуміння інформації. Увага має бути спрямована на прийом і розуміння інформації [458].

Звідси видно, що сприйняття як необхідний етап пізнання антроподжерельної невербальної інформації завжди в більшій чи меншій мірі пов'язане з іншими пізнавальними процесами. З одного боку, у процес сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації включаються пам'ять, наочне мислення, увага і уява. З іншого – сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації забезпечує функціонування інших пізнавальних процесів, які безперервно трансформуються, переходять один в одного, базуючись на чуттєвих даних, отриманих у результаті перцептивної діяльності. За образним висловом С.Л. Рубінштейна, у сприйнятті одночасно заломлюється все психічне життя конкретної сприймаючої особистості [422].

Сприйняття – це важливий елемент спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації. Згідно з думкою Б.Ф. Ломова, діяльність спостерігача не можна зводити до сприйняття, хоча воно в цій діяльності і відіграє особливу роль так званої «діяльності спостереження». Але спостереження як діяльність має сенс тільки в контексті інших видів діяльності, тобто умисне сприйняття всього змісту спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації складає лише його основу [302].

З розвитком науки і техніки спостереження осіб, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, набуває дедалі більш опосередкованого

характеру. Структура у зв’язку з використанням спостерігачем у необхідних випадках технічних засобів значно поліпшується, процес спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації допомагає фіксувати стан і властивості об’єктів спостереження, що пояснює їх походження і реєструє те, що недоступно під час безпосереднього сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації. Проте ознаки безпосередності сприйняття інформації не втрачаються при використанні технічних засобів.

У ході спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації провідну роль відіграють зоровий і слуховий аналізатори. Їхні основні характеристики, що залежать від певних психофізіологічних особливостей сприйняття об'єкта, наводяться в психологічній та іншій літературі спеціального характеру [196; 323; 12; 140; 146].

Для зорового аналізатора при спостереженні за проявами антроподжерельної невербальної інформації часовий поріг (тобто мінімальна тривалість дії подразника, необхідна для виникнення відчуттів) 0,1 – 0,2 с. Інтервал між проявами антроподжерельної невербальної інформації повинен бути не менше часу збереження відчуттів (або інерції зору), рівного 0,2 – 0,5 с., інакше буде сповільнюватися швидкість і точність реагування. Просторовий поріг гостроти зору визначається мінімальним розміром ледь відчутного подразника і дорівнює 1 кутовій хвилині. Мінімально допустимі розміри проявів антроподжерельної невербальної інформації, що пред’являються слідчому/прокурору/судді, для кінесичних проявів – не менше 10 кутових хвилин, для паралінгвістичних – не менше 20-30 кутових хвилин. Обсяг зорового сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації (число проявів, які може охопити учасник кримінального провадження протягом однієї зорової фіксації) становить 8 – 10 елементів [119].

Поле зору за проявами антроподжерельної невербальної інформації (зона огляду для переведення погляду) – 80° у вертикальній площині (20° вгору і 30° вниз по горизонтальній лінії погляду) і 130° в горизонтальній площині (зона

миттєвої чіткої видимості – 15°, ефективної видимості при концентруванні уваги – 35°). Гострота зору учасника кримінального провадження максимальна в центральній частині сітківки ока. Діапазон яскравості прояву антроподжерельної невербальної інформації, що сприймається оком, досить широкий, лежить в межах 10 – 105 кд/м2 і залежить від рівня адаптації. Перехід від одного рівня адаптації до іншого (наприклад, при переміщенні спостерігача за проявами антроподжерельної невербальної інформації з темного приміщення в освітлене або навпаки) вимагає певного часу. При тривалому спостереженні за проявами антроподжерельної невербальної інформації контраст в 75 – 80% є оптимальним. Для слухового аналізатора при спостереженні за проявами антроподжерельної невербальної інформації нижній поріг чутливості становить 11дБ при частоті 2000 Гц і 40 дБ при зміні частоти на ±50 Гц, верхній поріг чутливості – 120 – 130 дБ. Інтенсивність мовлення оптимальна при 40 – 100 дБ, необхідне перевищення інтенсивності мовлення над шумом становить 6 дБ. Просторовий поріг дорівнює 10 – 20, часовий – 50 мс. Інтервал між короткими звуками повинен складати 30 – 40 мс, між нормальними звуками – 3 мс. Звідси оптимальний темп мовлення при спостереженні за проявами антроподжерельної невербальної інформації – 110 слів за хвилину [119].

Можливе виділення додатково до вищеназваних особливостей спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: організований характер та природні або штучні умови перебігу.

З аналізу наведених характеристик видно, що можливості слідчого/прокурора/судді з безпосереднього отримання зорової та слухової антроподжерельної невербальної інформації вельми обмежені. Однак використання слідчим/прокурором/суддею у процесі спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації технічних засобів перетворює просте спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації на кваліфіковане, що значно підвищує його можливості, сприяє об'єктивізації його результатів. У зв'язку із цим слід

виділяти криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації як зумовлений специфічною сферою застосування в кримінальному провадженні особливий різновид загального методу спостереження, хоча деякі вчені заперечують можливість конструювання поняття «криміналістичне спостереження» [370, с. 120-125; 427, с. 324-326].

В.О. Образцовим було запропоноване таке визначення: «Криміналістичне спостереження – різновид загального методу спостереження, один з окремих випадків сприйняття візуальним або іншим способом властивостей і ознак об'єкта спостереження для отримання інформації по ньому, яка використовується в організаційно-управлінських, пошукових, пізнавальних і правових цілях у кримінальному судочинстві». Цим же автором виділено цілий ряд специфічних ознак криміналістичного спостереження: по-перше, воно застосовується посадовими особами органів досудового розслідування, що ведуть боротьбу зі злочинністю кримінально-правовими засобами; по-друге, воно здійснюється з метою отримання інформації, що має значення для кримінального провадження; по-третє, до кола його об'єктів включаються лише такі елементи і системи навколишнього світу, які стосуються предмета пізнання, засобів і організації пошуково-пізнавальної діяльності; по-четверте, діяльність суб'єкта спостереження повинна здійснюватися в повній відповідності з принципами кримінального провадження і на базі використання засобів, методів, прийомів, що відповідають критеріям допустимості в даній сфері правозастосування [362, с. 227-243]. Наведені характеристики методу криміналістичного спостереження потребують подальшого дослідження щодо спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Вивчення нормативних документів, теоретичних джерел і практики криміналістичного спостереження дозволяє констатувати, що специфіка даного методу пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні визначається такими обставинами:

• криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється посадовими особами органів досудового розслідування, а також експертами, спеціалістами та судом у кримінальних провадженнях в ході процесуальних дій та заходів;

• метою криміналістичного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації є перевірка відповідності вербальних знаків антроподжерельним невербальним, а також отримання і використання нових антроподжерельних невербальних даних, які мають значення для встановлення обставин кримінального провадження, прийняття обґрунтованих у правовому і криміналістичному відношенні рішень для оптимізації пошукових, пізнавальних та інших завдань у кримінальному провадженні;

• криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації проводиться щодо учасників кримінального провадження;

• криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється в повній відповідності з кримінальними процесуальними нормами та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють здійснення правозастосовної, експертної, судової діяльності.

О.В. Соколова до переліку об'єктів криміналістичного спостереження додає поведінку та дії осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, дії різних учасників окремих слідчих дій [452]. Наприклад, *коли новопризначений слідчий вивчав зібрані матеріали кримінального провадження, він зауважив, що спочатку підозрюваний Особа_1 зізнавався тільки в учиненні крадіжки. Однак потім він визнав себе винуватим у вчиненні ще ряду злочинів, також і тяжких (грабежі, зґвалтування та ін.). У той же час його показання, якими він викривав сам себе, часто не відповідали, а іноді й прямо суперечили показанням інших осіб. Коли ж під час допитів попередній слідчий звертав на ці обставини увагу підозрюваного Особи_1, той легко змінював показання і наводив нові*

версії того, що сталося. З огляду на це, новопризначений слідчий припустив, що підозрюваний Особа_1 обмовляє себе, і, спостерігаючи за його поведінкою в ході допиту, виявив моменти найбільш емоційних проявів антроподжерельної невербальної інформації, використав такі дані для встановлення психологічного контакту та схилив підозрюваного Особу_1 до надання правдивих показань.

Метою спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації має бути не тільки фіксування ознак і властивостей учасника кримінального провадження (зовнішні сторони об'єкта дослідження), а певна сукупність проявів антроподжерельної невербальної інформації. Вона повинна включати аналіз сприйнятих проявів антроподжерельної невербальної інформації, установлення їх зв'язку з прихованими внутрішніми (психічними і фізіологічними) станами учасника кримінального провадження. Сприйняття та декодування прихованої інформації в процесі спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації являє собою безперервне осмислення спостережуваного та підставу до більш пильного предметного спостереження. Без такого предметного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації цей процес втратив би свій спрямований характер, перетворившись на безсистемну сукупність фактів і явищ [430, с. 49-50].

З урахуванням викладеного криміналістичне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації можна визначити як цілеспрямований процес вивчення відповідних учасників кримінального провадження посадовими особами органів досудового розслідування, експертних установ, судових органів та спеціалістами, який здійснюється шляхом сприйняття їхніх проявів антроподжерельної невербальної інформації із метою отримання даних щодо обставин кримінально-релевантної події.

При застосуванні методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації необхідно зважати і на його специфіку, яка й

визначатиме характер взаємозв'язку його з іншими методами слідчого пізнання. Слід диференційовано підходити до розгляду взаємозв'язків слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації з іншими методами безпосереднього пізнання, до числа яких воно належить, і з методами опосередкованого пізнання.

Пізнання за допомогою методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні має свою індивідуальну специфіку, зумовлену такими складовими: суб'єктом, об'єктом пізнання, завданнями, планом, процесом, результатами пізнання [89, с. 309-315].

Виокремивши традиційні специфічні ознаки, які зумовлюють криміналістичне спостереження [258, с. 28], розкриваємо окремі ознаки криміналістичного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, як такі:

• сфера застосування – кримінальне провадження;

• з метою отримання даних, які мають значення для кримінального провадження і практичне використання при виконанні криміналістичних завдань;

• діяльність суб'єктів спостереження (слідчий/прокурор/суддя/експерт/спеціаліст) за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється відповідно до принципів кримінального провадження (тобто КПК України) і використовуються тільки ті засоби і прийоми, які б відповідали критеріям допустимості в даній сфері правозастосування;

• обмежене коло об'єктів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації тільки тими учасниками кримінального провадження, які мають відношення до кримінально-релевантної події [89, с. 310-315].

Отже, процес спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації – це складний етапний процес, який потребує

цілеспрямованої кропіткої праці, чіткої спланованої організації щодо планомірного сприйняття певного учасника кримінального провадження з метою його пізнання шляхом виділення, дослідження та оцінки проявів антроподжерельної невербальної інформації. Необхідним елементом спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації при цьому виступає увага, яка набуває такої форми:

- мимовільна;

- довільна;

• пост довільна [89, с. 311-315].

Щодо характеристики уваги як складової спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації окремо виділяють і досліджують такі її властивості:

1) стійкість (залежить від складності завдання, наявності перешкод, установки, інтересу, особливостей нервової системи тощо);

2) концентрація;

3) здатність до «переключення»;

4) розподіл;

5) обсяг [68].

Сучасне різноманіття засобів комунікації особи суттєво ускладнює завдання пізнання всіх переданих за їх допомогою інформаційних знаків (вербальних і невербальних). Такі труднощі нерідко ще більше посилюються необхідністю паралельного виконання верифікатором інших дій (ведення процесуальних документів, забезпечення функціонування технічних засобів, формулювання запитань, вислуховування й оцінка змісту відповідей, підтримання психологічного контакту тощо). Усе це призводить до необхідності «переключення» й розподілу уваги, а відтак – до зниження рівня та якості розшифрування цих знаків, зростання загрози втрати певної частини як вербальної, так і невербальної інформації.

Спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, маючи свою індивідуальну специфіку, зумовлюється такими елементами:

• суб’єктом пізнання антроподжерельної невербальної інформації;

• об’єктом пізнання антроподжерельної невербальної інформації;

• завданням пізнання антроподжерельної невербальної інформації;

• планом роботи під час пізнання антроподжерельної невербальної інформації;

• процесом пізнання (механізмом) за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

• результатами пізнання антроподжерельної невербальної інформації.

Саме метод спостереження є одним із найпоширеніших, найефективніших методів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації. Суть спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації варто звести до спланованого, планомірного сприйняття певного об’єкта (учасника) з метою його пізнання шляхом виділення, дослідження та оцінки його антроподжерельних невербальних властивостей, ознак, характеристик. Зокрема, спостереження також характеризується як один із пасивних методів практичного дослідження, за якого спостерігач не впливає на розвиток подій [89, с. 309-315].

Використання спостереження, як і будь-якого загальнонаукового методу, у різних сферах людської діяльності, незважаючи на збереження ним своєї сутності, матиме певну специфіку, зумовлену завданнями, об'єктами, застосовуваними технічними засобами, конкретними умовами і прийомами пізнання. Це повною мірою стосується і спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, специфіка якого зумовлена особливостями правового режиму, цілей, завдань і низки інших обставин такої діяльності, у процесі якої методи пізнання

практично реалізуються при проведенні окремих процесуальних дій відповідно до кримінальних процесуальних норм.

На досудовому розслідуванні, якщо розглядати цю стадію кримінального провадження з точки зору пізнавальної діяльності слідчого, реалізуються різні криміналістичні методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації. До їх числа належить і метод спостереження, при якому слідчий безпосередньо сприймає об’єкт антроподжерельної невербальної інформації. Слідче спостереження як специфічний, зумовлений професійною належністю суб'єкта різновид спостереження – загального емпіричного традиційного методу пізнання – підпорядковується його закономірностям, виявленим теорією пізнання і психологією [126, с. 32-45].

Об'єктами спостереження слідчого при проведенні слідчих (розшукових) дій служать не всі люди та їх діяння, а тільки ті з них, які пов'язані з розслідуваною подією і мають значення для кримінального провадження. О.Р. Ратінов підкреслює «спрямованість спостереження на ознаки-наслідки розслідуваних подій, форми відображення цих подій у матеріальному світі і свідомості людей, тобто на будь-які фактичні дані, які можуть сприяти встановленню обставин, що мають значення для правильного вирішення справи» [414]. Отже, під об'єктом слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації можна розуміти матеріально фіксоване явище (на яке спрямована активність слідчого при проведенні процесуальної дії з метою пізнання його (об'єкта) властивостей і ознак) з можливістю справляння на нього допустимого тактичного впливу та управління ним.

Говорячи про особливості слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, слід зупинитися на його відмінних ознаках порівняно зі спостереженням за проявами антроподжерельної невербальної інформації, яке здійснюються:

1) іншими особами професійної належності;

2) щодо інших учасників кримінального провадження, які професійно не пов'язані з практичною юриспруденцією;

3) в межах кримінального провадження.

На досудовому розслідуванні суб'єктами спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації поряд зі слідчим є всі інші їх учасники відповідно до закладеного в КПК України широкого розуміння поняття «особи, які беруть участь у процесуальній дії». Однак спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, яке ведеться підозрюваним, свідком, потерпілим, понятими та іншими учасниками кримінального провадження, на відміну від спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації слідчого, не можна вважати професійним щодо цілей досудового розслідування, тому що воно не зумовлено відповідною підготовкою, роллю слідчого в кримінальному провадженні, його знаннями щодо злочинної події та суттєво залежить від їхньої суб’єктивної обізнаності щодо обставин злочинної події й можливої зацікавленості.

Нарешті метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовують у своїй роботі поряд зі слідчим інші учасники кримінальної процесуальної діяльності: керівники слідчих відділів та інших відділів, оперативні працівники, прокурори, судді, експерти, спеціалісти. Він знаходить широке застосування на різних стадіях кримінальної процесуальної діяльності при проведенні практично кожної процесуальної дії. Однак спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, проведене слідчим, має свою специфіку щодо цілей, змісту, об'єктів, прийомів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в процесі пізнання, зумовлену його процесуальним становищем, у порівнянні з іншими суб'єктами правозастосовної діяльності: прокурорами, суддями, оперативними працівниками, експертами, спеціалістами тощо.

Вивчення нормативних джерел, наукових праць і практики слідчого спостереження дозволяє встановити, що специфіка цього методу слідчого

пізнання як складової частини криміналістичного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації полягає в такому:

1. Суб'єктом слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації є слідчий, який здійснює досудове розслідування в кримінальному провадженні;

2. Слідчий застосовує метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в рамках слідчих (розшукових) дій та інших заходів у точній відповідності до норм КПК України;

3. Метод слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовується для виконання конкретних завдань розслідування у кримінальному провадженні;

4. Як об'єкти слідчого спостереження антроподжерельної невербальної інформації виступають учасники процесуальних дій та інших заходів (і їх матеріальні утворення), з якими слідчий безпосередньо контактує та на які справляє тактичний вплив під час виконання зазначених дій;

5. Слідчий застосовує поряд із загальними специфічні прийоми здійснення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації і використання його результатів.

Отже, слідче спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, на яке поширюються положення теорії пізнання і психології, що стосуються загального методу спостереження, має низку характерних рис, що визначаються своєрідністю процесуального статусу слідчого і досудового розслідування як стадії кримінального провадження:

- його здійснює спеціальний суб'єкт - слідчий, який проводить розслідування в кримінальному провадженні;

- спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації слідчим має на меті отримання нових знань про об'єкт спостереження і про пов'язані з ним обставини;

- спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється слідчим з урахуванням установлених кримінальним процесуальним законодавством умов і порядку проведення слідчих (розшукових) дій;

- об'єктами здійснюваного слідчим спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації є його процесуальні комунікатори, з якими він перебуває в стані інформаційної взаємодії, а також він сам;

- у процесі спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації слідчий реалізує не лише загальні, а й специфічні криміналістичні прийоми отримання, фіксації, інтерпретації та реалізації отриманої антроподжерельної невербальної інформації;

- результати спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовуються для виконання різних завдань при проведенні слідчих (розшукових) дій і в ході подальшого розслідування.

На підставі викладеного *слідче спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації* як метод пізнання антроподжерельної невербальної інформації при розслідуванні злочинів можна визначити як цілеспрямоване безпосереднє сприйняття антроподжерельної невербальної інформації слідчим при підготовці й проведенні ним процесуальних дій і їх тактичних комплексів переважно візуальним і слуховим способами ознак об'єктів як проявів антроподжерельної невербальної інформації, що має значення для кримінального провадження, із метою отримання про них знань і конструктивного використання їх для виконання пошукових, пізнавальних та інших завдань у розслідуванні.

Проведене слідчим спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації завжди має місце в тому чи іншому вигляді залежно від особливостей криміналістичної ситуації, характеру слідчої (розшукової) дії за обсягом і послідовністю проведення, процесуального положення інших осіб у кримінальному провадженні. З огляду на це актуальним є виділення

різновидів слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, його класифікація як особливого виду спостереження.

Із точки зору значення результатів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації для кримінальної процесуальної діяльності слід розрізняти такі види слідчого спостереження:

• процесуальне (процесуальне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовується в ході процесуальної діяльності для збирання первинних емпіричних даних, які в кримінальному провадженні набувають форму доказової або орієнтовної вербальної і невербальної інформації. У випадку застосування методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації при проведенні процесуальної дії, де її результати належним чином відображені в процесуальному документі, то встановлена таким чином антроподжерельна невербальна інформація може мати не тільки орієнтовне, а й доказове значення, оскільки вона підсилює наглядно доказовість певних позицій слідчого/прокурора/судді. Наприклад, таке спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації ведеться в ході збирання та оцінки доказів за об'єктами – джерелами антроподжерельної невербальної інформації (особами, які залучені до кримінального провадження: підозрюваним, свідком, потерпілим і т. ін.);

• непроцесуальне (непроцесуальне спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації використовується в ході організації та управління розслідуванням, має організаційно-тактичне значення і проводиться за об'єктами, які є джерелами антроподжерельної невербальної інформації (значущої для кримінального провадження), важливі для оптимізації процесу організації й управління проведенням процесуальних дій. По-перше, воно здійснюється за учасниками по процесуальній комунікації (колегами, спеціалістами, оперативними працівниками, перекладачами, педагогами та іншими особами), з якими слідчий вступає у взаємодію при проведенні слідчих

(розшукових) та інших процесуальних дій, для коригування їхньої і своєї поведінки. По-друге, слідчий при здійсненні своєї процесуальної діяльності постійно проводить спостереження за самим собою: своїми відчуттями, думками, вербальними і невербальними реакціями, діями – для адаптації до криміналістичної ситуації і своєчасного коригування своєї поведінки. За результатами анкетування слідчих, використання при проведенні процесуальних та інших дій можливостей невербальної інформації визнають більше 80% опитаних).

За даними психології, самоспостереження включає в себе такий психологічний механізм: за допомогою самоконтролю суб'єкт стежить за своїм емоційним станом, виявляючи можливі відхилення (у порівнянні з фоновим, звичайним станом) у характері його перебігу. Із цією метою він ставить перед собою контрольні запитання на кшталт: чи не виглядаю я зараз схвильованим; чи не занадто жестикулюю; чи не кажу я зайве, тихо або, навпаки, голосно, занадто швидко, плутано тощо. Якщо самоконтроль фіксує факт неузгодженості, то цей результат є поштовхом до запуску механізму корекції [413, с. 96].

З огляду на криміналістичну класифікацію слідчих (розшукових) дій виділяється спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації стосовно кожної з двох груп слідчих (розшукових) дій: вербальних і невербальних. Вербальні слідчі (розшукові) дії (допит, одночасний допит двох та більше вже допитаних осіб, пред'явлення для впізнання та ін.) пов'язані зі збором антроподжерельної вербальної інформації в ході вербального спілкування з її носіями. Невербальні слідчі (розшукові) дії (огляд, обшук та ін.) спрямовані на отримання інформації про матеріальні об'єкти, виражені у фізичних ознаках (протяжність, форма, обсяг, колір, запах, температура тощо).

Підстава поділу слідчих (розшукових) дій на вербальні і невербальні має комплексний характер, куди входять специфіка досудового розслідування, цілі й завдання дій, особливості об’єктів тактичного впливу, що складаються в

пошуково-пізнавальні ситуації, та деякі інші об'єктивні фактори. У групі невербальних слідчих (розшукових) дій метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в одних із них (наприклад: огляд, обшук) виступає основним при їх проведенні, поєднуючись із прийомами активного впливу на досліджувані об'єкти і вербалізації виявлених результатів, а в інших (наприклад, слідчий експеримент) застосовується в поєднанні з розпитуванням. При проведенні вербальних слідчих (розшукових) дій спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється за окремими видами вербальних і невербальних комунікацій їх учасників (обов'язкових і факультативних) та за матеріальними елементами обстановки в місці їх проведення.

За характером спостережуваних об'єктів розрізняють слідче спостереження за матеріальними неживими об'єктами і живими особами, які беруть участь у проведенні слідчих (розшукових) дій. Важливо зазначити, що при проведенні будь-якої слідчої (розшукової) дії, як вербальної, так і невербальної, завжди присутні обидва різновиди спостереження, що виділяються залежно від якісної природи його об’єктів. За кількістю об'єктів слідче спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації диференціюється на одиничне (за окремою особою) і групове (за групою осіб).

Слід підкреслити, що така класифікація слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації умовна, а всі виділені різновиди слідчого спостереження, як і спостереження взагалі, взаємопов'язані та переплітаються між собою.

Взявши за основу відразу декілька підстав класифікації, властивих спостереженню слідчого за проявами антроподжерельної невербальної інформації, можливо також установити його комбіновані варіації. Наприклад, виділивши такий різновид слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації залежно від характеру його об'єктів, як спостереження за живими особами, за кількісною ознакою,

отримаємо такі два комбіновані варіанти слідчого спостереження: спостереження за окремими особами і спостереження в рамках групової процесуальної комунікації, ураховуючи, що робота слідчого – це перш за все робота з людьми. Обидва вони можливі при проведенні як вербальних, так і невербальних слідчих (розшукових) дій. Спостереження слідчого за окремими особами та спостереження в рамках групової процесуальної комунікації виступає як у процесуальній, так і в непроцесуальній формі.

Разом із тим важливе значення для теорії і практики слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації мають конкретні класифікації спостереження:

1) стосовно об'єктів спостереження антроподжерельної невербальної інформації: спостереження за живими об’єктами (іншими учасниками кримінального провадження) і самоспостереження;

2) за ступенем формалізації антроподжерельної невербальної інформації: стандартизоване (або контрольоване, структуроване) і нестандартизоване (або неконтрольоване, безструктурне, вільне);

3) залежно від положення слідчого стосовно об'єкта дослідження антроподжерельної невербальної інформації: спостереження «ззовні» (або невключене, просте, звичайне, стороннє) і включене (або співучасник, який бере участь);

4) за умовами організації спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: лабораторне і польове;

5) за обсягом охоплення об'єкта дослідження антроподжерельної невербальної інформації: суцільне і несуцільне;

6) з урахуванням особливостей регулярності проведення: систематичне й епізодичне;

7) залежно від застосування технічних засобів у процесі спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: просте і кваліфіковане;

8) з урахуванням ступеня сталості здійснення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: перерване і безперервне;

9) залежно від способу ведення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: відкрите і приховане;

10) з урахуванням функції спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: пошукове, дослідницьке, оціночне.

Слід зазначити, що застосовувати вищеперелічене до слідчого спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації потрібно з урахуванням специфіки слідчої діяльності.

Варто провести типізацію завдань слідчого спостереження відносно проявів антроподжерельної невербальної інформації (вербально-невербальна) та обсягу її концентрації в слідчих (розшукових) діях та негласних слідчих (розшукових) діях [503, с. 48]. Якщо при проведенні вербальних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій в завдання здійснюваного спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації входять верифікація кожного учасника досудового розслідування, виявлення властивих йому вербально-невербальних проявів та порівняння з наявними даними, то спостереженням за проявами антроподжерельної невербальної інформації, яке проводиться у процесі невербальних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, послідовно виконується більше коло завдань: виявлення (зорове сприйняття); розрізнення (широке та вузьке); ідентифікація (індивідуальна, групова); верифікація (широка та вузька); фіксація результату; оцінка результату; валідація результату; практичне використання результату.

Важливе значення має також питання про співвідношення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації як методу слідчого пізнання з іншими методами, що використовуються слідчим у його професійній діяльності. При його розгляді слід керуватися положенням теорії пізнання про взаємозв'язок і комплексний характер застосування всіх існуючих методів.

Однак у слідчого виникають ситуації, коли об’єкт може бути недоступними для безпосереднього сприйняття. У цих випадках використовується опосередковане спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації (статична або динамічна форми), коли інформацію про злочин, об’єкт, подію, факт отримують від інших осіб. У цьому випадку він змушений виконувати інше завдання: перевірити, наскільки отримані відомості відповідають тому, що ці особи спостерігали в дійсності [1, с. 82].

На результативність спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації як методу пізнання під час розслідування злочинів впливає наявність плану спостереження. План спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації – це сукупність програмних, методологічних, тактичних та організаційних елементів, дій і питань, які складено в певній послідовності для проведення спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації [89, с. 311-315]. Таким чином, спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, як і будь-яка діяльність, буде більш результативним, якщо воно здійснюється відповідно до певної програми, плану.

Повний (детальний) план спостереження [542] за проявами антроподжерельної невербальної інформації характеризується наявністю таких елементів:

1) мета спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

2) об’єкт спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

3) одиниця спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

4) джерело інформації щодо спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

5) елемент сукупності спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

6) програма спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

7) верифікатор спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

8) місце спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

9) календар спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

10) час (термін, період) спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

11) джерела й способи отримання даних спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

12) матеріально-технічна база спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації [68].

З огляду на особливості людського сприйняття, що діє за принципом від загального до окремого, від більшого до меншого, від цілого до його складових, А.Ю. Лаговський, А.І. Скрипников, В.Н. Тележникова і Л.А. Бєгунова пропонують проводити вивчення невербальної сторони спілкування особи за допомогою методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, який, взятий за основу, адаптується під сучасні наукові досягнення та сприяє отриманню такого алгоритму.

По-перше, спочатку досліджується зовнішній вигляд особи, її фізичні характеристики, волосся, прикраси, одяг та інші зовнішні ознаки, на підставі яких можуть бути зроблені попередні висновки щодо її професійної діяльності (наприклад, уніформа, інша спеціальна форма тощо), національної (расової) належності (національне вбрання, його деталі), розумового розвитку (відчуття, сприйняття, мислення, мовлення, пам’ять, уява), матеріального стану (низький,

середній, високий) тощо. По-друге, досліджуються фізіологічні ознаки та властивості. По-третє, досліджується емоційний стан особистості [286].

За допомогою спостереження встановлюються основні й додаткові дані про особу, що стосуються її психологічного й емоційного станів у певний період залежно від обставин [543; 497; 89].

Цей план дослідження антроподжерельної невербальної інформації під час розслідування злочинів, наведений із деякими відмінностями і В.В. Семеновим [430, с. 51], має рекомендаційний характер і потребу адаптування до кожної криміналістичної ситуації.

Аналіз і розшифрування виявлених антроподжерельних невербальних проявів повинні здійснюватися з урахуванням, крім іншого, низки таких вимог:

1) розгляд різних видів антроподжерельних невербальних проявів необхідно проводити комплексно, ураховуючи їхню взаємопов'язаність, взаємозалежність і взаємозумовленість. Помилка деяких верифікаторів полягає в тому, наприклад, що в процесі проведення процесуальної дії в них є прагнення виділити один із жестів учасника та розглядати його ізольовано від інших жестів, намагаючись при цьому надати йому абстрактне пояснення. Однак задля правильного розшифрування інтерпретації невербальних жестів доцільно враховувати всю сукупність проявів учасника кримінального провадження за певний період. Тобто негативний ризик помилки може бути зведений до мінімуму лише на основі порівняльного аналізу результатів спостереження за різними проявами невербальної інформації, які пов'язуються між собою, утворюючи цілісний, унікальний розпізнавальний та ідентифікаційний комплекс знань;

2) при врахуванні значущості результатів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, варто звернути увагу на вербальний канал передачі цієї інформації. Характер співвідношення вербальної і невербальної складової комунікації відбивається в певній залежності, що позначає стан внутрішньої відповідності, коли в психологічному

стані особи немає суперечностей і невербальні прояви відповідають тому, що вона говорить (тобто вербальним знакам). Співвідношення зазначених складових комунікації під час надання недостовірних даних, навпаки, характеризується неузгодженістю, протиріччями. У цьому випадку одне із завдань верифікатора – це надання правильної оцінки виявленим розбіжностям між свідомістю і підсвідомістю. Таке завдання є важливим, оскільки, як показує практика, деякі особи, потрапивши в кримінальне провадження, спеціально грають у рольові ігри, прагнучи сформувати неправильне уявлення про себе, навести слідство на перевірку хибної версії тощо;

3) необхідно враховувати особливості кожної криміналістичної ситуації та категорії кримінального провадження, у якій реалізується метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації (вираховування контексту спілкування, сукупність суб'єктивних і об'єктивних чинників, які детермінують ті чи інші відхилення від звичайних проявів активності об'єкта спостереження) [543; 497; 362; 89].

У контексті отримання об'єктивних результатів спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації важливу роль відіграють умови спостереження, які зумовлюють цей процес (сприйняття, аналіз, дослідження, використання). Ідеться про позитивні і негативні умови, які впливають на пізнання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Примітно, що до завдань спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації, слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій і заходів, входить отримання, аналіз та використання слідчим даних як у ході цих дій й заходів, так і на подальшій стадії розслідування, при висуненні та перевірці версій, при визначенні тактики проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, виборі комплексу оптимальних тактичних прийомів, установленні психологічного контакту з учасниками слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій,

верифікації даних, виявленні обману (неправдивих показань). До того ж завдання під час спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації завжди конкретизуються та залежать від суб’єкта, який його проводить, об'єктів та ситуації певної стадії кримінального провадження.

Результати спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації мають узагальнене значення для кримінального провадження, тому що його результати використовуються при:

• плануванні подальшого розслідування у кримінальному провадженні;

• організації розслідування у кримінальному провадженні;

• використанні тактичних прийомів у кримінальному провадженні;

• формуванні та використанні тактичних комбінацій у кримінальному провадженні;

• формуванні та використанні тактичних операцій у кримінальному провадженні;

• прийнятті тактичного рішення з урахуванням негативних обставин та ризиків у кримінальному провадженні та інше.

Таким чином, **спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації** – це один із найважливіших методів пізнання, який вирізняється специфічним колом завдань, суб'єктами, об'єктами, цілями, прийомами, об’єктивними та суб’єктивними чинниками, умовами, окремими засобами, власною технологією, теоретичними і практичними результатами спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації.

Спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації має місце протягом усього кримінального провадження.

На досудовому розслідуванні та судовому провадженні спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації найбільш тісно пов'язане з такими методами безпосереднього пізнання, як порівняння, вимірювання, а також опис. Спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється через порівняльну діяльність, а порівняння проявів

антроподжерельної невербальної інформації проводиться за допомогою спостереження. Вимірювання проявів антроподжерельної невербальної інформації, що спирається на чуттєві дані, отримані при спостереженні (в основному вимірювання «на око»), має досить складну структуру (особливо точне вимірювання здійснюється за допомогою вимірювальних приладів і інструментів) та включає в себе також прийоми спостереження й порівняння проявів антроподжерельної невербальної інформації. Опис проявів антроподжерельної невербальної інформації завершує процес спостереження, закріплює його результати в процесуальних документах кримінального провадження.

Методи спостереження, опису, порівняння, вимірювання проявів антроподжерельної невербальної інформації настільки тісно переплітаються при проведенні процесуальних дій, що їх практично неможливо відокремити один від одного.

Більш складний взаємозв'язок у методів спостереження і *експерименту при дослідженні проявів* антроподжерельної невербальної інформації. У філософській, психологічній, криміналістичній літературі найчастіше акцентується увага на відмінностях між цими двома провідними методами безпосереднього пізнання антроподжерельної невербальної інформації, які нерідко протиставляються один одному. Так, на думку М.І. Кондакова, спостереження від експерименту відрізняється пасивністю дослідника [229], із точки зору В.О. Штоффа – відсутністю перетворюючого впливу на об'єкт дослідження [537]. Однак не можна забувати і зв'язок експерименту зі спостереженням, яке лежить в його основі. Дійсно, спостереження входить як елемент до складної структури експерименту, проте експеримент може виступати у формі самостійної процесуальної дії – слідчого експерименту. Більше того, спостереження відіграє основну роль у структурі методів такого виду слідчого експерименту, який проводиться для перевірки можливості сприйняття будь-якої події.

При розгляді взаємозв'язків у дослідженні антроподжерельної невербальної інформації методу спостереження з криміналістичними версіями потрібно виходити з визнаного в психології уявлення про сприйняття і спостереження як активний процес висування і перевірки гіпотез, оскільки «версія – це форма мислення, яка в логіці іменується гіпотезою» [260, с. 97-98]. З одного боку, версійність мислення робить процес і результати спостережень більш чіткими, спрямованими, осмисленими. З іншого – результати спостереження, отримані при проведенні процесуальних дій, слугують вихідним матеріалом для висунення версій, які перевіряються знову ж за допомогою спостереження в ході кримінального провадження. Зокрема, Г.М. Александров стверджував, що криміналістична версія може конструюватися тільки відповідно до значущих фактів чи обставин розслідуваного злочину [9, с. 8].

На спостереженні ґрунтується і метод *криміналістичного розпізнавання*, що служить для отримання знань про характеристики досліджуваного в рамках кримінального провадження об'єкта, окремим різновидом якого є криміналістична діагностика [465; 316; 246; 450; 156], яка полягає в установленні властивостей і станів об'єкта, умов їх змінення. Психологічна діагностика особистості передбачає не абстрактне дослідження компонентів характеристик методами, а оцінку динаміки психологічних процесів [237, с. 67].

У багатьох випадках, які не потребують спеціальних знань, суб'єктом криміналістичного розпізнавання виступає сам слідчий/прокурор/суддя. На основі безпосереднього цілеспрямованого сприйняття й аналізу його результатів при проведенні процесуальних дій можуть бути розпізнані:

- риси характеру;
- властивості темпераменту;
- психологічні установки;
- ступінь повноти і правдивості показань учасника кримінального провадження за їхніми вербальними і невербальними проявами;

- спосіб і місце приховування шуканих об'єктів, виходячи зі статевих, вікових, професійних характеристик учасника кримінального провадження, його мимовільних реакцій, поведінки інших присутніх учасників;

- демаскуючі ознаки схованок при проведенні обшуку, при вивченні обстановки в ході огляду місця події;

- сліди, що стосуються провадження;

- спосіб і знаряддя вчинення злочину;

- підготовлений або спонтанний характер злочину;

- учинення злочину самостійно або в співучасті;

- статева, вікова, професійна та інша характеристика особистості злочинця;

- стан психічного здоров'я злочинця, ставлення його до потерпілого;

- ознаки інсценування [260, с. 97-98].

Спостереження в сукупності з декількома іншими методами (порівняння, ототожнення) входить до структури методу *криміналістичної ідентифікації*.

Таким чином, спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації може застосовуватися слідчим/прокурором/суддею і як основний, і як додатковий метод пізнання антроподжерельної невербальної інформації, а також входити як допоміжний прийом дослідження до іншого методу. Застосування методу спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації у взаємозв'язку з іншими методами пізнання дозволяє досягти більшої ефективності в його використанні, яке варіюється залежно від завдань і характеру проведеної процесуальної дії та інших заходів.

Будь-який метод пізнання висуває деякі вимоги до дослідження, які можуть бути виражені в системі правил. Так і метод спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації застосовується за певною процедурою. Спираючись на вже доведені рекомендації з урахуванням виділеної раніше специфіки антроподжерельної невербальної інформації, можна сформулювати особливості методики спостереження за проявами

антроподжерельної невербальної інформації, в якій враховано найбільш доцільне поєднання загальних принципів, умов, рекомендацій, пов'язаних із використанням антроподжерельної невербальної інформації як методу збирання, дослідження й оцінки цих даних, що складається з послідовних етапів його підготовки, організації та проведення:

а) до початку процесуальної дії, заходу підготуватися до спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації: визначити особу за якою буде вчинятись спостереження; отримати дані, що характеризують її психофізіологічні риси, вік, стан здоров'я, відношення до події; підготувати необхідні тактико-криміналістичні засоби фіксації самої процесуальної дії та невербальної поведінки зокрема;

б) окреслити програму (план, схему тощо) спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації;

в) у ході процесуальної дії, заходу безпосередньо здійснити програму спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації за розрахованою схемою відповідно до поставлених завдань і з урахуванням наявної криміналістичної ситуації;

г) зафіксувати результати спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації в процесі проведення процесуальної дії, заходу після її завершення в процесуальному документі за допомогою техніко-криміналістичних засобів фіксації та в супутніх записах;

д) дати оцінку отриманим даним спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації та інтерпретувати результати спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації для використання їх у подальшому в кримінальному провадженні.

Стосовно кожної процесуальної дії методика спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації індивідуалізується у вигляді алгоритму спостереження.

Отже, спостереження – один із найважливіших методів пізнання антроподжерельної невербальної інформації, що відрізняється специфікою завдань, об'єктів, прийомів, засобів і умов застосування і здійснюється відповідно до методики.

Експеримент

Експеримент як метод є найбільш трудомістким і складним, бо в ньому бере участь декілька осіб та задіяні інші важливі об’єкти (елементи). Якісне й ефективне застосування методу експерименту за проявами антроподжерельної невербальної інформації вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання тактичних засад.

У криміналістичній діяльності, як вдало зазначає І.І. Когутич, «Експеримент (від лат. experimentum - проба, дослід) – науково поставлений дослід у відповідності до мети дослідження для перевірки результатів теоретичних досліджень. Як метод пізнання в криміналістиці він передбачає проведення дослідів для відтворення явищ у штучно створених аналогічних умовах. Головне в експерименті – це серія дослідів в різних варіантах. Може мати на меті підтвердження або спростування гіпотези (версії), встановлення природи певних явищ, перебігу відповідних процесів тощо. Експеримент відтворює явище, подію чи процес для вивчення його зв’язків з іншими явищами, діяннями чи процесами» [212, с. 160].

Відмінність експерименту від звичайного спостереження за поведінкою учасника процесуальних дій або від спостереження за емоційним ефектом слів в ході бесіди полягає в тому, що в експерименті заздалегідь планується виклик певної реакції, створюються умови для її прояву і є більш-менш точний розрахунок на використання подібного результату з метою розкриття і розслідування злочину [430, с. 60].

Дослідження кримінальних проваджень (загальна кількість – 486) та оприлюднених статистичних даних дозволяє дійти висновку, що в практиці кримінального провадження, зазвичай, застосовується метод експерименту для:

• установлення послідовності розвитку та механізму кримінально-релевантної події;

• установлення можливості вчинення дії за певних умов;

• установлення можливості сприйняття факту чи явища;

• установлення в конкретної особи необхідних умінь та навичок (наявність або відсутність);

• установлення можливості/неможливості уникнення дій з дотриманням певних вимог і умов.

Спеціальний експеримент щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації – це метод контрольованого відтворення реальної обстановки дій або події із метою встановлення проявів антроподжерельної невербальної інформації особи в запропонованих умовах. Вірогідність результатів спеціального експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації досягається за допомогою професійних дій, проведених у максимально наближеній до реальної обстановки. Під час спеціального експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації неприпустимо вдаватися до будь-яких підбурень, здатних примусити осіб, які перевіряються, учинити злочин, сприяти здійсненню протиправних дій, а також отриманню незвичної реакції. Застосування спеціального експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації вимагає ретельної організаційної підготовки та використання науково обґрунтованих тактичних рекомендацій. Таким чином, при застосуванні методу спеціального експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації інформаційно-психологічні чинники впливу не повинні сприяти вчиненню злочину, ініціювати злочинну поведінку учасника експерименту.

Основоположні засади методу спеціального експерименту щодо отримання антропожерельної невербальної інформації застосовуються при проведенні такої форми слідчої (розшукової) дії, як спеціальний слідчий експеримент (ч. 1 ст. 271 КПК України), де спостерігаються такі тенденції:

1. Демонстраційне введення інформаційних чинників впливу, що містять вірогідний елемент невербальної значущості відповідно до висунутих версій, що супроводжується змінами в оточенні об’єкта дії. Такі чинники підбираються чи відтворюються в полі зору учасника і при спілкуванні мають цілком нейтральний характер;

2. Вірогідний елемент значущості в інформаційних чинниках впливу має легітимну або правомірну мету його демонстрації джерелом впливу, який водночас може бути використаний учасником кримінального провадження для реалізації прихованих нелегітимних потреб. У даному випадку необхідно виходити з того, що учасник кримінального провадження повинен усвідомлювати легітимний або неупереджений до його прихованої діяльності інформаційний характер чинників впливу;

3. Зміст та спосіб уведення інформаційних чинників впливу:

• не повинні впливати на свободу вибору реагування об’єкта спеціального експерименту;

• не повинні принижувати честі та гідності учасника кримінального провадження, створювати стан непереборної сили або загрозливого становища для життя та здоров’я його учасників;

• не повинні примушувати (зобов'язувати) та спонукати (заохочувати) до протиправної поведінки учасника кримінального провадження, створювати відчуття упевненості та необхідності в її здійсненні;

4. Відсутність ознак суб’єктивної сторони спільності участі та сприятлива зумовленість зовнішніх обставин до вчинення злочину матиме взаємоузгоджений характер тільки у випадку двостороннього суб’єктивного зв’язку;

5. Інформація, яка доводиться до об’єкта спеціального експерименту конкретним джерелом впливу, не містить способів підбурення та акцентування уваги на реалізацію злочину [534].

Звичайно, виклик, виявлення й аналіз змін у антроподжерельній невербальній поведінці учасника кримінального провадження не можна визнавати самоціллю застосування методу експерименту чи методу спеціального експерименту. Однак без вивчення й інтерпретації подібних змін часто неможливо оцінювати результативність діяльності слідчого/прокурора. Саме зміни в антроподжерельних проявах учасника кримінального провадження, в особливостях його міміки, пантоміміки, голосу та мовлення тощо виступають, як правило, тим орієнтиром, який кладеться слідчим/прокурором в основу своєї подальшої активності, а нерідко і ставлення до учасників кримінального провадження.

Більш вагоме значення має метод експерименту для особи, щодо якої він був застосований. Розуміючи, що поведінкові реакції, які вирвалися з-під контролю і проявилися зовні, видають істинний характер його переживань і причетність до злочину, підекспертний нерідко припиняє заперечування, приходячи до думки, що подальше заперечення абсолютно втрачає сенс. Тобто експеримент виступає не тільки методом пізнання даних учасника кримінального провадження, а й методом активного психологічного впливу на учасника кримінального провадження [430, с. 60]. Психологічний вплив під час експерименту не повинен порушувати права та свободи людини.

Метод експерименту надає унікальні можливості для використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. По-перше, створює спеціальні й особливі умови для їх виявлення. По-друге, надає можливість під час застосування методу експерименту досліджувати їхній характер та за необхідності сприяти розвитку тих дій, які відповідають меті цієї дії. По-третє, надає фіксовану базу для формування доказів. По-четверте, створює додаткове унікальне середовище для вербального і невербального спілкування учасників кримінального провадження.

Під час застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації, поставивши її мету та визначивши

її завдання, слід ураховувати усі можливі інтерпретації та наслідки. Наприклад, конгруентність міміки обличчя в сукупності з мовленням свідчить про правдивість наданих показань.

Відповідно, до етапу застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації слід звернути увагу на цю інформацію в таких місцях:

1. Підготовчий етап застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації:

• збір та аналіз даних щодо події злочину в цілому з урахуванням вербально-невербальних складових;

• збір та аналіз даних щодо учасників експерименту з урахуванням вербально-невербальних складових;

• планування ходу експерименту з урахуванням антроподжерельних невербальних складових;

• підготовка необхідних матеріалів та засобів для проведення експерименту з урахуванням антроподжерельних невербальних складових.

2. Робочий етап застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації:

• вступна частина експериментування з розподілом ролей з урахуванням антроподжерельних невербальних складових;

• основна частина експериментування з урахуванням антроподжерельних невербальних складових;

• завершальна частина експериментування з урахуванням антроподжерельних невербальних складових.

3. Підведення підсумків та аналіз результатів експериментування щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації:

• формування висновків експериментування щодо антроподжерельних невербальних складових;

• аналіз отриманих висновків щодо антроподжерельних невербальних складових;

• планування подальших напрямів дій в результаті отриманих даних щодо антроподжерельних невербальних складових.

Успішність застосування методу експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації залежить від таких чинників, як:

• уміння зчитувати прояви антроподжерельної невербальної інформації (міміка обличчя, поза, рухи тіла тощо);

• уміння керувати власними проявами антроподжерельної невербальної інформації (міміка обличчя, поза, рухи тіла тощо);

• уміння створити штучні умови для отримання проявів антроподжерельної невербальної інформації (інтонація, спеціальне приміщення, демонстрація документів тощо).

Функціональна наповненість експерименту щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації буде більш насиченою та відвертою при дослідженні проявів антроподжерельної невербальної інформації в кореляційній сукупності (розміщення в приміщенні або відкритій місцевості, перебування поруч, обмін висловлюванням із демонстрацією своїх дій тощо). Наприклад, не тільки розповідати, як злочинець розрубував труп сокирою, але й як тримав сокиру, по яких частинах тіла наносив удари, під яким кутом, що в цей час відбувалося навколо тощо.

Таким чином, антроподжерельна невербальна інформація, отримана під час експерименту, має свої особливості, зумовлені самим процесом експерименту в цілому, його завданнями, етапами, учасниками. Отримані дані, підтверджені аналізом інших даних кримінального провадження, свідчать про відповідність даних завдяки антроподжерельній невербальній інформації.

Моделювання

Моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації пов'язане зі спостереженням щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації прийомами проведення. Поділяється в криміналістичній літературі за способом реалізації на матеріальне (або фізичне, предметне) та уявне (або ідеальне, умоглядне) [120; 498; 310; 627].

Матеріальне моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації включає у свою структуру в дещо перетвореному вигляді елементи інших методів (порівняння, вимірювання, експеримент, опис), також і спостереження, об'єктом якого є модель досліджуваного об’єкта (учасника кримінального провадження), пізнання якого ускладнене або неможливе, до якого застосовуються результати спостереження за моделлю.

В уявному моделюванні щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації виділяють два напрями. Один із них звертається в минуле, до події злочину, і тому може бути названий ретроспективним, інший – до практичної діяльності в кримінальному провадженні з виявлення і дослідження доказів, а тому може бути названий перспективним [260, с. 97-98].

При ретроспективному моделюванні щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні на основі проявів учасників кримінального провадження, результатів безпосереднього вивчення матеріалів кримінального провадження, подумки відтворюється загальна картина кримінально-релевантної події. Застосовуючи перспективне моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації, слідчий/прокурор при підготовці до майбутньої процесуальної дії визначає його тактичні завдання, вибудовує його тактичний малюнок, виходячи зі криміналістичної ситуації на основі підмінних за допомогою спостереження в ході попередніх процесуальних дій наочних образів проявів антроподжерельної невербальної інформації учасників кримінального провадження.

Аналіз моделювання, як методу пізнання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні дозволяє зробити такі заключні узагальнення:

1) моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації відіграє ключову роль у формуванні єдиних методичних механізмів пізнання учасника кримінального провадження;

2) моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації відіграє провідну роль у формалізації мови положень про невербальну інформацію;

3) при визначенні меж формалізації мови положень про невербальну інформацію необхідний ретельний аналіз характеру проявів антроподжерельної невербальної інформації і підбір способів опису та самого дослідження;

4) модель щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації як особлива гносеологічна форма може бути зрозуміла лише в сукупності її різноманітних функцій. Ознакою і тим самим критерієм виділення моделі щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації як специфічного засобу наукового дослідження, у якому б вигляді вона не використовувалася – формалізованому, знаковому чи як сукупність понять і суджень на основі природної мови, є її придатність для одержання нового знання за допомогою адекватного замісника оригіналу;

5) метод моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації визначає місце моделі в загальній гносеологічній структурі наукового дослідження, надає можливість формування антроподжерельних моделей і розуміння їх інтерпретації;

6) процес моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації успішний тоді, коли спостерігається оптимальне сполучення багатьох формалізованих варіантів чи стану проявів антроподжерельної невербальної інформації об’єктів із їх неформалізованим аналізом.

Отже, якщо можливості моделювання щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації за допомогою формалізованих засобів у кримінальному провадженні не безмежні, то модель як специфічна форма наукового дослідження антроподжерельної невербальної інформації необхідна на всіх його рівнях і етапах та може бути застосована до всіх стадій кримінального провадження. У цьому ключі моделювання універсальне, в тому числі і для дослідження невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Мовна комунікація (бесіда)

Мовна комунікація реалізується за допомогою вербальних засобів спілкування між усіма учасниками кримінального провадження – як слідчиим/прокурором/суддею/експертом/спеціалістом, так і особами, що беруть участь у кримінальному провадженні в інших якостях (підозрюваний, свідок, потерпілий тощо). Таким чином, для діагностування особистості може використовуватися і метод бесіди, трансформований для цієї мети [235, с. 93]. В.Є. Горюнов вважає, що невербальне спілкування в кримінальному середовищі є важливим джерелом криміналістичної інформації [137]. Специфічність застосування такого джерела криміналістичної інформації криється в складності інформаційних процесів. За думкою, В.В. Тіщенка, інформаційні процеси, що лежать в основі доказування кримінального провадження, доцільно розділити на такі стадії: пошук і виявлення криміналістично значущої інформації, сприйняття і фіксація криміналістично релевантної інформації; обробка інформації; використання інформації [474, с. 99-104]. В.С. Кузьмічов стверджує, що потрібно врахувати п’ять основних груп інформації: дані про злочинну діяльність; дані про фактичні обставини конкретного розслідуваного злочину; дані про підозрюваних осіб; дані про правовий режим застосування криміналістичних прийомів та засобів; дані, що впливають на прийняття тактичних рішень [279, с. 176].

Одиницею вимірювання методу мовної комунікації (бесіди) виступає слово, яке в сукупності утворює систему, а в значенні втілюються знання, здобуті на практиці. У кримінальному провадженні виявляється певна специфіка методу мовної комунікації (бесіди) – це нерівноправність учасників комунікації, яка зазвичай відбувається між слідчим/прокурором/суддею та іншими учасниками кримінального провадження. При цьому бесіда більше набуває характеру опитування на задану тематику: одна сторона (слідчий/прокурор/суддя) визначає тематику бесіди, ставить питання, спрямовує бесіду у певному напрямку, а протилежному учаснику залишається лише відповідати на ці питання і слідувати заданим «керівною» стороною напрямом [228, с. 14, 17-70].

Метод бесіди щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації найчастіше використовують як доповнення до інших методів, він може супроводжувати експеримент, інтерв'ювання (хоча, певною мірою, саме інтерв'ювання є різновидом бесіди), спостереження.

У ході бесіди важливо приділяти увагу ознакам усного мовлення, виокремлювати з них особливості, які можуть надати певну інформацію про фізичний та психологічний стан, статеві, вікові особливості, деякі риси характеру тощо.

Бесіда завжди має двосторонній характер спілкування, тому важливо, аби увага слідчого/прокурора/судді загострювалась і на власних проявах поведінки. Деякі дослідники, зокрема О.Р. Ратінов, В. В. Романов, І.А. Матусевич, А.О. Топорков та інші автори [414; 549; 333; 478], звертають увагу на прийом «словесної розвідки». Цей прийом передбачає звернення до особи із запитаннями, судженнями, які мають спровокувати у цієї особи появу невербальних проявів, які відображатимуть ставлення особи до сказаних слів, але ці звернення не мають принижувати учасника кримінального провадження [430, с. 58]. Тому уявляється прийнятною пропозиція О.Є. Михальчука про застосування в ході слідчих (розшукових) дій прийомів, «в основу яких

покладені певні висловлювання слідчого або осіб, які як беруть участь, так і не беруть участі у допиті, але відіграють певну роль у реалізації тактичного прийому», а також прийомів, в основу яких покладено активне початкове спілкування з іншими учасниками кримінального провадження із метою викликати в них певну реакцію щодо предмета та об'єктів [340, с. 101-109].

Бесіда є однією з найбільш поширених дій у ході кримінального провадження, однак вона не регламентована та не закріплена. Це дає, з одного боку, можливості для більш вільного обрання засобів отримання та перевірки даних щодо обставин злочинної події (в тому числі антроподжерельної невербальної інформації), а з іншого – отримані дані необхідно додатково обґрунтувати діями, регламентованими КПК України.

Мовна комунікація, тобто вербальна, невід'ємно пов'язана з невербальною. У чистому вигляді вони рідко трапляються в кримінальному провадженні, створюючи відповідну базу для свого обумовленого одночасного дослідження. Для оперативного та швидкого дослідження даних у кримінальному провадженні рекомендується одночасно досліджувати і невербальну складову, і вербальну, а синхронізація, яка між ними проводиться, відіграє вирішальну роль у визначенні їх тлумачення.

Варто підкреслити, що при завчасному плануванні будь-якої бесіди, при поставленні її мети збільшується вірогідність її досягнення та отримання даних орієнтовного значення щодо злочинної події. Також до числа об'єктів уваги при спілкуванні відносяться фізичні дані учасника кримінального провадження, його міміка, жести і пантоміміка та інші супутні ознаки (одяг, зачіска) [333, с. 68-69].

Особливості проведення бесіди щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації в межах кримінального провадження зумовлені:

- обставинами кримінального провадження;
- станом установлення обставин кримінального провадження;
- учасниками кримінального провадження;

- особами, які задіяні в кримінальному провадженні.

Позитивним у кримінальному провадженні при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації під час бесіди можуть бути:

- вільні умови отримання антроподжерельних даних;

- проведення в будь-якому місці, за будь-яких умов, необмеження в строках;

- проведення будь-яким суб'єктом (слідчим, прокурором, суддею, спеціалістом, дільничним інспектором, черговим тощо);

- проведення спілкування з будь-якою особою без визначення її процесуального статусу в кримінальному провадженні;

- залучення необмеженої кількості учасників бесіди з необмеженням їхньої ролі;

- вільні умови проведення бесіди, не обмежені КПК України;

- створення унікальної можливості провести відверту бесіду з учасником кримінального провадження;

- необов'язковість фіксації антроподжерельних невербальних даних, отриманих під час бесіди;

- отримання антроподжерельних невербальних орієнтовних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Негативним у кримінальному провадженні при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації під час бесіди може бути:

- псування або руйнування психологічних контактів, що погано вплине на саме кримінальне провадження в цілому;

- наведення учасників кримінального провадження на думку про недостатню обізнаність або некомпетентність посадових осіб;

- отримання та невикористання антроподжерельної невербальної інформації, що має значення для кримінального провадження.

Мовна комунікація (бесіда) в кримінальному провадженні щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації має місце:

• при проведенні бесіди перед початком будь-якої процесуальної дії;

• при проведенні бесіди після будь-якої процесуальної дії;

• при проведенні бесіди поза межами будь-якої процесуальної дії.

Бесіда щодо отримання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні відіграє важливу роль, що полягає у створенні особливих умов при спілкуванні посадових осіб з іншими учасниками кримінального провадження щодо обставин злочинної події, надаючи дані орієнтовного характеру щодо кримінально-релевантної події.

Технічні засоби і методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Використання невербальної інформації збільшує тактичний потенціал слідчого/прокурора/судді, сприяє виконанню основних завдань кримінального провадження та визначенню більш вірогідних напрямів розслідування, формуючи розуміння щодо події, яка мала місце. Збільшенню тактичного потенціалу сприяє застосування технічних засобів і методів, що утворюють у сукупності криміналістичні технології.

Д.М. Цехан відзначає, що «розвиток технологій перебуває у кореляційному зв’язку з розвитком техніки. У свою чергу, це створює відповідні труднощі, пов’язані з необхідністю розділення поняття техніки та технологій, що ускладнюється досить широким тлумаченням англомовного терміна «technology», під яким розуміють як техніку, так і технології» [514, с. 21]. Л.Д. Удалова відзначає, що окремі технічні засоби підвищують тактичні можливості слідства, де їх процесуальне та криміналістичне значення полягає у забезпеченні більш повної фіксації не тільки отримуваної інформації, але й самого проведення дії і поведінки її учасників [482, с. 162].

Унікальними є можливості застосування технічних засобів і методів досліджень антроподжерельної невербальної інформації для отримання орієнтовної інформації. Проте, в Україні вже існує суттєва можливість визнання

результатів дослідження антроподжерельної невербальної інформації як окремих доказів за результатами проведення психологічної експертизи із застосуванням комп`ютерного поліграфа).

Опитування з використанням поліграфа (ОВП)

Отримання інформації, що має значення у розслідуванні кримінального провадження, є метою будь-якої процесуальної та непроцесуальної дії. Поліграф як засіб отримання й оцінки достовірності такої інформації від опитуваної особи шляхом фіксації психофізіологічних реакцій особи на запитання став невід'ємним атрибутом діяльності органів досудового розслідування багатьох країн. Десятки країн Європи та Америки використовують поліграф для розслідуваня злочинів [297].

О.Р. Лурія вказував, що емоції пов'язані не тільки із самим злочином, але й із його деталями, які виявляються емоційно забарвленими для злочинця і практично не стосуються особи, яка не причетна до злочину. Важливо й те, що злочинець прагне приховати не тільки свою участь у злочині, але й пов'язані з ним наслідки у вигляді емоційних переживаннь. Сильне емоційне переживання утворює сукупність образів, прямо або випадково пов'язаних зі злочином, утворює в пам'яті комплекс. Штучна активізація одного з елементів, навіть проти волі учасника кримінального провадження, автоматично відтворює у його свідомості інші елементи [314]. Зокрема, О.І. Мотлях розкриває методичні та процесуальні питання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні [348]. Де у такий спосіб інструментальна фіксація і реєстрація фізіологічного дослідження особи набуває матеріального вигляду [166; 167; 130; 544; 204].

У літературі з даної проблематики (насамперед іноземної) трапляються й інші назви цього приладу, наприклад «детектор брехні», «лай-детектор» (у США) [596; 626; 586; 648; 578], «варіограф» (у Польщі) [633; 634], «плетизмограф» [382] та ін. Не передаючи суті приладу, розходження в назвах

відбиває лише встановлену традицію в застосуванні термінів у тій чи іншій країні [198; 367; 349].

За своєю сутністю поліграф – багатоцільовий медико-біологічний прилад, призначений для реєстрації декількох фізіологічних процесів, які паралельно протікають: дихання, кров'яний тиск, біоструми (мозку, серця, мускулатури) і т. ін. [339; 455; 671; 587; 696]. Однак у своїх дослідженнях О.М. Ларін застерігав про дотримання прав особистості під час поліграфологічного дослідження при реєстрації таких фізіологічних процесів [290].

ОВП – це комплексна процедура, що складається з декількох етапів:

1) організаційного, де вивчається особистість опитуваного, оцінюється можливість проведення опитування та інше;

2) передтестової співбесіди;

3) власне опитування;

4) післятестової бесіди [430, с. 63].

Однак загальна схема ОВП досить проста. Опитуваний піддається впливу сигналів, які можуть бути виражені у вербальній (у вигляді питань, окремих фраз, слів, чисел тощо) або речовій (матеріальній) формі (у вигляді окремих предметів, фотознімків, малюнків, відеозображень, географічних карт, схем, таблиць тощо). Використовувані при цьому сигнали є компонентами випробувальних тестів, які, на думку П. Прукса, можуть складатися в рамках так званих прямих і непрямих методів [408, с. 114].

У середовищі практичних працівників ідея зміни процесуального статусу перевірок із використанням поліграфа знаходить помітний відгук і вимагає окремого розгляду. Проведене анкетування не оминуло такого важливого питання, як необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа в кримінальному провадженні. Відповідно, більшість спеціалістів (123 судді, 232 прокурори, 12 експертів та 204 слідчі) стверджує, що кримінальне процесуальне регулювання використання поліграфа є нагальним. На противагу їм існує й думка щодо відсутності такої необхідності

(102 судді, 111 прокурорів, 3 експерти і 66 слідчих), а також індиферентної позиції (29 суддів, 45 прокурорів, 4 експерти та 18 слідчих) (див. діаграма 7). Такі результати є очікуваними і цілком відповідають сучасним реаліям.

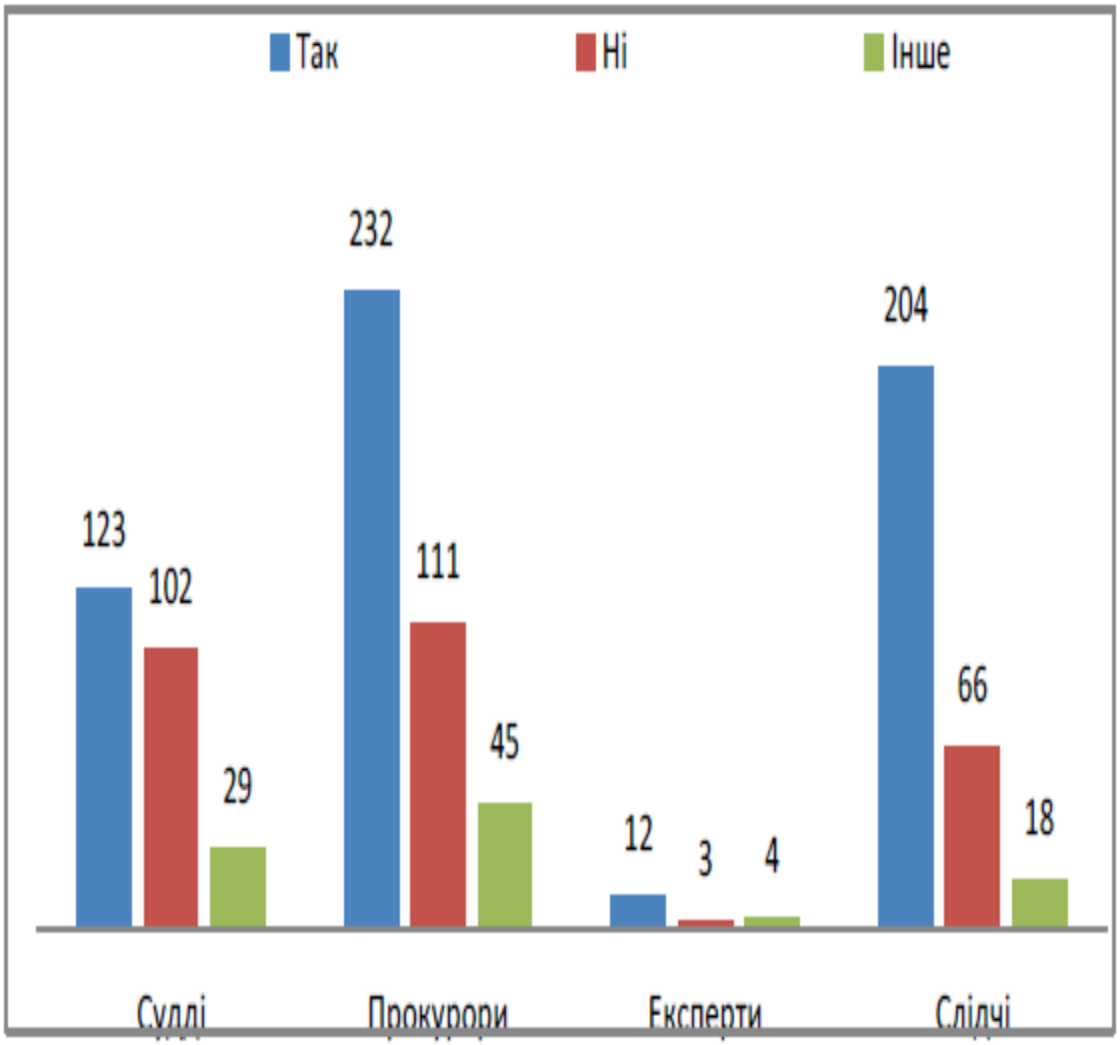

Діаграма 7. Необхідність кримінальної процесуальної регламентації поліграфологічних досліджень.

Як зазначає В.В. Семенов, особи, які володіють інформацією, що може викрити їх причетність до злочину, як правило, не зацікавлені в дослідженні на поліграфі. Прийшовши на дослідження, вони нерідко проявляють нервозність, неспокій. Це відбивається в типових ознаках: учасник має упертий вигляд, постійно рухається, іноді поводиться зухвало, не дивиться в очі, часто зітхає або позіхає, часом виявляючи надмірну ввічливість [430, с. 64].

Для чорнильно-пишучих поліграфів аналіз результатів проводиться в балах і детально описаний у спеціальній літературі. На комп'ютерних поліграфах є програми обробки результатів, що дають оцінку в процентах чи умовних одиницях.

За результатами проведеного дослідження на поліграфі можна зробити такі висновки:

1) інтенсивність реакцій опитуваного на критичні запитання дозволяє припустити, що інформація, на якій будуються ці запитання, для нього емоційно значуща або відома, хоча він це й заперечує;

2) інтенсивність реакцій опитуваного на критичні запитання дозволяє припустити, що інформація, на якій будуються запитання, не є для нього емоційно значущою, і/або що він не володіє знаннями;

3) отримані реакції опитуваного недостатні для формування висновків [139, с. 41].

Можна виділити чотири напрями використання поліграфа в кримінальному провадженні щодо досліджень антроподжерельної невербальної інформації:

1. Профілактичний напрям – використання поліграфа для перевірки умовно-достроково звільнених з реєстрацією проявів антроподжерельної невербальної інформації;

2. Тактичний напрям – використання поліграфа з метою отримання антроподжерельної невербальної інформації та іншої орієнтовної інформації, побудови версій, підтвердження даних тощо;

3. Доказовий напрям – використання поліграфа як технічного засобу у ході проведення експертиз;

4. Прогностичний напрям - використання поліграфа як засобу прогнозування поведінки учасників кримінального провадження.

Отже, перераховані напрями можливого застосування поліграфа щодо досліджень антроподжерельної невербальної інформації дають змогу з

упевненістю стверджувати про практичну доцільність його використання в кримінальному провадженні та про ефективність методу психофізіологічної діагностики. І.В. Рогатюк доречно зазначає, що, говорячи про процесуальні гарантії достовірності висновків за результатом застосування поліграфа, слід наголосити, що процес використання поліграфа необхідно детально закріпити в протоколі в частині застосування науково-технічних засобів. Достовірність і результативність проведених досліджень за результатом застосування поліграфа, об'єктивність експертних висновків та їх доказова значущість залежать від низки факторів, які становлять основу цього спеціального експертного дослідження [351, с. 36]. Якщо підозрювані добровільно погодяться на використання поліграфа, обов'язково повинна проводитися відеофіксація. Для того, щоб не було можливості сфальсифікувати його результати, у кадр повинен потрапляти не тільки підозрюваний, а й ті, хто проводить дослідження, і сам пристрій таким чином, щоб на відео було видно показники графіків фізіологічних реакцій на екрані поліграфа. Ці дані потім можна використовувати в суді як докази. Відмова підозрюваного проходити перевірку за допомогою поліграфа не вважатиметься підставою для визнання особи винуватою [419].

Інші технічні засоби і методи досліджень, як і ОВП, спрямовані на встановлення психоемоційного стану людини та досліджень антроподжерельної невербальної інформації, виходячи з технічної реєстрації психофізіологічних проявів її організму, хоча застосовувана при цьому техніка працює на інших принципах, ніж поліграф. Так, наприклад у дослідженні В.В. Семенова вказується на інші технічні засоби і методи досліджень, як аналізатор психологічного стресу та тепловізор. Аналізатор психологічного стресу – це пристрій із датчиками, які реєструють цілий комплекс змін у мовленнєвому апараті учасника кримінального провадження внаслідок динаміки його емоційних переживань на подразники (мікром'язове тремтіння при вимовлянні звуку; тривалість звуку; присутність або відсутність вібрації як результату зміни

кров'яного тиску; зміни висоти звуку і т. ін.). Науковою основою методу служать дані про те, що емоційні переживання, провокуючи функціональні зміни в нервовій системі, діяльності органів дихання і кровообігу учасника кримінального провадження, призводять до змін у діяльності мовленнєвого апарату. Тепловізор – це технічний засіб і метод вивчення психоемоційного стану учасника кримінального провадження, заснований на використанні аналізу його колірної гами щодо зміни температури термальних зон. Суть методу полягає в тому, що отримане зображення обличчя учасника кримінального провадження дозволяє на основі аналізу його колірної гами реєструвати динаміку зміни температури термальних зон (шкірний покрив людського тіла на різних зонах має різну температуру). Наприклад, при хвилюванні температура термальних зон підвищується, особливо на ділянці лобової частини і щік. У процесі опитування учасника кримінального провадження ведеться синхронний відео- й звукозапис, які потім піддаються аналізу й оцінці з боку спеціаліста [430, с. 66-67]. Плетизмограф – це пристрій для реєстрації змін об'єму певного органу або частини тіла, пов'язаних із зміною його кровонаповнення.

Підсумовуючи зазначене, можна дійти висновку, що використання поліграфа знаходить поступове впровадження у процесуальній і непроцесуальній формах кримінального провадження. Проте процесуально для кримінального провадження це відбувається і має доказове значення у формі призначення і проведення експертиз, а інші непроцесуальні форми таких психофізіологічних досліджень учасника кримінального провадження, зазвичай, використовуються у ході досудового розслідування для отримання орієнтовної інформації.

Аудіо- й відеофіксація процесуальних дій

Застосування аудіо- й відеоматеріалів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в межах кримінального провадження є логічним

кроком у світлі розвитку сучасних науково-технічних засобів і технологій та їх можливостей. Інформація, яка зафіксована за допомогою аудіо- й відеозасобу, підлягає ретельному вивченню, що полягає в попередньому та детальному ознайомленні, формулюванні висновків. Рекомендовано вивчати подібний матеріал у такому порядку:

- ознайомлення з даними щодо історії створення аудіо- й відеоматеріалів;

- перегляд аудіо- й відеоматеріалу (безперервний та повний) з усіма можливостями (звук, колір, швидкість);

- перегляд окремих частин аудіо- й відеоматеріалу за допомогою різних прийомів (пришвидшення, додання або приглушення звуків, додання кольорів або шумів);

- аналіз переглянутих та досліджених аудіо- й відеоматеріалів;

- формулювання висновків щодо наданих аудіо- й відеоматеріалів.

З урахуванням поділу інформації на вербальну і невербальну необхідно її постійно синхронізувати, тобто перевіряти її на відповідність одна одній. Така перевірка відбувається завдяки можливості одночасного вивчення всього процесу комунікації в кримінальному провадженні. Звичайно, більше можливостей з’являється, коли комунікація кримінального провадження зафіксована і має вигляд аудіо- або відеоматеріалу. Такий матеріал підлягає детальному дослідженню в трьох формах:

• посадовій (залежно від посади особи, яка займається його дослідженням: оперативний працівник, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя тощо);

• професійній (залежно від професії особи, яка займається його дослідженням: технік, педагог, психолог тощо);

• експертній (залежно від виду експертизи, яка призначається: криміналістична, технічна тощо).

Аналізуючи чинний КПК України, знаходимо посилання на використання аудіо- й відеоможливостей як під час досудового розслідування, так і судового

провадження. Тобто такі матеріали можуть бути джерелом дослідження на всіх стадіях кримінального провадження, що робить їх важливим предметом дослідження. Мета застосування аудіо- й відеоматеріалів полягає в об'єктивізації процесу доказування. Також наявність аудіо- й відеоматеріалів завжди більш позитивно (доповнюючи) впливає на стан доказової бази кримінального провадження, аніж її відсутність.

Відповідно до ч. 6 ст. 27 КПК України «кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслювання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду» [271]. Тобто це надає широкі можливості для фотозйомки, відеозапису в межах кримінального провадження як однієї із засад кримінального провадження, що полягає в гласності й відкритості судового провадження та його повному фіксуванні технічними засобами та відкриває додаткові можливості щодо дослідження зафіксованої антроподжерельної невербальної інформації. У ч. 1 ст. 105 КПК України зазначається, що додатками до протоколу можуть бути стенограма, аудіо- й відеозапис процесуальної дії.

У досудовому розслідуванні в ч. 5 ст. 224 КПК України закріплено, що під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- й (або) відеозапис, а ч. 4. ст. 228 КПК України вказує на те, що «з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням» [271]. Відповідно, як результат тут має місце обмеження можливостей використання антроподжерельної невербальної інформації.

Найбільш інформативним щодо використання антроподжерельної невербальної інформації є проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України). Під час такого допиту, впізнання збільшується можливість сприйняття антроподжерельної невербальної інформації, її синхронізації з вербальною та верифікації й валідації отриманих даних.

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування приймається слідчим, прокурором або слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. Так зване дистанційне досудове розслідування, коли допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення, може проводитися в конкретних випадках:

1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров’я або з інших поважних причин;

2) необхідності забезпечення безпеки осіб;

3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;

4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;

5) або ж за наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми (ч. 1 ст. 232 КПК України).

Залежно від цих конкретних випадків учасникам необхідно в будь-якому випадку розуміти наслідки цієї дії – отримання відеозапису цієї дії, який у подальшому буде досліджуватися. До того ж ч. 9 ст. 232 КПК України чітко закріплює, що хід і результати слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування, проведеної в режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису. У свою чергу, у ч. 10 підкреслюється, що особа,

якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо було б упізнати.

Із метою уникнення подвійного тлумачення або неточностей варто відповідно до ч. 3 ст. 232 КПК України у дистанційному досудовому розслідуванні при застосуванні технічних засобів і технологій забезпечити належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. Додатково учасникам слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування повинна бути забезпечена можливість ставити запитання й отримувати відповіді осіб, які беруть участь у цій дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та обов'язки.

Окремі можливості для вивчення невербальної інформації надає ч. 11. ст. 232 КПК України, де зазначено, що слідчий та (або) прокурор із метою забезпечення оперативності кримінального провадження має право провести в режимі відео- або телефонної конференції опитування особи, яка через знаходження у віддаленому від проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з інших причин не може без зайвих труднощів вчасно прибути до нього. Далі за результатами опитування, проведеного в режимі відео- або телефонної конференції, слідчий, прокурор складає рапорт, у якому зазначає дату та час опитування, дані про особу опитуваного, ідентифікаційні ознаки засобу зв'язку, що використовувався опитуваним, а також обставини, які були ним повідомлені. Також за необхідності таке опитування фіксується за допомогою технічних засобів – аудіо- чи відеозапису. Але останнє є рекомендацією, яку варто було б закріпити як обов'язок. Це суттєво покращило б доказову базу.

При проведенні будь-якої фіксації даних, чи то аудіо-, чи відеозапису, особа, яку фіксують, завжди більш ретельно підходить до того, як вона поводиться та які показання дає. Тому так званий суб'єкт запису завчасно готується до цієї дії, а його поведінка має неприродний характер зі штучно змодефікованими проявами антроподжерельної невербальної інформації.

При застосуванні аудіо- чи відеозапису необхідно на підготовчій стадії вчинити такі дії:

- підібрати та перевірити технічні можливості аудіо- чи відеозасобів, які планується застосовувати;

- підготувати місце проведення аудіо- чи відеозапису;

- запросити та забезпечити явку осіб, які братимуть участь;

- ознайомитися з можливостями більш ефективної аудіо- чи відеофіксації антроподжерельних вербальних і невербальних даних;

- спрогнозувати дії осіб, які братимуть участь;

- спланувати дії осіб, які будуть забезпечувати аудіо- чи відеозапис.

На робочій стадії при проведенні аудіо- чи відеозапису необхідно:

- діяти відповідно до наявного плану;

- виконати поставлені завдання;

- досягти мети аудіо- чи відеозапису;

- при виникненні непередбачених обставин реагувати відповідно до поставленої мети та норм КПК України.

Стаття 256 КПК України містить вказівки щодо використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні, де протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих же підставах, що й результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Це надає можливість іншим учасникам ознайомитися з додатковою інформаційною базою щодо злочинної події, яка мала місце, виокремити окремі її епізоди та більш детально дослідити антроподжерельну невербальну інформацію.

У межах ч. 3 ст. 258 КПК України, що регламентує загальні положення про втручання в приватне спілкування, закріплено, що «спілкуванням є

передання інформації в будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб», а ч. 4 цієї ж статті свідчить, що втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. Різновидами втручання в приватне спілкування є: аудіо-чи відеоконтроль особи; арешт, огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем. Спілкування допустимо розглядати як обов'язковий елемент слідчої діяльності, змістом якого є організація і тактика взаємодії слідчого з іншими учасниками кримінального провадження [309, с. 11-19].

Стаття 260 КПК України закріплює поняття аудіо- чи відеоконтролю особи як різновиду втручання в приватне спілкування, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування. Також ст. 567 КПК України містить закріплення засад проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції, де в ч. 2 зазначено, що допит проводиться шляхом відео- або телефонної конференції і виконується в порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої /сторони, що подала запит, в тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам КПК України та загальновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод. Також цей компетентний орган запитуючої сторони повинен забезпечити участь перекладача під час проведення відео- або телефонної конференції. У ч. 5 ст. 567 КПК України підкреслено, що протокол

допиту та носії відео- або аудіоінформації надсилаються до компетентного органу запитуючої сторони.

Таким чином, застосування відео- або аудіоматеріалів при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні має такі можливості:

- отримання джерела доказів, на якому зафіксовані прояви антроподжерельної невербальної інформації, що мають значення для кримінального провадження;

- отримання зафіксованого матеріалу проявів антроподжерельної невербальної інформації, що має значення для кримінального провадження;

- дослідження антроподжерельної невербальної інформації на відео- або аудіоматеріалах сприяє обґрунтуванню чи спростуванню наявних даних або отримання нових про кримінально-релевантну подію;

- синхронізація антроподжерельної вербальної і невербальної інформації з виокремленням місць її невідповідності та подальший аналіз цих розбіжностей;

- слідчий/прокурор/суддя мають необмежену кількість можливостей у перегляді наданих антроподжерельних невербальних даних, що зафіксовані у відео- або аудіоматеріалах для власного тлумачення побаченого (прослуханого);

- можливість демонстрації наявного відео- або аудіоматеріалу всім учасникам кримінального провадження з тлумаченням побаченого (прослуханого) спеціалістом або експертом;

- у випадку фіксації слідчої (розшукової) дії слідчий/прокурор мають можливість створити певні умови, завдяки яким буде зафіксована антроподжерельна невербальна поведінка учасника кримінального провадження.

При застосуванні йдеться не про виокремлення та дослідження тільки антроподжерельної невербальної інформації, тут має місце підкреслення важливості дослідження як антроподжерельної вербальної, так і антроподжерельної невербальної складової слідчим/прокурором/суддею. Адже

вивчення злочинної події з урахуванням антроподжерельних вербально-невербальних складових сприятиме більш детальному та повному дослідженню обставин злочинної події.

3.3. Інноваційні методи дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні

Верифікація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. З криміналістичної точки зору верифікація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні сприяє загальній меті як окремо процесуальної дії, так і кримінального провадження в цілому.

Використання терміна «верифікація» (з англ. перевірка; пізньолат. verificatia - підтвердження; лат. verus - істинний, facio - роблю) в науковому світі зумовлено його специфічним значенням, різносторонністю та термінологічним змістом [278, с. 91]. Верифікація – це підтвердження істинності будь-чого [70, с. 116]; перевірка істинності, встановлення достовірності перевіреним шляхом [277, с. 153]. Це слово іноземного походження, яке є давно вживаним у технологічному процесі розроблення та використання продуктів діяльності. Його поширеність та адаптованість спостерігається в багатьох розробках, таких як верифікація лікарських препаратів, електронне обслуговування платіжних карток, онлайн-сервіси тощо.

Використання верифікації у кримінальному провадженні зумовлено зростанням значення в криміналістиці знань про антроподжерельну невербальну інформацію та формування самостійних положень. Кримінальне провадження у своєму категоріальному апараті застосовує саме цей термін для перевірки істинності виявлених обставин або достовірності отриманої інформації в процесі дослідження антроподжерельної невербальної інформації.

Загалом, під верифікацією слід розуміти спосіб перевірки підтвердження істинності за допомогою різних доказів будь-якого характеру. Віденський

гурток одним із перших надав таке визначення: верифікація – це процес перевірки істинності за допомогою доказів, теоретичних положень, алгоритмів, програм і процедур шляхом їх зіставлення з доведеними (еталонними або емпіричними) даними, алгоритмами та програмами [251; 226]. С.В. Синіцин, М.Ю. Налютін стверджують, що верифікація – це підтвердження відповідності кінцевого продукту певним еталонним вимогам [442]. У цілому, термін «верифікація» вживається в різних контекстах:

• у науці – спосіб підтвердження гіпотези дослідження за допомогою спеціальних методів;

• у виробництві – процедура підтвердження відповідності отриманого продукту зразкам і вимогам;

• у програмуванні – доказ правильності чи неправильності програми;

• у криміналістиці – спеціальний метод підтвердження достовірності даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації [540; 97, с. 106-107].

Термін «достовірність» має різні значення і застосовується у філософії, теорії судових доказів, гносеології, логіці, теорії ймовірностей, психології, природознавстві та інших галузях. Єдиного визначення терміна не існує, хоча власне визначення давали багато відомих вчених (Г. Гегель (G.W.F. Hege), І. Кант (I. Kant), Г. Лейбніц (G.W. Leibniz), І. Фіхте (J.G. Fichte) та ін.) [97, с. 107]. Тому, тут варто говорити про достовірність у розрізі різних знань:

• у філософії достовірність як «один із способів існування істини «для нас», при якому збіг відповідності між пізнанням і об’єктом та знання цієї відповідності… виступає для об’єкта як доконечно встановлене» [495; 492, с. 55];

• у соціології достовірність – «характеристика якості дослідження, відповідність зроблених висновків істинному стану об’єкта, що вивчається. Достовірність результатів залежить від надійності даних і правильності теоретичних висновків» [404, с. 63; 250];

• у логіці достовірність часто виступає синонімом поняття «істина» і характеризує безспірне, твердо обґрунтоване і доказове знання;

• у теорії судових доказів під істинністю розуміється відповідність знань реальному стану справ, а під достовірністю – тільки переконаність у цій істинності [523];

• у природознавстві під достовірністю розуміється певне судження, емпірично підтверджене спеціальними експериментами або суспільною практикою [295];

• у теорії ймовірностей достовірність означає впевненість у правильності оцінки ймовірності настання тієї чи іншої події, висловлює ступінь знань про чинники, які можуть сприяти чи перешкоджати її настанню [433, с. 291].

В криміналістичній літературі інколи виокремлюється така діяльність, як посвідчувальна. Так, М.І. Єнікєєв вказує не тільки на встановлення істини по провадженню, а й на необхідність зробити її верифікованою, тобто такою, що може бути перевірена [169, с. 122]. А.В. Дулов підкреслює, що при пізнавальних процесах посвідчувальна діяльність має бути спрямована на фіксацію [158, с. 119-120]. Я. Мочкош підкреслює саме особливості вербальної верифікації як окремого методу криміналістичної тактики допиту [352, с. 122-125].

Відповідно до кримінального провадження термін «верифікація» характеризується таким чином:

• семантично як переконання у вірогідності, дійсності, достовірності;

• процесуально, тобто під час проведення процесуальних дій з обов’язковим аналізом її невербальних складових;

• комунікаційно як антроподжерельне спілкування між учасниками кримінального провадження;

• методологічно (метод перевірки достовірності даних за допомогою емпіричних засобів із використанням антроподжерельної невербальної інформації);

• гносеологічно (метод пізнавальної діяльності антроподжерельної невербальної інформації щодо учасників кримінального провадження із застосуванням знань інших наук).

Механізм верифікації (перевірки достовірності криміналістичної інформації) як складна динамічна система включає:

• суб'єкта, який надає антроподжерельну невербальну інформацію, його ставлення до цих даних і наслідків надання цієї інформації;

• суб'єкта, який сприймає антроподжерельну невербальну інформацію та проводить верифікацію;

• об'єкт верифікації;

• предмет верифікації;

• спосіб надання або приховання даних;

• спосіб фіксації та дослідження отриманих даних;

• результат верифікації [97, с. 106].

У кримінальному провадженні об'єктом верифікації в широкому розумінні виступає функціональна сторона людської діяльності, тобто система дій та відносин, які є джерелом криміналістичної інформації. Предметом верифікації в кримінальному провадженні є закономірності збирання, фіксації, дослідження, оцінки та використання криміналістичної інформації і механізм її перевірки на основі пізнання їх спеціальними методами та прийомами через дослідження антроподжерельної невербальної інформації [97, с. 106].

Згідно з КПК України слідчий/прокурор/суддя за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, оцінюють кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ст. 94 КПК України). Тобто при оцінці достовірності доказу слідчий/прокурор/суддя виступають у ролі верифікатора

даних щодо кримінально-релевантної події в цілому, так і її окремої обставини. [97, с. 107].

За результатами аналізу кримінальних проваджень минулих років застосування невербальної інформації вербально зафіксовано в багатьох матеріалах кримінальних проваджень. З метою розкриття змісту застосування такої інформації саме в процесуальних рішеннях кримінальних проваджень варто процитувати окремі з них:

• *відповідно до протоколу за результатами здійснення оперативно-розшукового заходу, який тимчасово обмежує права людини за справою №88301266 від 08.05.2012 р. (здійснювався оперативно-розшуковий захід, що тимчасово обмежує права людини, а саме: аудіо- й відеоконтроль 08.05.2012 р. у приміщенні Червоноградського міського суду Львівської обл. відповідно до постанови голови апеляційного суду Чернівецької обл. від 08.05.2012 р., із початком о 10 год. 20 хв.).*

Мала місце розмова потерпілого з іншою особою, «що зафіксована на картку Transend mikro SD 2 Gb інв. №0672, картку Lidata mikro SD HC 16 Gb інв. №0671, під час якої «ДО» та «суддя», перебуваючи в приміщенні за місцем роботи підсудного, обговорювали питання, що стосувались розгляду справи; відбулась передача коштів від «ДО» особі «Суддя» і робились ***невербальні знаки*** *особою «Суддя» – «Тихіше».*

Потерпілий під час досудового розслідування та в суді підтвердив, що при здійсненні оперативно-розшукового заходу виступав він «ДО» «і розмовляв із підсудним у приміщенні Червоноградського міського суду Львівської області про вирішення на його користь питання стосовно конфіскації коштів, вилучених при складанні щодо нього протоколу про адміністративне правопорушення, передбачене ст. 162 КУпАП у справі, що перебувала на розгляді в судді, де останній вимагав та отримав від нього хабар у сумі 900 доларів США» [327];

• відповідно до ухвали суду від 17 червня 2014 р., із метою перевірки доводів обвинуваченого щодо вчиненого на нього тиску з боку працівників міліції призначено проведення судово-психологічної експертизи за матеріалами відеозапису слідчого експерименту від 16.08.2013 р.

Згідно з висновком експертизи №703 від 29.08.2014 р., проведеної експертом Полтавського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз, установлено, що психологічні особливості процесу відтворення обстановки та обставин події злочину обвинуваченим при проведенні слідчого експерименту 16 серпня 2013 р., за матеріалами відеозапису зазначеної слідчої дії, характеризуються активною психологічною взаємодією зі слідчим, спеціалістом, статистом.

Обвинуваченому поставлені запитання по фабулі сюжетних фрагментів, окреслюючи їх змістовний напрям та спрямовуючи побудову основних алгоритмів повідомлень обвинуваченого відповідно до методичної специфіки слідчої дії, що мають характер уточнень інформації. Психологічні особливості комунікативної взаємодії між слідчим, спеціалістом, статистом і обвинуваченим характеризуються відповідністю індивідуально-психологічним особливостям активно-упевненої комунікативної поведінки останнього, стимулюючи та впорядковуючи його реконструктивну діяльність.

Проте виняток становить епізод, в якому обвинуваченому «поставлено сугестивне запитання стосовно вилучення ним телефона з навушниками, - яке суттєво зумовило характер побудови подальшої реконструктивної діяльності підозрюваного в напрямі, заданому змістом запитання».

Комунікативна діяльність обвинуваченого характеризується наявністю стійких індивідуально-психологічних особливостей: врівноважено-активною поведінкою, коливаннями інформативної змістовності повідомлень. ***Невербальні засоби комунікативної діяльності*** *обвинуваченого не властиві для проявів вимушеної спонуки до спілкування. У ході всієї слідчої дії обвинувачений стійко дотримується логіки свого оповідання, ставлячи*

смислові акценти на ініціативній агресивно-образливій поведінці потерпілої та на своєму збудженому емоційному стані, зумовленому специфікою поведінки потерпілої. У комунікативній діяльності обвинуваченого «констатується достатній комплекс ознак, які за своєю психологічною суттю є «слідами» досвіду, відображеного під час відтворення ним подій, що належать до наступних фрагментів слідчої дії» [328];

• ОСОБА_1 та ОСОБА_2 разом з невстановленою особою приблизно о 22.00., знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, за попередньою змовою між собою, з метою заволодіння чужим майном прийшли на територію будівельного майданчика дитячої лікарні, розташованого по вул. Головка 1, у м. Нікополі Дніпропетровської області, яка знаходилась під охороною (є сховищем).

*Напали на сторожа, застосовуючи насилля, небезпечне для життя та здоров'я потерпілого в момент нападу, та спричинили, згідно з висновком судово-медичної експертизи №28, від 10.08.2012 року, тілесні ушкодження, в результаті чого сторож помер в лікарні. «… При проведенні слідчих дій відтворення обстановки і обставин події та допиті підозрюваного 24.07.2012 року, його «комунікативна діяльність характеризується наявністю стійких індивідуально-психологічних особливостей: ознаками активної комунікативної поведінки, вираженою діалоговою активністю». **Невербальні засоби комунікативної діяльності** підозрюваного не властиві для проявів вимушеної спонуки до спілкування» [331];*

• після вчинення злочину ОСОБА_1 з метою уникнення кримінальної відповідальності попрямував у напрямку АЗС «Ультра», розташованої за адресою: м. Київ, вул. Грінченка, 18-Б, де побачив ОСОБУ_2, яка на той час проходила по вул. Кіровоградській в напрямку вул. Грінченка. ОСОБА_2 побачила, як до неї назустріч наближається її знайомий ОСОБА_1, який, тримаючи в руках жіночу сумку, пробіг повз неї та сказав: «Біжимо!». Усвідомлюючи протиправність дій та розуміючи, що вищевказана сумка

належить сторонній особі, ОСОБА_2 побігла разом з ОСОБОЮ_1 в напрямку вул. Грінченка.

В ході того, як вказані особи бігли вздовж вул. Грінченка з метою усунення перешкод вчиненню злочину, ОСОБА_2 взяла сумку, яку їй передав ОСОБА_1 та одягла собі на плече, щоб видати вказану сумку за власну. Тим самим, ОСОБА_2, за ***невербальною згодою*** *з ОСОБА_1, почала переховувати предмети, здобуті злочинним шляхом. Дана подія була зафіксована камерами зовнішнього відеоспостереження. Невдовзі ОСОБА_2 та ОСОБА_1 були затримані інкасаторами «Приватбанку», які знаходилися неподалік. Через невеликий проміжок часу на місце затримання підійшла потерпіла, у якої ОСОБА_1 заволодів сумкою із застосуванням насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я.*

Потерпіла, побачивши, що у ОСОБИ_2 в руках знаходиться її сумка, запитала в неї: «Що в тебе робить моя сумка?». На що ОСОБА_2, усвідомлюючи те, що ОСОБА_1 заволодів сумкою потерпілої із застосуванням насильства, оскільки в останньої на той момент на обличчі були наявні гематоми та сліди крові, з метою приховання злочину, який вчинив ОСОБА_1, відповіла: «Це моя сумка! Не брешіть!!!». Тим самим, ОСОБА_2 вчинила умисні дії, спрямованні на сприяння ОСОБІ_1 в приховуванні злочину, який вчинив останній [329];

• ОСОБА_1, перебуваючи за визначеною адресою з дозволу господаря, відпочивав у вказаній кімнаті на ковдрі на підлозі біля вікна, коли ОСОБА_2 підійшов до нього та став вимагати його телефон та завдав ОСОБІ_1 удар по нозі. Після цього ОСОБА_1 підвівся з підлоги та одягнув на себе куртку, в цей час ОСОБА_3, який лежав в цій кімнаті на іншому ліжку, кинув сокиру, якою ОСОБА_2 почав розмахувати перед ОСОБОЮ_1 та намагався завдати йому нею удари. Побоючись за своє життя, з метою захисту та припинення нападу з боку ОСОБИ_2 ОСОБА_1 завдав декілька ударів останньому руками і ногами, вкусив потерпілого у праве передпліччя, вивернув останньому пальці на правій

руці, вихопив з рук ОСОБИ_2 сокиру, після чого, діючи з перевищенням меж необхідної оборони, завдав ОСОБІ_2 ще декілька ударів сокирою в голову, кілька ударів кулаком по голові, ногами по тулубу, верхніх та нижніх кінцівках. Висновок судово-психологічної експертизи №25 від 07.03.2014 року, згідно з якими психологічні особливості комунікативної діяльності підозрюваного ОСОБИ_1 «у процесі слідчого експерименту від 27.12.2013 р. про обставини інкримінованого йому злочину, при проведенні вище зазначеної слідчої дії із застосуванням відеозапису, характеризується наявністю стійких індивідуально-психологічних особливостей: вираженою діалоговою активністю, ініціативно-стійким слідуванням логіці свого оповідання, наявністю у повідомленнях загальних та специфічних деталей про обстановку, обставини та механізм заподіяння тілесних ушкоджень обом потерпілим».

***Невербальні засоби комунікативної діяльності** ОСОБИ_1 не властиві для проявів вимушеної спонуки до спілкування та виконують функцію смислового навантаження, а прояви психічної діяльності ОСОБИ_1 у ході всієї слідчої дії містять достатній комплекс ознак, що за своєю психологічною суттю є «слідами» минулого досвіду, відображеного ним під час відтворення події злочину. При цьому психологічні особливості комунікативної діяльності підозрюваного у процесі слідчого експерименту від 29.12.2013 р. про обставини інкримінованого йому злочину при проведенні вище зазначеної слідчої дії із застосуванням відеозапису характеризуються наявністю стійких індивідуально-психологічних особливостей» [330].*

Ці приклади наочно демонструють практичне використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, підкреслюють значення антроподжерельної невербальної інформації при прийнятті процесуального рішення у кримінальному провадженні.

Проведення процесуальних дій є засобом збирання та перевірки даних, що спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підставами для проведення

процесуальної дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Фіксація ходу і результатів процесуальної дії є одним з її етапів проведення та елементом процесу збирання доказів. Слідчий/прокурор/суддя після проведення процесуальної дії та (або) під час неї має можливість верифікувати всю ту криміналістичну інформацію, яку він отримав. Отримана та зафіксована криміналістична інформація підлягає подальшій обробці та перевірці. Тобто в кримінальному провадженні вони постійно стикаються з необхідністю встановлення достовірності криміналістичної інформації, що спонукає вчених на пошук і впровадження нових методів і прийомів усунення неправди та встановлення і доведення істини [476, с. 28-29]. Тому при верифікації даних в кримінальному провадженні необхідно окремо дослідити умисне приховання антроподжерельних невербальних проявів, які передають справжній емоційний стан учасника кримінального провадження, що зводиться до двох ліній поведінки:

1) активної лінії (співпраця, протидія тощо);

2) пасивної лінії (протидія (невиконання, неповне виконання і т. ін.), неучасть тощо).

Відповідно до вищезазначеного для верифікації даних у кримінальному провадженні варто використовувати такі методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації, як: спостереження; бесіда; експеримент. Вибір слідчим/прокурором/суддею конкретних прийомів верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації при проведенні процесуальних дій обумовлений колом обставин, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні.

У кримінальному провадженні застосування прийомів верифікації даних (отриманих вербально і невербально) сприяє точності і своєчасності діагностики інформаційного та психологічного стану її учасників, полегшує встановлення подальшого емоційного контакту з ними, допомагає виявити їхню

дійсну причетність до злочинної події. Звідси випливає, що для вибору конкретних прийомів верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації у будь-якому кримінальному провадженні повинна передувати тривала бесіда слідчого/прокурора/судді з учасниками на різні теми, тактичною метою якої і є встановлення психологічного контакту, виявлення та вивчення звичайної поведінки, особливостей вербальної та невербальної комунікації, емоційних проявів при розмовах на буденні теми, що не стосуються безпосередньо предмета процесуальної дії чи заходу.

У практичній діяльності в кримінальному провадженні слідчий/прокурор/суддя постійно при встановленні обставин шукають і впроваджують методи усунення недостовірних даних. У кримінальному провадженні мовлення займає важливе місце при сприйнятті, фіксації, упорядкуванні відображенні даних. Закономірним є виникнення протидії, коли має місце надання недостовірної інформації, зокрема неправдивої, з боку будь-якого учасника кримінального провадження тим, хто бажає з'ясувати та довести істину щодо кримінально-релевантної події. У цій боротьбі стають у пригоді знання методів і прийомів криміналістичної тактики. Варто зазначати, що надання неправдивих показань – нелегка справа, не кожна особа здатна до цього на «достовірному рівні сприйняття іншою». У процесі обмірковування й побудови моделі своїх неправдивих показань учаснику кримінального провадження доводиться виконувати набагато більше розумових операцій із постійною фіксацією своєї уваги на інформації, що ґрунтується на обмані. Відбувається процес роздвоєння свідомості, де виникає дисбаланс між правдою і неправдою, порушується психічна гармонія учасника кримінального провадження, підвищується напруження процесу запам’ятовування, як результат – ускладнення адекватного і критичного сприйняття, осмислення, відображення подій, оскільки штучно створені асоціації збільшують уявну пам'ять за короткий строк. У цьому випадку для учасника кримінального

провадження постає завдання верифікувати показання особи, яка каже неправду. Закономірним у такому випадку є опрацювання антроподжерельної невербальної інформації, наявної в кримінальному провадженні щодо будь-якого учасника кримінального провадження. На що слідчий/прокурор/суддя реагують таким чином: верифіковують отримані дані та встановлюють обставини кримінального провадження [86].

Неправдиві показання в кримінальному провадженні створюють несприятливу ситуацію, як результат – це одна з форм протидії, а боротьба з нею залежить від того, наскільки слідчий/прокурор/суддя опанує психологічні закономірності стану учасників кримінального провадження та зуміє проникнути в їхню мотиваційну сферу з метою одержання істинних даних. Для цього слідчий/прокурор/суддя повинен володіти комплексом інформації про психологічні, біологічні, фізіологічні, соціальні, суспільні, моральні характеристики всіх учасників кримінального провадження [86].

Прийоми верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні спрямовані на отримання правдивих даних, недопущення неправди, викриття неправди. Необхідно розуміти, що прийом є основним елементом криміналістичної тактики. Сам тактичний прийом – це спосіб здійснення самої дії або її частини, спрямований на досягнення її конкретної мети, який заснований на механізмі його реалізації та є найбільш раціональним і ефективним за певних умов у конкретних ситуаціях [264]. За думкою В.Ю. Шепітька, тактичний прийом – це спосіб здійснення процесуальної дії, що направлений на досягнення її конкретного завдання, заснований на психологічному механізмі її реалізації, що є найбільш раціональним і ефективним у слідчих ситуаціях [526, с. 23].

Для конструювання та виділення спеціальних прийомів для верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації в

кримінальному провадженні необхідно дослідити наявну в криміналістичній літературі основу для класифікаційного поділу прийомів залежно:

1) від змісту і призначення:

1.1) пізнавальні;

1.2) управлінські;

1.3) організаційно-технічні;

2) від рівня виконуваних тактичних завдань:

2.1) вихідні;

2.2) проміжні або окремі;

2.3) кінцеві;

3) від прийомів використання засобів:

3.1) техніко-криміналістичні;

3.2) тактико-криміналістичні;

4) від завдань:

4.1) загальні;

4.2) спеціальні;

4.3) конкретні;

5) від виду процесуальної дії:

5.1) прийоми огляду;

5.2) прийоми допиту;

5.3) прийоми обшуку;

5.4) прийоми інших процесуальних дій;

6) від діапазону застосування:

6.1) прийоми, які використовуються при проведенні тільки окремих процесуальних дій;

6.2) прийоми, які використовуються в декількох процесуальних діях;

6.3) прийоми, які використовуються при проведенні заходів;

7) від об'єкта спрямованості (або сфери реалізації):

7.1) прийоми, спрямовані на здійснення впливу на учасника кримінального провадження;

7.2) прийоми, спрямовані на дослідження матеріального середовища;

8) від характеру інформації:

8.1) прийоми, засновані на словесній інформації;

8.2) прийоми, засновані на матеріалізованій інформації;

9) від виду діяльності:

9.1) інтелектуальні;

9.2) предметно-перетворюючі;

10) від застосування в стадії кримінального провадження:

10.1) на досудовому розслідуванні;

10.2) у судовому провадженні [94, с. 294-295].

Верифікація, ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації, на практиці проводиться майже завжди шляхом зіставлення відповідності встановлених (ідеальних і матеріальних) обставин перебігу кримінально-релевантній події, що мала місце.

Відповідно до такої точки зору щодо верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні можна виокремити такі її складові:

1. Об’єктивна – процесуальні норми, криміналістичні правила та рекомендації, ситуаційна обстановка досудового розслідування;

2. Суб’єктивна – прояви антроподжерельної невербальної інформації учасників досудового розслідування;

3. Ефективність застосування верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації залежить від належного поєднання об’єктивної і суб’єктивної складової. При цьому об’єктивна складова виступає як передумова правильного виконання завдань кримінального провадження. Разом із тим, досягнення адекватного результату верифікації на досудовому

розслідуванні залежить головним чином від знань і вмінь, практичних навичок слідчого/прокурора/експерта;

4. Зміст верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні розкривається через такі властивості:

- інформативність;
- об’єктність;
- інструментальність;
- суб’єктність: верифікація, де суб’єктом є учасники досудового розслідування;
- процесуальна відповідність;
- криміналістична відповідність;
- статичність;
- динамічність;
- сферність;
- доказовість;
- ефективність;
- результативність [93, с. 89].

Відповідно за допомогою верифікації будь-який учасник досудового розслідування може перевірити, чи відповідають установлені обставини перебігу та результатам події, що мала місце, за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації. Верифікація на досудовому розслідуванні має свої особливості, однак у вищезазначеному розумінні вона дещо відрізняється від верифікації на судовому провадженні. Тому для розкриття змісту верифікації в межах судового провадження з урахуванням особливостей його проведення варто виокремити окремі властивості як ключові:

- інформативність;
- об’єктність;

- інструментальність;
- суб’єктність;
- процесуальна відповідність;
- криміналістична відповідність;
- статичність;
- динамічність;
- сферність;
- доказовість;
- результативність.

Із метою більш повного роз’яснення наведемо модель верифікації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації. Завдання: верифікувати перебіг та результати будь-якої слідчої (розшукової) дії, використання її результатів у подальшому в досудовому розслідуванні та в судовому провадженні. Засоби: наявна інформація (протоколи, акти, відгуки, характеристики, показання, висновки експертизи тощо), в тому числі й антроподжерельна невербальна інформація. Процес: перевірка відповідності наявної інформації фактичному перебігу події, що мала місце. Результат верифікації: відповідність (невідповідність) наявної інформації ходу слідчої (розшукової) дії, фіксації її результатів. Як висновок: верифікація відповідає на загальне запитання: «Чи відповідають отримані дані конкретного кримінального провадження події, що мала місце?».

Таким чином, верифікація, проведена за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації, – це метод підтвердження того, що хід і результати досудового розслідування та судового провадження відповідають дійсним обставинам події, що мала місце.

Слідчий при проведенні слідчої (розшукової) дії має можливість оцінити ситуацію, що склалася, та обирати за власним бажанням необхідні й ефективні для даного етапу методи і прийоми. Варто використовувати перелічені вище методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні

слідчих (розшукових) дій. Особливу увагу треба звернути на той факт, що яскравість та інтенсивність прояву зовнішніх ознак неправди вимагає певної стимуляції з боку слідчого. До того ж слідчий не повинен прагнути до абсолютного придушення будь-яких своїх невербальних проявів. У жодному разі. Слідчий, ураховуючи навколишню обстановку, одночасно адекватно реагує на всі подразники з тактичним використанням усього спектру засобів невербального спілкування: міміки обличчя, жестикуляції, пози, мізансцени, артикуляції, що сприятиме підтриманню результативного спілкування. Також ефективне використання технології підлаштування, що полягає у своєрідному копіюванні, приведенні у відповідність швидкості, гучності й тону вербальних і невербальних сигналів, надають слідчому можливість своєчасного налагодження контакту з іншими учасниками кримінального провадження. Демонстрація «копіювання» виявляється не тільки ознакою тісного взаємного контакту, але й засобом його встановлення і подальшого підтримання, що є ознакою позитивного налагодженого контакту у формі подібності сигналів спілкування [98, с. 293-299].

Про принцип верифікування у посвідчувальній діяльності зазначає і В.Ю. Шепітько [531, с. 76]. Доцільність застосування тактичних прийомів в кримінальному провадженні відмічались більшістю вчених-криміналістів [268; 265; 210; 399; 425; 263; 266; 54]. Аналіз цих положень дозволяє зробити узагальнення щодо застосування в практиці досудового розслідування при верифікації даних за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій таких прийомів:

1. Психологічний вплив на учасника слідчої (розшукової) дії, мета якого полягає в подоланні його внутрішніх і зовнішніх захисних бар'єрів. Основою цього прийому є вміле, своєчасне і цілеспрямоване використання слідчим наявних у його розпорядженні відомостей про учасників слідчої (розшукової) дії, використання тактичних і технічних можливостей, емоційний вплив на особу спеціально підібраними вербальними і невербальними засобами.

Антроподжерельна невербальна інформація при цьому може грати двояку роль, з одного боку, як засіб інформування слідчого про стан учасника слідчої (розшукової) дії, з іншого – як засіб здійснення впливу на нього, але в більшості випадків грає і ту й іншу роль одночасно;

2. Прийом вторгнення в особисту психологічну зону з виокремленням антроподжерельних невербальних проявів учасника слідчої (розшукової) дії. Може здійснюватися в таких варіантах поведінки слідчого:

• поступове, неявне вторгнення в особисту зону, здійснюване на тлі і ніби поза контекстом решти діяльності;

• несподіване вторгнення в особисту зону, приурочене безпосередньо до подання якої-небудь емоційно значущої інформації;

• поступове, неявне вторгнення в особисту зону, що змінюється несподіваним вторгненням в особисту зону;

• несподіване вторгнення в особисту зону, що поступово змінюється на поступове, неявне вторгнення в особисту зону;

3. Розташування учасників слідчої (розшукової) дії, яке ґрунтується на врахуванні просторової близькості (мізансцена). На практиці вибір слідчим мізансцени більше зумовлюється його роботою й обстановкою навколишнього середовища, ніж його бажанням. Тому до даного аспекту організації спілкування при проведенні слідчої (розшукової) дії слідчі ставляться формально, а часто і зовсім не надають йому ніякого значення. Але це є однією з тактичних помилок. Мізансцену слідчої (розшукової) дії необхідно завчасно планувати і прилаштовувати її відповідно до загального плану проведення слідчої (розшукової) дії. Під час проведення слідчої (розшукової) дії в просторовій організації спілкування слідчий повинен зберігати за собою пріоритетне становище, ініціативу зміни мізансцени в будь-який момент, вносячи зміни до неї згідно з тактичним задумом;

4. Прийом демонстрації учасникам слідчої (розшукової) дії матеріалів відеозапису проведених дій із підкресленням їх доказового значення для ходу слідства;

5. Прийом демонстрації учаснику слідчої (розшукової) дії матеріалів, що стосуються кримінально-релевантної події;

6. Прийом штучного створення умов щодо обставин кримінально-релевантної події для отримання проявів антроподжерельної невербальної інформації;

7. Прийом експериментального отримання, перевірки або підтвердження даних щодо події злочину, інших обставин;

8. Прийом експериментального отримання, дослідження та використання антроподжерельної невербальної інформації;

9. Прийом відволікання уваги від предмета слідчої (розшукової) дії на сторонні теми;

10. Прийом участі в слідчій (розшуковій) дії двох або більше слідчих, які грають ролі «добрих» і «злих»;

11. Прийом участі в слідчій (розшуковій) дії сторонніх осіб, які нагадують учаснику обставини кримінально-релевантної події;

12. Прийом поділу слідчої (розшукової) дії на певні періоди з урахуванням психологічного стану учасників;

13. Прийом присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії іншої особи, показання якої викривають винуватого;

14. Прийом постановки контрольних або уточнюючих питань;

15. Прийом подання речових доказів і документів та їх обговорення;

16. Прийом частої зміни поз слідчого та збільшення-зменшення емоційного напруження під час проведення слідчої (розшукової) дії;

17. Прийом демонстрації отриманих телефонних повідомлень, електронних листів [94].

Перелік наданих прийомів не є вичерпним, тому підлягає подальшому теоретичному розробленню й практичному впровадженню з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження та виду процесуальної дії.

Варто враховувати те, що внутрішній стан учасника кримінального провадження, у тому числі прояви антроподжерельної невербальної інформації, нелегко розпізнати і тим більше дослідити будь-якому іншому учаснику. Отримані антроподжерельні невербальні дані під час кримінального провадження зумовлюються такими взаємозалежними факторами:

• здатністю слідчого/прокурора/судді до своєчасної організації власної поведінки та її зовнішньої форми;

• здатністю слідчого/прокурора/судді до планомірного, комплексного і цілеспрямованого вивчення проявів антроподжерельної невербальної інформації усіх учасників до початку проведення процесуальної дії чи заходу;

• здатністю слідчого/прокурора/судді до планомірного і цілеспрямованого спостереження за всіма учасниками під час процесуальної дії чи заходу для збирання, фіксації і дослідження поки не встановлених та не підтверджених даних за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації;

• здатністю слідчого/прокурора/судді до оцінки й використання наявної і встановленої в межах кримінального провадження антроподжерельних невербальних даних про її учасників.

Аналіз практики дозволяє зробити висновок про конфліктну ситуацію, яка може виникати під час проведення процесуальних дій або заходів, що зумовлена негативними причинами суто суб'єктивного характеру. Із цього випливає рекомендація з приводу постійної уваги і контролю слідчого/прокурора/судді до проявів власної поведінки. Вільний або ж мимовільний витік негативних станів, проявів і якостей може викликати глибоке неприйняття особистості слідчого/прокурора/судді, яке, спільно з

іншими негативними обставинами, здатне призвести до значного руйнування комунікативних взаємин між учасниками кримінального провадження.

Рекомендація слідчому/прокурору/судді з приводу контролю за проявами власної поведінки, незважаючи на її очевидність, зрозумілість і простоту, досить складна в плані реалізації під час проведення процесуальної дії. Будь-яка людина практично не має зворотного зв'язку з невербальними проявами свого тіла, але більш-менш дієвий контроль за власними проявами невербальної комунікації можливий за наявності таких факторів:

• наявність спеціальних вправ із використанням зворотного відображення;

• практичне використання та тренування за допомогою спеціальних вправ зворотного відображення;

• подальше постійне вдосконалення своїх навичок за допомогою тренування спеціальними вправами з використанням зворотного відображення для отримання очікуваного результату та оцінка досягнутих уже результатів.

При цьому важливо у зв’язку з вищезазначеним застосовувати можливості фіксації проявів антроподжерельної невербальної інформації в ході кримінального провадження з моменту внесення даних до ЄРДР. Інакше є суттєва ймовірність визнання одержаних даних не відповідними події, що мала місце.

Процес верифікації даних за допомогою антроподжерельної невербальної інформації у межах кримінального провадження, зазвичай, супроводжується такими типовими комунікативними ситуаціями:

І. Суб’єкт спостереження (спостерігач) + об’єкт спостереження (за яким спостерігають) + обстановка (оточуюча);

ІІ. Суб’єкт спостереження (спостерігач) + суб’єкти як об’єкти спостереження (за якими спостерігають) + особи як об’єкти спостереження (за якими спостерігають) + обстановка (оточуюча);

ІІІ. Суб’єкт спостереження (спостерігач) + суб’єкт спостереження (спостерігач) + об’єкти спостереження (особа, за якою ведеться спостереження)

+ суб’єкт спостереження (за яким ведеться спостереження) + обстановка (оточуюча);

IV. Суб’єкт спостереження (спостерігач) + суб’єкт спостереження (спостерігач) + об’єкт спостереження (за яким спостерігають) + обстановка (оточуюча) [91].

Однак можливі також інші варіанти типових комунікативних ситуацій залежно від підстав та складових криміналістичної характеристики кримінального провадження на той чи інший момент.

Отже, під **верифікацією** одержуваних відомостей запропоновано розуміти діяльність із застосування криміналістичних прийомів визначення відповідності або невідповідності інформації, що надходить в реальній дійсності, на основі виявлення всієї сукупності фактичних властивостей ознак правдивих повідомлень, мимовільних помилок і свідомого введення в оману слідчого/прокурора/судді/експерта щодо значущих для правильного вирішення кримінального провадження даних. Таким чином, верифікація розглядається не тільки як процедура, процес, підхід, але й як один із методів пізнання, тобто окремий метод перевірки інформації в кримінальному провадженні.

Валідація антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Сучасна активна інтеграція в криміналістику здобутків суспільних, технічних та природничих наук, які вдало синтезуються з уже визнаними та традиційними знаннями криміналістики, дозволяє більш об’ємно та з різних сторін дослідити злочинну подію в ретроспективі та її розвиток у майбутньому. Застосування валідації в кримінальному провадженні як самостійного методу пізнання стало поштовхом для подальшого використання його при дослідженні невербальної інформації з окресленням особливостей саме цього виду інформації. Однак його значення й ефективність використання залежні від властивостей, що охоплюють величезну площину комунікації кримінального провадження.

Використання терміна «валідація» [75] (англ. - надання законної сили) в науковому світі зумовлено його значенням та функціональним змістом. Застосування валідації в кримінальному провадженні зумовлено розвитком у криміналістиці положень про невербальну інформацію, яке використовує його для перевірки законності й допустимості з точки зору процесуальних норм, криміналістичних правил і рекомендацій за допомогою невербальних складових.

У класичній криміналістиці термін «валідація» є запозиченим з інших галузей знань. Зокрема широко цей термін уживається у фармацевтичній сфері: «Збір та оцінка даних, що починається на стадії розроблення та продовжується на етапі серійного виробництва, які гарантують здатність усіх технологічних процесів (також і устаткування, приміщень, персоналу, сировини та матеріалів) постійно й стабільно досягати очікуваних результатів, тобто це документоване підтвердження того, що система працює так, як і передбачалося» [355; 662; 676; 670].

Валідація в загальному праві – процес затвердження, легалізації, ратифікації [709]. Валідація в програмуванні – процес, що дозволяє визначити, наскільки точно з позицій потенційного користувача певна модель представляє задані сутності реального світу [668]. Валідація у виробничій діяльності – процедура, що дає високий ступінь упевненості в тому, що конкретний процес, метод або система буде послідовно приводити до результатів, які відповідають заздалегідь установленим критеріям прийнятності [620].

Окрім наведених загальноприйнятих визначень було започатковано криміналістичне застосування валідації у криміналістичних розробках і методиках. Зокрема, у працях В.В. Хоша має місце характеристика валідації судово-експертних методик. В.В. Хоша наголошує, що «оцінювання придатності методик є важливою частиною системи забезпечення й контролю якості результатів. Необхідною умовою відповідності методики є обґрунтована впевненість у тому, що одержувані в галузі її застосування результати

достовірні, тобто такі, характеристики якості яких відповідають установленим вимогам. Це передбачає експериментальне або теоретичне підтвердження як окремих операцій та правил, що становлять сутність методики, так і визначення її характеристик. Якщо оцінені характеристики методики відповідають висунутим до них вимогам, то вона вважається придатною до застосування в лабораторії за призначенням. Тільки після цього методика може бути використана в судово-експертній практиці» [510].

Якщо ж визнати, що валідація є окремим криміналістичним методом, то в такому разі валідація має виступати своєрідним підтвердженням за допомогою антроподжерельної невербальної інформації відповідності проведення процесуальних дій, дотримання криміналістичних правил і рекомендацій результатам самого кримінального провадження. Зважаючи на викладене вище, валідація – це криміналістичний метод, що застосовується у кримінальному провадженні щодо підтвердження дотримання процесуальних норм та відповідності криміналістичним правилам і рекомендаціям перебігу й результатів кримінального провадження за допомогою антроподжерельної невербальної інформації. Таким чином, валідація у кримінальному провадженні проводиться щодо дотримання вимог процесуального закону, криміналістичних правил та рекомендацій у його ході та результатів шляхом дослідження антроподжерельної невербальної інформації. Застосування валідації за допомогою дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні створює сприятливі умови для встановлення обставин кримінального провадження.

Відповідно до такої точки зору на наведений метод можна виокремити такі його складові:

1. Об’єктна – процесуальні норми, криміналістичні правила та рекомендації, антроподжерельна невербальна інформація, ситуаційна обстановка досудового розслідування й судового провадження, тобто кримінального провадження в цілому;

2. Суб’єкна – діяльність учасників кримінального провадження, що базується на інформаційно-пізнавальних та організаційно-тактичних методах і засобах її реалізації.

Властивості валідації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації необхідно розглядати у двох стадіях кримінального провадження, окремо для досудового розслідування та для судового провадження.

Валідації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні та в судовому провадженні притаманні такі властивості:

- інформативність;
- об’єктність;
- інструментальність;
- суб’єктність;
- процесуальна відповідність;
- криміналістична відповідність;
- статичність;
- динамічність;
- сферність;
- доказовість;
- ефективність;
- результативність.

За допомогою валідації з урахуванням аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації встановлюється, що хід і результати кримінального провадження відповідають процесуальним нормам, криміналістичним правилам та рекомендаціям, а завдання кримінального провадження виконані на належному рівні. Із метою детального роз’яснення наведемо модель валідації.

Завдання: валідація за допомогою антроподжерельної невербальної інформації результатів допиту свідка і використання її результатів у подальшому в судовому провадженні. Інструменти: процесуальні норми,

криміналістичні правила та рекомендації, антроподжерельна невербальна інформація. Процес: перевірка дотримання і використання інструментів у ході допиту свідка та при фіксації її результатів. Результат валідації: відповідність (невідповідність) інструментів ходу допиту свідка та зафіксованого результату отриманим даним.

Мета застосування методу валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації – це перевірка законності і допустимості отримання інформації відповідно до процесуальних норм, криміналістичних правил і рекомендацій. Тому йдеться про валідацію як про перевірку процесу отримання інформації щодо дотримання процесуальних норм, криміналістичних правил та рекомендацій за допомогою дослідження антроподжерельних невербальних складових. Об'єктом дослідження виступає хід та результати досудового розслідування і судового провадження. Інструментами перевірки даних при валідації є процесуальні норми, криміналістичні правила та рекомендації, антроподжерельна невербальна інформація. Суб'єктами при валідації (валідатори) виступають учасники кримінального провадження (слідчий, прокурор, суддя, підозрюваний, потерпілий та ін.).

Узагальнюючи вищевикладене, уявляється, що відповідно до кримінального провадження при валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації здійснюється:

• об'єктивна оцінка відповідності перебігу й отриманих результатів процесуальним нормам з урахуванням проявів антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні і судовому провадженні;

• об'єктивна оцінка відповідності перебігу й отриманих результатів криміналістичним правилам і рекомендаціям з урахуванням проявів антроподжерельної невербальної інформації учасників на досудовому розслідуванні і судовому провадженні.

Із боку статики, валідація – це статичне дослідження (аналіз, зіставлення, порівняння тощо), а з боку динаміки – це динамічне дослідження (нові, додаткові та повторні дії тощо).

Можливості та платформа для етапності застосування валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації містяться в таких процесуальних рішеннях та засобах кримінального провадження:

- початок досудового розслідування;
- слідчі (розшукові) дії;
- негласні слідчі (розшукові) дії;
- повідомлення про підозру;
- зупинення досудового розслідування;
- закінчення досудового розслідування;
- досудове розслідування кримінальних проступків;
- оскарження рішень, дій чи бездіяльності;
- судове провадження в першій інстанції;
- судове провадження з перегляду судових рішень;
- особливі порядки кримінального провадження;
- виконання судових рішень.

Залежно від об’єкта та предмета валідації суттєво змінюється коло питань, де використовується метод валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації: установлення всіх обставин кримінально-релевантної події на досудовому розслідуванні з дотриманням процесуальних норм, криміналістичних правил та рекомендацій; ефективне виконання завдання кримінального провадження в судовому провадженні.

Своєчасність та ефективність застосування валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації залежить від належного їх поєднання при розумінні спільного і відмінного між вербальною і невербальною інформацією. При цьому злочинна подія в розрізі вербально-

невербальної інформації виступає як передумова правильного виконання завдань досудового розслідування і судового провадження з установлення всіх обставин події, що мала місце. Разом із тим, досягнення мети кримінального провадження під час досудового розслідування і судового провадження залежить головним чином від особистих і професійних якостей слідчого/прокурора/судді/експерта в поєднанні з психофізіологічними якостями і властивостями інших учасників кримінального провадження. Так саме на практиці залежно від учасників кримінального провадження у вигляді якісно-кількісних показників вбачається суттєва користь від застосування методу валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації.

Процес застосування методу валідації за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні варто продемонструвати на прикладах проведення також і слідчих (розшукових) дій, таких як обшук. І відповідно наводиться такий приклад: валідація обшуку за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації.

Завдання: валідація за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації ходу обшуку на досудовому розслідуванні. Інструменти: процесуальні норми, криміналістичні рекомендації та правила, антроподжерельна невербальна інформація. Процес: перевірка дотримання процесуальних норм, криміналістичних рекомендацій та правил під час обшуку за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації. Результат валідації: відповідність чи невідповідність процесуальним нормам, криміналістичним рекомендаціям та правилам ходу обшуку за допомогою аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації.

Отже, сформульовано визначення терміна «валідація» як криміналістичного методу, що, ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації, дозволяє здійснити підтвердження відповідності ходу

та результатів кримінального провадження процесуальним нормам, криміналістичним правилам і рекомендаціям.

Таким чином, валідація за допомогою проявів антроподжерельної невербальної інформації на практиці проводиться шляхом аналізу дотримання вимог процесуального закону, криміналістичних правил та рекомендацій у ході кримінального провадження й отриманого результату.

Під *вербалізацією* розуміється криміналістичний метод словесного вираження змісту невербального за своєю суттю в кримінальному провадженні.

Психофізіологічний метод дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Складові і особливості психіки і фізіології індивіда є основою будь-якої людської діяльності. Базуючись на знаннях психофізіології вчені-криміналісти мають науковий фундамент з питань психофізіології особистості для дослідження проявів антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Враховуючи значущість та масштабність цих знань, у рамках даного дослідження будуть розглянуті найбільш характерні явища і процеси антроподжерельної невербальної інформації людського організму у кримінальному провадженні, які є підґрунтям і складовими психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Однозначно психіка і фізіологія впливають на всі елементи діяльності учасника кримінального провадження. Невербальні прояви учасника кримінального провадження детерміновані його фізіологічним і психічним станом. Тому природно, що досудове розслідування та судове провадження не може проводитися без урахування психологічних і фізіологічних характеристик її учасників, оскільки вони комунікують, корелюючи різними видами криміналістичної інформації. Ще в XIX ст. стверджувалось, що судити людину, не враховуючи її психології, – значить судити не живу особу, а труп. Тому кожен слідчий повинен не тільки знати норми закону, але й уміти спостерігати та розумітися на душевному стані особистості [546, с. 3]. Психічні процеси, що

протікають в учасника кримінального провадження з моменту сприйняття ним події до засвідчення про неї, прийнято поділяти на етапи, які називають стадіями формування показань [400, с. 57].

У кримінальному провадженні мають місце такі стадії формування показань його учасників, як сприйняття, запам’ятовування, відтворення. Проте ці стадії не вичерпують усіх психічних факторів, які впливають на повноту і достовірність показань. Для того, щоб учасник кримінального провадження міг повідомити дані про подію, він повинен її сприйняти, зберегти у своїй пам'яті і в подальшому відтворити. Важливою є здатність особи, що дає показання, яку О.Д. Ситковська розглядає як зумовлену розвитком і особливостями учасника кримінального провадження здатність правильно сприймати суть злочинних дій, запам’ятати їх і описати, не зазнаючи зовнішнього впливу [443, с. 34].

На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень виокремлюємо процес формування показань в кримінальному провадженні на такі стадії:

• безпосереднє (опосередковане) сприйняття інформації (вербальної та невербальної);

• опрацювання інформації (вербальної та невербальної);

• зберігання інформації (вербальної та невербальної);

• словесне оформлення та відтворення інформації (вербально та невербально);

• сприйняття показань іншим учасником кримінального провадження (вербально та невербально);

• процесуальна фіксація показань (вербальна).

Водночас при проведенні слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової) дії, судової дії учасник, який надає інформацію (показання), передає не тільки дані, пов'язані з конкретною подією, але й власні судження та висновки щодо окремих моментів злочинної події. В особи, яка дає показання, повинен бути достатній рівень сприйняття й уваги, тобто йдеться про сформованість здатності адекватно відображати суттєві зв’язки й відносини

предметів і явищ зовнішнього світу, суттєві ознаки цих предметів і явищ у межах, необхідних для орієнтації в змісті дій, які мають значення для кримінального провадження. Примітно, що для показань свідків вирішальним є питання про можливість адекватного сприйняття не тільки фізичних тіл, а й ситуацій взаємодії інших учасників [96, с. 219-222]. У свою чергу, психофізіологічні особливості визначають специфічне коло питань, які підлягають встановленню в процесі розслідування [311, с. 10-11].

З ряду проміжних ланок складається процес сприйняття, опрацювання та зберігання інформації (вербальної та невербальної) в кримінальному провадженні, що включають:

• прийом інформації (безпосереднє (опосередковане) сприйняття);

• структурування сприйнятої інформації;

• обробка сприйнятої інформації з її подальшим шифруванням;

• співвідношення сприйнятої інформації із відповідним образом навколишнього середовища;

• перехід обробленої інформації з короткочасної пам'яті в довготривалу;

• селективний відбір та шифрування пам’яті;

• зберігання інформації [311, с. 10-11].

Відповідно, психологічні основи сприйняття, опрацювання та зберігання невербальної інформації в цих процесах відбуваються паралельно з вербальною інформацією і мають практичне значення при застосуванні психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Важливе й вирішальне значення в кримінальному провадженні має психофізіологічний стан кожного учасника кримінального провадження. Слідчий/прокурор/суддя у кожному кримінальному провадженні спілкується з різними людьми, які мають загальні й індивідуальні ознаки та властивості. Їхній статус у кримінальному провадженні прямо впливатиме на процесуальні дії та інші заходи, в яких вони братимуть участь. Найбільш вразливою є

категорія потерпілих як осіб, на яких було справлено злочинний вплив. Труднощі виникають уже під час розслідування, коли слідчий намагається встановити обставини кримінально-релевантної події і стикається з показаннями потерпілого, які забарвлені його емоційним станом. Проте емоційний стан будь-якого учасника кримінального провадження залежатиме від багатьох чинників та умов, що мали місце до, під час та після вчинення злочину. Тому від своєчасного діагностування емоційного стану за допомогою дослідження проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження залежатиме напрям та завдання не тільки по конкретному кримінальному провадженню, а й по конкретній дії на будь-якій стадії кримінального провадження.

Аналіз емоційного стану учасника кримінального провадження можливий завдяки опрацюванню такого масиву даних, як антроподжерельна невербальна інформація. По-перше, із визначення, які категорії характеризують емоційний стан особи в цілому і учасника кримінального провадження зокрема, по-друге, її складові, їх аналіз і вплив на показання в ході кримінального провадження.

При наданні учасником кримінального провадження показань при проведенні процесуальних дій він повторно повертається до емоційного стану, який мав місце під час злочинної події. Чинники, умови, які сприяли вчиненню злочину, механізм події та наслідки її впливають на процес формування його показань та механізм відтворення обставин події. Емоційний стан учасника кримінального провадження складається з низки емоцій, почуттів тощо і яскраво виражається в проявах антроподжерельної невербальної інформації.

Психофізіологічний метод дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, застосовуючи поняття «емоція», «почуття», «пристрасть», «афект», «настрій», «переживання», вказує на їх відмінності. Сучасний науковий дискурс визначає ці поняття крізь призму емоційних станів:

- емоція не має об’єктивної прив’язки, виникає стосовно ситуації в цілому;

- почуття як амбівалентне відношення;

- пристрасть – клас емоційного стану, що має глибоке і усвідомлене емоційне переживання;

- афект – емоційне переживання, що сприймається особою як стан її «я» щодо навколишнього світу (інтенсивність і короткочасність);

- настрій – зовнішній загальний емоційний стан людини (інтенсивність, тривалість, невизначеність, тональність);

- переживання – суб’єктивна психічна сторона емоційних процесів людини, яка не включає фізіологічні складові [100].

У цьому дослідженні важливо зауважити, що ці поняття є різними за змістом, але представляють собою загальну платформу для використання психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Загалом, емоційний стан учасника кримінального провадження – це психічний процес імпульсивної регуляції, заснований на чуттєвому відображенні зовнішніх і внутрішніх чинників, що формується як суб’єктивне ставлення до навколишнього середовища щодо події, яка мала місце. Ключовими складовими емоційного стану учасника кримінального провадження є емоції, які розрізняють за декількома критеріями: забарвлення, тривалість, схематичність, ставлення до джерела впливу, потреб тощо.

Однією з ключових для психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні є класифікація емоцій. За О.В. Винославською, залежно від схематичності – астенічні й стенічні [412]. За якісним показником (забарвленням) емоції поділяють на позитивні, негативні, нейтральні. Залежно від часу дії (тривалості) – короткочасні, тривалі. Б.І. Додонов поділяє емоції залежно від сфери явищ, які детермінують появу емоції: альтруїстичні, комунікативні, глоричні, праксичні,

пугнічні, романтичні, гностичні, естетичні, гедоністичні, акизитивні [152, с. 21-33]; К.Є. Ізард залежно від характеру сили емоцій поділяє їх на фундаментальні і поверхневі [190, с. 52].

Класик філософії пізнання І. Кант стверджував, що емоції залежно від причини їх виникнення слід поділяти на сенсуальні та інтелектуальні [191, с. 131]. Низка дослідників (М.І. Владиславлєв [111], О. Кондаш [230], А.Є. Ольшанникова [369]) класифікують емоції залежно від потреб на первинні і вторинні, певною мірою кореспондуючи психологічній теорії З. Фрейда (S. Freud) [183].

Т. Браун (T. Browne) дотримується думки, що емоції слід поділяти залежно від часової ознаки: безпосередні, ретроспективні, проспективні [657]. За ознакою виникнення й відтворення емоції прийнято поділяти на презентативні, презентативно-репрезентативні, репрезентативні, абстрактні.

Фундаментальною є та емоція, якій властиві специфічні детерміновані нервові процеси з характерними проявами міміки обличчя і відмінною суб'єктивною якістю (ступенем, тривалістю, виразністю, інтенсивністю тощо). Усі ці компоненти емоцій у цілому формують її самостійність та утворюють специфічний процес з окремими стадіями (початкова, основна, завершальна), які містять власні окремі етапи.

Щодо наведених класифікаційних підстав і видів емоцій мають місце дві позиції. Перша свідчить, що створити універсальну класифікацію емоцій неможливо, друга вказує на необхідність створення універсальної класифікаційної системи емоцій людини. Більш вірним є підтримка першої і наголошування на тому, що створена класифікація, яка здатна виконати одне коло завдань, буде недієвою при виконанні іншого кола завдань. Тобто йдеться не про єдину всеохоплюючу класифікацію емоційних явищ, а про їх підстави для класифікації, які підкреслюють окремі ознаки, за яких саме ці емоції об'єднуються в групи, і одночасно відокремлюються від інших видів і груп.

Особливостями емоцій учасника кримінального провадження є їхній характерний індикаторний характер, певна здатність до формування його емоційного стану до чогось/когось у вимірі минулого, теперішнього і майбутнього та їхня спроможність до узагальнення й подальшої комунікації.

Вплив на властивості емоцій можливий завдяки дослідженню як в природних, так і в штучних умовах. Саме вони утворюють унікальність емоцій учасника кримінального провадження як окремого явища в певний проміжок часу. Кількість і види властивостей із часом змінюються; найпоширеніші – це універсальність, динамічність, домінантність, адаптованість, суб’єктивність, заразливість, пластичність, фіксованість.

У зовнішній поведінці учасника кримінального провадження на фізіологічному рівні проявляються емоції, а у внутрішньому середовищі протікають окремі процеси, які й формують зовнішню поведінку. Наприклад, при допиті підозрюваного його організм готовий до поведінки захисту, під час якого рефлекси активують мозок, посилюючи роботу органів чуття, рух крові і серця, що позначається на дихальній системі, напруженості м'язів обличчя, рук, ніг, стегон, уповільнюючи інші процеси в цей момент: травлення, сечовиділення, репродуктивність тощо. До того, як емоція проявиться в поведінці, вона спочатку з'являється у свідомості на рівні кори головного мозку, проходячи рівень його підкірки, далі гіпоталамуса і мигдалини, гіпокампу і досягає поясної звивини. Саме це забезпечує реакцію людського організму на прості звичні подразники. Ці фізіологічні зміни, пов'язані з емоціями, що проявляються через нервову систему учасника кримінального провадження, мають важливе прикладне значення в науково-дослідній діяльності. Здебільшого досліджуються такі параметри нервової системи: пульс, артеріальний тиск, зіниця ока, шкірні покрови, залози зовнішньої секреції.

Процес формування показань учасника кримінального провадження відбувається в критичній ситуації кримінально-релевантної події, що викликає в нього сплеск емоційних реакцій. Емоційні реакції, викликані кримінально-

релевантною подією, різноманітні та прямо залежать від умов і чинників, що сприяли вчиненню злочину, механізму події та наслідків, які настали. Саме вони впливають на процес формування показань та механізми відтворення обставин події (позитивно, негативно), одночасно можуть мобілізувати і демобілізувати учасника кримінального провадження.

Негативні емоційні стани поділяються на стрес, афект, фрустрацію та ін., про які й піде мова далі. У межах психофізіологічного методу слідчому/прокурору варто визначати стан кожного учасника кримінального провадження. Так, потерпілий при вчиненні щодо нього злочину зазнає впливу і, як результат, отримує один з негативних емоційних станів: стрес, афект або фрустрацію. Ці стани взаємозалежні та взаємообумовлені.

Стрес – це психічна реакція нервового перенапруження живого організму, викликана сильним зовнішнім або внутрішнім подразником і є відповідною реакцією нервової системи. Термін «стрес» ввів у 1932 р. У.Б. Кеннон (W.B. Cannon) у своїх роботах із фізіології і психології [584; 585], а подальший широкий розвиток даний термін отримав у працях фізіолога Г. Сельє (H. Selye) [687].

Для учасника кримінального провадження в стресовому стані є характерним надзвичайно підвищене емоційне напруження. Чинники походження стресу учасника кримінального провадження різноманітні: фізичні, анатомічні, психічні, хімічні, соціальні. Чинником стресу є надсильний травмуючий вплив (учинення конкретних злочинних дій або злочинна бездіяльність). Незалежно від того, який тип реагування обере учасник кримінального провадження, його першою реакцією на незаконні дії буде мобілізація функціональних властивостей [87, с. 259].

Однак не тільки негативні чинники викликають стрес, тобто є результатом порушення або знищення. Стрес можуть викликати й позитивні чинники (повернення викрадених коштів, затримання винуватих, виявлення важливого речового доказу). До речі, в обох випадках реакція організму буде однаковою.

Негативні емоції в організації роботи суддів можуть бути зведені до мінімуму за рахунок глибокої впевненості в значущості виконуваної роботи, в її високій суспільній корисності, задоволення, що впливає на вирішення завдань по здійсненню правосуддя [234, с. 55].

Надмірний травмуючий вплив є чинником стресу (небезпека, перевантаження, екстрені ситуації). Проте слід відповісти на запитання: яким чином стрес впливає на учасника кримінального провадження? Які має форми, обсяги? Чим зумовлюється (чинники, умови, причини і т. ін.)? Як його дослідити (виявити, зафіксувати, піддати детальному аналізу, оцінити тощо)?

Важливо знати, які дані (подія) є стресогенними для учасника кримінального провадження з метою виявлення причин та наслідків. На початковій стадії процесуальної дії важливо виявити ознаки стресу та підготувати механізм перетворення цих ознак з емоційної сфери негативу на сферу нейтралітету, а далі – позитиву, і тим самим пом’якшити або ліквідувати можливі негативні наслідки та результат.

Слід зупинитися на стресі як на психічній реакції нервового перенапруження організму, яке викликане сильним зовнішнім або внутрішнім подразником, що є відповідною реакцією нервової системи. Для учасника кримінального провадження в стресовому стані характерне надзвичайно підвищене емоційне напруження, що виражається в гальмуванні психічних, вегетативних, ендокринних і репродуктивних процесів. Стрес викликає дезорганізацію і зміни практично в усіх функціях організму, одночасно активуючи його пасивно-оборонно-адаптаційні рефлекси.

Стреси учасника кримінального провадження поділяємо на два види:

- фізіологічний;
- психоемоційний [87, с. 259].

Негативні емоційні стани учасника кримінального провадження, зокрема стрес, мають серйозний вплив на процес отримання від нього інформації щодо вчиненого проти нього злочину. Стрес може набувати різних форм, впливаючи

на формування показань (погіршення уваги; розосередження; помилки в сприйнятті дійсності; погіршення адаптованості до обстановки, зміни в емоційно-поведінкових складових; налаштованість на негативний результат і наслідки). Тому важливо для слідчого/прокурора/судді зрозуміти, якого із видів стресу зазнав учасник кримінального провадження (фізіологічний, психоемоційний) та на якій стадії стресу перебуває у певний момент. Розуміння цього надає можливість вивести учасника кримінального провадження зі стресового стану або, принаймні, допомогти йому в подоланні стресу самостійно, що здійснюється за допомогою таких груп методів:

- методів самодопомоги;
- методів руху;
- методів профілактики;
- професійних психологічних методів;
- психотерапевтичних методів;
- психіатричних методів.

Слід виділити чотири групи методів виведення учасника кримінального провадження зі стресового стану, ґрунтуючись на дослідженні його проявів антроподжерельної невербальної інформації:

1. Перша група – методи самодопомоги (налагодження звичного режиму життя та відпочинку, відвідування нових місць та знайомство з новими людьми, збільшення тривалості сну, дотримання дієти за необхідності тощо);

2. Друга група – методи руху: релаксація, ауторегуляція дихання, аутогенне тренування, концентрація;

3. Третя група – методи профілактики: релаксація, концентрація, аутогенне тренування, аутоаналіз;

4. Четверта група – професійні методи, які використовує психолог (психотерапевт, психіатр): гіпноз, фітотерапія, гімнастика, ванни, електросон та застосування антидепресантів та інших лікарських засобів [99].

Вплив стресу на формування показань учасника кримінального провадження може проявлятися в таких формах:

- погіршення обсягу уваги, можливості зосередження, переключення на різні подразники;

- помилкове відображення дійсності (неправильна оцінка якості і кількості об'єктів, їхніх просторових і часових характеристик);

- погіршення адаптованості до навколишньої обстановки, можливість впливати на неї або уникнути негативних наслідків;

- очікування певних негативних наслідків та результату;

- зміни в емоційно-поведінкових складових внаслідок стресу.

Можуть мати різне походження причини стресу учасника кримінального провадження, як і різний ступінь впливу на нього самого. Загалом причинами стресу учасника кримінального провадження є:

• злочинна подія, що сталася як дія (бездіяльність);

• дії (бездіяльність) злочинців під час злочинної події;

• наслідки та результат злочинної події;

• нерозкриття всіх обставин злочинної події, що мала місце;

• недовіра з боку інших учасників кримінального провадження;

• дії (бездіяльність) слідчого/прокурора/судді при виконанні ним професійних обов’язків;

• дії (бездіяльність) інших учасників кримінального провадження (свідків, спеціалістів, експертів тощо);

• учасник кримінального провадження робить те, що йому не хотілося робити в даний час;

• очікування негативного результату розслідування і розкриття злочину та непритягнення винуватих до відповідальності;

• неможливість повернутися до звичного життя після злочинної події;

• погіршення стану здоров’я (хвороби, розлади тощо) [87, с. 259-260].

Від особистості учасника кримінального провадження залежить вплив стресу на характер, стан фізіологічного й психологічного здоров'я, професійних обов'язків та займаної посади, сімейного життя та особистих стосунків з особами протилежної статі.

У своїх працях Г. Сельє (H. Selye) виділяє три стадії розвитку стресового стану. Перша стадія. Стадія тривожності, що має зовнішні й внутрішні показники та складається із шокового етапу і протитокового. Друга стадія. Стадія резистентності, що супроводжується розумовою діяльністю та рухами тіла. Організм мобілізується та готовий до подолання незвичних обставин та ситуацій, розвивається підвищена стійкість. Третя стадія. Стадія виснаження, коли вплив стресового фактору не припиняється, вона занадто сильна та має тривалий характер, і організм людини втомлюється, його фізичні та психічні показники погіршуються, а при тривалому впливі сили організму вичерпуються, розвиваються патологічні процеси, які можуть призвести до його загибелі [687; 685; 686].

У кримінальному провадженні всі ці етапи та їх стадії мають вирішальне значення для виконання окремих завдань провадження (наприклад, при проведенні огляду: визначення місця і часу, тривалості, запрошення спеціалістів та експертів, вибір тактичних прийомів з урахуванням тактичних ризиків та ін.). У процесі розслідування кримінально-релевантної події і при підготовці до проведення слідчих (розшукових) дій необхідно враховувати, що травмуючий вплив стресу на учасника кримінального провадження не обмежився тільки вчиненням злочину, він має тривалий характер та поширюється в часі. Його дія та тривалість також залежатимуть від результату та наслідків кримінально-релевантної події.

З урахуванням емпіричних даних, отриманих при анкетуванні слідчих, прокурорів, суддів, експертів, аналізу кримінальних проваджень різних видів злочинів виокремлюються ключові умови успішного подолання стресового стану учасників в кримінальному провадженні:

1. Час (дата і термін її проведення): чим раніше процесуальна дія буде проведена та буде менш тривала в часі, тим більше зможе учасник кримінального провадження повідомити даних про подію, тим менше часу в нього буде на усвідомлення події, її аналізу та покриття «пилом суб'єктивізму» як власного, так і інших обізнаних про подію осіб. Завдяки врахуванню даного елемента слідчий/прокурор/суддя має можливість вчасно отримати повні та правдиві показання учасника кримінального провадження;

2. Стадія стресового стану (тривалість, етапність). Перша стадія характеризується початком та розвитком стресового стану, що негативно впливає на фізіологічний та психологічний стан учасника кримінального провадження, а отримання даних від нього ускладнено ще й іншими обставинами злочинної події. З усіх трьох стадій найбільш продуктивною є друга, коли учасник кримінального провадження перебуває в стані резистентності. Саме на цій стадії він мобілізується та готовий до зіткнення й опору негативним обставинам події та дії факторів стресу. На третій стадії спостерігається виснаження учасника кримінального провадження як у результаті злочинних дій, так і дій з установлення обставин кримінально-релевантної події. Звідси випливає, що першочерговим завданням слідчого/прокурора є спрямування учасника кримінального провадження зі стану резистентності на стадію виснаження, запобігаючи розвитку стресового стану.

Вищезазначене є правильним, якщо має місце стресовий вплив високого ступеня інтенсивності й тривалості на учасника кримінального провадження, а з моменту злочинних дій не минуло й години. Саме в даний період, коли самостійний перехід учасника кримінального провадження з однієї стадії розвитку стресу в іншу ускладнений, і необхідна допомога спеціаліста-психолога або спеціаліста, який знає як подолати цей стан, усунути вплив стресу і знизити емоційне напруження як результат злочинного посягання, установити психологічний контакт та ефективно провести процесуальну дію

або інший захід. Слідчий у разі необхідності самостійно приймає рішення про долучення такого спеціаліста до участі в підготовці та проведенні процесуальної дії або іншого заходу на основі даних про подію злочину, про емоційний стан її учасників. У подальшому він може додатково отримати висновок щодо аналізу ходу та оцінки результатів проведеної процесуальної дії або заходу з виокремленням та поясненням обставин події.

Якщо поряд немає психолога і немає можливості в найближчий час залучити його до розслідування, слідчому/прокурору терміново і самостійно необхідно визначити стан особи за зовнішніми ознаками впливу стресу і встановити стадію його розвитку для визначення можливості втручання в коло стресових факторів. Залежно від стресового стану учасника кримінального провадження слідчому/прокурору рекомендується застосовувати різні заходи;

3. При виявленні ознак вчинення злочину та встановлення особи злочинця при дефіциті первинної інформації про нього перше опитування слід спрямувати на можливість установлення та затримання зловмисника по «гарячих» слідах, а деталі події перенести на більш стресостійкий момент;

4. Усунути травмуючі та подразнюючі чинники, заздалегідь запобігти негативному впливу об’єктивного характеру та впливу інших осіб, також і учасників кримінального провадження. З урахуванням обставин злочинної події можлива повна або часткова ізоляція учасника кримінального провадження (зміна місця проживання або роботи, використання процедури захисту свідків і потерпілих);

5. Витримати певний проміжок часу з метою адаптації учасника кримінального провадження до навколишньої обстановки, дочекатися переходу стресового стану з першої стадії до другої перед підготовкою та проведенням будь-яких процесуальних дій;

6. При підготовці й проведенні процесуальних дій та інших заходів майже завжди наявний дефіцит даних для висування версій у кримінальному провадженні або ці дані можуть бути суперечливими та неправдивими. У таких

ситуаціях показання учасника кримінального провадження є часто єдиним первинним джерелом ідеальної інформації, яке є в розпорядженні слідчого, і, спираючись саме на них, він має в подальшому висувати та перевіряти версії щодо кримінально-релевантної події в цілому або окремої її обставини [87, с. 260-261].

Афект – надмірне збудження, що раптово виникає під час гострої конфліктної ситуації і проявляється в тимчасовій дезорганізації свідомості та в крайній активізації імпульсивних дій [168, с. 132-133]. У деяких літературних джерелах підкреслюється, що під час психологічного дослідження здійснюється діагностування фізіологічного афекту [248, с. 20; 531, с. 106].

Причиною виникнення афекту є вплив сильного і несподіваного подразника (наприклад, для потерпілого є злочин, який учиняється проти нього). Важливим є й момент дії подразника: це має відбуватися в умовах дефіциту інформації, необхідної для буденної поведінки, відповідної ситуації, коли людина не підготовлена до продуманої реакції на вплив подразника. Про афект говорять як про емоційний вибух. «При афекті поведінка спонукається навіть не почуттям, а вітальною емоцією (емоцією, що пов’язана з інстинктом самозбереження)» [248, с. 20; 531, с. 106]. Другою причиною афекту може бути спогад про травмуючу подію. Слідчому/прокурору/судді необхідно враховувати, що спогад про кримінально-релевантну подію може мати місце і перед процесуальною дією, безпосередньо передувати йому, що може суттєво ускладнити саму дію. Виникнення афекту в даному випадку зумовлене явищем сумації – накладення почуттів. Привід же для цього може бути найнезначнішим, що необхідно враховувати слідчому/прокурору/судді на досудовому розслідуванні і судовому провадженні. Б. В. Сидоров зазначає, що афект є надзвичайно сильним, бурхливим переживанням, коли гнів переходить у лють, страх до жаху, а туга досягає розпачу [440, с. 134]. Прикладами різновидів афекту можуть бути (за М. І. Єнікеєвим) страх, гнів, відчай, спалах ревнощів тощо [168, с. 134].

Вплив афекту на формування показань розрізняється залежно від конкретного виду афекту, який мав місце в учасника кримінального провадження. Найчастіше мають місце порушення ясності свідомості, афекти супроводжуються амнезією, розладами пам'яті, порушенням здатності до встановлення взаємозв'язків між явищами, спостерігається т. зв. «звуження свідомості» – явище домінування у свідомості якогось одного, найчастіше перекрученого уявлення.

Страх є найбільш поширеною реакцією учасника кримінального провадження на злочин, який учиняється проти нього. Г.Г. Доспулов та Ш.М. Мажитов наводять такі дані: «Майже всі потерпілі в момент нападу на них злочинців у більшому чи меншому ступені відчували почуття страху. Однак, як видно з аналізу вивчених проваджень, більшість потерпілих (78,3%) під час слідства змогла викласти обставини нападу на них, половина ж (50,6%) правильно описала зовнішність злочинців, а згодом упізнала їх» [155, с. 48]. Науковцями запропоновано декілька визначень страху. Зокрема, А.В. Алексєєв зазначає, що страх – це переживання скутості та безпорадності перед конкретною небезпекою, виражене прагненням не вступати в боротьбу з нею та її подолати, а позбутися ситуації небезпеки, уникнути її» [14]. Є.Є. Центров лаконічно визначає страх як емоційне відображення небезпеки [513, с. 106-107].

М.І. Єнікеєв розкриває поняття страху крізь призму фізіологічного та психологічного сприйняття: «Страх – це безумовно-рефлекторна емоційна реакція на небезпеку, що проявляється в різкій зміні життєдіяльності організму» [168, с. 132-137].

Найбільш вдалим слід вважати визначення А.В. Алексєєва, яке повно й чітко відображає зміст указаного емоційного стану та його прояву зовні в ситуації насильницького посягання. Ґрунтовною та поширеною є думка, що причинами страху, який відчувається учасником кримінального провадження, у ситуації події злочину є невизначеність ситуації, його невіра у свої сили, відсутність інформації про сприятливий вихід з обстановки, що склалася [14].

Як писав П.В. Симонов, «страх виникає за браку інформації, що вимагається для організації своєї поведінки та успішного захисту» [441].

В учасників кримінального провадження страх є астенічною емоцією. Він викликає афектогенний ступор, нерухомість, заціпенілість чи пониження м'язового тонусу, обличчя учасника кримінального провадження набуває маскоподібний вираз, сухість у роті, різке прискорення пульсу, підвищення цукру в крові. Страх супроводжується сильним симптоматичним розрядом: крик, гримаси тощо. Такою є узагальнена картина впливу страху на учасника кримінального провадження.

Стан страху в учасника кримінального провадження в процесі вчинення злочину може набувати різних форм, ступенів та відтінків. Можуть бути виділені астенічна та стенічна форми. Г.Г. Доспулов виділяє також третю форму страху – стан стенічного збудження. Це є доволі спірним, оскільки механізм дії та вплив на формування показань у цьому випадку настільки специфічний, що дозволяє виділити стан стенічного збудження як окремий психічний стан та розглядати його окремо як особливий різновид афекту [155, с. 48].

Астенічна форма страху, що виникає в учасника кримінального провадження, характеризується короткочасністю і може перерости в стенічну форму страху або в стан стенічного збудження. Зовні астенічна форма проявляється як зціпеніння, скутість, тремтіння, а також недоцільні вчинки, що вчиняються потерпілим при посяганні на нього. Астенічна форма страху, будучи пасивно оборонним рефлексом учасника кримінального провадження, паралізує його волю, надає відчуття стану розгубленості, відчаю, безпорадності. Усе вищезазначене призводить до викривленого сприйняття та помилкового запам'ятовування обставин події учасником кримінального провадження. Вплив астенічної форми страху на процес формування показань учасником кримінального провадження виражається в перебільшенні ним небезпеки. Наприклад, потерпілий перебільшує сили нападників, недооцінює свої, применшує можливість уникнути посягання. Як доречно вказує Є.Є. Центров,

«неадекватне відображення ситуації, перебільшення небезпеки призводить врешті-решт і до збільшення сили страху» [513, с. 106-107].

При стенічній формі страху потерпілі намагаються чинити опір злочинцям, часто активний. Як зазначають В.В. Печерський та С.Ю. Ревтова: «Усі їхні сили віддаються в цей час боротьбі з особою чи особами, які скоюють напад, розумова діяльність спрямована на оцінку обстановки, обрання засобів боротьби та прийняття найбільш прийнятного рішення» [380, с. 60]. При даній формі страху участь свідомості пов'язана з активною розумовою діяльністю, спрямованою на пошук різних способів запобігання посяганню. Тому слід не погодитися із Г.Г. Доспуловим, який вважає, що ця форма страху погано пов'язана зі свідомістю чи зовсім не контролюється нею [155, с. 48].

Вищеперераховане і визначає специфічний вплив стенічної форми страху на формування показань учасника кримінального провадження. Увага учасника кримінального провадження при даній формі страху концентрується звичайно на окремих моментах події, зокрема на діях, спрямованих на спротив злочинцю чи втечу від переслідування злочинцем, чітко викарбовуючи їх у свідомості. У цьому випадку, природно, численні суттєві деталі залишаються не сприйнятими чи погано сприйнятими учасником кримінального провадження.

Слід також зазначити особливу важливість об'єктивних умов формування показань учасника кримінального провадження, що має місце при стенічній формі страху, а саме: складність, короткочасність чи висока інтенсивність сприйняття події, недостатнє висвітлення в ході процесу сприйняття тощо. Їх наявність може часто призводити до суттєвих викривлень у показаннях учасника кримінального провадження. Причиною цього є сполучення відсутності концентрації уваги і поганих умов сприйняття. Коли динаміка злочинних дій відрізняється швидкістю, тобто швидкими діями злочинця, інші учасники події викривлено запам'ятовують його прикмети та послідовність його дій, а при сприйнятті нападу групи осіб важко запам'ятати дії кожного.

Таким чином, будь-які форми страху викликають зниження рівня пізнавальних процесів (сприйняття, мислення, пам’яті), увага того, хто сприймає, захоплюється небезпекою, що виникла, а це спричиняє зниження повноти й точності відображення, звуження свідомості та неправильність оцінки ситуації.

Жах і паніка, за яких проходить гіперболізація небезпеки (відбувається непомірне розростання страху) виражається в різкій зміні психічної діяльності, порушенні логічного мислення, розладах орієнтації в навколишньому середовищі. Ураховуючи, що страх є різновидом афекту, говорити про самостійні афективні форми не зовсім доцільно. Ці стани є різновидами двох вищенаведених форм страху, що характеризуються високим ступенем сили та глибини.

Переляк – психічний стан, схожий зі страхом, але, на відміну від страху, є наслідком раптового дефіциту відомостей про джерело та розміри несподіваної загрози. Розмежування між страхом і переляком проводиться не за джерелом – причиною виникнення, а за моментом виникнення даного різновиду афекту. Установлено, що переляк гнітюче впливає на запам’ятовування сприйнятого. Після переляку коло уявлень учасника кримінального провадження звужене і зосереджується на пережитому враженні, а також на пов’язаних із ним обставинах. Свідомість учасника кримінального провадження постійно повертається до пережитого, і при цьому він погано сприймає те, що з ним відбувається в даний момент. При такому емоційному стані порушується увага, а після пережитих емоцій сприйняття не отримує достатньої кількості різноманітних зв’язків, необхідних для якісного запам’ятовування пережитого. Цим і пояснюються прогалини в показаннях учасника кримінального провадження.

Острах, тривога, занепокоєння – ці схожі між собою стани передують страху як певне очікування небезпеки, коли конкретна небезпека ще не настала і результат ситуації ще не відомий. Саме тому ситуація і непокоїть учасника

кримінального провадження, оскільки він усвідомлює можливість такої зміни обстановки, яка може вимагати адаптації до неї. Усвідомлення цього може викликати сумнів у будь-якого учасника кримінального провадження в його здатності адаптуватися до обстановки. Виникає стан невпевненості, який й породжує почуття остраху.

М.Д. Левітов визначає занепокоєння так: «Занепокоєння, тривога – такий стан, який викликається можливими чи ймовірними неприємностями, неочікуваністю, змінами у звичній обстановці та діяльності, затримкою приємного, бажаного та такого, що виражається в специфічних переживаннях (побоювання, хвилювання, порушення спокою тощо) та реакціях» [292, с. 46]. Хоча, за думкою А.Ф. Коні, підсудний майже ніколи не перебуває в стані спокою [231, с. 34-35].

Особливістю цих емоцій є те, що вони присутні і впливають на формування проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження, як на досудовому розслідуванні і судовому провадженні, так і в момент вчинення злочину. Причиною виникнення подібних емоцій у період часу після вчинення злочинів є соціальні наслідки злочину. Зниження в результаті злочину почуття особистісної цілісності порушує суб’єктивне уявлення учасника кримінального провадження про себе, призводить до втрати душевної рівноваги, занепокоєння. На практиці це часто знаходить своє вираження у відсутності в учасника кримінального провадження впевненості в успішних результатах роботи органів досудового розслідування, особливо в тих випадках, коли поведінка потерпілого стала причиною вчинення злочину (за віктимної поведінки потерпілого).

Наприклад, потерпілий, побоюючись розголошення компрометуючих його відомостей та втрати поваги оточуючих, на фоні соматичних та психічних наслідків посягання відчуває пригнічення, глибоку емоційну напруженість. Усі ці фактори і викликають психічні стани невпевненості, пригнічення, занепокоєння, тривоги. Цей негативний емоційний фон може суттєво вплинути

на його прояви антроподжерельної невербальної інформації, виражаючись у зниженні рівня їх об'єктивності. Установивши наявність таких емоцій у потерпілого в процесі розслідування, слідчий має спробувати усунути їх причину: вселити в нього упевненість, роз'яснити корисність його участі в процесі розслідування.

У свою чергу, негативні емоції в діяльності судді обумовлені рядом чинників: необхідність ухвалення рішення; психічні і фізичні навантаження через велику кількість розглянутих проваджень; аритмічність праці [346, с. 159].

Усі вищезазначені негативні стани – страх, переляк, острах, тривога, занепокоєння – пов'язані з небезпекою настання для учасника кримінального провадження негативних і шкідливих наслідків. Самі по собі, об'єктивно, ніякі дії не можуть викликати переживання небезпеки. Тільки будучи усвідомленими і зрозумілими, вони (подразник, ситуація) і можуть викликати ці почуття. У такому випадку, якщо небезпека учасником кримінального провадження не усвідомлюється, такі почуття не виникають. До того ж, небезпека не завжди пригнічує розумову діяльність. Можливою є поява реакції, що має поступовий характер, реакції активно-оборонної. Прикладами таких реакцій можуть бути стенічне збудження та гнів.

Стенічне збудження (його також називають стенічне «бойове» збудження) активізує психічну діяльність учасника кримінального провадження. Причинами виникнення даного психічного стану вважають великий самоконтроль та прагнення подолати небезпеку. Г.Г. Доспулов уважає, що при стенічному збудженні страх залишається, але діяльність визначається мисленням і волею, а людина здатна напружити всі зусилля для подолання небезпеки [155]. Цей стан характеризується тим, що поведінка особи регулюється свідомістю і спрямована на подолання небезпеки і придушення страху. Учасник кримінального провадження перебуває в стані емоційного підйому, він холоднокровний, ясно сприймає та розуміє ситуацію, швидко і

правильно орієнтується в ній. Як пише Є. Є. Центров, «практиці відомо чимало прикладів, коли потерпілим у подібному стані вдавалося уникнути нападу чи значно його ослабити» [513].

Стенічне збудження позитивно, звичайно, впливає на продуктивність сприйняття та запам'ятовування, їхню повноту та об'єктивність. Із точки зору цінності показань для кримінального провадження, показання учасника кримінального провадження, сформовані в стані стенічного збудження, є найбільш повними й об'єктивними. Тому завданням слідчого/прокурора в даному випадку буде якомога більш детальне відтворення кримінально-релевантної події із метою запобігання викривленню показань у подальшому.

Гнів – другий різновид активно оборонної реакції на посягання. Страх – пасивна оборонна реакція на небезпеку, що походить від сильнішої особи. Якщо ж загроза походить від слабшої особи, то реакція набуває активно оборонного характеру – гніву. У такому стані учасник кримінального провадження схильний до миттєвої, часто імпульсивної дії. Перебуваючи в стані надмірно підвищеного м'язового збудження, учасник кримінального провадження при недостатньому самоконтролі може вчинити активні, дуже агресивні дії, іноді спрямовані на неживі предмети. Гнів супроводжується агресивною мімікою та позою. Це є наслідком того, що процес сприйняття в особи, яка відчуває гнів, утруднений, оскільки при гніві відбувається збудження у вузькій сфері мозку, що гальмує всі інші його ділянки, поєднуючись із мало контрольованими діями. Усе це може суттєво змінити, навіть викривити прояви антроподжерельної невербальної інформації.

Фрустрація (цей стан також називають «розгубленість») – стійкий і глибокий негативний емоційний стан, викликаний порушенням значної та близько досяжної мети, зрив стратегічних планів особи, що супроводжується, як правило, агресивними проявами щодо фрустратора. При фрустрації причиною виступають зовнішні фактори, що дезорганізовано впливають на увагу й мислення. Тобто вона – наслідок даних процесів, похідна від порушень

уваги й мислення. У стані фрустрації може перебувати потерпілий, який не зумів відбити напад злочинця. Фрустрація є складно переборним психічним станом, оскільки особа не може усунути причини цього стану. У стані фрустрації учасник кримінального провадження шукає будь-які компенсуючі виходи чи несвідомо робить неадекватні дії. На формування проявів антроподжерельної невербальної інформації цей стан впливає негативно і на практиці дуже складно досліджується слідчим/прокурором [547].

Фрустрація, як триваючий у часі стан, продовжує негативно впливати на особу і після вчинення злочину – у ході досудового розслідування та судового провадження. Зокрема, це знаходить вираження при допиті потерпілого, де фрустрація значно ускладнює адекватну оцінку обставин кримінального провадження потерпілим та вибір ним раціональної моделі поведінки. Із цього приводу А.В. Петровський зазначає, що фрустрація веде до різних змін у поведінці особи, які можуть проявлятися в агресивних діях чи різного роду заміщеннях діяльності [102]. У поведінці учасників кримінального провадження та їхніх показаннях агресивність може проявлятися у більш різкій оцінці здійсненого злочинного посягання та перебільшенні його наслідків. Слід погодитися з Є.Є. Центровим, який вважає, що позитивним моментом зазначеного стану може бути велика нетерпимість до вчиненого злочину та більш стабільна позиція учасника в ході розслідування [513].

Деякі вчені висловлюють думку, що на формування показань може впливати і настрій учасника кримінального провадження. Наприклад, Г.Г. Доспулов уважає, що характерною особливістю настрою є те, що в ньому проявляється ставлення не до одного факту, а до всього, що сприймається, осмислюється в тому відрізку часу, на якому зберігається даний настрій [155]. Якщо щодо формування показань свідка із впливом настрою можна погодитися, то для потерпілого це дуже спірно. При вчиненні посягання потерпілий переживає сильні, вибухові емоції, які, по суті, і детермінують його настрій. Настрій – це ситуативно зумовлене домінування певної емоції, що може

посилювати чи послабляти психофізіологічну діяльність упродовж більш чи менш тривалого періоду часу. Відповідно вплив настрою прямо пов'язаний із вищерозглянутими емоційними станами, які можуть виступати як домінуючі. Таким чином, виокремлення настрою як емоційного фактору впливу на прояви антроподжерельної невербальної інформації має практичне значення.

Розглянувши психофізіологічні засади дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, слід зробити ряд висновків щодо застосування психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні.

Психофізіологічні складові учасника кримінального провадження мають зовнішнє відображення в його проявах антроподжерельної невербальної інформації зокрема, і в його поведінці в цілому.

На досудовому розслідуванні слідчому/прокурору необхідно встановити, під впливом яких емоцій, як характеризувався психічний та фізичний стан кожного учасника кримінального провадження та які прояви антроподжерельної невербальної інформації мали місце. Отримані в результаті відомості можуть бути використані як при обранні тактичних прийомів процесуальних дій, так і в наступній перевірці та криміналістичному аналізі даних із метою оцінки їх достовірності.

Встановлено вплив злочинного посягання на емоційний стан потерпілого і його віддзеркалення у вигляді негативних емоційних реакцій, які можуть мати короткочасний або тривалий характер та впливати на суб’єктивну оцінку події, що мала місце.

Отже, психофізіологічний метод – це метод аналізу психофізіологічних складових учасника кримінального провадження з метою сприяння встановленню психологічного контакту та обрання оптимальної тактики поведінки. Його застосування в кримінальному провадженні сприяє встановленню психологічного контакту з учасниками кримінального провадження і обранню тактики із використанням слідчим/прокурором

прийомів переконання в правильності обраної позиції на початку досудового розслідування та дозволяє слідчому/прокурору закріпити цю позитивну установку й забезпечити активну участь учасника кримінального провадження в ході досудового розслідування.

Таким чином, дослідження системи методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, характеристика традиційних та інноваційних методів та засобів її дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Розглянуто розвиток методів і засобів дослідження в криміналістиці як синтезованих знань з інших галузей наук, які застосовуються у вирішенні криміналістичних ситуацій. Обґрунтовано думку про необхідність розширення меж традиційної для криміналістики методології дослідження антроподжерельної невербальної інформації з метою оптимізації взаємодії учасників кримінального провадження та підвищення ефективності їх діяльності.

2. Розглянуто методологічні проблеми наукового пізнання, зокрема, питання про методи дослідження дійсності щодо обставин подій, які мали місце в минулому. Вони є ключовими для криміналістики, а відтак вимагають кореляційного наукового підходу та синтезу знань з інших наукових сфер. Серед таких методів, запозичених із загальної психології та використовуваних у криміналістиці, є психологічні методи: вивчення особистості, психологічного впливу та перевірки психологічних властивостей особистості.

3. Обґрунтовано поділ методів і засобів виявлення, сприйняття та декодування проявів антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні: 1) традиційні методи і засоби дослідження (чуттєво-раціональні, технічні методи і засоби пізнання, змішані); 2) інноваційні методи дослідження (верифікація, валідація, вербалізація, психофізіологічний).

4. Традиційні методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні поділено на:

1) чуттєво-раціональні:

а) спостереження;

б) порівняння;

в) експеримент;

г) моделювання;

д) мовна комунікація;

е) опис та ін.;

2) технічні засоби (пристрої, прилади, пристосування, механізми, апаратура тощо) дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Найвідомішими з них є:

а) аудіо- і відеофіксація;

б) дослідження із застосуванням поліграфа або його модифікованих видів. Науково-технічні досягнення сприяють розвитку й інших технічних засобів пізнання, які, однак, поки що не знайшли широкого визнання при дослідженні антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (наприклад, тепловізор);

3) змішані, які поєднують чуттєве і раціональне пізнання при одночасному застосуванні технічних засобів для дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні (ці методи є раціональним поєднанням двох вищеозначених).

Обрання конкретного методу і засобу та його використання залежать від виду антроподжерельної невербальної інформації з урахуванням інших суб’єктивних і об’єктивних чинників.

5. Акцентовано увагу на тому, що спостереженню антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні притаманні такі властивості:

1) предметність;

2) цілісність;

3) структурність;

4) вибірковість проявів;

5) активність проявів;

6) осмисленість проявів;

7) категоріальність;

8) константність;

9) апперцепція або проективність.

Підкреслено, що методи спостереження, опису, порівняння, вимірювання настільки тісно переплітаються при проведенні процесуальних дій, що їх практично неможливо відокремити один від одного. Спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації здійснюється через порівняльну діяльність, а порівняння її проявів проводиться за допомогою спостереження. Вимірювання проявів антроподжерельної невербальної інформації, що спирається на чуттєві дані, отримані при спостереженні (в основному вимірювання «на око»), має досить складну структуру (особливо точне вимірювання здійснюється за допомогою вимірювальних приладів та інструментів) та включає також прийоми спостереження й порівняння проявів антроподжерельної невербальної інформації.

6. Охарактеризовано ефективність спостереження в об’єднанні з такими методами, як криміналістичне розпізнавання, криміналістична діагностика, криміналістична ідентифікація, моделювання, експеримент, мовна комунікація.

7. Відзначено, що процес моделювання отримання антроподжерельної невербальної інформації є успішним тоді, коли спостерігається оптимальне сполучення багатьох формалізованих варіантів чи стану проявів антроподжерельної невербальної інформації об’єктів із їх неформалізованим аналізом.

8. Доведено, що використання поліграфа як традиційного засобу дослідження відображується у процесуальній і непроцесуальній формах

кримінального провадження і є найперспективнішим технічним засобом для реєстрації проявів антроподжерельної невербальної інформації. Цей висновок підтверджується анкетуванням, в ході якого більшість спеціалістів (123 судді, 232 прокурори, 12 експертів та 204 слідчих) стверджує, що кримінальне процесуальне регулювання використання поліграфа наразі в межах проведення психологічної експертизи із застосуванням комп'ютерного поліграфа є достатнім.

9. Обґрунтовано доцільність застосування відео- і аудіоматеріалів при дослідженні невербальної інформації, що надає такі можливості:

1) отримання джерела доказів, на якому зафіксовані прояви антроподжерельної невербальної інформації;

2) дослідження антроподжерельної невербальної інформації на відео- і аудіоматеріалах сприяє обґрунтуванню чи спростуванню наявних даних або отриманню нових про кримінально-релевантну подію;

3) синхронізацію антроподжерельної вербальної і невербальної інформації з виокремленням місць її невідповідності та подальший аналіз цих розбіжностей;

4) слідчий/прокурор/суддя мають необмежену кількість можливостей у перегляді наданих антроподжерельних невербальних даних, що зафіксовані у відео- і аудіоматеріалах для власного тлумачення побаченого (прослуханого);

5) демонстрацію наявного відео- і аудіоматеріалу всім учасникам кримінального провадження з тлумаченням побаченого (прослуханого) спеціалістом або експертом.

10. Розглянуто сутність таких методів, як верифікація, валідація, вербалізація та психофізіологічний метод.

Під верифікацією одержуваних відомостей запропоновано розуміти діяльність із застосування криміналістичних прийомів визначення відповідності або невідповідності інформації, що надходить в реальній дійсності, на основі виявлення всієї сукупності фактичних властивостей ознак правдивих

повідомлень, мимовільних помилок і свідомого введення в оману слідчого/прокурора/судді/експерта щодо значущих для правильного вирішення кримінального провадження даних. Таким чином, верифікація розглядається не тільки як процедура, процес, підхід, але й як один із методів пізнання, тобто окремий метод перевірки інформації в кримінальному провадженні.

Сформульовано визначення терміна «валідація» як криміналістичного методу, що, ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації, дозволяє здійснити підтвердження відповідності ходу та результатів кримінального провадження процесуальним нормам, криміналістичним правилам і рекомендаціям. Таким чином, валідація за допомогою проявів антроподжерельної невербальної інформації на практиці проводиться шляхом аналізу дотримання вимог процесуального закону, криміналістичних правил та рекомендацій у ході кримінального провадження й отриманого результату.

Під вербалізацією запропоновано розуміти криміналістичний метод словесного вираження змісту невербального за своєю суттю в кримінальному провадженні.

Доведено, що психофізіологічні складові учасника кримінального провадження мають зовнішнє відображення в проявах антроподжерельної невербальної інформації, зокрема, і в його поведінці в цілому. Застосування психофізіологічного методу дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні сприяє встановленню психологічного контакту з учасниками кримінального провадження і обранню тактики із використанням слідчим/прокурором прийомів переконання в правильності обраної позиції на початку досудового розслідування та дозволяє слідчому/прокурору закріпити цю позитивну установку та забезпечити активну діяльність учасника кримінального провадження в ході досудового розслідування.

11. Запропоновано на досудовому розслідуванні слідчому/прокурору встановлювати, під впливом яких емоцій та як характеризувався психічний та

фізичний стан підозрюваного та свідка під час кримінально-релевантної події. Отримані в результаті відомості можуть бути використані як при обранні тактичних прийомів процесуальних дій, так і в наступній перевірці та криміналістичному аналізі даних з метою оцінки їх достовірності, а також при виявленні впливу злочинного посягання на психофізіологічний стан потерпілого.

РОЗДІЛ 4.
ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

4.1. Загальні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні

Для визначення самостійних основних напрямів тактики використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні зупинимося на ключових складових криміналістичної тактики. Як вважає професор В.В. Тіщенко, «поступовий розвиток криміналістичної тактики обумовлений перш за все потребами практики, що пов’язані не тільки з необхідністю удосконалення окремих тактичних прийомів та їх комплексів, але й забезпеченням ефективного їх застосування» [475, с. 112]. За думкою В.О. Коновалової, криміналістична тактика є відносно самостійною частиною науки криміналістики [238, с. 334].

Криміналістична тактика – це наукові положення щодо оптимальної діяльності учасників кримінального провадження з метою виконання проміжних завдань із дослідження події злочину та її обставин на досудовому розслідуванні.

Забезпечення досконалої організації діяльності з розслідування злочинів досягається завдяки її плануванню і управлінню [474, с. 106]. В.Г. Лукашевич, у свою чергу, підкреслив, що розслідування злочинів – це складний, багатобічний інформаційно-пізнавальний процес [308, с. 17].

До структури криміналістичної тактики входять рекомендації, операції, комбінації, прийоми, система яких складається з:

1) загальних положень (поняття, об’єкт, предмет, функції, завдання, джерела, принципи, власний категоріальний апарат, місце та взаємозв’язок з

іншими розділами криміналістики та окремі вчення і теорії криміналістичної тактики та ін.);

2) тактики проведення дій та заходів на досудовому розслідуванні (тактика слідчих (розшукових) (гласних і негласних) дій, тактика використання спеціальних знань, тактика взаємодії на досудовому розслідуванні та ін.);

3) тактики проведення дій та заходів у судовому провадженні (тактика судового провадження в першій інстанції, тактика судового провадження з перегляду судових рішень, тактика в особливих порядках кримінального провадження та ін.).

Аналіз криміналістичної літератури показує, що багато авторів розглядають питання проведення слідчих (розшукових) дій, формуючи рекомендації щодо їх підготовки, проведення та використання результатів [37; 160; 203], деякі зосереджують наукову увагу на особистості учасника кримінального провадження [178, 124; 423; 31], інші на застосуванні психологічних знань в кримінальному провадженні [157; 368; 366; 139; 72].

Поняття та структура криміналістичної тактики формують її завдання. Завдання криміналістичної тактики поділяємо залежно від її функціонального навантаження на досудовому розслідуванні на три великі групи:

• загальне завдання (сприяння діяльності на досудовому розслідуванні);

• окреме завдання (розроблення рекомендацій щодо діяльності на досудовому розслідуванні);

• спеціальні завдання (розроблення тактичних прийомів, операцій та комбінацій на досудовому розслідуванні).

З урахуванням цих завдань, а також поняття і структури криміналістичної тактики можна виокремити такі функції:

1. Загальні (пізнавальна, комунікативна, інформаційна, організаційна, регулятивна, діагностична, верифікаційна, валідаційна);

2. Окремі (залежно від конкретних дій або заходів у межах досудового розслідування і судового провадження);

3. Спеціальні (прогностична, профілактична та ін.).

Отже, на підставі вищеозначених завдань і функцій можна сформулювати напрями тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в криміналістичній тактиці в такому вигляді:

1. Загальні:

• тактика використання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні дій на досудовому розслідуванні;

• тактика використання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні заходів на досудовому розслідуванні.

2. Окремі (на підставі складових криміналістичної тактики):

• вчення про тактичний ризик;

• вчення про тактичне рішення;

• вчення про криміналістичну ситуацію;

• вчення про тактичні прийоми (комбінацію, операцію [524, с. 356-360]);

• вчення про технологію процесуальних дій та ін.

Виділивши ці напрями тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в криміналістичній тактиці, розглянемо теоретичні засади тактики використання антроподжерельної невербальної інформації.

Використання антроподжерельної нвербальної інформації в криміналістиці найбільш яскраво виявляється щодо такого тактичного рішення, як прийняття окремого рішення щодо застосування методів, прийомів та засобів у межах досудового розслідування з урахуванням впливу на їх перебіг і ймовірний результат.

Тактику використання антроподжерельної невербальної інформації при прийнятті тактичного рішення розглядаємо відповідно до його складових напрямків:

• організаційно-діяльнісний;

• інформаційно-діяльнісний;

• тактико-діяльнісний.

Посилаючись на розробки В.В. Тіщенка щодо криміналістичних технологій в теорії і практиці розслідування, аргументуємо набуття технологічного характеру використання антроподжерельної невербальної інформації за допомогою відповідних алгоритмів дій [472, с. 21-22]. Інші вчені акцентують свої висновки на можливостях використання такої інформації [288; 45; 109; 177; 50; 52; 206; 137; 365; 170; 289].

Наступною широко вживаною категорією є тактичний ризик як спеціальний наслідок [454; 153; 125, с. 440], на який повинен зважати кожен слідчий/прокурор при прийнятті тактичного рішення. Тактичний ризик представляє собою обрання та застосування тактичного рішення з урахуванням можливих негативних ризиків при проведенні процесуальних дій і заходів у межах досудового розслідування та судового провадження [153]. Застосовуючи антроподжерельну невербальну інформацію під час прийняття тактичного рішення, слідчий/прокурор матиме можливість своєчасно виявити істинне ставлення інших учасників до обставин кримінального провадження, що надалі надасть можливість обрати вірний напрям розслідування, скорегувати криміналістичну версію щодо злочинної події та засоби щодо її перевірки тощо.

Чинний КПК України містить розширення процесуальних прав та можливостей сторони захисту, з чим частково погоджується І.В. Гловюк, враховуючи передбачені КПК права підозрюваного (обвинуваченого), закріплення сторони захисту як учасників, введення права сторони захисту щодо залучення експерта, уповноважених збирати докази, отримання тимчасового доступу до речей тощо [125, с. 440].

Учасник кримінального провадження є джерелом криміналістичної інформації (вербальної і невербальної), суб'єктом ідеальних відображень, слідів при розслідуванні злочинів. Будь-яка слідча (розшукова) дія або негласна слідча (розшукова) дія в основі має людську комунікацію. Інакше неможливе було б її фактичне проведення та фіксування. Важливою умовою одержання повних і достовірних даних при проведенні вищезазначених дій є вивчення проявів

антроподжерельної невербальної інформації учасника кримінального провадження. Саме це надає можливість обрати відповідну слідчу (розшукову) дію, негласну слідчу (розшукову) дію в тій чи іншій криміналістичній ситуації, визначити послідовність її проведення, обрати ефективні прийоми, засоби, способи впливу на учасника кримінального провадження, оцінити одержані дані [88, с. 525].

За думкою Б.В. Щура, в юридичній літературі мають місце різні підходи щодо розуміння розслідування, так, найбільш розповсюдженим є діяльнісний підхід до розслідування [541, с. 49]. В.С. Кузьмічов вказує, що діяльнісний підхід застосовується як при дослідженні слідчої діяльності, так і слідчих дій зокрема [280, с. 17]. Варто погодися з рядом положень щодо тактичних основ розслідування злочинів, сформованих Є.Д. Лук'янчиковим [312]. При розслідуванні злочину на початковій стадії особа, яка проводить розслідування, організовує цілісний складний процес, який являє собою один із різновидів її діяльності – пізнавальний. Суть його полягає у вчиненні таких дій:

• виявленні джерел матеріальної та ідеальної інформації про учасника кримінального провадження, про подію злочину, обстановку його вчинення, об'єкт та предмет посягання, механізм вчинення (способи підготовки, вчинення, приховання), слідову картину, причини й умови вчинення саме цього злочину;

• фіксації даних джерел матеріальної та ідеальної інформації;

• дослідженні даних джерел матеріальної та ідеальної інформації;

• оцінці даних джерел матеріальної та ідеальної інформації;

• використанні даних джерел матеріальної та ідеальної інформації [88, с. 525].

С.В. Ківалов підкреслює, що законодавець, називаючи розслідування «досудовим», вказує на його співвідношення з основною частиною судового розгляду – судовим слідством [420, с. 7]. Метою управління розслідуванням, зазначає В.В. Тіщенко, є створення оптимальних умов для швидкого, повного і об'єктивного дослідження події [474, с. 109]. У своїх дослідженнях

Ю.П. Аленін розкриває шляхи вдосконалення початку досудового розслідування [16, с. 175-184]. В.Ю. Шепітько та В.А. Журавель підкреслюють, що підвищення ефективності діяльності слідчих органів залежить від якості розроблених криміналістикою методів, прийомів та засобів здійснення досудового розслідування [532, с. 185]. Д.Б. Сергєєва зазначає, що слідчі (розшукові) дії мають пізнавальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження [436, с. 55]. Однак необхідно вивчати і розробляти не тільки тактичні прийоми і рекомендації, але й комплекси організаційних, процедурних, технічних засобів і положень у формі програм і алгоритмів, що можна визначити як технологію підготовки і проведення слідчих (розшукових) дій [473, с. 420-421]. Крім того, не слід виключати і мовну комунікацію, під час якої також автоматично проявляються невербальні прояви.

Межі необхідного обсягу інформації про учасника кримінального провадження визначаються завданнями кожного з етапів розслідування злочину та процесуальним становищем цієї особи в конкретному кримінальному провадженні: свідок; потерпілий; підозрюваний. Виділяємо дві групи джерел інформації в криміналістиці. До першої групи входять матеріально фіксовані дані, тобто матеріальні об’єкти: предмети; документи; відображення в слідах пальців рук, ніг, тулуба, почерку, виділення організму, татуювання; інше. До другої групи джерел інформації в криміналістиці належить ідеальна інформація, тобто її носіями є учасники, які володіють певними відомостями про кримінально-релевантну подію, а зберігають вони її у формі розумового (уявного) образу у своїй пам'яті. Отже, жива людина – учасник кримінального провадження – є носієм такої криміналістичної інформації. Джерелами ідеальних даних про злочинну подію можуть бути учасники, які одержали такі дані як безпосередньо, тобто в результаті особистого спостереження, участі в

події, так і опосередковано – від інших людей або з матеріально зафіксованих джерел даних. І, звичайно, важливі дані про обставини злочинної події, які необхідно встановити, одержуються безпосередньо від самого злочинця під час вербального та невербального спілкування [88, с. 525-526].

Викладене вище свідчить, що існує досить розгалужена система джерел даних про злочинну подію, за допомогою яких особа, яка проводить розслідування, може одержати вербальну і невербальну інформацію, необхідну для забезпечення повного і всебічного вивчення злочинної події, ефективного і швидкого розкриття злочину та доведення істини в кримінальному провадженні [88, с. 527]. Зокрема, А.М. Іщин зазначає, що в сучасних умовах успішна боротьба зі злочинністю залежить від здатності органів досудового розслідування ефективно використовувати інформацію, проводити значну роботу щодо збору та переробки інформації, її розуміння та аналізу [192, с. 23].

Антроподжерельна невербальна інформація в порівнянні з іншими видами інформації відіграє в кримінальному провадженні багатофункціональну роль, одночасно сприяючи виконанню цілого комплексу завдань. Про наявність і необхідність її дослідження і використання в кримінальному провадженні свідчить аналіз кримінального процесуального законодавства, практика досудового розслідування та судового провадження. Однак для детального й повного дослідження такої неоднозначної категорії, як «антроподжерельна невербальна інформація» у кримінальному провадженні, треба розпочати процес її вивчення відповідно до стадій кримінального провадження, поділивши його на окремі сфери діяльності.

Відповідно до змісту КПК України можна класифікувати антроподжерельну невербальну інформацію, яку застосовують щодо заходів забезпечення кримінального провадження, досудового розслідування, судового провадження у першій інстанції, судового провадження з перегляду судових рішень, міжнародного співробітництва під час кримінального провадження та ін. [272]. Вищевказані елементи при дослідженні необхідно розглянути більш

детально, поділивши їх на елементи вивчення. Наприклад, сфера застосування антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні під час:

• слідчих (розшукових) дій;

• негласних слідчих (розшукових) дій;

• повідомлення про підозру;

• зупинення досудового розслідування;

• закінчення досудового розслідування;

• звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

• оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування.

Доречним є також застосування антроподжерельної невербальної інформації відповідно на досудовому розслідуванні злочинів (форма – досудове слідство) і кримінальних проступків (форма – дізнання в порядку, передбаченому КПК України) [272]. В.В. Тіщенко визначив одним із завдань криміналістики розробку «науково обґрунтованих рекомендацій з оптимізації проведення слідчих дій, що сприятиме здобутку максимального обсягу якісної й об’єктивної доказової інформації стосовно обставин події, що розслідується. Указане завдання традиційно вирішувалося в такому розділі криміналістики, як криміналістична тактика, а відповідні рекомендації охоплювалися тактикою слідчих дій» [473, с. 419]. У свою чергу, застосування антроподжерельної невербальної інформації під час проведення процесуальних дій можна досліджувати окремо у межах:

• допиту;

• пред’явлення для впізнання;

• проникнення до житла чи іншого володіння особи;

• обшуку;

• огляду;

• слідчого експерименту;

• освідування особи;

• отримання зразків для експертизи.

В.К. Весельський вважає, що серед вказаного «арсеналу» засобів, методів і прийомів діяльності ключове значення для встановлення обставин кримінального провадження мають саме слідчі (розшукові) дії [106, с. 34].

У процесі розслідування через певний час учасники слідчої (розшукової) дії та негласної слідчої (розшукової) дії стикаються з різними змінами інформації, такими як:

• навмисна зміна показань;

• ненавмисна зміна показань.

У кримінальному провадженні важливе з'ясування причин та умов, що породжують неадекватне відтворення дійсності, визначення якісно-кількісного співвідношення між правдивим і неправдивим, достовірним і недостовірним. Питанню неправдивих показань та брехні в цілому, боротьбі з нею приділяв увагу у своїх дослідженнях такий вчений, як О.О. Закатов [177]. Неправдиві показання створюють несприятливу ситуацію кримінального провадження. Результатом є одна з форм протидії слідству, а боротьба з нею залежить від того, наскільки слідчий опанує психологічними закономірностями комунікації та зуміє проникнути в мотиваційну сферу об’єкта з метою одержання правдивих показань [591; 605]. З цією метою слідчий повинен сформувати комплекс даних про психологічні, фізіологічні, соціальні та моральні характеристики учасника кримінального провадження. Отриманню цих даних сприяє аналіз антроподжерельної невербальної інформації.

Експертне дослідження у формі психологічної експертизи, предметом якого є факти, що належать до психічної діяльності людини, полягає в отриманні нових фактів щодо точного і об’єктивного оцінювання індивідуальних особливостей психічної діяльності підозрюваних, потерпілих і

свідків, ґрунтуючись на практичному застосуванні спеціальних психологічних знань і методів дослідження [528, с. 143].

Антроподжерельна невербальна інформація може бути покладена в основу процесуальних рішень, оскільки її зважена оцінка здатна надавати матеріал для виконання багатьох практичних завдань: висунення криміналістичних версій і припущень, вибору тактичних рішень і тактичних прийомів, визначення лінії поведінки слідчого/прокурора/судді, побудови планів конкретних дій та заходів, плануванні і проведенні процесуальних дій і т. ін.

При проведенні слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій у слідчого/прокурора виникає необхідність фіксації криміналістичної інформації. Питання підвищення ефективності розслідування злочинів безпосередньо пов'язане з правильним виявленням, фіксацією та використанням доказової інформації. Проте, поряд з доказовою інформацією має місце фіксація і орієнтовної інформації, в тому числі антроподжерельної невербальної інформації.

Таким чином, у зв'язку зі зростанням та постійною зміною характеру злочинності пріоритетною є діяльність не тільки з виявлення доказів, але й із правильної їх фіксації у відповідних процесуальних документах. Належне закріплення і збереження даних, отриманих під час слідчої (розшукової) дії та негласної слідчої (розшукової) дії, дає можливість використовувати їх для обґрунтування висновків по кримінальному провадженню як самим слідчим, так і іншими учасниками провадження. Фіксація доказової інформації є важливою ланкою збору доказів [692].

На закінчення зазначимо, що порушені питання, безумовно, потребують подальшого опрацювання, ураховуючи складність теоретичних положень тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні і необхідної оптимізації криміналістичних рекомендацій щодо використання антроподжерельної невербальної інформації.

Таким чином, розглянуті теоретичні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні дозволяють побудувати ефективні тактичні комплекси використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні.

4.2. Специфіка сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту

Використання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні допиту залежить від криміналістичної ситуації, кримінального провадження та обставин, які підлягають встановленню. При підготовці та проведенні допиту виникають актуальні проблеми, обумовлені сучасним станом розвитку допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) [105]. М.В. Салтевський зазначає, що немає допиту взагалі, а є допит конкретних категорій осіб стосовно умов, їх ролі у рамках обставин злочинів [426, с. 255]. При проведенні допиту слідчий/прокурор отримує різні види інформації, також і в невербальній формі природно зумовлених ознак комунікації: міміка обличчя і жести тіла, які постійно супроводжують мовне спілкування і певною мірою відтворюють істинну реакцію особи на сприйняту інформацію [653].

При проведенні допиту, коли існує можливість отримання неправдивих показань, для фіксації антроподжерельної невербальної інформації і захисту отриманих доказів від можливого звинувачення про вчинення в ході допиту незаконних дій з боку інших учасників допиту необхідно застосовувати додаткові технічні засоби (наприклад, аудіо- й відеозапис).

Для розуміння значення антроподжерельної невербальної інформації, для встановлення істини в кримінальному провадженні необхідно зупинитися на особливостях дослідження антроподжерельної невербальної інформації під час підготовки та проведення допиту як потерпілого, так і свідка, підозрюваного, ураховуючи можливості допиту малолітньої та неповнолітньої особи [600]. При участі в кримінальному провадженні малолітньої або неповнолітньої особи в

подальшому необхідно буде врахувати психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх [63]. При наданні неправдивих показань неповнолітніми одним з завдань стоїть встановлення чинників, які сприяють таким показанням, використовуючи тактичні прийоми: акцент на брехливих показаннях; демонстрація обізнаності слідчого; встановлення в ході допиту моментів для їх подальшої перевірки; постановка контрольних питань про обставини, які вже відомі слідчому; деталізація розповіді неповнолітнього; вплив на емоційний стан через розуміння його потягу до самостійності; постановка співставляючих/зіставних питань; пред'явлення доказів в наростаючому порядку і т. ін. [311; 200]

Допит як найпоширеніший засіб доказування у кримінальному провадженні може бути визначений як слідча (розшукова) дія і судова дія, спрямована на отримання слідчим/прокурором або судом відповідно до встановлених процесуальним законом норм відомостей від допитуваного про відомі йому факти, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження [430, с. 107; 457; 223]. Законодавець, хоча і враховує усі ці ознаки, повного визначення допиту не надає.

Загалом допит у досудовому розслідуванні є процесом комунікації між протипоставленими учасниками кримінального провадження, головною метою якого є отримання повної і достовірної інформації щодо кримінально-релевантної події. Оскільки з процесуальної точки зору допит – це слідча (розшукова) дія, що здійснюється шляхом фіксації в протоколі допиту показань (тобто словесних повідомлень) допитуваного про відомі йому обставини, досліджувані в кримінальному провадженні з метою отримання доказів, то очевидною стає провідна роль вербальної складової спілкування. Із криміналістичної точки зору особливо важливим є те, що допит «є засобом збирання і перевірки не тільки доказової, але й орієнтовної інформації, яку слідчий отримує від допитуваної особи за допомогою мовних і немовних

(жестів, міміки тощо) комунікацій» [364, с. 37]. Тому, до вербальної складової допиту додається врахування невербальної.

Залежно від поділу допиту на стадії, такі як підготовча, робоча та завершальна, слід зауважити на особливості використання антроподжерельної невербальної інформації відповідно окремо щодо кожної з них.

На стадії підготовки до проведення допиту слідчий/прокурор вивчає дані стосовно кримінального провадження (щодо події злочину, предмета посягання, механізму злочину, особи потерпілого, слідової картини і, обов'язково, особи допитуваного) та співпрацює з особами, які здатні надати дані щодо предмета допиту (наприклад, міжнародне співробітництво). Багатостороннє співробітництво не слід розглядати лише в якості відповідного компромісного поєднання різних форм двосторонніх зусиль [24, с. 176]. Під час цього попереднього вивчення зовнішніх і психологічних складових допитуваного, завдяки тривалому цілеспрямованому аналізу його емоційного й інформаційного стану слідчий/прокурор отримує дані не тільки про зовнішній, уявний образ допитуваного (який він охоче сам демонструє), але й про його дійсний, психологічний образ у цілому (який не завжди легко розпізнати навіть професійному верифікатору) [543], і, відповідно, до кримінально-релевантної події зокрема. На цій же стадії необхідно розробити й дослідити алгоритм поведінки слідчого/прокурора, дотримання якого забезпечить установлення психологічного контакту під час робочої стадії допиту. Однак слід урахувати доволі різносторонній, індивідуальний і ситуативний комплекс проявів антроподжерельної невербальної інформації. Звідси дійсно конструктивним уявляється володіння слідчим/прокурором комплексом знань з антроподжерельної невербальної інформації, що дасть змогу обирати з них найбільш дієві й ефективні для тієї чи іншої стадії допиту.

В.В. Тіщенко зауважив, що виявлення й оцінка невербальної інформації, що надходить від допитуваного, повинні корегувати лінію поведінки слідчого, багато в чому визначати вибір тактичних прийомів у відповідній ситуації для

встановлення психологічного контакту, викриття брехні, умовчування, спотворення фактів і для отримання повної і достовірної інформації щодо обставин розслідуваної події. На допиті необхідне комплексне сприйняття вербальної і невербальної інформації, їх спільний аналіз для оцінки показань і правильного обрання тактики допиту [470, с. 240-241].

Робоча стадія допиту залежно від кримінального провадження, зокрема отримання й опрацювання даних про допитуваного (ознаки, властивості і стани) в ході кропіткого аналізу його вербальної і невербальної поведінки, сприяє миттєвому орієнтуванню слідчого/прокурора вже на його початковому етапі. Слідчий/прокурор, оцінюючи отримані знання і прояви антроподжерельної невербальної інформації, формує оптимальну лінію власної поведінки для виконання окремих або проміжних завдань.

Під час наступного етапу робочої стадії допиту рекомендується використовувати такі методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації, як спостереження (відкрите, приховане), спілкування (з усіма учасниками слідчої (розшукової) дії, із внесенням змін в обстановку, із демонстрацією володіння слідчим/прокурором певними даними, що мають вирішальне значення в кримінальному провадженні, із пред'явленням знаряддя злочину або інших об'єктів, що стосуються слідової картини злочинної події), експеримент (щодо події злочину в цілому, окремих його обставин або інших фактів) [456].

Застосування цих методів пізнання антроподжерельної невербальної інформації вплине на своєчасну діагностику емоційного стану допитуваного, полегшить установлення подальшого психолого-комунікаційного контакту з ним, допоможе виявити його справжнє ставлення до обговорюваної інформації, створить передумови для прогнозування різних рівнів протидії в установленні істини, сприятиме формуванню керівного впливу слідчого/прокурора на психіку і поведінку допитуваного. До того ж, прогнозування є сферою єдиного процесу пізнання, що охоплює аналіз минулого, теперішнього і майбутнього і, як

результат, становить собою обґрунтоване судження щодо майбутнього, яке не спостерігається в даний момент [171, с. 24]. Однак не варто розраховувати на те, що емоційний стан в цілому та прояви антроподжерельної невербальної інформації допитуваного легко виявити, розпізнати і тим більше дослідити, тому що отримані під час допиту дані зумовлюються здатністю слідчого/прокурора до своєчасної організації власної поведінки та її зовнішньої форми, до планомірного й цілеспрямованого за проявами антроподжерельної невербальної інформації допитуваного перед початком допиту на стадії підготовки та під час допиту, оцінки й використання вже наявної і встановленої під час допиту антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні.

Про складність та важливість аналізу окремих проявів антроподжерельної невербальної інформації під час підготовки та проведення допиту в своїх працях наголошували окремі вчені, підкреслюючи саме психологічні складові такого спілкування [42]. Далі може бути застосована техніка власне ведення розмови, яка складається з використання психологічних закономірностей при мимовільних несвідомих змінах пози і загального стану допитуваного в ході узгодженого спілкування-опитування. Корегуючи власні антроподжерельні невербальні прояви, демонструючи відкритість, доброзичливість, розуміння, слідчий/прокурор зможе отримати і відповідні зміни в антроподжерельних невербальних проявах, поведінці, емоційному стані допитуваного як щодо самого слідчого/прокурора, так і щодо кримінально-релевантної події [81].

Під час робочої стадії допиту має місце формування певних ситуацій. Найпоширеніший поділ їх на конфліктні та безконфліктні [41]. Нерідко конфліктна ситуація зумовлена негативними причинами суто суб'єктивного характеру, що детермінують якість і зміст міжособистісних взаємин слідчого/прокурора і допитуваного [203]. Тут доречною є рекомендація з приводу постійної уваги і контролю слідчого/прокурора до антроподжерельних невербальних проявів власної поведінки, оскільки налагоджені взаємини

слідчого/прокурора з допитуваним можуть скластися тільки тоді, коли останній бачитиме в слідчому/прокуророві фахівця, який дотримується закону та поважає інтереси оточуючих. Демонстрація ж негативних проявів, станів і якостей (навіть і мимовільна, нехай і буденного характеру) формує глибоке неприйняття особистості слідчого/прокурора, яке, зважаючи на інші негативні обставини, здатне призвести до значного руйнування комунікативних відносин між слідчим/прокурором і допитуваним. Ця рекомендація, незважаючи на її очевидність і простоту, досить складна для реалізації під час проведення допиту, тому що будь-яка людина практично не має зворотного зв'язку з антроподжерельними невербальними проявами свого тіла, не маючи можливості одночасно спостерігати за собою. Однак дієвий контроль за власними засобами вербального і невербального спілкування можливий на основі практичного тренування за допомогою спеціальних вправ із використанням зворотного відображення для отримання бажаного результату [430, с. 112-114].

Розробка і дослідження алгоритму поведінки слідчого/прокурора щодо використання антроподжерельної невербальної інформації під час встановлення психологічного контакту в будь-яких ситуаціях допиту є нагальним. Проте комплекс антроподжерельних невербальних проявів допитуваного, причин і впливів, секторів їх перетину вимагає створення складного комплексу дій для зведення їх в самостійний алгоритм. Тому більш конструктивним уявляється оволодіння слідчим/прокурором цілим арсеналом психологічних методів та прийомів. На їх основі йому слід навчитися оцінювати ситуацію, що складається під час допиту, та обирати з них потрібні й ефективні до всіх етапів допиту. Так, А.В. Дулов справедливо вказує, що під конструктивною діяльністю слід розуміти сукупність мисленнєвих операцій по плануванню дій для досягнення поставлених цілей [158, с. 74].

Залежно від конкретного кримінального провадження відомості про властивості і стани допитуваного, отримані слідчим/прокурором у ході

детального аналізу його вербальної і невербальної поведінки з самого початку допиту, сприяють миттєвій орієнтації слідчого/прокурора в певній ситуації допиту і вибору ним лінії власної поведінки для досягнення загальної мети допиту. Зазвичай, слідчий/прокурор використовує такі методи пізнання та антроподжерельної невербальної інформації при проведенні допиту:

• спостереження (відкрите, приховане);

• бесіда (із різними суб'єктами, зі зміною обстановки та ін.);

• експеримент (щодо події злочину та інших обставин, що не стосуються злочину) [456].

Позитивний налагоджений контакт між слідчим/прокурором і допитуваним виражається у подібності їхніх манер спілкування та прийнятих ними поз під час нього (мізансцена) [497]. У той же час наочне «копіювання» є ознакою взаємного контакту і одночасно засобом його встановлення. Тому використання технології підлаштування допомагає слідчому/прокурору у своєчасному налагодженні контакту з допитуваним. У будь-якій ситуації, що складається при проведенні допиту, обов'язковим правилом роботи слідчого є діяльність із діагностування стану поінформованості допитуваного щодо самого себе, оточення та, головне, кримінально-релевантної події. Результатом виступає вирішення питання про достовірність чи недостовірність показань допитуваного, про знання чи незнання ним суттєвих для кримінального провадження даних, що визначає характер слідчої активності при проведенні допиту, справляє вплив на загальну орієнтацію слідчого в слідчій ситуації розслідування, формує оцінку рівня її визначеності або, навпаки, невизначеності [617].

Невизначеність ситуації в роботі слідчого/прокурора сприяє збільшенню ступеня тактичного ризику, що, безумовно, є фактором негативного характеру, оскільки збільшує ймовірність учинення слідчим/прокурором помилкових дій, і, як результат, настання несприятливих наслідків. Тому закономірно виникає необхідність вироблення рекомендацій щодо проведення подібної оцінки

інформаційного стану обізнаності допитуваної особи також і на основі аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації допитуваного, таких як міміка, пантоміміка, мовлення, мізансцена тощо. Звідси випливає, що допиту повинна передувати досить тривала бесіда слідчого/прокурора з допитуваним на різні теми, тактичною метою якої і є встановлення звичних проявів антроподжерельної невербальної інформації, нормальної, звичайної поведінки, особливостей вербальної комунікації, емоційних проявів при розмовах на буденні теми, що не стосуються безпосередньо предмета допиту. Можна також проекспериментувати і провести спеціальну бесіду, завданням якої є не встановлення відомостей, що стосуються події злочину, а з'ясування рис характеру особи допитуваного, зокрема звичних варіантів його вербальної і невербальної комунікації. Тривалість і тематика таких бесід визначаються суто індивідуально і можуть залежати від багатьох факторів:

• ступеня інтелектуального розвитку допитуваного;

• ступеня інтелектуального розвитку слідчого/прокурора;

• ступеня емоційного стану допитуваного;

• ступеня емоційного стану слідчого/прокурора;

• дослідження слідчим/прокурором особистості допитуваного;

• психологічного контакту між слідчим/прокурором і допитуваним;

• процесуального становища допитуваного у кримінальному провадженні та інше [90].

Водночас корисно слідчому/прокурору виділити й типові, найбільш інформативні теми попередніх бесід-опитувань залежно від особи допитуваного і категорії кримінального провадження. Ґрунтуючись на наявних стереотипах поведінки, підозрювані особи умисно, аби не проявляти свою зацікавленість перебігом кримінального провадження і водночас викликати до себе співчуття, переконати у своїй непричетності до злочину, приховують справжні переживання, симулюють за допомогою міміки і жестів емоції та почуття, яких у них немає. Оскільки при цьому відтворення надуманої нереальної конструкції

пов'язане з необхідністю адекватного відтворення тих емоційних переживань, які в дійсності повинен відчувати допитуваний відповідно до обраної версії, такий спосіб поведінки є досить складним для реалізації, оскільки вимагає спеціальної підготовки і певною мірою артистизму й розвинутого таланту, чим володіють далеко не всі допитувані [430, с. 118-121].

С.Д. Гоффман виділяє специфічний вид опитування підозрюваного – кінесичне інтерв'ювання, яке використовує методи інтерпретації правдивості суб'єкта шляхом оцінювання вербальних і невербальних сигналів. Як і більшість згаданих вище способів, кінесичне інтерв'ювання можна розділити на дві фази: виявлення та власне опитування. Кінесичне інтерв'ю відрізняється від деяких методів, описаних вище, тим, що воно посилює незалежність від словесного спілкування із суб'єктом. Інтерв'юер спостерігає за поведінкою, пов'язаною з відповідями суб'єкта на запитання, шукає розбіжності між словами суб'єкта і його діями. Інтерв'юер також оцінює обрану тему, шукаючи ознаки обману [618].

Мінімізація власних поведінкових актів, у тому числі проявів антроподжерельної невербальної інформації, вимагає певної попередньої підготовки, що має на меті сформувати в людській підсвідомості заборонені прояви поведінкових актів. Спроби ж тотального контролю за невербальними проявами ведуть до неприродної скутості в поведінці і можуть бути розпізнані іншими учасниками комунікації [430, с. 120]. Особливу увагу з боку слідчого/прокурора привертає той факт, що яскравість, інтенсивність прояву зовнішніх ознак неправди необхідно більш ретельно дослідити [648].

Спільним у більшості досліджень, присвячених проблемам виявлення та викриття неправдивих показань, є пропоновані рекомендації в тій чи іншій формі психологічного тиску на допитуваного, мета якого полягає в подоланні його внутрішніх захисних бар'єрів, що приховують потрібну інформацію. В основі цих прийомів лежить уміле і цілеспрямоване маневрування слідчим/прокурором наявними в його розпорядженні відомостями та

інформаційними можливостями. Невербальна інформація при цьому може відігравати подвійну роль: з одного боку, як засіб інформування слідчого/прокурора про стан допитуваного, з іншого – як засіб справляння впливу на нього, але здебільшого виконує обидві функції одночасно. Одним зі способів подолання неправдивих показань із боку допитуваного є цілеспрямований вплив на центр приховуваної інформації шляхом використання спеціально підібраних вербальних і невербальних засобів (слів, питань, міміки обличчя, жестів тощо) [430, с. 118-121]. Однак, як підкреслює В.О. Коновалова, слід зауважити, що в процесі розслідування завжди будуються мисленнєві моделі події чи її окремих фрагментів, що формують достатньо повне уявлення про минуле. Проте не у всіх випадках таке уявлення про минуле є вірним, бо має місце інтерпретування окремих положень, помилковість у встановленні причинних зв'язків, суб'єктивність суджень в оцінці окремих обставин тощо [232, с. 87].

Ще одним прийомом правомірного психологічного впливу на допитуваного є просторова організація спілкування між ним і слідчим/прокурором, яка ґрунтується на врахуванні просторової близькості і розташуванні сторін при спілкуванні, так званої мізансцени. Об'єктивно на практиці вибір слідчим/прокурором просторової форми спілкування задається швидше умовами його роботи й обстановкою кабінету, ніж його бажанням. Мабуть, тому до цього аспекту організації спілкування при допиті слідчі/прокурори ставляться формально, а часто і зовсім не надають йому значення. Проте на нього треба звертати увагу і прилаштовувати його відповідно до плану допиту [430, с. 125-126].

Реалізація прийому вторгнення до чужої психологічної зони найбільш продуктивна на стадії «запитання – відповідь» і може здійснюватися у двох варіантах поведінки слідчого/прокурора:

• поступове (неявне вторгнення в особисту зону призводить до поступового наростання негативних емоцій, пережитих допитуваним);

• несподіване вторгнення в особисту зону допитуваного [430, с. 129].

Застосування цих прийомів сприяє діагностиці інформаційного стану допитуваного, полегшуючи встановлення подальшого контакту з ним. Для слідчого/прокурора однією з обов'язкових умов ефективного проведення допиту є його успішна діяльність із діагностування інформаційного стану учасників слідчої (розшукової) дії щодо події злочину в цілому або окремих її обставин, самого себе, оточення [655; 702].

У процесі верифікації за допомогою антроподжерельної невербальної інформації даних, отриманих при проведенні слідчої (розшукової) дії слідчий/прокурор постійно вирішує питання про достовірність або недостовірність показань учасників дії, про знання або незнання ними даних, міру володіння інформацією. Це є базовим для визначення характеру слідчої активності, її спрямованості, впливає на загальну орієнтацію та обізнаність слідчого/прокурора в криміналістичній ситуації на певній стадії розслідування, водночас формуючи оцінку рівня її визначеності. Проте саме така непевність ситуації сприяє збільшенню ступеня негативного ризику в роботі слідчого/прокурора при проведенні ним допиту, оскільки збільшує ймовірність прийняття хибних рішень, учинення слідчим/прокурором помилкових дій і настання несприятливих наслідків [228, с. 115-116].

Для слідчого/прокурора при проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з’ясування розбіжностей у їхніх показаннях першочерговим завданням буде діагностування їхнього стану в інформаційному та емоційному напрямах за допомогою аналізу антроподжерельної невербальної інформації. Наприклад, надання допитуваним особам можливості по черзі виступити про ті обставини злочину, для з’ясування яких і проводиться допит (в цей час слідчий/прокурор уважно спостерігає за допитуваними), після чого слідчий/прокурор ставить їм перехресні запитання, продовжуючи спостерігати за поведінкою всіх учасників слідчої (розшукової) дій. Одна із закономірностей антроподжерельного невербального прояву сигналів інформаційної обізнаності

допитуваного зумовлена тим, що в ситуації, коли він приховує свій дійсний інформаційний і емоційний стан та антроподжерельні невербальні прояви, вигадавши для цього певну історію (подію), змінюючи/спотворюючи/замовчуючи наявні дані, додаючи нові дані, він змушений постійно контролювати свої прояви, емоції та знання, не даючи їм себе викрити. Так і виникає розбіжність між тим, що особа повідомляє, і тим, що вона знає, а це позначається на її емоційному стані і проявах антроподжерельної невербальної інформації. Тобто емоції і прояви допитуваного в цій ситуації розглядаються як відображення дійсності, яка існує в його свідомості [430, с. 126-129].

Проблемними, або винятковими, будуть ситуації допиту, коли особа має право не відповідати на запитання (наприклад, із приводу тих обставин, щодо яких є пряма заборона в законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати). У науковій літературі розрізняють особисті (особистого життя) та професійні таємниці (професійно довірені) [484, с. 6].

Визначення моменту фактичного та юридичного початку допиту дозволить установити психологічний контакт з особою [184], особливо у вищеозначених випадках, коли вона відмовляється давати показання взагалі: чи то за порадою захисника, чи то з власних переконань.

Слід проводити аналіз та синтез не тільки поточного і звичайного стану допитуваного, але й конгруентність його вербальних і невербальних проявів оточенню. Тому характерною ознакою приховування даних з боку допитуваного є неконгруентність вербальної і невербальної складової спілкування. Цей процес спілкування (робоча стадія допиту) зумовлений внутрішньою боротьбою, напруженням, зосередженістю допитуваного з приводу конструювання та передачі ним неправдивих даних і його нездатністю у зв'язку із цим контролювати абсолютно всі прояви своєї поведінки. При прихованні

антроподжерельних невербальних проявів, які передають справжній емоційний стан, поведінка допитуваного зводиться до двох форм:

1. Активна форма поведінки допитуваного, що включає:

• співпрацю;

• протидію. Допитуваний повністю контролює свої прояви, напружено вступає у своєрідне суперництво зі слідчим/прокурором або готовий до такого в разі необхідності (це виражається в прийнятті ним закритих поз, напруженні м'язів тіла, погляді тільки в очі тощо);

2. Пасивна форма поведінки допитуваного, що включає:

• мінімізацію поведінкових актів при наданні показань (наявність попередньої підготовки) з метою сформувати в підсвідомості допитуваного програми-заборони проявів вербальних і невербальних. Контроль за вербальними і невербальними проявами веде до неприродної скутості;

• відмову від надання показань.

Таким чином, дослідження процесу приховування допитуваним антроподжерельних невербальних проявів під час допиту представляє собою конструювання взаємозумовлених відносин між ним і слідчим/прокурором у певному відрізку часу з дотриманням процесуальних та тактичних вимог даної слідчої (розшукової) дії.

Закономірність сигналів емоційного й інформаційного стану невербального прояву допитуваного зумовлена тим, що якщо він приховує свій справжній емоційний та інформаційний стан, вигадавши для цього дані, спотворюючи або замовчуючи вже наявні, то він змушений постійно контролювати свою зовнішню поведінку, а в необхідних випадках із часом корегувати свої показання, у зв'язку із чим ситуація «спілкування – опитування» зі слідчим/прокурором для такого допитуваного завжди стресова, що відповідно до теорії стресу знаходить зовнішнє емоційне вираження [68].

У деяких кримінальних провадженнях у слідчого/прокурора виникає потреба в проведенні одночасного допиту декількох осіб [605]. На важливості

урахування психологічних основ при проведенні одночасного допиту декількох осіб наголошує В.С. Комарков [225], а вчений В.О. Коновалова при проведенні допиту підкреслює унікальність таких термінів – «тактика» і «психологія» [233]. Як правило, до моменту прийняття рішення про проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб слідчий/прокурор уже володіє досить великим обсягом криміналістичної інформації у кримінальному провадженні, а така запланована слідча (розшукова) дія стає ніби останньою ланкою в загальній системі методів впливу на учасника процесу розслідування, який надає недостовірні показання.

Приймаючи тактичне рішення про проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий/прокурор повинен визначитися в характері показань її майбутніх учасників. Зрозуміло, що вони повинні містити суттєві суперечності з приводу основних обставин розслідуваної події, але разом із тим слід проаналізувати і природу цих суперечностей. Їх наявність може бути зумовлена такими причинами:

• правдивістю одних показань і неправдивістю інших;

• неправдивістю показань обох учасників;

• правдивістю одних показань і помилковістю (добросовісною помилкою) інших;

• помилковістю показань обох учасників кримінального провадження [6, с. 4; 499].

Іншим напрямом підготовчої діяльності слідчого/прокурора до проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб є діагностування особистих якостей та проявів антроподжерельної невербальної інформації допитуваних і прогнозування на їх основі можливих варіантів їхньої поведінки і розвитку ситуації в ході такого допиту. Одна з особливостей одночасного допиту полягає в тому, що ця процесуальна дія є одним із найсильніших засобів психологічного впливу її учасників один на одного. Тут спостерігається так званий ефект присутності, при якому яскравість, образність

показань одного з учасників у поєднанні з іншими виразними засобами впливу (мімікою, інтонацією, жестикуляцією) справляють серйозний психологічний вплив на іншого, до крайності підвищуючи рівень його емоційної напруженості у зв'язку з можливістю викриття в неправді, почуттям страху за свої правдиві показання чи незручності за брехню. Із психологічної точки зору недобросовісному учаснику набагато легше давати показання слідчому/прокурору, який, на його думку, не знає всіх дійсних обставин, ніж повторювати хибні твердження в присутності іншого учасника кримінального провадження, який знає правду і не тільки знає її, але й особисто спростовує показання брехуна [430, с. 132-133; 124, с. 146-147].

Описаний вплив зростає більше, коли проглядається вольовий настрій добросовісного учасника, чим активніше, наочно, емоційно насичено і переконливо викладається й відстоюється ним своя позиція. У ході одночасного допиту часто важливе не стільки саме повідомлення добросовісного учасника про його позицію з того чи іншого питання, скільки демонстрована ним готовність відстояти її перед несумлінним учасником і, більше того, спростувати неправдиві показання. Отже, сила зовнішнього психоемоційного впливу особистості виражається переважно невербально, за допомогою інтонаційних, мімічних та інших проявів, що нерідко набуває в ході одночасного допиту вирішальну роль. Тому попередня підготовка слідчого/прокурора до одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, тим більше з урахуванням того, що їй зазвичай передують численні дії, включає в себе аналіз відповідних психофізіологічних якостей і властивостей її учасників, їх проявів антроподжерельної невербальної інформації [430, с. 133].

Як доречно вказує Ю.А. Чаплинська, узагалі поведінка підозрюваних спрямована на зменшення своєї ролі в учинених кримінальних правопорушеннях та приховування злочинної діяльності. Підозрювані впливають на стійкі позиції потерпілих та свідків, спричиняють подовження строків досудового розслідування, намагаються створити перешкоди

розслідуванню, тому проведення одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб є найвідповідальнішою слідчою (розшуковою) дією. Звідси випливає, що проведення одночасних допитів двох чи більше вже допитаних осіб із такою категорією осіб багато в чому залежить від правильного й ефективного володіння та оперування слідчим/прокурором тактичними прийомами, їх застосуванням на практиці [516].

Наступний спосіб організації спілкування при одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб може застосовуватися в ситуації, коли метою цієї слідчої (розшукової) дії є справляння психологічного впливу на особу, яка дає неправдиві показання. У цьому випадку розташування допитуваних має сприяти справлянню максимального впливу на особу, яка дає неправдиві показання, як із боку іншого допитуваного, так і з боку слідчого/прокурора. Найбільш оптимальним виглядає такий варіант: допитувані сидять напівобертом один до одного на відстані 1,5–2 м один від одного і від слідчого/прокурора. Таке розташування передбачає наявність постійного візуального контакту між усіма учасниками одночасного допиту і дає можливість по всій її довжині здійснювати активний психологічний вплив на учасника, який дає неправдиві показання, як із боку іншого учасника одночасного допиту, так і з боку слідчого/прокурора [430, с. 137-138].

Останній спосіб організації спілкування слід застосувати в ситуації, коли одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб має на меті усунути суперечності (неточності) в показаннях осіб, які добросовісно помиляються. У цьому випадку, як вважає О.Б. Соловйов, у силу правдивості учасників у слідчого є підстави розраховувати, що одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб не буде використаний ними для узгодження своїх показань на шкоду істині [453]. Тому їм може бути надана певна свобода полеміки з приводу спірних моментів, а завданням слідчого/прокурора стає створення спокійної і доброзичливої атмосфери спілкування. Розміщувати допитуваних обличчям один до одного в цьому випадку не варто, оскільки це лише створить

непотрібний дух суперництва і конкуренції думок. Більш оптимальним способом розміщення учасників буде під кутом приблизно в метрі один від одного безпосередньо перед столом слідчого/прокурора, де він завжди повинен зберігати можливість контролю за їх поведінкою. Для надання спілкуванню більшої невимушеності слідчий/прокурор може виключити свій робочий стіл із контексту спілкування і розміститися поруч із допитуваними [430, с. 138, 239].

У процесі проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб антроподжерельна невербальна інформація зберігає своє значення одного з орієнтирів, які демонструють слідчому/прокурору стан створених взаємин, внутрішніх переживань її учасників, що має важливе значення для ефективного управління ходом слідчої (розшукової) дії. Із цього приводу В.О. Образцов робить важливе зауваження, що ця слідча дія являє собою не тільки процес збирання, аналізу, оцінки й використання доказової особистісної інформації, але й процедуру сприйняття, розшифровки і використання орієнтовних даних, переданих її учасниками невербальними способами (за допомогою мови жестів, міміки, рухів тіла і т. п.) [362]. При цьому О.Р. Ратінов зауважує, що такі допоміжні засоби спілкування, як інтонація, міміка, жестикуляція, роблять повідомлення більш зрозумілим, дозволяють слідчому читати підтекст мови [414, с. 244-246]. До того ж вчений відносить одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб до найбільш гострих критичних ситуацій, у яких виразно виділяються почуття і переживання учасників кримінального провадження та й сама емоційна атмосфера одночасно набуває винятково важливого значення для розвитку кримінального провадження [415, с. 244-246]. Тому в ході одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб слідчий/прокурор повинен постійно спостерігати за кожним із присутніх при одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб, помічаючи вагання, що виникають в одного або іншого учасника, і своїми діями посилювати їх або вжити заходів до ліквідації подібних вагань [430, с. 138-139].

При проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб за участю неповнолітнього необхідно врахувати емоційність його поведінки, схильність до зовнішнього впливу, яскравість невербальних проявів. Слідчий/прокурор повинні спостерігати за його поведінкою (тоном голосу, мімікою, жестами) і своєчасно припиняти спроби впливу на неповнолітнього [311, с. 30-31]. Також при проведенні одночасного допиту одним із компонентів тактики є реалізація тактичного задуму [8, с. 30-35].

З початку одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб увага слідчого/прокурора має бути спрямована на виявлення ознак неправди в проявах антроподжерельної невербальної інформації. Іноді при одночасному допиті двох чи більше вже допитаних осіб складається ситуація, коли обидва допитувані зовні (за проявами антроподжерельної невербальної інформації) цілком впевнено надають показання, що суперечать одне одному. При цьому очевидно, що одне з показань хибне і вимагає свого виявлення і викриття. У даній ситуації, оцінюючи показання допитуваних, слід ураховувати такі положення [430, с. 140].

Особа, яка дає неправдиві показання, прагне грати роль правдивої людини, маскуючи свою нещиру поведінку під відвертість. Для цього згідно з обраною позицією і певним психологічним настроєм вона удавано обурюється з приводу показань іншої особи і вдається до відповідних цьому стану інтонацій, жестів, міміки [430, с. 141]. Як вважає Л.І. Казміренко, є три основні чинники або передумови виявлення умисно неправдивих показань у допитуваних:

• емоційний стан;

• утруднення в мисленні допитуваного;

• самоконтроль особи [198].

Проте В.Ю. Шепітько зазначає, що формування неправди – це вольовий і свідомий акт, який спрямований на перекручення істини, а запобігання і встановлення неправди в показаннях передбачає знання її мотивів [528, с. 57].

Необхідність знання та застосування слідчим/прокурором наведених прийомів з використанням антроподжерельної невербальної інформації зумовлено важливістю виявлення і викриття завідомо неправдивих показань, установлення психологічного контакту з допитуваними та, безперечно, правильною кваліфікацією їх психологічного стану. Також позитивність такого використання зазначає Є.В. Пряхін [409].

Варто наголосити на доцільності використання методу аудіо- й відеозапису, що дозволить повніше зафіксувати показання, виключити суб'єктивний фактор розуміння суті показань слідчим/прокурором і можливих перекручень, а також забезпечить подальшу можливість повторного його перегляду з метою виявлення антроподжерельних невербальних проявів обману.

Л.І. Аркуша визначає складне організаційно-тактичне завдання для слідчого при проведенні допиту за участю захисника, що полягає у необхідності узгоджувати план роботи з можливостями захисника, у фактичній розбіжності цілей участі, у перешкоджанні в низці випадків в реалізації слідчим тактики допиту [25, с. 246]. М.В. Шепітько окрему дослідницьку увагу приділяє особливостям допиту експерта і спеціаліста в суді, зазначаючи використання даних отриманих під час допиту експерта в суді як частину висновку експерта. До того ж вчений додає, що спеціаліст може надати додаткову консультацію у письмовому вигляді, додатковий висновок, акт, звіт, роз'яснення [533, с. 325-326].

Таким чином, сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту доповнює дані щодо властивостей і станів допитуваного, сприяє підготовці слідчого/прокурора до попередньої стадії допиту і його орієнтації в ситуації допиту, вибору ним оптимальної лінії власної поведінки на наступних стадіях допиту.

4.3. Особливості сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні обшуку

Особливості сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку акумулюються у визначенні обшуку як слідчої (розшукової) дії та нормативно закріпленого порядку його проведення.

У теорії криміналістики обшук тлумачать як слідчу (розшукову) дію, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих осіб з метою відшукання та вилучення предметів, що мають значення у кримінальному провадженні, а також виявлення розшукуваних осіб [267, с. 292].

В.Ю. Шепітько головною метою обшуку визначає виявлення джерел доказової та орієнтовної інформації як пошукової дії. Окремо вчений зазначає виявлення знаряддя злочину, речей і цінностей, здобутих злочинним шляхом, інших предметів і документів, трупів і осіб, що переховуються від слідства й суду [528, с. 67]. Л.І. Аркуша зазначає, що «приховування практично не залишає після себе слідів, оскільки в більшості своїй засновано не на дії, а на бездії. Важливою особливістю приховування у вигляді умовчання є те, що очевидне, як правило, не ховається, а швидше, навпаки, визнається» [25, с. 260].

Варто обшук зарахувати до слідчих (розшукових) дій зі значним потенціалом конфліктності, що полягає, з одного боку, у протилежності мети сторін, а з іншого – примусовості та публічності. Примусовий характер обшуку спричиняє здебільшого емоційний конфлікт, оскільки його проведення передбачає втручання сторонніх осіб в особистісну сферу обшукуваного [10]. Прийняття рішення про проведення обшуку і його обґрунтування вимагають наявності певної інформації, яка стосується принаймні трьох категорій відомостей:

• особи обшукуваного і оточуючих його осіб;

• про об'єкти, що шукаються;

• про місце (місця), де має бути проведений обшук [1, с. 579].

Питання про обґрунтованість обшуку має вельми дискусійний характер. Якщо процесуальні підстави проведення обшуку в законі (ст.ст. 223, 235, 236 КПК України) вказані чітко (у загальному випадку це ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук), то щодо матеріальних (фактичних) підстав обшуку закон не містить чіткого визначення, вказуючи лише на «у разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням» (ч. 3 ст. 234 КПК України). Отже, постає запитання: що розуміти під тезою «у разі необхідності провести обшук...» - інтуїцію слідчого, докази, орієнтовну інформацію? Вирішення даного питання має почасти доктринальний характер і, по суті, розкриває ставлення науки до питання про можливості використання в доказуванні результатів (інформації), отриманих непроцесуальним шляхом, і головне – використання орієнтовної інформації. Такою орієнтовною інформацією є антроподжерельна невербальна інформація.

Під час спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації учасників обшуку слідчим/прокурором виконується потрійна мета: по-перше, контроль за діями осіб, які ведуть пошуки (повнота, ретельність, предметність); по-друге, сприйняття у обшукуваних проявів, що вказують на місце приховування шуканих предметів [430, с. 151]; по-третє, аналіз цих проявів з метою виявлення найбільш гострих моментів, що вказують на місце приховання шуканого.

При проведенні обшуку у неповнолітнього враховується його підвищена емоційність, невміння стримувати себе і спокійно реагувати на обшук, необхідно уважно спостерігати за його поведінкою, відмічаючи реакції на дії осіб, які беруть участь у проведенні обшуку, що в результаті вплине на цілеспрямованість обшуку [311, с. 34].

Проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій передбачає докладання певних фізичних та психічних зусиль, що веде до стомлюваності і послаблення

уваги. Тому важливо при спостереженні за членами слідчо-оперативної групи одразу виявляти ознаки втоми, роздратування і коректувати процес обшуку з метою підвищення його ефективності за рахунок певних прийомів (зміна виду діяльності, перерви тощо). Не слід нівелювати значення невербального впливу на обшукувану особу. Під час обшуку слідчому/прокурору варто проявляти впевненість у діях, результатах обшуку та інших слідчих (розшукових) дій, зосередженість, зберігати рівновагу у спілкуванні та працездатність. Така поведінка слідчого/прокурора має вплив як на членів слідчо-оперативної групи, так і на обшукуваних; і якщо перші наслідують поведінку, що приводить до ефективного пошуку і найліпшого результату, то другі навпаки, нервують і можуть навіть своєю поведінкою мимоволі видати місце знаходження шуканого. Разом із тим, особи, що проводять обшук, мають залишатися ввічливими та коректними, оскільки протилежне може призвести до виникнення конфліктів [430, с. 152-154].

З іншого боку, антроподжерельні невербальні прояви у поведінці обшукуваного зазвичай можуть містити вказівки. Важливо не пропустити такі вказівки, доповнюючи їх власними спостереженнями. Як правило, це виражається в тому, що при наближенні слідчого/прокурора до схованки в поведінці осіб, які знають про неї, спостерігаються нові антроподжерельні невербальні прояви (реакції), конкретний зміст яких багато в чому залежить від складу характеру учасника кримінального провадження, від типу і стану його нервової системи. Як відомо, ці реакції можуть мати довільний і мимовільний характер [430, с. 154]. Зокрема, таке спостереження надає можливість доповнення вже наявної орієнтовної інформації [511; 451; 362].

У процесі обшуку можливе застосування також методу бесіди і його різновиду – прийому «словесної розвідки». Цей прийом може містити провокативні запитання, питання стосовно приміщення чи місцевості, де проводиться обшук. Більшість учасників обшуку не витримують такого прийому і добровільно вказують на шукане. З іншого боку, Ф. В. Глазирін

рекомендує, «на час притупивши пильність обшукуваного, раптово поставити «гостре» критичне запитання» [124, с. 77-78].

Як приклад. При проведенні обшуку у квартирі підозрюваного одразу після його прибуття з поїздки з-за кордону в його поведінці відчувалося занепокоєння, хвилювання, що виражалося у різких поворотах голови, зчепленні рук на животі, триманні тіла в одній позі, уривчастих рухах тулуба. У результаті проведення тривалої бесіди з ним, ураховуючи його прояви антроподжерельної невербальної інформації, слідчий зауважив, що далі його стан буде погіршуватися. Підозрюваний схопив себе за живіт. Слідчий у відповідь спитав: «Що у Вас там?». Як висновок, у шлунку підозрюваного було виявлено герметично запаковане дорогоцінне каміння.

Таким чином, сконструйована у такому форматі комунікація дає можливість додатково спостерігати за обшукуваним, дозволяє судити, як у мовленні виражається його внутрішній стан, як на нього впливають мовні подразники, як змінюється голос залежно від збільшення або зменшення нервового напруження. Крім того, у мовленні може проявлятися ставлення учасника як до самого процесу обшуку, так і до осіб, які його проводять [124, с. 77].

Має місце необхідність спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації у поведінці обшукуваного залежно від переміщення слідчого по приміщенню або ділянці місцевості. Поява під час огляду будь-якої ділянки або предмета і виникнення в поведінці обшукуваного ознак нервово-психічної нестійкості, напруженості, часто ледь помітних, є вказівкою на значимість даних об'єктів, що має спонукати піддати їх більш детальному аналізу. У той же час, якщо виявлені ознаки хвилювання змінюються вираженням спокою, можна припустити, що працівники органів досудового розслідування наближалися до шуканого, але тепер знову відійшли від нього. У цьому випадку краще повернутися назад і повторно вивчити раніше оглянуті предмети [430, с. 155].

Інтерпретація антроподжерельних невербальних проявів обшукуваного має включати фактори психологічного стану обшукуваного, відрізняти реакції (наприклад, зацікавленості), виявляти віднесеність реакції (до чого ця реакція може корелювати). Емоції обшукуваного можуть мати лише орієнтовне значення, оскільки часто бувають випадки «підміни» емоцій, їх імітації, непроявлення взагалі. Як зазначає Ф.В. Глазирін, особи, які мають злочинний досвід, володіючи рішучістю, витримкою, сміливістю, часто поводяться під час обшуку впевнено і здатні стримувати зовнішні прояви страху і хвилювання, демонструючи байдужість навіть на найбільш ключових етапах обшуку [124, с. 93]. Саме тому важливо застосовувати методи спостереження і верифікації, аби виявити усі ознаки та предмети, які обумовлені метою обшуку.

Отже, спостереження за проявами антроподжерельної невербальної поведінки осіб в процесі обшуку може і має допомогти слідчому/прокурору вжити заходів проти спроб знищити або приховати докази, підтвердити правильність його дій або переконатися в необхідності внести зміни в послідовність обшуку, визначити об'єкти, які потребують більш детального або повторного дослідження [430, с. 160] за умови застосування тактичних приоймів [517].

Сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку надасть можливість обрання правильної тактики такої слідчої (розшукової) дії. Спостереження за поведінковими невербальними проявами учасників обшуку є ефективним прийомом, який сприяє встановленню місць приховування шуканих предметів. В ході проведення обшуку слідчий/прокурор може використати прийоми рефлексивного управління (психологічного реагенту) для створення первинних умов для самостійного прийняття учасниками обшуку рішення про видачу шуканих предметів та при проведенні обшуку в конфліктній ситуації йому необхідно чітко дотримуватися етичних вимог, що пред’являються до його поведінки, а

також професійно та обґрунтовано пояснювати учасникам обшуку ті чи інші обставини, що утворюють предмет розбіжностей.

Таким чином, дослідження особливостей тактики сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації на досудовому розслідуванні та при проведенні допиту й обшуку дозволяє дійти таких висновків:

1. Встановлено, що антроподжерельна невербальна інформація в порівнянні з іншими видами відомостей відіграє в кримінальному провадженні багатофункціональну роль, одночасно сприяючи виконанню цілого комплексу завдань.

2. Аналіз практики кримінального провадження показує, що використання положень антроподжерельної невербальної інформації зумовлює комплексне ефективне застосування їх на всіх стадіях кримінального провадження і по всіх кримінальних провадженнях. Оптимізувати його можна лише за умови створення цілісної системи криміналістичних правил і рекомендацій впровадження цих досягнень в кримінальне провадження.

3. Розроблено новий перспективний науково-праксеологічний напрямок – «використання положень антроподжерельної невербальної інформації», який відповідно є складовою загальних положень криміналістики, криміналістичної техніки, тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Активізовано теоретичні дослідження проблем використання положень щодо антроподжерельної невербальної інформації з метою уточнення понять, класифікацій, форм і прийомів використання, усунення виявлених суперечливих рекомендацій та розробки нових, спрямованих на оптимізацію кримінального провадження.

4. Констатовано інтеграцію знань психології і фізіології у криміналістику, об’єктом якої виступає людина та її діяльність у межах кримінального провадження, де антроподжерельна невербальна інформація відіграє особливу роль. Вона не тільки доповнює, а й підтверджує/спростовує встановлені

обставини кримінального провадження, інакше кажучи, є «лакмусом». Подібний тип інтеграції положень про антроподжерельну невербальну інформацію в систему теоретичних і практичних знань криміналістичної тактики зумовлений природою такої інтеграції. У дослідженні показано, що інтеграційна сутність криміналістичної тактики не тільки зумовлена, але й корелює синтез знань у рамках її предмета та змісту антроподжерельної невербальної інформації. У цьому сенсі, синтезований характер криміналістичної тактики викликає необхідність осмислення її основних положень на міждисциплінарному рівні відносно положень про антроподжерельну невербальну інформацію.

5. Встановлено, що використання антроподжерельної невербальної інформації при прийнятті тактичного рішення слід розглядати відповідно до його складових напрямків:

1) організаційно-діяльнісного;

2) інформаційно-діяльнісного;

3) тактико-діяльнісного.

У свою чергу, тактика використання невербальної інформації залежить від форми, змісту та обставин кримінального провадження; професійних знань, умінь та навичок посадових осіб – учасників кримінального провадження.

6. Доведено, що інтеграція та екстраполяція знань щодо антроподжерельної невербальної інформації в криміналістичну тактику повинна будуватися на рівні загальних теоретичних категорій, що відображає функціонування учасника в рамках кримінального провадження. При цьому в результаті синтезу основних положень антроподжерельної невербальної інформації в криміналістичній тактиці остання може бути не тільки уточнена і доповнена, а й системно узагальнена на основі цих знань.

7. Сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення:

а) тактики проведення окремих процесуальних дій з використанням положень антроподжерельної невербальної інформації, що розкривають

закономірності проявів антроподжерельної інформації в міжособистісній взаємодії;

б) процесу взаємодії учасників кримінального провадження на основі аналізу проявів антроподжерельної інформації;

в) подолання протидії досудовому розслідуванню на основі аналізу проявів антроподжерельної інформації;

г) використання на досудовому розслідуванні методів і засобів вивчення особистості на основі аналізу проявів антроподжерельної інформації;

д) професійної підготовки фахівців у сфері правозастосування.

8. Обґрунтовано, що антроподжерельна невербальна інформація має суттєве значення для всіх трьох етапів проведення допиту, відіграє тактичну роль уже на етапі підготовки до допиту, у процесі вивчення слідчим/прокурором відомостей особистісного характеру про допитуваного.

9. Підкреслено, що на стадії підготовки до проведення допиту слідчому/прокурору необхідно попередньо вивчити фізичні та психічні складові допитуваного, провести цілеспрямований аналіз його емоційного й інформаційного стану, ознайомитися з даними стосовно проявів антроподжерельної невербальної інформації допитуваного, розробити й дослідити алгоритм поведінки слідчого/прокурора, дотримання якого забезпечить установлення психологічного контакту під час робочої стадії допиту з урахуванням комплексу проявів антроподжерельної невербальної інформації допитуваного.

10. Рекомендовано під час допиту використовувати метод бесіди, що дозволяє встановити особливості вербальної комунікації, спостерігати й аналізувати емоційні прояви допитуваного на довільні теми.

11. Обґрунтовано, що при проведенні допиту, коли існує можливість отримання неправдивих показань, для фіксації проявів антроподжерельної невербальної інформації і захисту отриманих доказів від можливого звинувачення про вчинення в ході допиту незаконних дій з боку інших

учасників слідчої (розшукової) дії необхідно застосовувати додаткові технічні засоби (аудіо- або відеофіксацію).

12. Рекомендовано на робочій стадії допиту використовувати такі методи пізнання антроподжерельної невербальної інформації, як: спостереження (відкрите, приховане); спілкування (з усіма учасниками слідчої (розшукової) дії, із внесенням змін в обстановку, із демонстрацією володіння слідчим/прокурором певними даними, що мають вирішальне значення в кримінальному провадженні, із пред'явленням знаряддя злочину або інших об'єктів, що стосуються слідової картини злочинної події); експеримент (щодо події злочину в цілому, окремих його обставин або інших фактів).

13. Доведено, що слід проводити аналіз та синтез не тільки поточного і звичайного стану допитуваного, але й конгруентність його вербальних і невербальних проявів оточенню, оскільки характерною ознакою приховування даних з боку допитуваного є невідповідність вербальної та невербальної складової спілкування. Цей процес спілкування (робоча стадія допиту) зумовлений внутрішньою боротьбою, напруженням, зосередженістю допитуваного з приводу конструювання та передачі ним неправдивих даних і його нездатністю у зв'язку з цим контролювати абсолютно всі прояви своєї поведінки. При приховуванні антроподжерельних невербальних проявів, які передають справжній емоційний стан, поведінка допитуваного зводиться до двох форм:

1) активна форма поведінки допитуваного, що включає: співпрацю; протидію;

2) пасивна форма поведінки допитуваного, що включає мінімізацію поведінкових актів при наданні показань.

14. Запропоновано з початку одночасного допиту двох чи більше вже допитуваних осіб увагу слідчого/прокурора спрямувати на виявлення ознак неправди в проявах антроподжерельної невербальної інформації (міміка, поза, жести та ін.).

15. Доведено, що спостереження за поведінковими невербальними проявами учасників обшуку є ефективним прийомом, який сприяє встановленню місць приховування шуканих предметів. У рамках подібного впливу слід використовувати все те, що може асоціюватися в учасників обшуку з об'єктом або способом приховування.

16. Доведено, що не можна розглядати використання положень антроподжерельної невербальної інформації як самоціль або нову універсальну парадигму обшуку. Повинен працювати алгоритм використання положень антроподжерельної невербальної інформації, що полягає у «сприйнятті проявів антроподжерельної невербальної інформації – інтерпретації (аналізу) з вербальною інформацією – формулюванням висновків – дією». Рекомендовано розробити невербальний порядок обміну інформацією для слідчої оперативної групи.

17. Акцентовано увагу на тому, що при проведенні обшуку за участю неповнолітніх враховується їх підвищена емоційність, невміння стримувати себе і спокійно реагувати на обшук. Необхідно уважно спостерігати за поведінкою таких осіб, відзначаючи невербальні прояви також інших учасників обшуку, що в результаті вплине на цілеспрямованість слідчої (розшукової) дії.

18. Розкрито значення невербального впливу на учасників обшуку, коли під час обшуку слідчий/прокурор, проявляючи спокій і впевненість у своїх діях, позитивно впливає на членів слідчої оперативної групи та нервово і збуджено на учасників обшуку. Такі невербальні прояви в поведінці учасників обшуку містять вказівки на місцезнаходження прихованого. У процесі обшуку доцільним є застосування також методу бесіди і його різновиду – прийому «словесної розвідки» (застосування провокативних запитань). Таке спілкування надає можливість дослідити прояви антроподжерельної невербальної інформації під час мовлення залежно від збільшення або зменшення нервового напруження учасників обшуку, що виражає їхній внутрішній стан: зміну голосу, тональності, міміки.

19. Наголошено на необхідності спостереження за проявами антроподжерельної невербальної інформації у поведінці учасників обшуку залежно від переміщення слідчого по приміщенню або ділянці місцевості. Поява під час огляду будь-якого об’єкта і виникнення в поведінці учасників обшуку ознак напруженості є вказівкою на значущість даного об’єкта та спонукає до більш ретельного аналізу. Інтерпретація антроподжерельних невербальних проявів учасників обшуку включає фактори психічного стану учасників обшуку та відрізняє реакції (наприклад, зацікавленості/байдужості), виявляє віднесеність реакції (до чого ця реакція може корелювати). Емоції учасників обшуку можуть мати лише орієнтовне значення, оскільки часто мають місце випадки імітації.

РОЗДІЛ 5.
ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОДЖЕРЕЛЬНОЇ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

5.1. Загальні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні

Судове провадження є заключним актом оцінки результатів досудового розслідування та виконання завдання кримінального провадження. Тактика використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні покликана сприяти вирішенню основного завдання кримінального провадження в судовому провадженні. Вона ґрунтується на загальних положеннях криміналістичної тактики та чинного кримінального процесуального законодавства. Рекомендації до використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні враховують специфічну сферу комунікативної обстановки судового провадження та особливості проявів антроподжерельної невербальної інформації всіх її учасників.

В криміналістиці окремим аспектам судового провадження приділялася увага в дослідженнях Л.Є. Ароцкера, О.Я. Баєва, Р.С. Бєлкіна, Т.В. Варфаломєєвої, А.В. Дулова, В.О. Коновалової, В.І. Комісарова, М.І. Порубова, М.С. Строговича, С.А. Шейфера, В.Ю. Шепітька та інших вчених. У всій широті можливостей використання криміналістичних знань в суді досліджувались у працях І.І. Когутича [211; 209; 213], а криміналістична тактика – М.Й. Вільгушинським [110]. У працях Н.М. Максимишиної ґрунтовно розроблена тактика судового допиту [318, 320]. О.С. Александров, Я.П. Зейкан, В.М. Бабунич досліджували питання перехресного допиту у суді [8; 181; 180; 34].

І.І. Когутич зазначає, що система теоретичних положень і рекомендацій щодо можливості та потреби використання криміналістичних знань у розгляді кримінальних проваджень у суді все ще залишається незавершеною. Насамперед недостатньо новітніх розробок криміналістичних прийомів і методів, придатних для забезпечення цього розгляду [209, с. 6]. Разом з тим, залишається незавершеною система науково-практичних рекомендацій по використанню антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні. Не проводиться актуалізація і адаптація відомих рекомендацій, які б враховували особливості використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні. Відсутні нові та більш адаптовані розробки криміналістичних прийомів щодо використання антроподжерельної невербальної інформації в суді.

І.Ф. Пантелєєв включає в поняття слідчої тактики, крім тактики досудового розслідування і судову тактику. Всі питання, що постають перед суддями, прокурором і адвокатом у ході судового слідства, мають тактичний характер, відносяться до сфери слідчої тактики і повинні вирішуватися не на основі суб'єктивістського підходу, а з урахуванням наукових рекомендацій [376, с. 62-63]. В.Г. Танасевич визначає криміналістичну тактику як систему прийомів проведення слідчих і судових дій [466, с. 120].

Тактика використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні базується на досягненнях теорії криміналістичної тактики, застосовуючи її науковий інструментарій, ураховуючи специфіку судового розгляду. Використання тактичних засобів для дослідження антроподжерельної невербальної інформації необхідно здійснювати на базі наявних знань та досвіду її сприйняття і коректної інтерпретації. Суб'єктами сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні є суд (суддя), сторони обвинувачення і захисту. Інші учасники можуть керуватися зазначеними криміналістичними рекомендаціями з

урахуванням мети та завдань своєї діяльності в конкретному судовому провадженні.

Загальні положення і принципи судового провадження визначили процесуальні умови тактики використання антроподжерельної невербальної інформації. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено завдання суду, де передбачено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами [407]. У судовому провадженні забезпечується правильне застосування КПК України для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу (ст. 2 КПК України).

Судове провадження – це суд першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами (п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України). Судове провадження, будучи складною специфічною кримінальною процесуальною і криміналістичною діяльністю ставить підвищенні вимоги до власного криміналістичного забезпечення.

Обсяг пізнання кримінально-релевантної події в рамках судового провадження як нормативно закріплена діяльність суду, сторін та інших учасників не збігається з обсягом його правових засобів забезпечення встановлення обставин кримінально-релевантної події. У комплексі з кримінальними процесуальними нормами засоби і методи такої пізнавальної діяльності суттєво доповнюються положеннями психології, фізіології, соціології, логіки та ряду інших сфер знань. Це дозволяє в сукупності отримати максимально повне і дійсне віддзеркалення обставин кримінально-релевантної

події, що мала місце, та тактичне спрямовування судового провадження на кримінальне процесуальне пізнання.

Вивчивши різні точки зору на розуміння предмета тактики судового провадження [66; 247; 463; 113; 221; 243; 242; 424; 324; 502; 22; 401], можна дійти висновку, що тактика використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні випливає з загальних положень криміналістичної тактики, яка вивчає прояви такої інформації у взаєминах учасників судового провадження в ситуаціях дослідження й оцінки доказів, формує додаткові та реалізує визнані комплекси криміналістичних рекомендацій з метою найбільш оптимального вирішення завдання кримінального провадження.

У ході судового провадження рекомендовано застосовувати криміналістичні рекомендації і прийоми щодо оптимізації судового провадження шляхом використання антроподжерельної невербальної інформації. Сприйняття, дослідження і використання антроподжерельної невербальної інформації з метою оптимізації судового розгляду входить до праксеологічного змісту тактики судового провадження. Відповідно до вищеозначеного тактика використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні відповідає за змістом і формою загальним засадам кримінального провадження.

Таким чином, *тактика використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні* – це система криміналістичних рекомендацій і тактичних прийомів щодо оптимізації судового провадження за допомогою використання антроподжерельної невербальної інформації шляхом раціоналізації способів проведення процесуальних дій. Застосування криміналістичних рекомендацій і тактичних прийомів сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації передбачає урахування психофізіологічних та соціальних характеристик учасників судового провадження.

Основний зміст тактики використання антроподжерельної невербальної інформації включає:

• характеристику основних положень тактики дослідження доказів;

• характеристику суб’єктів застосування тактичних прийомів у ході дослідження доказів;

• рекомендації щодо сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в ході дослідження доказів;

• рекомендації щодо застосування тактичних прийомів з урахуванням антроподжерельної невербальної інформації в ході дослідження доказів.

Вид, послідовність, зміст проявів антроподжерельної невербальної інформації учасників у ході судового провадження не залежить від категорії кримінального провадження. Вони є природними реакціями будь-якого учасника кримінального провадження на те, що відбувається в ході судового провадження, хоча їх можна імітувати. Проте ознаки інсценування тих чи інших проявів антроподжерельної невербальної інформації завжди мають місце і можуть бути виявлені і дешифровані.

Судове провадження на засадах змагальності, об'єктивності і неупередженості, характеризується такими аспектами:

1) його зміст обмежений вирішенням питань, що винесені на його розгляд сторонами згідно з КПК України;

2) реалізація сторонами кримінального провадження їх процесуальних прав і обов’язків;

3) суддя, отримуючи і досліджуючи інформацію, що надходить від учасників судового розгляду, й сам стає об’єктом спостереження та оцінки невербальної інформації, що надходить від нього, з боку інших учасників кримінального провадження.

Професійними завданнями судді є всебічне, повне, об’єктивне та неупереджене з’ясування всіх обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). У цьому плані на суд

впливають дві протилежні за цілями сторони, які прагнуть схилити його або до обвинувачення, або до виправдання, проте завдання суду – скласти ці два вектори в один – правильний, спрямований на досягнення мети правосуддя [338, с. 93].

У судовому провадженні дослідження доказів покликане забезпечити пряме і вільне сприйняття учасниками судового провадження всіх обставин кримінально-релевантної події. Таке сприйняття полягає у звільненні від суб'єктивного впливу осіб, які його провадили на досудовому розслідуванні, де в ході судового провадження заново відтворюється і сприймається вербально-невербальна інформація. Це надає можливість безпосереднього дослідження наявних доказів під час судового розгляду і досягнення адекватного сприйняття та оцінки всіма його учасниками наявних доказів та виступає одночасно дієвим засобом усунення зауважень і заперечень до них [572; 573].

Завданнями криміналістичного забезпечення сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні є:

1. Постійне, цілеспрямоване сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації;

2. Послідовне вивчення отриманої антроподжерельної невербальної інформації, що має ознаки неконгруентності з вербальною;

3. Виявлення та викриття недостовірних даних (неповних та неконкретних, помилкових і хибних).

У судовому провадженні особливого значення набувають прояви антроподжерельної невербальної інформації як джерела (носії) пізнавально-значущої криміналістичної інформації. Така інформація повинна бути належним і відповідним чином сприйнята, досліджена та використана. Ключовими вимогами до сприйняття антроподжерельних невербальних проявів та використання антроподжерельної невербальної інформації є: належний суб’єкт, належна обстановка, дотримання процесуальних норм. Сприйняття та

використання антроподжерельної невербальної інформації повинно відбуватися в рамках судового провадження, з дотриманням норм КПК України.

Дослідження доказів у судовому провадженні здійснюється в усній формі, де переплітаються вербальні та невербальні знаки. Факт дослідження будь-якого доказу відображається в журналі судового засідання, в якому, однак, неможливо наразі зберегти антроподжерельні невербальні прояви.

Сприйняття антроподжерельної невербальної інформації в рамках судового провадження полягає, перш за все, у специфічності технології пізнання, у визначеності засобів судового дослідження доказів, врахуванні корелюючих умов. По-друге, сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації – це конкретний комплекс дій. По-третє, пізнання антроподжерельної невербальної інформації щодо кримінально-релевантної події відбувається в умовах реального відрізку часу, що накладає певні відбитки на отриману інформацію.

Беззаперечним плюсом є те, що під час судового провадження відбувається повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Фіксування судового провадження технічними засобами – це технічний запис судового засідання за допомогою апаратно-програмної апаратури з фіксування судового провадження, що включає в себе створення аудіофонограми судового засідання. І, як наслідок цього, в залі судового засідання з’явилась відповідна техніка – мікрофони та з’єднані з ними додаткові комп’ютерні блоки тощо [434, с. 144].

Звукозапис більшою мірою, ніж протокол, відтворює особливості процесу одержання фактичних даних у формі показань під час допиту в суді, точніше фіксує не тільки зміст показань, але й загальні умови, в яких проводиться судовий допит, темп, голосові особливості та емоційне забарвлення мови [319]. Необхідно фіксувати весь хід судового розгляду, не допускаючи вибіркової фіксації, тим паче що вибіркове здійснення звукозапису не відповідає

конституційному принципу повного технічного фіксування судового розгляду [148, с. 39-40].

На відміну від журналу судового засідання, який містить перетворені за формою, тобто впорядковані секретарем судового засідання повідомлення учасників, звукозапис безпосередньо фіксує саме те, що вони сказали, у тих же виразах і послідовності. Тому тут, поряд із змістом показань, набувають значення і звукові ознаки (інтонація, наголоси, паузи), суттєво доповнюючи їх зміст [143, с. 109-110].

Фіксування перебігу і результатів допиту в суді значно збільшує обсяг і якість одержаної інформації в суді, що насамперед підвищує надійність і точність одержаних показань та покращує забезпечення прав учасників судового провадження, оскільки, крім змісту, можуть бути сприйняті та оцінені інші особливості: обстановка, в якій відбувся допит; послідовність запитань; ступінь взаєморозуміння особи, що веде допит, і допитуваного [319, с. 412-413].

Однак цього замало. Варто було б додати відеофіксацію для можливості подальшого дослідження судом записаного матеріалу під час судового засідання. Проте поки така відеофіксація можлива лише на підставі ухвали суду. І тільки в тому випадку приймається таке рішення, коли враховані думки обох сторін і створені можливості проведення відеофіксації без шкоди для кримінального провадження, де може бути одночасно зафіксована і досліджена невербальна і вербальна комунікація, що супроводжують одна одну.

Таким чином, у тактиці використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні можливості відеофіксації антроподжерельної невербальної інформації є одними з ключових завдань криміналістичної тактики в її сучасному розумінні. При застосуванні відеофіксації в судовому провадженні для більш результативної фіксації проявів антроподжерельної невербальної інформації рекомендовано застосовувати тактичні прийоми (наприклад, підключення додаткового освітлення, фокусування зйомки одночасно на декількох суб’єктах, розташування декількох

камер по периметру та їх синхронний запис та ін.), а також тактичні комплекси (наприклад, відеофіксація одночасно декількох суб'єктів без необхідності переміщення відеозаписуючої техніки з використанням додаткового освітлення і посилювачів звуків).

У судовому провадженні учасники кримінального провадження передають один одному інформацію не тільки вербально (словесно, документально тощо), а й невербально (жестами, мімікою, положенням тіла, голосом тощо). Кожен учасник є джерелом не тільки вербальної, а одночасно й невербальної інформації. Те, як особа говорить, до кого апелює чи звертається, тримається, поводить себе під час судового провадження, є зашифрованими невербальними повідомленнями. Більшість з цих проявів інші учасники кримінального провадження, в тому числі і суддя, здатні дешифрувати та на первинному рівні використовувати у спілкуванні в судовому провадженні. Однак такий первинний рівень сприйняття невербальної інформації в сучасному суспільстві недостатній та відсталий. Необхідно розуміти, що антроподжерельна невербальна інформація може передаватися за допомогою:

• візуального контакту учасників кримінального провадження;

• тактильного контакту учасників кримінального провадження;

• акустичного контакту учасників кримінального провадження;

• запахового контакту учасників кримінального провадження;

• рухів тіла учасників кримінального провадження (його частин: міміка, пози, жести та ін.);

• звуків вербальної мови учасників кримінального провадження (тональність, голосність тощо);

• мізансцени (простір навколо учасників кримінального провадження);

• одягу та супутніх речей учасників кримінального провадження.

Обумовленість зв'язку досудового розслідування і судового провадження формує необхідність для судді опанування навичками доказування та виявлення і отримання джерел доказів. Таким чином, володіння суддею знаннями і

вміннями їх застосування в судовому провадженні повинно бути на належному і достатньому рівні. Утім рівень такого володіння і вміння не повинен бути нижчим, ніж у захисника і прокурора. Зміст судового провадження об'єктивно передбачає криміналістичне забезпечення сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації такої діяльності судді.

Відповідно до КПК України використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні буде мати місце в судовому провадженні у першій інстанції, що включає:

• підготовчу частину судового засідання;

• судовий розгляд;

• судові дебати;

• останнє слово обвинуваченого;

• ухвалення та проголошення судового рішення.

Під час підготовчої частини судового засідання сприйняття та використання суддею антроподжерельної невербальної інформації структурно ділиться на кілька центральних вузлів:

• усвідомлення суддею наявної антроподжерельної невербальної інформації, що міститься у даних, за результатами досудового розслідування;

• аналіз наявної антроподжерельної невербальної інформації, що міститься у даних, за результатами досудового розслідування;

• виявлення неконгруентності даних (вербальних-невербальних) чи суперечливих антроподжерельних невербальних проявів, які можуть свідчити про недоліки, неточності й упущення розслідування та їх попередню оцінку.

У ході судового розгляду сприйняття та використання суддею антроподжерельної невербальної інформації ділиться на такі логічні вузли:

• аналіз доводів сторін обвинувачення і захисту щодо виявлених недоліків, неточностей і упущень у матеріалах розслідування;

• сприйняття та аналіз проявів антроподжерельної невербальної інформації у ході судового розгляду в ракурсі всієї сукупності наявних доказів;

• використання антроподжерельної невербальної інформації для уточнення позицій сторін щодо обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

При прийнятті суддею судового рішення сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації ділиться на два ключових вузли:

• оцінка сприйнятої антроподжерельної невербальної інформації в ході судового розгляду (наприклад, визнання вини, жалість чи злість обвинуваченого);

• формування остаточних висновків з урахуванням проявів антроподжерельної невербальної інформації всіх інших учасників (наприклад, потерпілого).

У названих вузлах криміналістичне забезпечення сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації суддею, їх характеристика, обсяг, зміст і інтенсивність залежатимуть від його особистості (професійні, соціальні та інші якості) та обстановки судового провадження.

Суд і сторона обвинувачення, володіючи знаннями тактики використання антроподжерельної невербальної інформації у судовому провадженні, розрізняють комплексну комунікацію в таких елементах:

• вербальну комунікацію, де мова – знакова система;

• невербальну комунікацію, де мають місце немовні знакові системи.

Пізнання в рамках судового провадження базується на емпіричному сприйнятті та логічному конструюванні того, що відбувається. Розуміння антроподжерельної невербальної інформації приходить через невербальну комунікацію і являє собою обмін антроподжерельними невербальними проявами та їх інтерпретацію. До того ж, дешифрування антроподжерельної невербальної інформації надає судді велику кількість орієнтовної інформації, яку він не може отримати завдяки вербальному спілкуванню за короткий проміжок часу (процесуальні терміни відповідно до КПК України). Таку інформацію прийнято поділяти на три великі групи:

• про особистість кожного учасника кримінального провадження (соціальний і професійний статус, темперамент і емоційний стан, самооцінка й інші властивості та якості);

• про ставлення учасників кримінального провадження один до одного (професійний, соціальній і емоційний рівні), характер відносин між ними (індиферентність, підвладність, симпатія, антипатія) і рух взаємин під час судового провадження та в ході кримінального провадження (наприклад, щодо двох обвинувачених, відповідність або невідповідність їх показань, підтримання однієї версії чи наявності в них двох протилежних);

• про ставлення учасників кримінального провадження до самої кримінально-релевантної події та кримінального провадження в цілому (злість, задоволеність, радість, байдужість, нервозність, нетерпіння, прагнення до справедливості, пригнічення та ін.).

В тактиці використання антроподжерельної невербальної інформації у судовому провадженні слід розрізняти важливі відмінності між вербальною і антроподжерельною невербальною інформацією, які доцільно представити у вигляді таблиці (див. Таблиця 1):

	Антроподжерельна невербальна інформація в судовому провадженні	**Вербальна інформація в судовому провадженні**
	Обмін інформацією відбувається в реальному часі, при безпосередній взаємодії у конкретних умовах судового провадження.	Обмін інформацією відбувається не тільки в реальному часі під час судового провадження. Мають місце джерела вербальної інформації (документи, предмети зі знаками та ін.), що утворюються до початку судового провадження.

	Складові елементи антроподжерельної невербальної інформації при розкладанні на окремі одиниці втрачають свою інформативність та можуть помилково тлумачитися. Результативним є декодування одночасно декількох невербальних проявів (наприклад, міміка, рухи тіла та голос) у ході судового розгляду.	Складові елементи вербальної інформації легко відокремлюються один від одного, однак їх точне розшифрування можливе лише з дотриманням первісного вигляду повідомлення (слова, речення, вирази) у ході судового розгляду.
	Антроподжерельна невербальна інформація довільна, майже неконтрольована та не усвідомлена самою особою в ході судового розгляду (є винятки).	Вербальна інформація в більшості випадків усвідомлюється та контролюється особою в ході судового розгляду (є винятки).
	Антроподжерельну невербальну інформацію важче піддати дослідженню (аналізу, оцінці, контролю) в умовах судового провадження.	Вербальну інформацію легше піддати дослідженню (аналізу, оцінці, контролю) в умовах судового провадження.
	Антроподжерельну невербальну інформацію учасник кримінального провадження засвоює самостійно шляхом спостереження, опису, копіювання, наслідування.	Вербальну інформацію учасник кримінального провадження засвоює спеціально шляхом навчання, опанування тощо.

Таблиця 1. Відмінності між вербальною та антроподжерельною невербальною інформацією в судовому провадженні.

Використання антроподжерельної невербальної інформації впливає на такі аспекти судового провадження:

• інформативність (доповнення, заміщення, протиставляння та ін.);

• виховна спрямованість;

• етична компромісність.

Тактичні рекомендації та прийоми щодо сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в ході судового провадження умовно можна поділити на чотири групи:

1. Рекомендації та прийоми, розроблені криміналістичною тактикою для досудового розслідування, які можуть застосовуватися в судовому провадженні без змін з урахуванням процесуальних умов;

2. Загальні рекомендації і прийоми щодо сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації і прийоми, які однаково застосовуються як в досудовому розслідуванні, так і судовому провадженні;

3. Рекомендації та прийоми, які розроблені для суду та його сторін з урахуванням закономірностей їх діяльності;

4. Рекомендації та прийоми, які розроблені для певної процесуальної дії в ході судового провадження.

Таким чином, на основі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства, наукової літератури та матеріалів судової практики надаємо рекомендації щодо використання антроподжерельної невербальної інформації в ході судового провадження:

• до початку судового провадження провести аналіз наявної вербальної та антроподжерельної невербальної інформації;

• досліджувати тільки ту антроподжерельну невербальну інформацію, яка є зрозумілою та не викликає сумнівів;

• антроподжерельну невербальну інформацію, яку важко або неможливо дешифрувати, відкладати до отримання додаткових даних;

• під час судового провадження намагатися завжди сприймати антроподжерельну невербальну інформацію учасників судового провадження, не виділяючи для цього спеціального часу;

• антроподжерельна невербальна інформація не тільки доповнює вербальну, але і містить додаткові дані;

• антроподжерельна невербальна інформація орієнтує та спрямовує подальше спілкуванні і встановлення обставин кримінально-релевантної події;

• два чинники, які постійно впливають на прояви антроподжерельної невербальної інформації – психологічні та фізіологічні, які можуть повністю свідчити про ставлення учасника судового провадження до предмета спілкування та надавати про нього інформацію різного роду;

• більш доцільним видається під час судового провадження сприйняття, дослідження і використання вербальної і антроподжерельної невербальної інформації одночасно.

Аналіз матеріалів кримінального провадження та наукових праць щодо вимог та умов судового провадження, способів і засобів вирішення завдань на цій стадії кримінального провадження надав можливість констатувати таке. Об'єктом пізнання антроподжерельної невербальної інформації у тактиці судового провадження є закономірності ходу судового провадження, обумовлені проявами антроподжерельної невербальної інформації. Ці прояви антроподжерельної невербальної інформації впливають на закономірності, що обумовлюють взаємини учасників судового провадження; визначають види та межі реалізації судом та його сторонами тактичних прийомів; психофізіологічні закономірності передачі й отримання антроподжерельної невербальної інформації; закономірності дослідження, використання й оцінки антроподжерельної невербальної інформації і т. ін.

5.2. Особливості сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні

Вчинення певного діяння, передбаченого КК України, тягне за собою проведення процесуальних дій відповідно до КПК України в рамках конкретного кримінального провадження. Кримінальне провадження, включаючи дві такі кореляційні стадії, як досудове розслідування та судове провадження, передбачає щодо них різні за сутністю процесуальні вимоги та умови. До цього схиляються як вчені-процесуалісти (Ю.М. Грошевий та В.Я. Тацій [270], М.А. Погорецький [385], М. І. Леоненко [293, с. 240]), так і деякі дослідники-криміналісти (В.Ю. Шепітько [529], П. Біленчук [61], В.І. Алєксєйчук [19, с. 169-179]).

Варто зауважити, що в умовах дії КПК України 2012 року в суді складається своєрідна психологічна атмосфера, що обумовлено різними інтересами сторін та специфічною й особливою роллю суду в кримінальному провадженні [217, с. 59]. Пізнавальна сторона судового провадження включає сприйняття та використання антроподжерельної інформації під час перевірки й дослідження представлених учасниками кримінального провадження доказів, під час їх оцінки і формулювання висновків про обставини кримінально-релевантної події. Як зазначалося, суддя повинен знати і вміти сприймати та використовувати антроподжерельну невербальну інформацію. Така діяльність судді детермінована низкою чинників: обстановка судового провадження; наявність матеріалів досудового розслідування і необхідність їх вивчення суддею; дослідження суддею джерел доказів і їх зв'язків криміналістичними засобами; рівень професійного і психофізіологічного рівня судді; залучення інших учасників під час судового провадження. У системі криміналістичної тактики судового провадження виокремлено дві самостійних підсистеми:

1) тактика сторони обвинувачення (тактика слідчого (слідча тактика) та тактика прокурора);

2) тактика захисника [386, с. 120].

Судове провадження як діяльність по розгляду кримінальних проваджень починається з моменту здійснення дій по підготовці до підготовчого судового засідання. Як зазначає С.І. Дячук, передбачене главою 27 КПК України підготовче провадження є важливою самостійною стадією кримінального провадження, в якій суд у судовому засіданні за участю сторін кримінального провадження зобов'язаний у розумні строки, на підставі ретельного вивчення процесуальних актів закінчення досудового розслідування та доданих до них документів перевірити, чи досить підстав для призначення за даним провадженням судового розгляду, для закриття кримінального провадження чи вирішення провадження шляхом затвердження відповідної угоди та ухвалення вироку щодо неї [163, с. 144]. Таким чином, підготовче судове засідання – перша стадія (етап, частина, форма) судового провадження, у ході якої суд зобов'язаний в визначені строки прийняти рішення щодо кримінального провадження.

Як справедливо роблять висновок О.В. Єні та Л.Г. Матієк, підготовче провадження є стадією кримінального провадження і відповідає всім вимогам, які висуваються саме до стадій [164, с. 287-288]. Підготовче провадження як окрема стадія кримінального провадження має свої власні завдання, що випливають із загальних завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України, та забезпечують вирішення завдання кримінального провадження і реалізацію його призначення. У науковій літературі поширеною є думка про те, що на цій стадії вирішується дві групи завдань: щодо перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду, а також щодо підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні [164, с. 287-288]. Завдання підготовчого провадження визначають також як процесуальне та організаційне забезпечення проведення судового розгляду [274, с. 5], або ж як визначення основних напрямків подальшої процесуальної діяльності суду та інших учасників кримінального

провадження [163, с. 142]. Суть підготовчого провадження виявляється у характері рішень, які суд має право прийняти за його результатами, що, у свою чергу, залежить від того, з яким заключним актом досудового розслідування, з п’яти можливих, прокурор звертається до суду [393].

Підготовче судове провадження в суді першої інстанції розглядається як перший етап судового провадження [273]. Слушною є інша точка зору, відповідно до якої підготовче судове засідання в судовому провадженні у першій інстанції є обов’язковою і самостійною стадією кримінального провадження, в якій суд визначає можливість на законних підставах призначати кримінальне провадження до судового розгляду [274, с. 667]. Підготовче провадження, як і його «історичний попередник» – попередній розгляд справи суддею, є проміжною стадією між досудовим слідством та судовим розглядом кримінального провадження [392, с. 19]. Завдання цієї стадії зумовлені вирішенням двох важливих блоків питань:

• перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду;

• підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні [164, с. 288].

Судовий розгляд – це система процесуальних дій суду та учасників кримінального провадження, послідовне проведення яких спрямоване на всебічне, повне і об’єктивне з’ясування всіх обставин, встановлених під час кримінального провадження, здійснення перевірки їх доказами та ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. При цьому судовий розгляд не зводиться до перевірки матеріалів досудового розслідування, а являє собою якісно-кількісно нове дослідження обставин кримінально-релевантної події як за процесуальною формою, так і за методами [194].

Судовий розгляд, як і підготовче провадження, здійснюється в судовому засіданні з участю сторін кримінального провадження. Керівна роль у судовому розгляді належить суду. Суд є головним суб’єктом цієї стадії кримінального провадження. Він здійснює правосуддя, постановляє вироки та ухвали і несе

всю повноту відповідальності за дотримання основних засад кримінального провадження. Відповідно до глави 28 КПК України, судове засідання є зовнішньою формою судового провадження, що забезпечує необхідні умови для виконання судом функцій з відправлення правосуддя та дотримання учасниками кримінального провадження порядку судового розгляду. На стадії досудового розслідування і на стадії судового провадження збираються докази, фіксується, перевіряється та оцінюється криміналістична інформація (доказова та орієнтовна), що має значення для кримінального провадження. Як неодноразово зазначалося, учасники кримінального провадження обробляють та оцінюють інформацію, яка отримується ними в процесі комунікації (вербальної і невербальної). Тому важливою є оцінка учасниками кримінального провадження отриманої інформації, зокрема, невербальної [216, с. 17-20]. Ця оцінка відбувається за допомогою застосування традиційних та інноваційних методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації.

Вербально-невербальне спілкування у межах судового провадження також законодавчо регламентується КПК України. До того ж саме в цій формі спілкування характерним є організація взаємодії мовними та немовними засобами з зовнішньою формою їх виявлення та сприйняття. У судовому провадженні мовні засоби разом з немовними підсилюють або послаблюють значення один одного, розкриваючи дійсну суть. Це підсилення/послаблення розглядається у формі обґрунтування/спростування наявних та нових даних. Невербальне спілкування, як вид комунікації, де основними засобами передавання інформації є система знаків, вміщує в собі і мову почуттів (емоцій), здійснюючи зовнішній вплив на інших учасників при формуванні уявного образу (позитивний/негативний/нейтральний).

Основні антроподжерельні невербальні прояви, які мають найбільш характерне зовнішнє відображення в судовому провадженні, що використовують учасники кримінального провадження для комунікативного зв’язку, базуються на низці положень кінесики, такесики, проксеміки,

хронеміки, сенсорики та інших сфер знань. Як зазначає Р. Бірдвістел, вони набули широкого тлумачення [569; 629; 59].

Накладаючи теоретико-методологічні напрацювання антроподжерельної невербальної інформації на практику її використання, отримуємо унікальну емпіричну базу, що дає нам можливість свідчити про неоднозначність реакції учасників судового провадження на антроподжерельні невербальні прояви. У деяких учасників судового провадження підвищена чутливість до сприйняття та зчитування-розшифрування антроподжерельної невербальної інформації, у інших вона набуває характеру обдарованості, а в окремих випадках навпаки – має надто низький рівень зчитування-розшифрування, що пов’язано з необізнаністю або відсутністю досвіду сприйняття і розшифрування проявів антроподжерельної невербальної інформації.

Антроподжерельні невербальні прояви, що виявляються в судовому провадженні, тісно пов’язані із загальною моделлю людської поведінки. Незважаючи на стрімкий розвиток міжнародних, політичних, економічних та культурних зв’язків, антроподжерельні невербальні прояви зберігають етнічні особливості і так само, як і вербальна мовна система, мають обов’язковий характер і передаються від покоління до покоління як частина загальної матеріальної і духовної культури. Кожен індивід вміє використовувати поряд із вербальними проявами невербальні. Однак розвиток такого дешифрування залежить від вміння розуміти та застосовувати невербальні прояви [215].

Проте, як вдало зазначила К.В. Бєляєва, від суб’єкта кримінального провадження неможливо і недоцільно вимагати такого глибинного знання категорій невербальної поведінки. Оцінка сукупності проявів невербальної поведінки особи, за участі якої проводиться та чи інша процесуальна дія, з метою вибору відповідного варіанту моделі поведінки, який дозволить досягти очікуваного результату від цієї дії, робиться суб’єктом кримінального провадження скоріше на емпіричному рівні і залежить від його суб’єктивного сприйняття отриманої інформації [57].

Результати анкетування свідчать, що 56-ма суддями розглядалися кримінальні провадження (справи) за ст. 383 КК України (завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину), 40-а суддями - кримінальні провадження (справи) щодо надання завідомо неправдивих повідомлень про вчинення злочину потерпілими, а 31-им суддею - кримінальні провадження (справи) щодо надання завідомо неправдивих повідомлень про вчинення злочину свідками (див. діаграма 8).

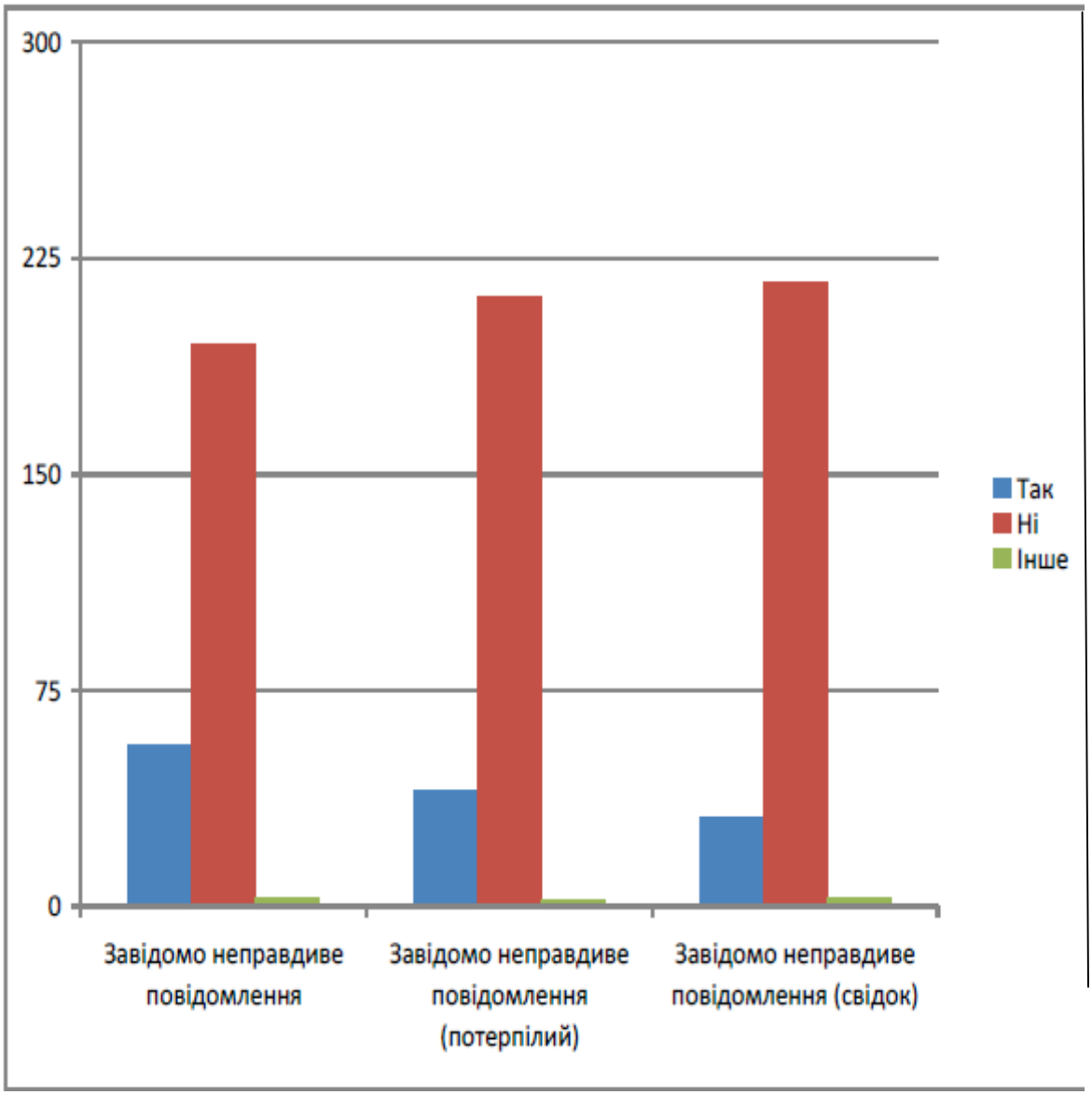

Діаграма 8. Результати анкетування щодо розгляду суддями проваджень за ст. 383 КК України.

Анкетування щодо розгляду суддями проваджень за ст. 384 КК України щодо введення в оману суду або іншого уповноваженого органу показало, що усього з 254 суддів – 56 суддів розглядали кримінальні провадження (справи) з цього приводу, 24 – щодо завідомо неправдивих показань наданих потерпілими, 50 –щодо завідомо неправдивих показань наданих свідком, 12 – щодо завідомо неправдивих показань наданих експертом, 7 – щодо завідомо неправдивих показань наданих обвинуваченим (див. діаграма 9).

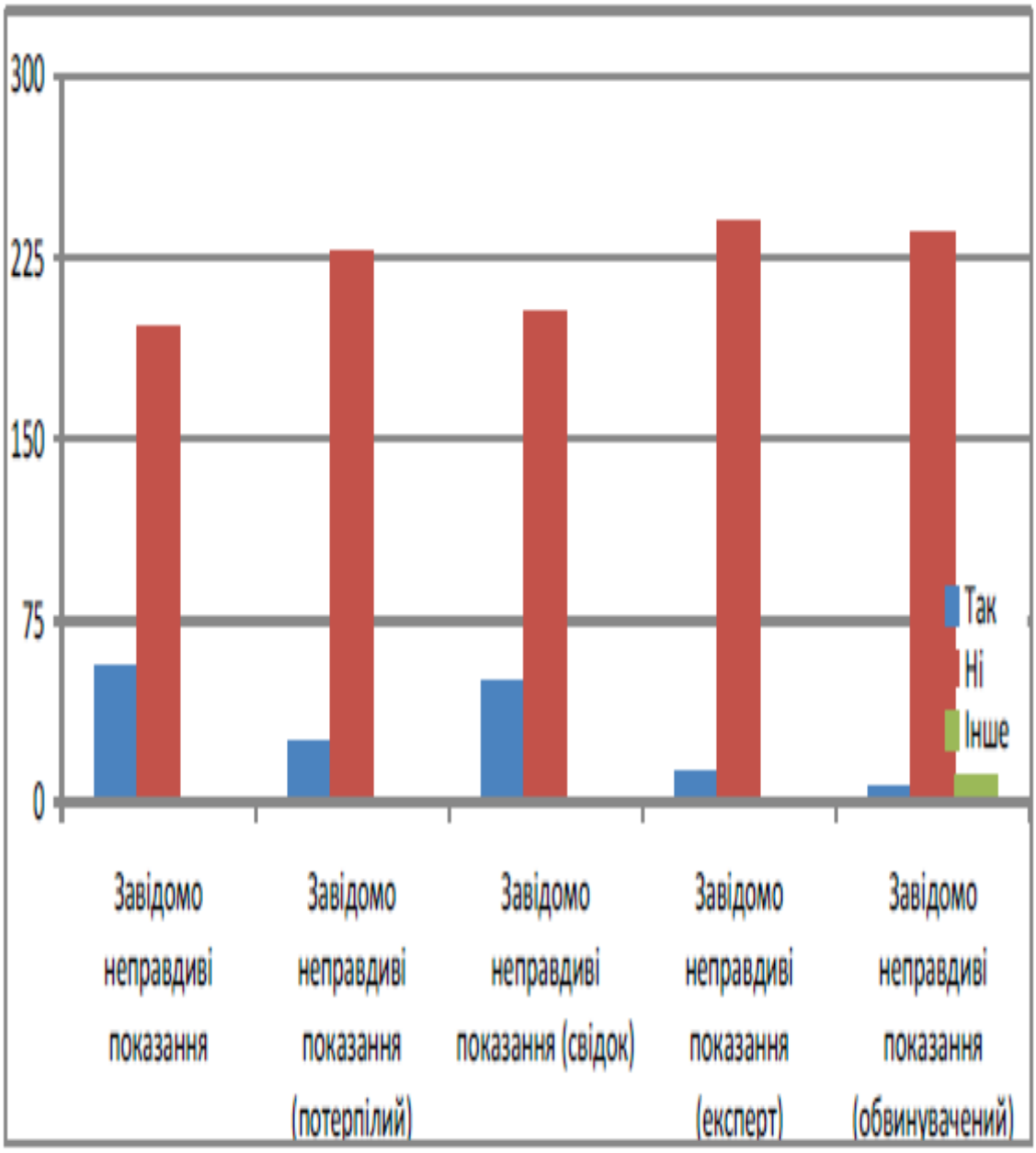

Діаграма 9. Результати анкетування щодо розгляду суддями проваджень за ст. 384 КК України.

Респонденти зазначили, що розглядали кримінальні провадження (справи) в суді апеляційної інстанції за ст.ст. 383, 384 КК України: 49 суддів із 254-х, а в суді касаційної інстанції за ст.ст. 383, 384 КК України: 9 з 254-х (див. діаграма 10).

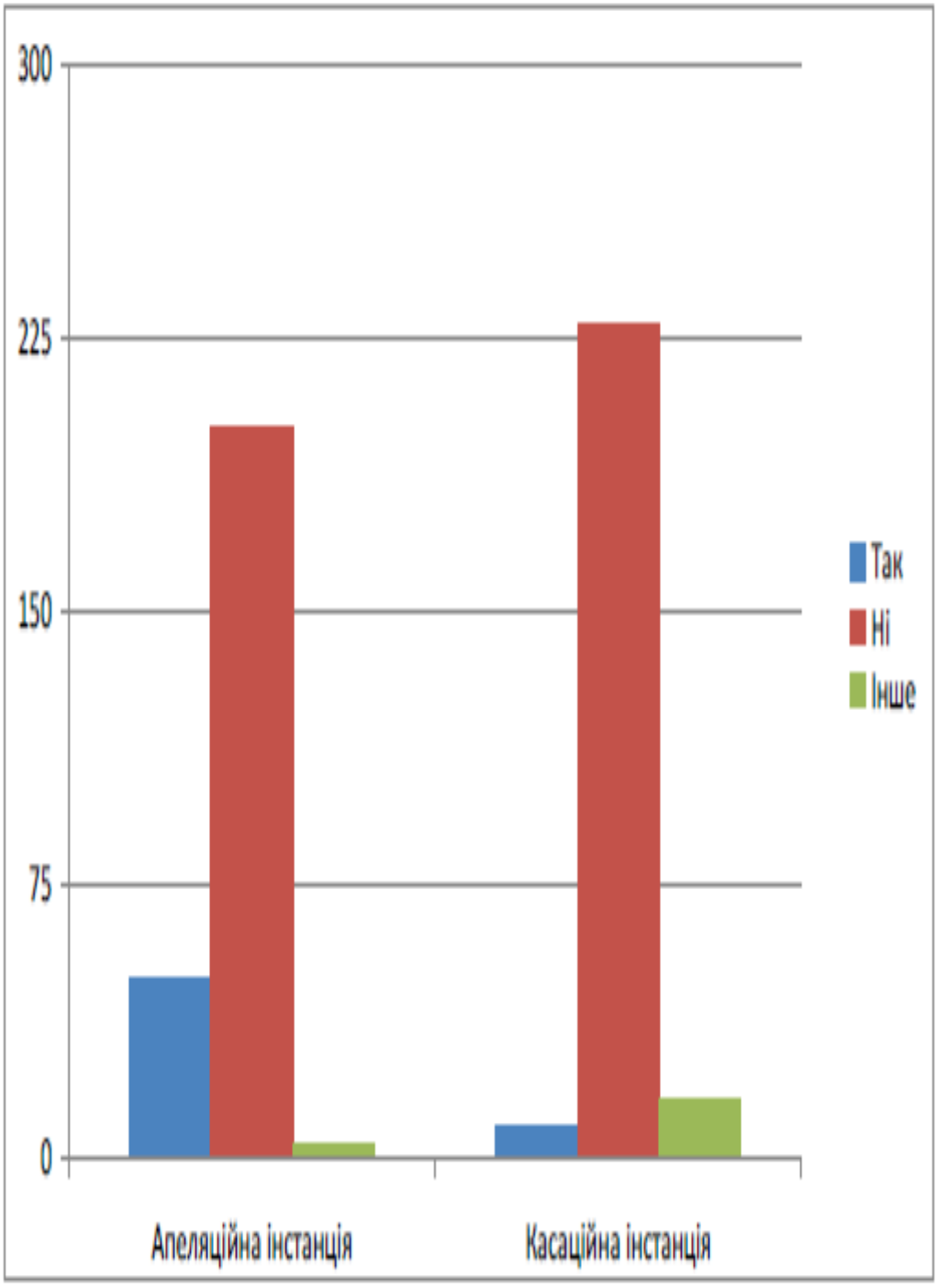

Діаграма 10. Результати анкетування щодо розгляду суддями оскаржень вироків за ст.ст. 383, 384 КК України.

Опитування свідчить, що експерти досліджують невербальну інформацію в експертних цілях (у межах судових експертиз) критично мало – усього 3-є експертів дали позитивну відповідь, дещо інша ситуація при дослідженні невербальної інформації в якості спеціаліста експертом під час слідчих (розшукових) дій та інших заходів – 8 ствердних відповідей (див. діаграма 11).

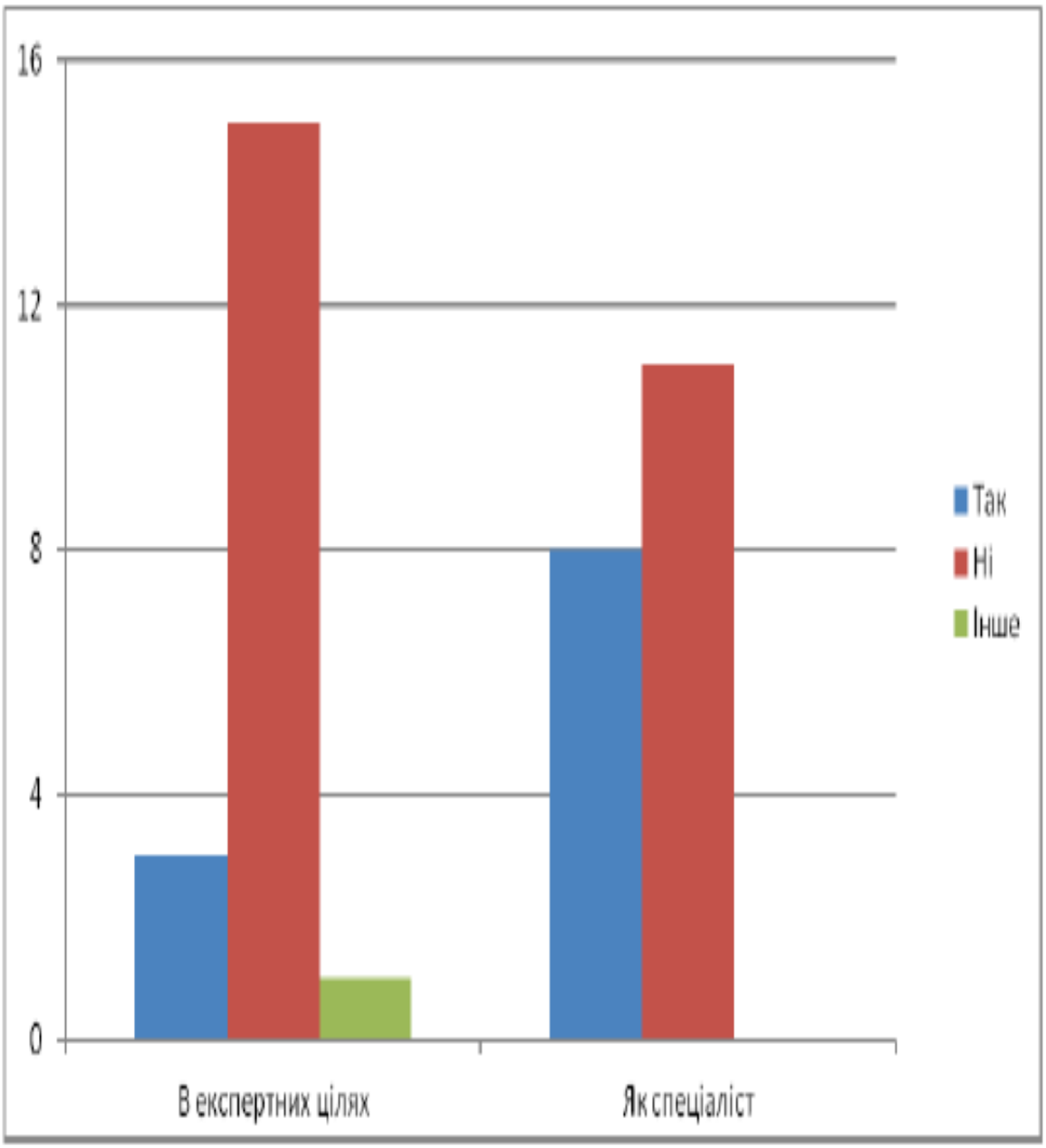

Діаграма 11. Результати анкетування щодо проведення експертами дослідження невербальної інформації в експертних цілях у межах судових експертиз та як спеціаліста у межах слідчих (розшукових) дій та інших заходів.

Антроподжерельний невербальний зворотний комунікативний зв'язок між учасниками судового провадження впливає на взаємини між ними. Однак такий комунікативний зв'язок може мати як позитивний результат (сприятлива, безконфліктна ситуація), так і негативний результат (несприятлива, конфліктна ситуація). В свою чергу, негативний результат супроводжує або породжує деструктивні взаємини між учасниками судового провадження до, під час та після нього.

Невербальні прояви виявляють та демонструють позитивне, негативне та нейтральне ставлення до зовнішньої або внутрішньої інформації. Учасник судового провадження, який психологічно неврівноважено відповідає на запитання інших учасників провадження, подає негативні сигнали. Але ці негативні сигнали варто розшифровувати як певну інформацію, що підлягає дешифруванню та опрацюванню. Можливо, вона є зовнішнім відображенням емоційного ставлення учасника судового провадження до предмета обговорення та кримінально-релевантної події, а можливо, стосується його фізіологічного стану в даний момент (хвороба, стомлення тощо).

Таким чином, підкреслюється позитивний внесок у судове провадження використання антроподжерельної невербальної інформації, яка не тільки доповнює та збагачує комунікацію, а й індивідуалізує звичайне спілкування. Встановлюємо, що одне й те ж слово, будучи доповнене антроподжерельною невербальною складовою (інтонація, міміка, жест, поза тощо), свідчить про різний зміст [325].

Методика сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні уявляється системою теоретичних знань і криміналістичних рекомендацій щодо раціонального й ефективного сприяння виконанню головного завдання кримінального провадження за допомогою сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації її учасників та використання результатів їх дешифрування. Основне значення такої методики сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в

судовому провадженні – це оптимізація судового провадження. Вона сприяє раціональному вирішенню криміналістичної ситуації судового провадження.

Однак слідчим (107), прокурорам (190), суддям (138), експертам (9) та студентам (301) взагалі не знайомі криміналістичні методики дослідження невербальної інформації (Діаграма 12).

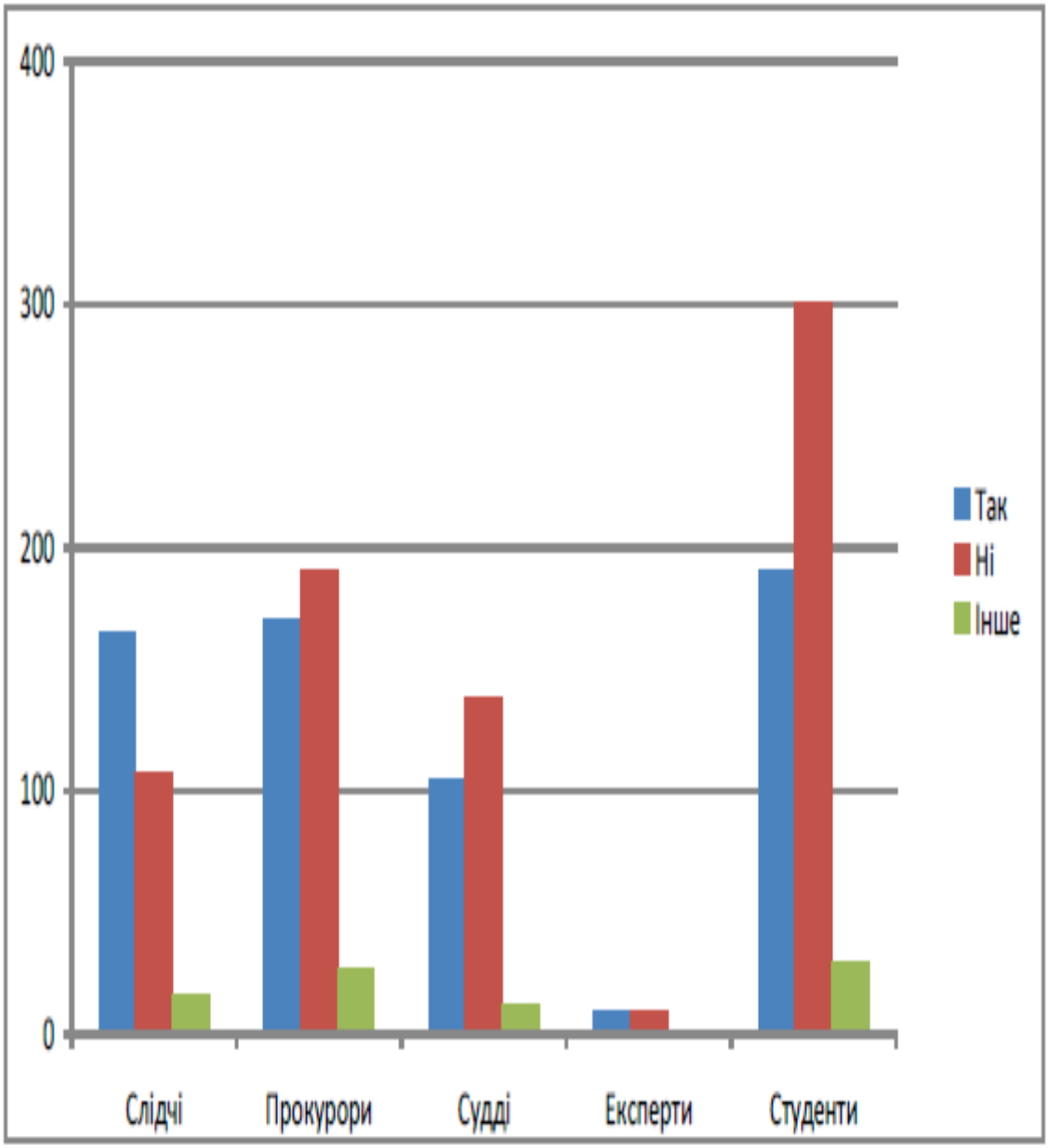

Діаграма 12. Результати анкетування щодо ознайомлення з криміналістичними методиками дослідження невербальної інформації.

Опитані зазначають недостатню розробленість в криміналістичній методиці дослідження невербальної інформації, а саме: слідчі (188), прокурори (267), експерти (12) та студенти (274) (Діаграма 13).

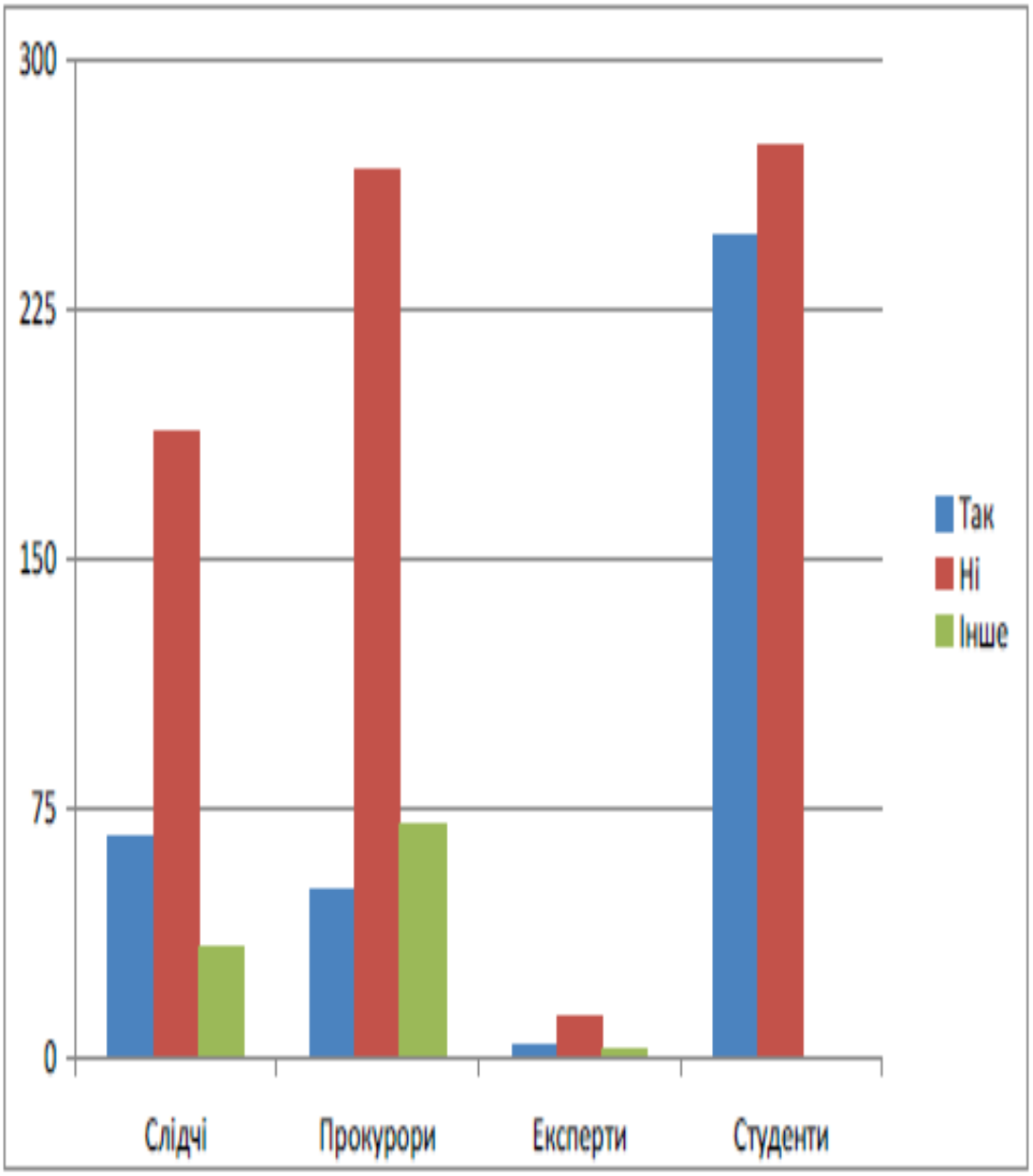

Діаграма 13. Результати анкетування щодо стану розроблення в криміналістиці методики дослідження невербальної інформації.

193-и слідчих, 262 прокурори та 357 студентів зазначають низьку дослідженість тактики отримання та використання невербальної інформації, про що зазначено в Діаграмі 14.

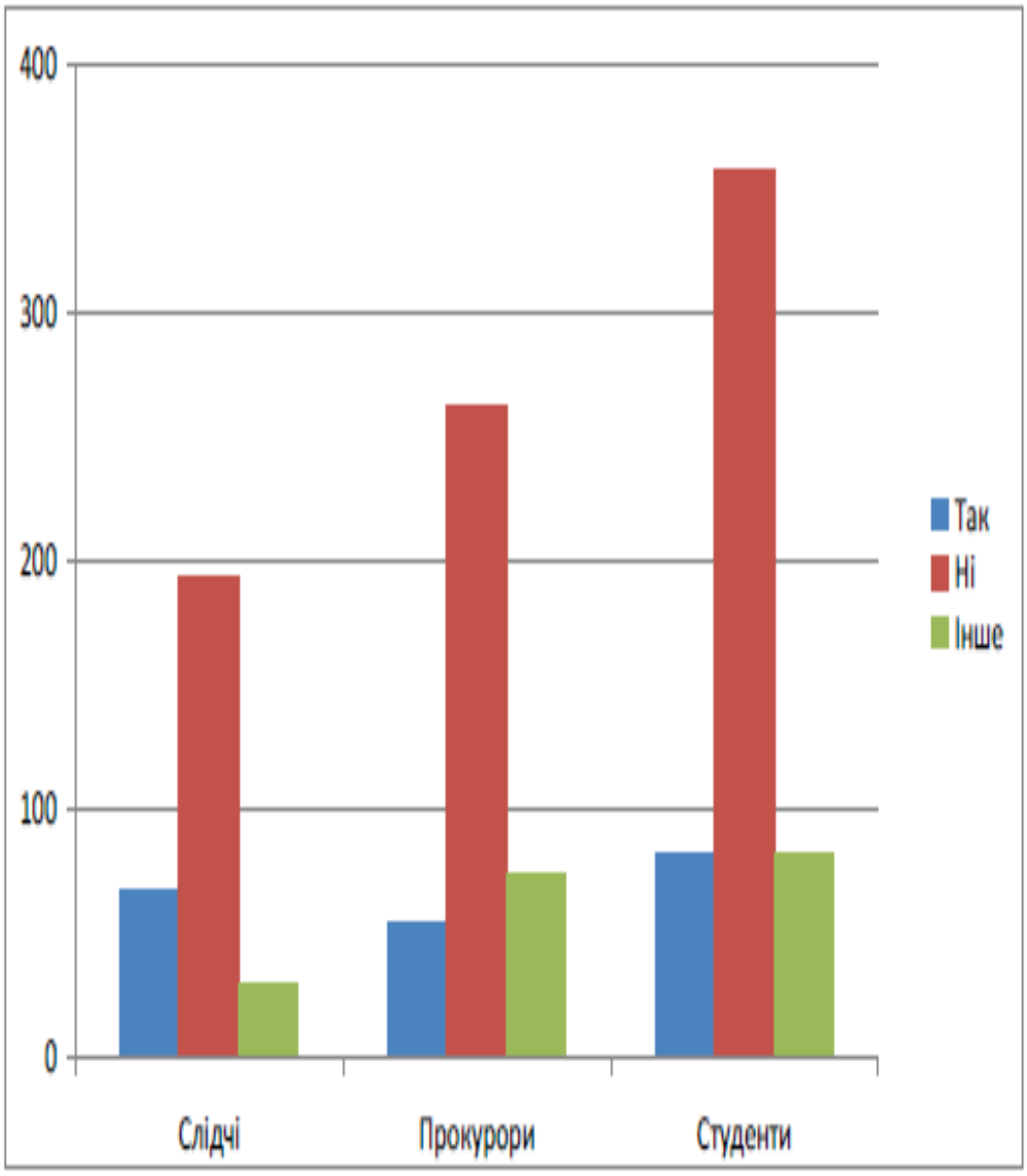

Діаграма 14. Результати анкетування щодо стану розроблення в криміналістиці тактики отримання та використання невербальної інформації.

Аналіз порядку судового провадження, закріплений в Главах 27-30 КПК України, дозволяє зробити висновок щодо підвищеної правової

регламентованості судового провадження першої інстанції. Така правова регламентованість судового провадження визначає нормативні вимоги до загальних положень криміналістичної методики сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні.

За думкою В.А. Образцова та Т.Ю. Рзаєва, в основі невербальної поведінки знаходяться інстинкти людини. Невербальна мова зазвичай погано контролюється, проте добре сприймається спостерігачем на підсвідомому рівні, формуючи зовнішнє ставлення до того, хто говорить [446, с. 48].

Криміналістична методика сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні включає криміналістичні методи перевірки в суді всіх наданих доказів та отримання і дослідження нових доказів. Саме тому використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні буде мати важливе значення при усвідомленні відповідності вербальних даних невербальним проявам її учасників.

Структуру криміналістичної методики сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні утворюють:

- загальні положення (включаючи наукові положення про основи, принципи використання, предмет і зміст антроподжерельної невербальної інформації);
- криміналістичні рекомендації використання антроподжерельної невербальної інформації (опис особливостей проявів антроподжерельної невербальної інформації, характеристика такого використання у типових судових ситуаціях, аналіз проявів антроподжерельної невербальної інформації і вироблення рекомендацій щодо їх сприйняття та використання, алгоритмів і т.д.).

Опитані слідчі (248), прокурори (342), судді (204), експерти (18) та студенти (137) вважають, що потрібно і перспективно розробляти нові комплексні методики та удосконалювати існуючі методики дослідження злочинця (Діаграма 15).

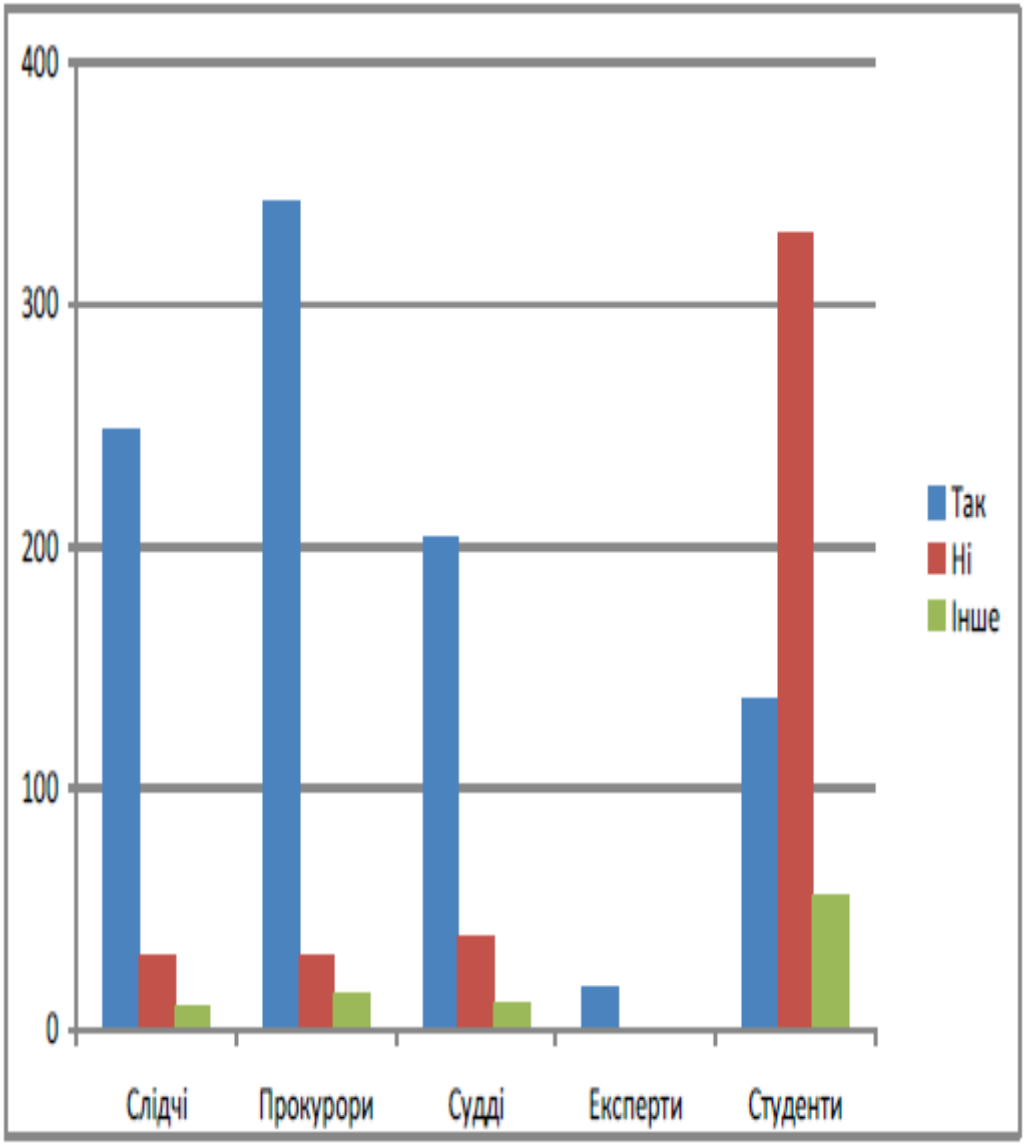

Діаграма 15. Результати анкетування щодо потреби та перспективи розробки нових комплексних методик дослідження злочинця й удосконалення існуючих.

Опитані слідчі (248), прокурори (342), судді (204), експерти (18) та студенти (137) вважають, що потрібно і перспективно розробляти нові

комплексні методики та удосконалювати існуючі методики дослідження злочинця (Діаграма 16).

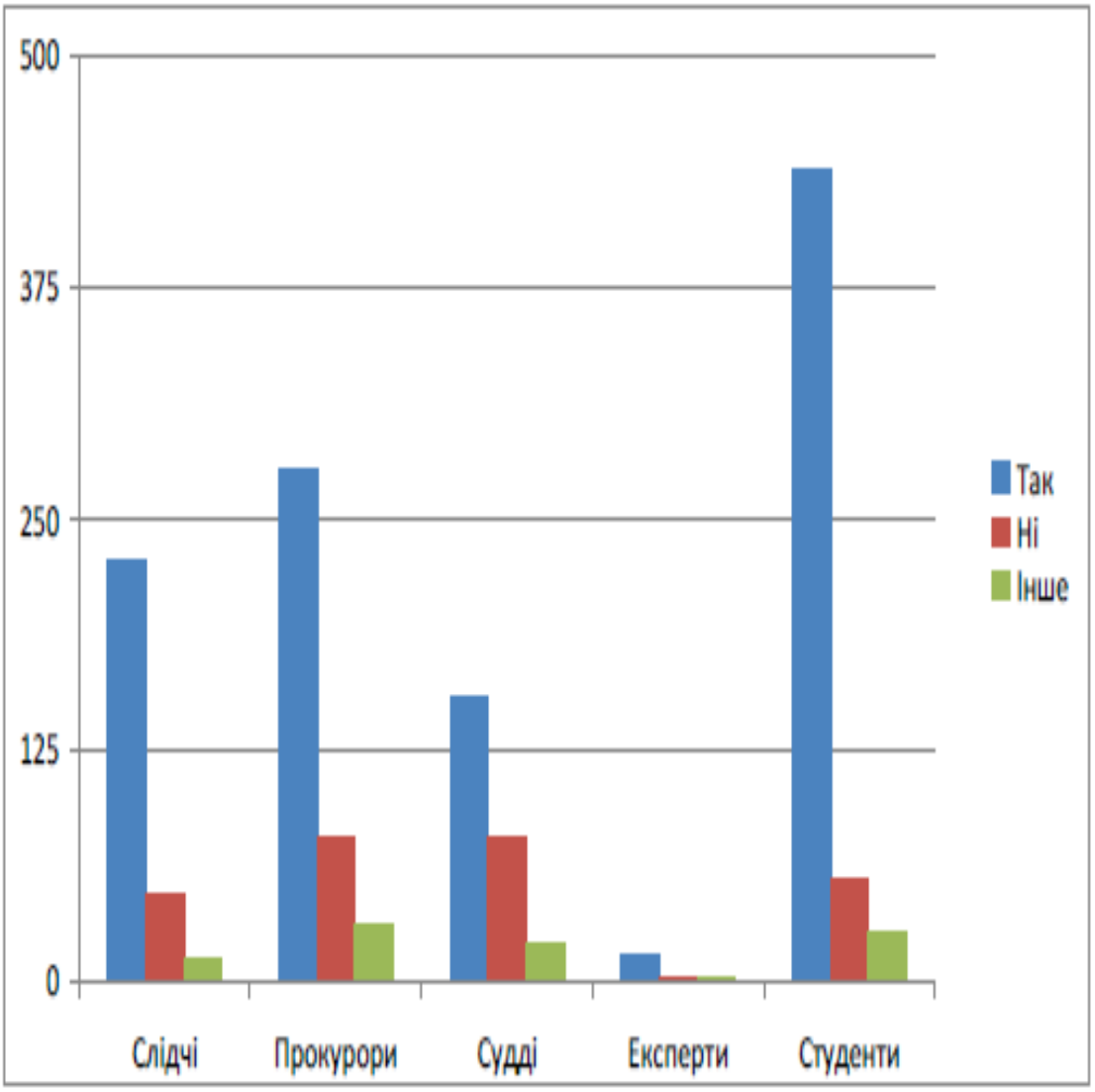

Діаграма 16. Результати анкетування щодо використання методики дослідження невербальної інформації у своїй подальшій роботі.

Опитані слідчі (57), прокурори (59) мають власну методику дослідження невербальної інформації. На противагу їм 222 слідчих, 283 прокурора не мають власної методики дослідження невербальної інформації. 9 слідчих та 46 прокурорів надали відповідь «інше» (Діаграма 17).

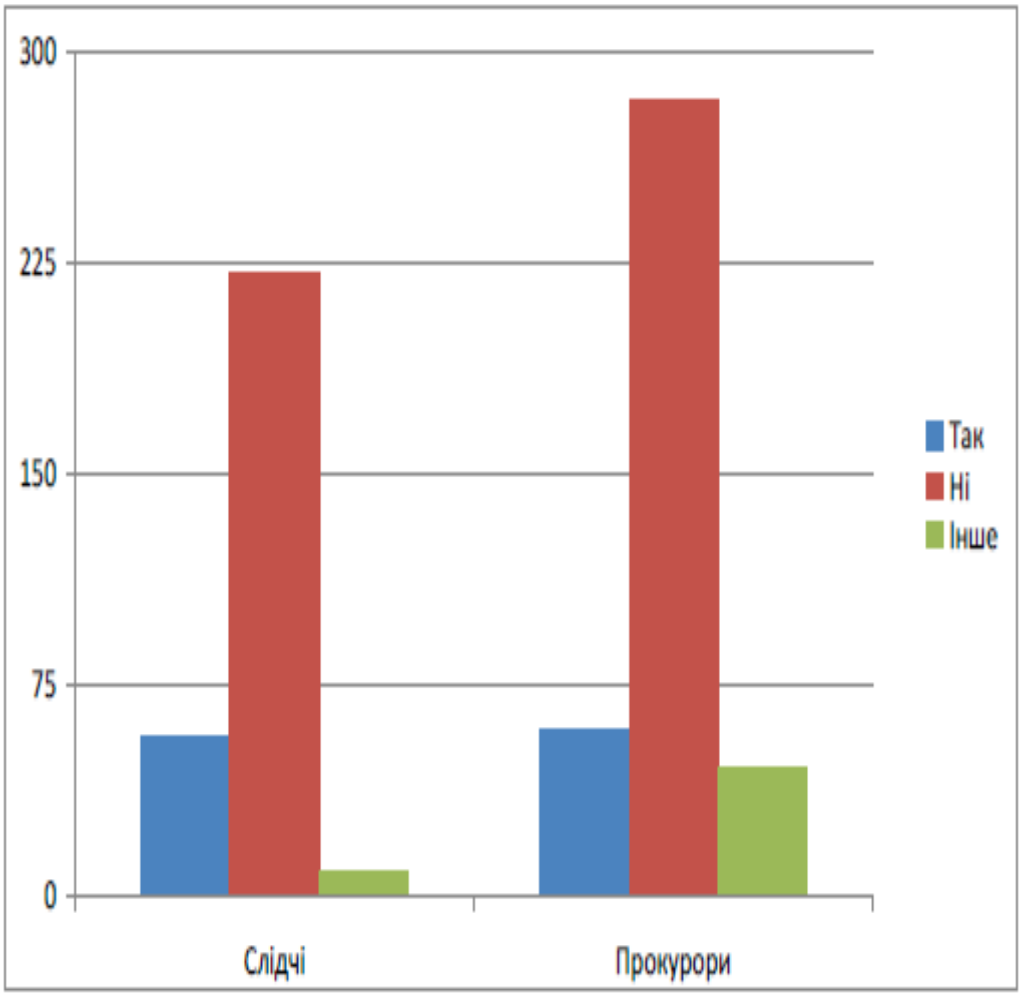

Діаграма 17. Результати анкетування щодо наявності власної методики дослідження невербальної інформації.

Допит у судовому провадженні – це чи не найскладніша судова дія, що має процесуальний, організаційний, криміналістичний, пізнавальний, психологічний та етичний аспекти. Вміле проведення судового допиту потребує творчого застосування не лише закону, а й знань у галузі криміналістики, психології, фізіології, етики та життєвого досвіду. У пізнавальному аспекті судова дія – це спосіб збирання (формування) й дослідження доказів у судовому провадженні шляхом здійснення регламентованого КПК України комплексу пізнавальних і перевірочних дій [318, с. 14; 209, с. 140].

Рекомендації щодо сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в ході допиту в судовому провадженні стосуються

організації і тактики її проведення з урахуванням її учасників та обстановки. Значення використання антроподжерельної невербальної інформації в ході допиту в судовому провадженні буде полягати в тому, що цей засіб вже є ефективним, поширеним і вагомим серед інших процесуальних дій, а використання антроподжерельної невербальної інформації суттєво доповнить зміст отриманих даних.

Підготовка до допиту в судовому провадженні передбачає необхідність вивчення соціально-психологічної характеристики допитуваного, яка складається з інформації про його характер, темперамент, рівень інтелекту, спосіб мислення, схильність до референтної групи, спосіб життя, виховання в сім'ї та ін. [530, с. 61].

В цілому, сутність допиту в судовому провадженні полягає в трьох аспектах:

1. Встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (пізнання за допомогою застосування спостереження, вербалізації, опитування, опису, моделювання, психофізіологічного методу та ін.);

2. Перевірка обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (перевірка за допомогою застосування верифікації, валідації та ін.);

3. Нормативне закріплення ходу та результатів допиту (відповідно до КПК України).

Допит у судовому провадженні є ключовим інструментом збирання, перевірки та оцінки інформації. Сутність допиту реалізується у спосіб отримання в ході судового провадження показань від учасників кримінального провадження щодо обставин кримінально-релевантної події. Такий спосіб полягає в усному озвученні показань допитуваної в суді особи та її розпитуванні сторонами суду та судом. У ході допиту в судовому провадженні рекомендовано застосовувати систему прийомів, спрямованих на отримання правдивих і повних показань. На вибір прийому впливає обстановка,

психофізіологічні ознаки та властивості допитуваного, характер показань, намір змінити показання, отримання нових даних.

Стосовно здійснюваного в ході допиту в судовому провадженні сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації за поведінкою допитуваної особи, то воно, може бути охарактеризоване швидше не як зобов'язання, а як одна з необхідних важливих умов правильної оцінки отриманих даних. Використання даних щодо антроподжерельної невербальної поведінки допитуваної особи надає можливість вчасно скорегувати тактику проведення допиту в судовому провадженні. Проте таке використання антроподжерельної невербальної інформації необхідне, насамперед, для правильної оцінки одержуваних показань в судовому провадженні.

Ознайомлення з даними про особу допитуваного дозволяє сторонам судового провадження вже на підготовчій стадії визначити тактику допиту, манеру спілкування і стиль поведінки, передбачити ситуацію, яка складатиметься в період допиту в судовому провадженні. Вивчаючи особу допитуваного, важливо зрозуміти, що це не просто учасник, наділений відповідним процесуальним статусом, а конкретна людина, якій притаманні ті чи інші риси характеру, темпераменту, із визначеним світосприйняттям, настроєм та станом здоров’я [318, с. 82].

Необхідно підкреслити, що актуальною сутністю допиту в судовому провадженні, крім іншого, вже озвученого, є відображення в ході його проведення таких проявів антроподжерельної невербальної інформації, які притаманні багатьом інформаційним комунікаціям та наявністю відмінностей, обумовлених кримінальним провадженням. Особливими відмінностями, які виокремлюють прояви антроподжерельної невербальної інформації в ході судового допиту від інших інформаційних комунікацій, є проведення його в особливій процесуальній формі та уповноваженим на те спеціальним суб’єктом в рамках кримінального провадження (відповідно до КПК України).

Сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в ході судового допиту за своїм характером містить не тільки процесуальні та криміналістичні закономірності допиту, а й інформацію іншого змісту. До неї варто віднести:

• психофізіологічні ознаки та властивості учасників, що впливають на інформаційно-комунікаційне спілкування в ході судового допиту;

• психофізіологічні закономірності сприйняття-передачі антроподжерельної невербальної інформації.

Процес встановлення нової, раніше не відомої інформації щодо обставин кримінально-релевантної події та підтвердження/спростування вже відомої, забезпечується ретельною підготовкою до проведення відповідного допиту, застосуванням криміналістичних рекомендацій (тактичних прийомів, правил). Таким чином, спілкуючись під час допиту, усі його учасники отримують не тільки вербальну, а й антроподжерельну невербальну інформацію, сприймають її і мають можливість дешифрувати. Часом така антроподжерельна невербальна інформація, що проявляється в міміці, жестах, позі, дає більше інформації для міркування, ніж сказане вголос допитуваним.

Вибір тактичних прийомів сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації спирається на психофізіологічні ознаки та властивості допитуваного, тому іноді можливе застосування універсальних прийомів, а іноді – ситуаційних в залежності від допитуваного, обстановки допиту, присутності інших учасників, категорії кримінального провадження та предмета допиту. Тактичні прийоми ґрунтуються, як відзначає М.Й. Вільгушинський, як на вербальній так і на невербальній інформації [110, с. 98].

Рекомендовані прийоми щодо сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації у ході допиту в судовому провадженні:

1. *Розпитування* допитуваного щодо обставин кримінально-релевантної події з фіксацією конгруентності вербальної та невербальної складової його показань;

2. *Виявлення* емоційних моментів у стані допитуваного під час надання ним показань та спрямування русла допиту в цей напрям з метою з'ясування причин підвищеного емоційного збудження допитуваного;

3. *Спостереження* за проявами антроподжерельної невербальної інформації з метою виявлення неконгруентності вербальної і невербальної складової у показаннях допитуваного під час надання ним показань щодо конкретних обставин кримінально-релевантної події;

4. *Ініціювання* певних проявів антроподжерельної невербальної інформації з метою виявлення дійсного емоційного стану й інформаційної обізнаності допитуваного;

5. *Стимулювання* проявів антроподжерельної невербальної інформації в той момент, коли виявлено в показаннях допитуваного найбільш чутливі моменти з метою виявлення його дійсного емоційного стану й інформаційної обізнаності;

6. *Підтримання* проявів антроподжерельної невербальної інформації в той момент, коли виявлено в показаннях допитуваного найбільш чутливі моменти з метою виявлення його дійсного емоційного стану й інформаційної обізнаності;

7. *Контактоформування*. Встановлення та розірвання психофізіологічного контакту між допитуваним та іншими учасниками судового провадження (одномоментне, багатомоментне, тривале, коротке);

8. *Оцінювання*. Сприяння надання самостійної оцінки допитуваним обставин кримінально-релевантної події з фіксацією проявів антроподжерельної невербальної інформації;

9. *Акцентування* уваги допитуваного на доведених обставинах кримінального провадження з проханням надати власне пояснення того, що відбулося;

10. *Акцентування* уваги допитуваного на технічному оснащенні судового засідання та можливості перегляду аудіо- й відеоматеріалів після завершення допиту;

11. *Випередження*. Отримання пояснення щодо конкретної обставини кримінально-релевантної події, яка викликає найбільше протиріччя іншим доказам, наявним в кримінальному провадженні;

12. *Фонування у ході допиту*. При явному наданні допитуваним недостовірної інформації створення додаткових невербальних перешкод для повернення його до стану того, що відбулося, а не до того, до чого завчасно підготувався допитуваний;

13. *Жестикулювання*. Застосування різних видів жестикулювання, спрямованих на підтримку або спростування наданих показань;

14. *Мімічність*. Застосування різних видів міміки (рух м'язів обличчя), спрямованих на підтримку або спростування наданих показань;

15. *Зональність*. Поділ місця проведення допиту на умовні зони та акцентування уваги на розміщення в них учасників допиту;

16. *Просторовість*. Внесення змін до початкового розміщення учасників допиту з метою виявлення найбільш гострих моментів у наданих показаннях та змін у проявах антроподжерельної невербальної інформації.

Респонденти під час анкетування відзначили успішне використання у розслідуванні злочинів невербаліста в якості спеціаліста: 148 слідчих - за, 198 прокурорів - за, 96 суддів – за, 13 експертів – за та 385 студентів – за (Діаграма 18).

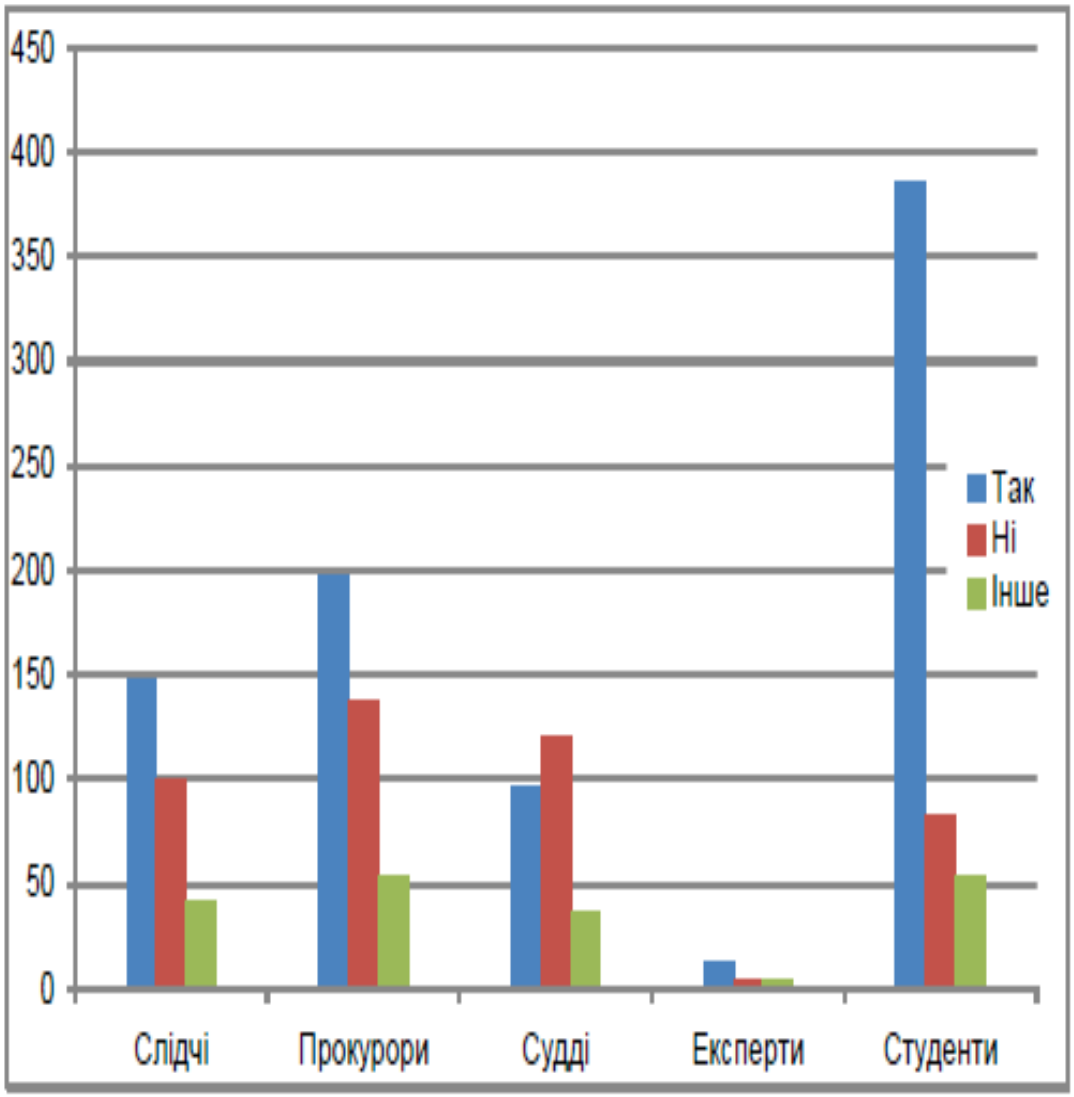

Діаграма 18. Результати анкетування щодо необхідності долучення до розслідування злочинів невербаліста, в якості спеціаліста.

Таким чином, комунікація між учасниками допиту в судовому провадженні має психофізіологічну природу та включає у себе цілу низку психологічних і фізіологічних закономірностей, що визначають складну структуру взаємодії, комплекс тактичних засобів (прийомів, комбінацій) для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Враховуючи, що допит в судовому провадженні – це, як вже було зазначено, пізнавальний процес, його проведення вимагає від особи, яка проводить допит, значних інтелектуальних, організаційних, вольових зусиль. Як

вважає В.Г. Лукашевич, допит виконує пізнавальну й засвідчувальну функції [309, с. 23]. В.К. Весельський зазначає, що з психологічної точки зору допит є спілкуванням між його учасниками, але протікає в процесуальних формах, з передбаченими законом обов'язковими елементами, а основна особливість спілкування при допиті – це здійснення особою, яка допитує, психологічного впливу на допитуваного [107, с. 155].

Суд, у результаті отриманих показань та їхньої оцінки, встановлює обставини кримінально-релевантної події, що мала місце, тобто обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Щоб довести такі обставини, допит у судовому провадженні необхідно проводити таким чином, щоб одержати максимально різносторонню інформацію про досліджувану подію. Успіх досягається тоді, коли спираючись на досягнення криміналістики допит проводиться відповідно до норм КПК України. За допомогою логічно поставлених запитань можна тактично правильно провести допит в судовому провадженні.

У будь-якому випадку в змісті усного мовлення допитуваного необхідно сприйняти, фіксувати та досліджувати прояви антроподжерельної невербальної інформації (особливості (шрами, плями на шкірі, веснянки, татуювання), жести, міміку, пози, тактильність, емоційну та психологічну забарвленість). Поведінка допитуваного, його одяг (що саме з одягу та сам стан одягу) та супутні речі (які саме, кількість, їх стан) теж сигналізують про певну інформацію, яку варто сприйняти, дослідити та використати.

Судовий дискурс у частині допиту свідків представляє собою бесіду за заздалегідь продуманим планом, основні компоненти якої: питання – відповідь – аналіз та коментування відповідей. Завдання учасників, які ведуть цей процес, – отримання від свідків відповідей, що підтверджують їхні власні доводи та закріплюють їхні позиції.

Нерідко сторони обвинувачення та захисту створюють плани допиту, репетирують, попередньо обговорюючи зі своїми свідками лінію їх поведінки у

судовому засіданні, а також можливі запитання та відповіді. Тому у випадку, коли протилежна сторона намагається вивести свідка з рівноваги, примусити нервувати і хвилюватися, антроподжерельні невербальні прояви будуть проявлятися в першу чергу у вигляді підвищення чи пониження голосу, м'язового напруження, тривожного та бігаючого погляду, моргання, частої зміни положення тіла, покручування деталей одягу чи прикрас, пошуку підтримки поглядом у своєї сторони.

На запитання «Чи впливає на Ваш ступінь довіри до показань процесуальний статус учасника кримінального провадження?» більшість суддів (174) відповіли «ні», хоча для 71 судді це має значення. 9 суддів відповіли «інше» (Діаграма 19).

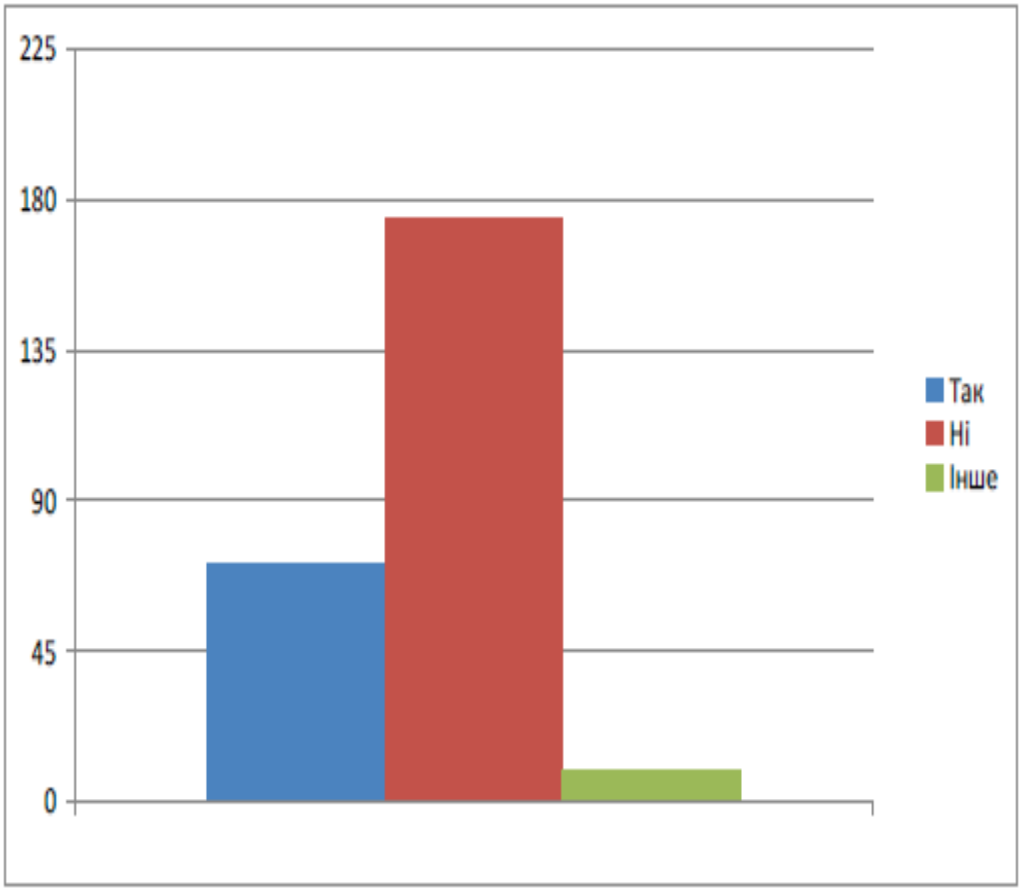

Діаграма 19. Результати анкетування суддів щодо впливу на ступінь їх довіри до показань в залежності від процесуального статусу учасника кримінального провадження.

Варто зазначити, що майже одностайною була відповідь суддів на запитання «Чи виявляли Ви на судовому засіданні брехливі показання учасників кримінального провадження?». 224 анкетованих відповіли «так», 24 – «ні», і лише 6 – «інше» (Діаграма 20).

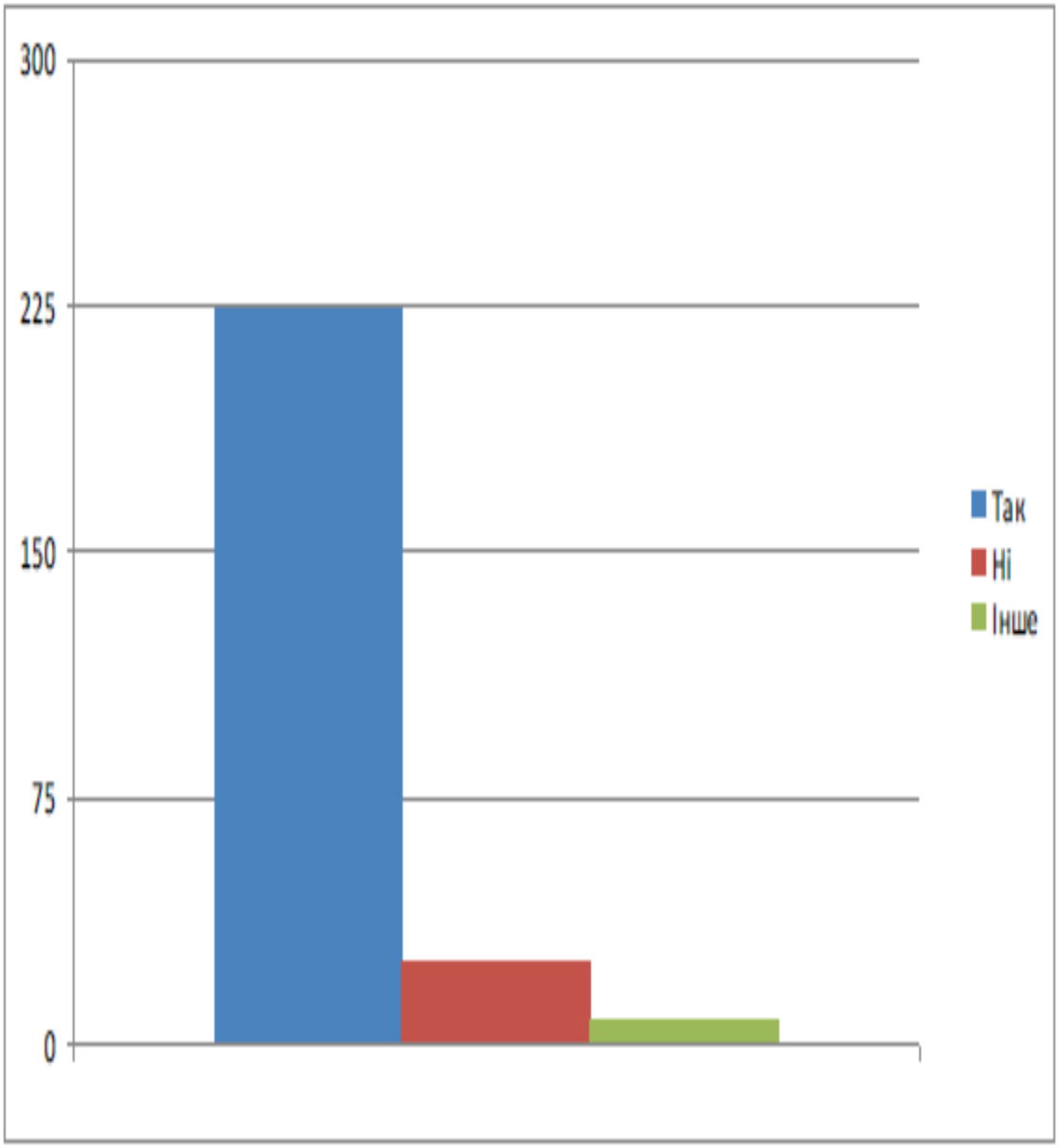

Діаграма 20. Результати анкетування суддів щодо виявлення на судовому засіданні брехливих показань учасників кримінального провадження.

Важливе значення має психологічний контакт у ході допиту. Забезпеченню встановлення психологічного контакту та його підтримці також

сприяє вчасне сприйняття та використання антроподжерельних невербальних проявів. Психологічному контакту як особливому сприятливому стану відносин під час допиту сприяють прийоми, які створюють спеціальні умови, підтримують їх та надають можливість використати такий психологічний контакт. Вибір конкретних прийомів для встановлення психологічного контакту буде залежати від особи допитуваного, предмета допиту та даних, які він планує надати під час допиту. Усунення перешкод у встановленні психологічного контакту осягається шляхом аналізу проявів антроподжерельної невербальної інформації допитуваного та подальшим відповідним зворотнім формулюванням зрозумілих запитань допитуваному, роз'ясненням їх змісту та значення.

Разом з тим, за даними психологів, 7% інформації під час спілкування передається словами, звуками та інтонацією – до 38%. Жестами, позою та іншими рухами тіла – до 55% корисної інформації. Цілеспрямоване опанування, вірна інтерпретація і тактично грамотне використання невербальної інформації допитуваного є найважливішою умовою досягнення мети допиту [446, с. 46].

Антроподжерельні невербальні прояви як зовнішні ознаки надання особою в суді показань не виражаються словами. Сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації дозволяє виявити низку ознак, що вказують на правдивість чи неправдивість показань допитуваного. Такі ознаки виникають під час вільної розповіді як реакція на уточнювальні/контрольні/стверджувальні/очікувальні/припускаючі/виключаючі запитання, на пред'явлення доказів тощо. Найпоширенішими з них є мовні паузи, мовні зупинки, тремор кінцівок, тремор голосу, спітніння різних частин тіла, уривчастий погляд, рум'янець шкіри та ін. Така отримана невербальним шляхом інформація доказового значення не має. Вона є орієнтовною інформацією (інформацією до роздумів), що має організаційно-тактичне значення [446, с. 46-47].

Сприйняття та використання проявів антроподжерельної невербальної інформації у ході допиту в судовому провадженні найбільш ефективне при дотриманні таких правил:

1. Вербальні висловлювання допитуваного цілеспрямовано синхронізувати з невербальними;

2. Аналізувати зв'язки між вербальними і невербальними проявами допитуваного (виявляти, встановлювати, перевіряти);

3. В поведінці допитуваного шукати не тільки те, що очікується, але й те, що є протилежним йому, не конгруентним;

4. Образно тіло допитуваного (голова, верхні та нижні кінцівки, тулуб, руки, обличчя) ділити на частини і фокусувати увагу на них, не залишаючи без сприйняття інші частини тіла. Тобто, фокусуючись на одному прояві, не залишати без уваги інші;

5. Виділивши конкретний антроподжерельний невербальний прояв, не спиратися тільки на його дешифрування, намагатися відшукати інші, що обґрунтовують попередньо виокремлений;

6. Порівнювати сприйняті антроподжерельні невербальні прояви один з одним та з вербальними проявами (схожість, відмінність, подібність, протиріччя та ін.);

7. Критично ставитися до будь-яких невербальних антроподжерельних проявів. Може мати місце інсценування окремих проявів допитуваним;

8. Результати сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації та їхнє дешифрування порівнювати з подібними результатами сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації інших учасників.

В цілому, поведінка допитуваного в судовому провадженні обумовлюється його індивідуальними психофізіологічними ознаками та властивостями, а його діяльність залежить від його процесуальної ролі та зацікавленості в результатах судового розгляду.

У судовому засіданні кримінального провадження обов’язковими учасниками є суддя, прокурор та обвинувачений, крім випадків спеціального судового розгляду. Ключова взаємодія у судовому засіданні як у вербальній так і у невербальній площині відбувається:

- між суддею та обвинуваченим;
- між суддею та потерпілим;
- між суддею та свідком;
- між суддею та захисником;
- між суддею та прокурором;
- між суддею та експертом;
- між прокурором і обвинуваченим;
- між прокурором і свідком;
- між прокурором і потерпілим;
- між прокурором і захисником;
- між прокурором та експертом;
- між захисником і обвинуваченим;
- між захисником і свідком;
- між захисником і потерпілим;
- між захисником та експертом.

Також невербальна комунікація у будь-якому вигляді може відбуватися між обвинуваченим та свідком і потерпілим (залякування, змова, підкуп та ін.).

З вищезазначеного видно, що суддя, попри те, що він виступає центральною фігурою процесу, займає більше позицію спостерігача, лише подекуди втручаючись у процес. Але, навіть не виявляючи активної позиції, суддя виступає єдиним джерелом оцінки інформації (вербальної та невербальної), яка надходить у судовому провадженні.

Невербальні засоби (невербальна складова) комунікації допитуваної особи є винятково значущим об’єктом спостереження (відомо більше тисячі

невербальних знаків, що передають ті чи інші сигнали), важливим джерелом інформації, яка надає різні дані для роздумів [446, с. 48].

Під час судового розгляду, зокрема у ході судових дебатів, антроподжерельні невербальні прояви активно використовуються сторонами суду для переконання присутніх і маніпулювання ними з метою спрямування їхньої поведінки у потрібному напрямку і досягнення від них бажаних дій. Однак прояви антроподжерельної невербальної інформації можуть слугувати не тільки інструментом впливу на інших учасників судового провадження, але й для відображення їхньої реакції на дії таких учасників. Наприклад, якщо розглянути прояви антроподжерельної невербальної інформації прокурора та захисника на дії одне одного, то в загальних рисах це протест, який виражається емоційними відтінками голосу, зміною положення тіла, обуреним чи неприязним поглядом, мімікою, станом загальної фізичної та емоційної напруги.

Найчастіше реакція учасників судового розгляду на поведінку одне одного проявляється у міміці та погляді, рідше – у жестах. Це свідчить про те, що, на відміну від жестів, міміка та погляд гірше піддаються контролю і видають внутрішній стан учасника судового провадження незалежно від його волі. Реакція свідків, виражена антроподжерельними невербальними проявами, відображає їхній характер, внутрішній стан, ставлення до учасників кримінального провадження та їхніх дій в минулому та теперішньому.

В ході судового засідання створюється асиметрична (а нерідко й конфліктна) ситуація спілкування. Прокурор і захисник, що ставлять запитання свідкам, потерпілим, обвинувачуваним, володіють риторичними прийомами, вони усвідомлено користуються вміннями і навичками впливу на аудиторію. Свідки та інші особи, зазвичай, такими вміннями не володіють, тому вони дещо відходять на другий план. Проте їх антроподжерельні невербальні прояви продовжують являти собою компонент комунікації у судовому засіданні.

Додатковим фактором неминучості антроподжерельних невербальних проявів учасників судового розгляду є те, що вони не можуть покинути зону психологічного впливу, це може погіршувати комунікативну позицію свідків, оскільки створює для них стресову ситуацію, а «стрес може викликати складнощі в орієнтації у ситуації, цільова структура ситуації буває дуже складною, людина може не усвідомлювати … мету партнерів по взаємодії, може переслідувати цілі, не дуже доцільні у даній ситуації, що призводить до внутрішнього конфлікту» [373, с. 353]. Тому найчастіша реакція свідків – напруження, нервовість, засмучення, а потерпілих – занепокоєння, обурення, пригнічення.

Тактика захисника – це спосіб його практичної діяльності, що являє собою сукупність тактичних прийомів, вироблених криміналістикою, які використовуються ним для здійснення тактичного впливу на психіку об’єкта, спрямованого на подолання протидії, що чиниться цим об’єктом (прямої, прихованої, потенційної, уявної та ін.), або на спонукання цього об’єкта до вчинення певних дій в інтересах захисту (за відсутності явної протидії), з метою досягнення захисником поставленої мети для реалізації функції захисту [386, с. 120].

Переконливі навички захисника повинні включати в себе здатність донести твердження достовірно. Сприйняття виступу захисника та його судження про вину або невинуватість може впливати на невербальне сприйняття учасників судового розгляду [672].

Загалом, на користь захисника гратимуть такі фактори, як: помірна швидкість мовлення, вільна мова, контакт очима, узгодженість каналів (тобто, уникнення суперечностей між словами та мімікою, а також між двома різними невербальними каналами, такими як голос і рух тіла), впевнені та різноманітні тони, грамотний розмовний стиль, розкуті жести, цілеспрямовані рухи [561]. Взагалі тематика ефективного невербального стилю сторони захисту привернула значну увагу закордонних дослідників [647; 674]. Є кілька

досліджень, які розглядають вплив стилю промов захисника на рейтинги довіри та вироки. Одне з досліджень [674] показало, що стиль «агресивних» захисників (висока швидкість мовлення, зоровий контакт, яскраво виражені емоційні жести, ворожі тони голосу та великий обсяг промови) присяжні оцінювали як більш ефективний, ніж пасивний стиль.

Вільна мова захисника підвищує рейтинги компетенції, розмовний стиль промови приводить до сприйняття інформації як достовірної. Що стосується загальної зовнішньої привабливості, то підтверджується гіпотеза «гарне означає добре» – люди, як правило, присвоюють позитивні атрибути людям, що гарно виглядають. Зокрема, привабливі обвинувачені розглядаються як менш винні у вчиненні злочину, ніж їх непривабливі колеги, і судді можуть схилятись до легших вироків [561].

Незважаючи на наявність зв'язку між привабливістю та судовими результатами, було б неправильно забувати про винятки із загального правила. У своєму дослідженні Е. Хатфілд і С. Спречер визначають такі фактори:

1. Вплив привабливості залежить від виду вчиненого злочину;

2. Чим серйознішим є злочин, тим менш ймовірно буде помічена привабливість підсудного;

3. Перевага привабливості значно зменшується процесом обговорення у судовому провадженні [616].

Деякі дослідники вивчили суттєвий ефект виразу обличчя обвинуваченого та виявили, що це впливає на сприйняття винуватості, серйозності злочину та суворості покарання. Дж. Савитський і М. Сим змінювали вирази обличчя відповідача, який давав показання, на зле, щасливе, сумне чи нейтральне. Результати показали, що злочин (крадіжка та вандалізм) вважався менш серйозним, обвинувачений вважався менш ймовірним для вчинення злочину і отримував більш м’яке покарання з сумним чи нейтральним виразом, ніж з щасливим чи злим обличчям. Вираз обличчя розгніваної особи викликав найбільш несприятливу реакцію [677].

Обвинувачений у судовому розгляді є тим центром та причиною здійснення власне самого судового розгляду. Його основне завдання – лише спостереження за тим, що відбувається у судовому засіданні. Основний канал, яким він реагує на сприйняту інформацію, є невербальний. На відміну від прокурора, захисника та судді, обвинувачуваний не має робити висновків та реагувати на те, що відбувається. Найбільше емоційне напруження обвинувачуваного – це його останнє слово та проголошення судового рішення, під час якого його антроподжерельні невербальні прояви досягають свого максимуму і може проявитися його дійсне ставлення, а не показне чи приховане.

Розмаїття антроподжерельних невербальних проявів судді дуже обмежене – в основному це зміна виразу обличчя і зміна положення тіла. На антроподжерельні невербальні прояви судді можуть впливати антроподжерельні невербальні прояви інших учасників судового розгляду. Дослідження антроподжерельної невербальної поведінки суддів виявило чотири глобальні стилі (загальна поведінка, яка визначає взаємодію та є вербально-невербальною):

- судовий;
- вказівний;
- впевнений;
- доброзичливий [681; 622; 572; 588; 611].

Судді, схильні до судового стилю, розглядаються як занепокоєні почуттям справедливості та правильності; вказівний стиль розглядається як орієнтований на управління та завдання. Судді в стилі «впевненості» вважаються терплячими, і самі судді відзначають, що терпіння є важливою якістю, яка допомагає уникнути тиранії в залі суду. Нарешті, доброзичливі судді розглядаються як джерело підтримки інших учасників судового провадження [681; 622; 572; 588; 611].

З точки зору зв'язку з суддею, деякі дослідження вказують на існування антроподжерельних невербальних ефектів. Тобто, коли судді вважають відповідача винним, вони можуть засвідчити це переконання невербально присутнім через вираз обличчя, тон голосу та різні інші дії. Дослідження показують, що ці сигнали можуть вплинути на вирок [614; 574].

Як відзначають П. Бланк, Р. Розенталь та Л. Корделл: «Можливо, що коли судді очікують або прогнозують певний результат судового процесу, вони навмисно або ненавмисно «проявляються», щоб поводитися таким чином, аби вказати на те, що вони думають про результат, тим самим встановивши поведінку рухів і пробних процесів, які збільшують ймовірність виникнення певного результату судового процесу» [574, с. 91]. У деяких випадках задокументоване упередження у формі невербального прояву судді може бути достатньою підставою для оскарження [573; 641].

Антроподжерельним невербальним проявам має надаватися необхідна увага, оскільки вербальні повідомлення учасників судового розгляду досить обмежені, суворо регламентовані. При цьому вони не можуть не реагувати на те, що відбувається в судовому засіданні, а ці реакції проявляються лише у невербальних проявах [641].

Таким чином, слід зазначити, що антроподжерельні невербальні прояви грають важливу роль у контексті судового засідання та дотримання тактичних правил сприяє ефективному сприйняттю та використанню антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні, зокрема:

1. Візуальний огляд усіх присутніх учасників судового провадження з виокремленням закономірностей, які мають мати місце в судовому провадженні;

2. Візуальний огляд усіх присутніх учасників судового провадження з виокремленням особливостей, які не мають мати місце в судовому провадженні;

3. Цілеспрямоване та планомірне сприйняття усіх, хто говорить, та усіх, до кого звертається той, хто говорить (в цілому також намагатися тримати у полі зору інших учасників та візуально фіксувати їх реакцію на те, що говориться);

4. Одночасне комплексне сприйняття всіх проявів антроподжерельної невербальної інформації учасника судового провадження;

5. При виявленні неконгруентного прояву антроподжерельної невербальної інформації учасника судового провадження намагатися повторити отримання такого прояву для порівняння;

6. Реєстрація моментів, коли сказане впливає на зміну емоційної поведінки будь-якого учасника кримінального провадження з подальшим аналізом та використанням цих інформаційних моментів.

Кінцева мета судового розгляду – досягти винесення рішення (вироку, ухвали). Для обвинувачення та для захисту дуже важливо бачити антроподжерельну невербальну реакцію судді на те, що відбувається перед ним у судовому засіданні. Це дозволяє їм адаптувати власну стратегію, змінювати її з метою досягнення своєї, власної мети. Проте під час засідання суддя має бути неупередженим, його головне завдання – слухати, аналізувати інформацію, що надходить вербальним та невербальним каналами, робити висновки та готуватися до прийняття рішення.

Отже, у рамках судового провадження використання антроподжерельної невербальної інформації сприяє аналізу змісту системи організаційно-тактичних рекомендацій щодо оптимізації судового провадження у конкретному кримінальному провадженні та обґрунтуванню необхідності поєднання організаційно-аналітичних заходів щодо конкретизації обставин, що підлягають доказуванню, цілевизначення судового провадження, використання рекомендацій тактики по поєднанню судових дій для встановлення обставин кримінально-релевантної події. Тактика сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації як системи науково-практичних криміналістичних рекомендацій сприяє оптимізації судового провадження,

раціоналізації способів судових дій та аналізу її змісту й інформаційно-комунікаційних взаємозв'язків її учасників.

Таким чином, дослідження загальних положень та особливостей тактики сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні дозволяє дійти таких висновків:

1. Акцентовано увагу на тій обставині, що в судовому провадженні на засаді змагальності, об'єктивності й неупередженості відбувається реалізація сторонами кримінального провадження їх процесуальних прав і обов'язків.

Діяльність судді у судовому провадженні регламентується відповідно до КПК України. Досліджуючи докази безпосередньо, суддя також отримує невербальну інформацію та одночасно є її джерелом для інших учасників кримінального провадження.

2. Доведено, що метою такого дослідження є одностайне сприйняття всіма учасниками судового провадження доказів та одночасно дієвими засобами усунення зауважень до них.

Дослідження доказів у судовому провадженні здійснюється у вербальній формі, де переплітаються вербальні та невербальні прояви. Важливого значення це набуває в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі судом присяжних.

Рекомендовано здійснити відеофіксацію для можливості подальшого дослідження судом записаного матеріалу, але поки така відеофіксація можлива на підставі ухвали суду, і тільки в тому випадку приймається таке рішення, коли враховані думки обох сторін і створені умови для проведення відеофіксації без шкоди для кримінального провадження. Відеофіксація дає змогу дослідити невербальну і вербальну комунікацію, що супроводжують одна одну, знаходячись у складній конґруентній багаторівневій взаємодії.

3. Обґрунтовано, що сторони, володіючи знаннями тактики використання невербальної інформації в судовому провадженні, застосовують:

1) вербальну комунікацію, де мова – знакова система;

2) невербальну комунікацію, де мають місце немовні знакові системи;

3) обидва канали.

4. Переорієнтовано до потреб криміналістичної тактики використання антроподжерельної невербальної інформації, одержуваної прокурором/суддею в судовому провадженні, з позицій комплексного підходу на основі розробки нових і вдосконалення наявних прийомів виявлення та інтерпретації ознак і властивостей правди, брехні, наявності та відсутності мимовільних спотворень істини.

Обґрунтовано важливість одночасності в аналізі показань учасника кримінального провадження щодо брехні, спотворення інформації та правдивих повідомлень і показань, які є добросовісною помилкою.

5. Доведено, що невербальний зворотній комунікативний зв'язок між учасниками судового провадження сприятливо впливає на взаємини між ними, однак може мати як позитивний результат (сприятлива, безконфліктна ситуація), так і негативний результат (несприятлива, конфліктна ситуація).

У свою чергу, негативний результат супроводжує або породжує деструктивні взаємини між учасниками судового провадження до, під час та після нього. Антроподжерельні невербальні прояви виявляють та демонструють позитивне, негативне та нейтральне ставлення до зовнішньої або внутрішньої інформації.

6. Виявлено групи об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на використання положень антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні. Кожен учасник кримінального провадження сприймає прояви антроподжерельної невербальної інформації з боку обвинуваченого і свідка. Ці спостереження дають змогу підтвердити або спростувати окремі факти щодо кримінально-релевантної події.

7. Запропоновано основні завдання криміналістичної складової використання положень антроподжерельної невербальної інформації доказування в суді:

1) сприяння аналізу сукупності фактів з метою забезпечення системного сприйняття процесу досудового розслідування;

2) доповнення фактів, на основі яких обґрунтовуються обставини кримінально-релевантної події;

3) викриття недостовірних доказів.

8. Тактичні прийоми використання положень антроподжерельної невербальної інформації у судовому провадженні засновані на психофізіології особистості та міжособистісних відносинах, перш за все – на психофізіологічних основах формування показань обвинуваченого/потерпілого/свідка, а також психофізіологічній характеристиці учасників судового провадження, психології обвинувачення і захисту.

9. Наголошено, що невербальне спілкування в межах судового провадження зумовлює організацію взаємодії мовних та немовних засобів із зовнішньою формою їх виявлення.

У судовому провадженні мовні засоби разом з немовними підсилюють або послаблюють дію один одного, розкриваючи дійсну сутність. Це підсилення/послаблення розглядається у формі обґрунтування/спростування даних.

10. Доведено позитивне значення використання положень антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні, яка не тільки доповнює та збагачує комунікацію, а й індивідуалізує її. Встановлено, що одне й те ж слово, будучи доповнено антроподжерельною невербальною складовою (міміка, жест, інтонація тощо), свідчить про різний зміст.

11. Рекомендовано під час підготовки до судового допиту вивчити прояви антроподжерельної невербальної інформації допитуваного, що дозволить тактично визначити доцільні моменти для контрольних питань, спланувати послідовність допиту свідків/потерпілих/обвинувачених, обрати тактико-психологічні прийоми, а також верифікувати одержані показання.

12. Ознайомлення з даними про прояви антроподжерельної невербальної інформації особи допитуваного дозволяє прокурору/захиснику сконструювати власну тактику допиту і поведінку (манеру, стиль, темп), передбачити ситуацію, яка складеться в період допиту.

Спостереження за антроподжерельними невербальними проявами дозволяє виявити низку ознак, що вказують на правдивість чи неправдивість показань допитуваного. Вони виникають під час вільної розповіді в суді як реакція на уточнювальні запитання, на пред'явлення доказів тощо (наприклад, тремтіння голосу, паузи та зупинки, надто повільне або надто швидке давання показань, спітніння, перехрещення рук/ніг, мімічні вирази, стримування/напруження тощо).

13. У ході судового розгляду антроподжерельні невербальні прояви активно використовуються стороною обвинувачення/захисту для переконання присутніх і маніпулювання ними з метою спрямування їх поведінки в потрібному напрямку. Однак прояви антроподжерельної невербальної інформації можуть слугувати не тільки інструментом впливу на учасників процесу, але й для відображення їхньої реакції на такі дії.

Найчастіше реакція учасників судового розгляду на поведінку один одного проявляється у міміці, рідше – у жестах (на відміну від жестів, міміка та погляд гірше піддаються контролю і видають внутрішній стан людини незалежно від її волі).

14. У ході судового засідання створюється асиметрична (а нерідко й конфліктна) ситуація спілкування. Обвинувач і захисник, які ведуть опитування свідка/потерпілого/обвинуваченого, володіють риторичними прийомами, вони усвідомлено користуються вміннями і навичками впливу.

15. Сторони обвинувачення та захисту нерідко попередньо обговорюють зі своїми свідками лінію їх поведінки в судовому засіданні, а також можливі запитання та відповіді. Тому у випадку, коли протилежна сторона намагається вивести свідка з рівноваги, примусити нервувати і хвилюватися,

антроподжерельні невербальні прояви будуть відбиватися, у першу чергу, у вигляді м’язового напруження, тривожного погляду, моргання, частої зміни положення тіла, підвищення голосу, прокручування деталей одягу чи прикрас.

16. Сприйняття виступу захисника/прокурора та його судження про вину або невинуватість обвинуваченого впливає на антроподжерельні невербальні прояви учасників судового розгляду. Позитивно на користь захисника/прокурора будуть впливати такі характерні прояви:

- грамотність;
- емоційність;
- вільне мовлення;
- швидкість мовлення;
- гучність мовлення;
- впевненість мовлення;
- помірний візуальний контакт;
- розмірені та різноманітні тони;
- розкутість постави;
- узгодженість каналів (тобто, уникнення суперечностей між словами та виразом обличчя, а також між двома різними невербальними проявами (голос і жести));
- вільні та цілеспрямовані жести.

17. Встановлено, що:

1) стиль «активних» захисників (гучність і швидкість мовлення, відкритий зоровий контакт, емоційні й сильні жести, великий і важкий для розуміння обсяг промови) оцінюється як більш ефективний, ніж пасивний стиль;

2) привабливі обвинувачені розглядаються як менш винні у вчиненні злочину, ніж їх непривабливі колеги, і судді можуть схилятись до більш м’яких вироків;

3) ефект виразу обличчя (щасливий, сумний, злий, розгніваний) обвинуваченого впливає на сприйняття винуватості, серйозності діяння та суворості покарання.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків щодо сприйняття та використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні, спрямованих на досягнення поставленої мети, основними з яких є такі:

1. Наукові розробки проблематики невербальної інформації в криміналістиці здійснювалися в три етапи: 1) поява окремих досліджень медичної та психологічної спрямованості, які заклали основи для введення поняття «невербальна інформація» в науковий обіг; 2) екстраполяція та адаптація методів і засобів наукового пошуку (технічних, психологічних, медичних та інших наук) в криміналістичних дослідженнях; 3) введення в криміналістичну термінологію і методологію нових підходів, зокрема, застосування невербальної інформації для вирішення завдань кримінального провадження.

На теоретичному рівні синтез загальних теорій криміналістики, психології та фізіології, який здійснюється з метою підвищення ефективності практичного вирішення завдання кримінального провадження, об’єктивно затребуваний і зумовлений безсумнівною близькістю об’єктно-предметних відносин цих сфер знань, однак у специфічному для кожної аспекті (криміналістичного, психологічного, фізіологічного).

2. Наукові положення про невербальну інформацію в кримінальному провадженні перебувають на стику криміналістики, психології і фізіології, ґрунтуються на їхньому категоріальному апараті, сприяють виконанню завдання кримінального провадження, а також забезпеченню ефективного, оперативного, повного досудового розслідування і судового розгляду.

Аналіз наукових джерел, присвячених сприйняттю та використанню антроподжерельної невербальної інформації, дозволяє розглядати її у трьох аспектах: 1) психофізіологічному; 2) особистісному (вплив особливостей

учасника – суб'єкта сприйняття на закономірності кримінального провадження); 3) соціальному (вплив суспільних факторів на учасника кримінального провадження).

Застосування положень антроподжерельної невербальної інформації в криміналістиці і кримінальному провадженні супроводжується такими тенденціями: 1) інтеграція положень про антроподжерельну невербальну інформацію є закономірним процесом і зумовлена дією двох основних факторів: з одного боку, потребами практики кримінального провадження, з іншого – загальними закономірностями розвитку системи наукового знання криміналістики; 2) ефективність практичного використання антроподжерельної невербальної інформації залежить від ступеня теоретичного висвітлення цього процесу в кримінальному провадженні; 3) об'єктивно затребуваною формою синтезу положень антроподжерельної невербальної інформації в криміналістику є їх інтеграція на теоретичному рівні з метою наукового забезпечення кримінального провадження; 4) подібна форма інтеграції знань продиктована історичними традиціями вирішення даної проблеми в криміналістиці, сучасним станом її окремих теорій і відповідає характерним для теперішнього часу особливостям процесів інтеграції в юридичній науці.

3. Антроподжерельна невербальна інформація в кримінальному провадженні – це відомості особистісного характеру щодо психологічних, фізіологічних, соціальних та інших властивостей і ознак стану та мовлення (або проявів позамовного спілкування) осіб, залучених до кримінального провадження, з метою з'ясування їх відношення до розслідуваної події.

Джерелами походження зазначеної інформації є зовнішність учасника кримінального провадження, його емоційний стан, супутні ознаки.

4. Видами невербальної інформації в кримінальному провадженні є: 1) невербальна інформація, що наявна у речах матеріальної обстановки (енвайроментджерельна); 2) антроподжерельна невербальна інформація, що

надходить із зовнішності учасника кримінального провадження (статична), та антроподжерельні функціональні прояви почуттів і думок (динамічна).

Антроподжерельна невербальна інформація є найбільш інформативною в кримінальному провадженні та може бути класифікована на підвиди за відповідними проявами: 1) кінесична (жестова; мімічна; пантомімічна; тактильна; міремічна); 2) паралінгвістична (фонаційна; респіраторна).

5. Антроподжерельна невербальна інформація має допоміжне, орієнтовне значення у процесі доказування. Відповідно до чинного КПК України така інформація має доказове значення у кримінальному провадженні тільки під час проведення психологічної експертизи із застосуванням комп'ютерного поліграфа. Організаційно-тактичне значення антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадження вбачається у такому: 1) розуміння учасниками кримінального провадження місця та змісту невербальної складової у кримінальному провадженні; 2) виокремлення учасниками кримінального провадження співвідношення вербальної та невербальної складової в комунікації; 3) перевірка учасниками кримінального провадження відповідності невербальних проявів вербальним у ході кримінального провадження; 4) перевірка отриманої інформації на відповідність (достовірність) кримінально-релевантній події, що мала місце; 5) прийняття процесуального рішення в кримінальному провадженні, визначення лінії поведінки слідчого/прокурора/судді, побудови планів конкретних дій; 6) вихідне орієнтування учасників кримінального провадження (суб'єктів пізнання) щодо того, яку саме тактику обрати для певної процесуальної дії; 7) моделювання комунікативних систем діяльності з підготовки, вчинення і приховання злочинів, яке б відповідало дійсності та розкривало зміст кримінально-релевантної події, що мала місце в минулому; 8) застосування тактичних рекомендацій щодо оптимізації кримінального провадження.

6. Принципами використання антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні є: 1) єдність діяльності і свідомості;

2) об’єктивність; 3) урахування взаємозв’язку фізіології та психології учасника кримінального провадження в інтерпретації антроподжерельної невербальної комунікації; 4) історичний підхід до вивчення антроподжерельних невербальних проявів; 5) двохаспектність проявів вербальної та антроподжерельної невербальної поведінки.

7. Методи і засоби дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні можна поділити на: традиційні методи і засоби дослідження та інноваційні методи дослідження.

8. До традиційних методів і засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні віднесено чуттєво-раціональні, технічні й змішані. До перших належать методи: спостереження; порівняння; експерименту; моделювання; мовної комунікації; опису. Технічними методами та засобами є аудіо- і відеофіксація і дослідження із застосуванням поліграфа або його модифікованих видів. Змішані методи поєднують чуттєве і раціональне пізнання при одночасному застосуванні технічних засобів дослідження антроподжерельної невербальної інформації в кримінальному провадженні. Обрання конкретного методу і засобу та його використання залежить від виду антроподжерельної невербальної інформації, категорії кримінального провадження, особи зловмисника, криміналістичної ситуації, обставин кримінально-релевантної події та здійснюється з урахуванням інших суб’єктивних і об’єктивних чинників.

При застосуванні традиційних методів і засобів важливим є дослідження як антроподжерельної вербальної, так і антроподжерельної невербальної складової слідчим/прокурором/суддею/експертом.

9. Інноваційними методами дослідження антроподжерельної невербальної інформації є:

1) верифікація – криміналістичний метод, який, ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації, дозволяє здійснити індивідуальну інформаційну взаємодію його учасників, в якій реалізується

перевірка відповідності отриманих відомостей фактичним обставинам кримінально-релевантної події, що мала місце;

2) валідація – криміналістичний метод, який, ґрунтуючись на дослідженні антроподжерельної невербальної інформації, дозволяє здійснити підтвердження дотримання процесуальних норм і відповідності криміналістичним правилам і рекомендаціям ходу та результатів кримінального провадження;

3) вербалізація – криміналістичний метод словесного опису змісту, невербального за своєю суттю;

4) психофізіологічний метод – це метод аналізу психофізіологічних складових учасника кримінального провадження з метою сприяння встановленню психологічного контакту та обрання оптимальної тактики поведінки.

10. До загальних положень тактики використання антроподжерельної невербальної інформації належать: 1) невербальне спілкування як складова частина процесу взаємодії слідчого/прокурора/експерта/спеціаліста з іншими учасниками кримінального провадження; 2) вплив антроподжерельних невербальних проявів на характер міжособистісних взаємин; 3) місце і роль антроподжерельної невербальної інформації у плані отримання криміналістичної інформації різнобічні та багато в чому визначаються змістом і спрямованістю здійснюваних процесуальних дій; 4) сприймаючи і використовуючи антроподжерельну невербальну інформацію, можна не тільки встановити внутрішній емоційний стан особи, що важливо для визначення тактики подальшої взаємодії з нею, а й отримати іншу інформацію (наприклад, приховану), що стосується кримінально-релевантної події.

Стадії використання антроподжерельної невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій: 1) підготовчий етап (попереднє вивчення особи як джерела антроподжерельної невербальної інформації, вирішення питання про доцільність застосування технічних засобів фіксації антроподжерельної невербальної інформації; 2) робочий етап (сприйняття

антроподжерельної невербальної інформації, дешифрування антроподжерельної невербальної інформації, аналіз виявленого змісту антроподжерельної невербальної інформації (види, співвідношення між ними, превалювання, співвідношення вербальної і невербальної інформації та наявність суперечностей тощо), вибір і застосування тактичних прийомів у ході слідчої (розшукової) дії на основі проведеного аналізу); 3) заключний етап (фіксація проявів антроподжерельної невербальної інформації, кінцевий аналіз, прийняття тактичних і процесуальних рішень на основі отриманої антроподжерельної невербальної інформації).

11. Специфіка сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту полягає в тому, що відомості про властивості й стани допитуваного та прояви антроподжерельної невербальної інформації, сприйняті й використані слідчим/прокурором на початку допиту, сприяють швидкому орієнтуванню слідчого/прокурора в ситуації, обранню ним подальшої оптимальної лінії власної поведінки та вибору засобів впливу на наступних стадіях допиту для досягнення загальної мети допиту, а також виконання його окремих завдань.

Особливості сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення допиту полягають у тому, що: 1) сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації дозволяє побудувати тактику допиту учасника кримінального провадження у вигляді: підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії – оцінка ситуації слідчої (розшукової) дії – виявлення та декодування проявів антроподжерельної невербальної інформації слідчої (розшукової) дії – використання антроподжерельної невербальної інформації при діагностиці психофізіологічного стану учасника слідчої (розшукової) дії – застосування вибіркової системи тактичних комбінацій, що веде до підвищення ефективності слідчої (розшукової) дії; 2) встановлення психологічного контакту і використання антроподжерельної невербальної інформації під час допиту здійснюється в процесі розпізнавання

слідчим/прокурором ситуації слідчої (розшукової) дії, і навпаки, це дозволяє не тільки встановлювати контакт, а й рефлексивно керувати процесом слідчої (розшукової) дії; 3) отримані результати допиту повинні бути зафіксовані та оцінені як попередні, що відображають тенденції у взаєминах слідчого/прокурора і допитуваного, наявність у допитуваного знань щодо кримінально-релевантної події.

Під час допиту мотиви та істинне ставлення його учасників можна виявити завдяки сприйняттю і використанню антроподжерельної невербальної інформації. Водночас, прояви антроподжерельної невербальної інформації допитуваного визначаються його психофізіологічним станом, який багато в чому обумовлений ситуаціями (моментами), що виникають в процесі слідчої (розшукової) дії. В результаті сприйняття проявів антроподжерельної невербальної інформації виявляється система психофізіологічних реакцій (вербальних і невербальних), що дозволяють діагностувати стан допитуваного, простежити його взаємозв’язок з наявною криміналістичною ситуацією і на основі цього обирати і застосовувати системи тактичних комбінацій.

12. Спостереження за проявами антроподжерельної невербальної поведінки осіб в процесі обшуку може і має допомогти слідчому/прокурору вжити заходів проти спроб знищити або приховати речові докази, підтвердити правильність його дій або переконатися в необхідності внести зміни в послідовність обшуку, визначити об’єкти, які потребують більш детального або повторного дослідження. Це надасть можливість обрати правильну тактику обшуку, скласти правильне й об’єктивне уявлення про особу, щодо якої проводиться обшук.

З метою оптимізації сприйняття і використання антроподжерельної невербальної інформації під час проведення обшуку видається доцільним сформулювати окремі рекомендації: 1) не слід відмовлятися від проведення обшуку в разі добровільної видачі шуканих предметів. Сприймаючи прояви антроподжерельної невербальної інформації учасників обшуку та

відштовхуючись від них, необхідно провести обшук з метою встановлення місцезнаходження тих предметів, які могли бути не видані; 2) при проведенні обшуку слідчому/прокурору необхідно зайняти позицію спостерігача і фіксувати прояви антроподжерельної невербальної інформації учасників обшуку з метою виявлення предметів обшуку; 3) за необхідності використати в ході обшуку такий тактичний прийом, як емоційний експеримент для створення умов для зміни емоційного стану учасників обшуку та втрати контролю над проявами антроподжерельної невербальної інформації, що сприяє пошуку предметів; 4) в ході проведення обшуку слідчий/прокурор може використати прийоми рефлексивного управління (психологічного реагенту) для створення первинних умов для самостійного прийняття учасниками обшуку рішення про видачу шуканих предметів; 5) при проведенні обшуку в конфліктній ситуації слідчому/прокурору необхідно чітко дотримуватися етичних вимог, що пред'являються до його поведінки, а також професійно та обґрунтовано пояснювати учасникам обшуку ті чи інші обставини, що утворюють предмет розбіжностей. Використання антроподжерельної невербальної інформації в цій ситуації доцільне в рамках застосування таких методів, як метод переконання і метод рефлексії.

13. Невербальна інформація в судовому провадженні розуміється через невербальну комунікацію і являє собою обмін невербальними знаками та їх інтерпретацію. Дешифрування антроподжерельної невербальної інформації надає сторонам та судді велику кількість додаткової інформації, яку вони не можуть отримати по вербальних каналах спілкування за короткий проміжок часу спілкування. Така інформація розподілена на три групи: 1) про особистість кожного учасника кримінального провадження (соціальний і професійний статус, темперамент, емоційний стан, самооцінку, властивості, якості); 2) про ставлення учасників кримінального провадження один до одного (соціальній і емоційній рівні), характер відносин між ними (домінування, байдужість, залежність, симпатія, антипатія), динаміку взаємин під час судового

провадження; 3) про ставлення учасників кримінального провадження до самої кримінально-релевантної події та кримінального провадження в цілому (спокій, цікавість, нервозність, злість, нетерпіння).

Загальні положення тактики використання антроподжерельної невербальної інформації в судовому провадженні полягають у таких рекомендаціях стороні обвинувачення і суду: 1) до початку засідання провести аналіз наявної вербальної та невербальної інформації; 2) брати до уваги тільки ту невербальну інформацію, яка є зрозумілою та не викликає сумнівів; 3) антроподжерельну невербальну інформацію, яку важко або неможливо дешифрувати, відкладати до отримання додаткових даних; 4) намагатися завжди зчитувати антроподжерельну невербальну інформацію учасників судового провадження, не виділяючи для цього спеціального часу, а також під час виконання інших завдань; 5) антроподжерельна невербальна інформація не тільки доповнює вербальну, але й може містити додаткові дані, на які завжди варто звертати увагу; 6) антроподжерельна невербальна інформація орієнтує, на що необхідно звернути увагу в подальшому спілкуванні; 7) існують два чинники, які постійно впливають на формування антроподжерельної невербальної інформації – психологічні та фізіологічні, які повністю свідчать про ставлення людини до предмета спілкування та надають про нього інформацію різного роду; 8) правильним є сприйняття, дослідження і використання вербальної і невербальної інформації одночасно.

14. Антроподжерельні невербальні прояви відіграють важливу роль у контексті судового провадження; під час судового засідання вони повинні сприйматися та використовуватися, оскільки учасники судового провадження не можуть не реагувати на те, що відбувається у судовому засіданні, а ці реакції проявляються лише в антроподжерельних невербальних проявах.

Репертуар антроподжерельних невербальних проявів сторін дуже обмежений (зміна міміки, жести і положення тіла). Для сторони обвинувачення та для сторони захисту дуже важливо бачити невербальні прояви судді на те, що

відбувається у судовому засіданні. Це дозволяє їм адаптувати власну стратегію, змінювати її з метою досягнення бажаного результату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: учебн. для вузов /под ред. Р.С. Белкина. Москва: НОРМА, 2002. 990 с.

2. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: учебн. для вузов /под ред. Р.С. Белкина. Москва: НОРМА, 2005. 992 с.

3. Агафонов В., Филиппов А. Криминалистика: конспект лекций. Москва: Юрайт, 2015. URL: https://goo.gl/xMncSj. (дата звернення: 15.03.2017).

4. Аграшенков А.В. Психология на каждый день: советы, рекомендации, тесты. Москва: Вече: АСТ, 1997. 480 с.

5. Акайомова А. Теорія комунікації як проблема теоретичної ідентифікації. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. 2012. №5. С. 364-372.

6. Акулова Д.О., Коробейников А.О. Психология очной ставки и особенности допроса несовершеннолетних. Вестник Восточно-Сибирской Открытой Академии. 2014. №12. URL: vsoa.esrae.ru/177. 797. (дата звернення: 5.03.2017).

7. Алдер Х. НЛП: современные психотехнологии. Санкт-Петербург, 2000. 160 с.

8. Александров А.С., Гришин С.П. Перекрестный допрос: учеб.- практ. пособ. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. 296 с.

9. Александров Г.Н. Некоторые вопросы теории криминалистической версии. Вопросы криминалистики. 1962. №3(18). С. 3-19.

10. Александров Д.О. Юридична психологія. URL: http://westudents.com.ua/glavy/81643-24-psihologchn-osoblivostprovedennya-obshuku.html. (дата звернення: 05.04.2016).

11. Александров О.С., Гришін С.П., Зейкан Я.П. Перехресний допит у суді: навч.-практ. посіб. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: Правова єдність: Алерта, 2015. 526 с.

12. Александров Ю.И. Введение в системную психофизиологию. Москва: ПерСе, 2003. 356 с.

13. Александровская В.Н. Структурно-функциональный анализ идеального образа в современной психологии. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні та психологічні науки. 2013. №2. С. 271-281.

14. Алексеев А.В. Себя преодолеть! Москва, 1978. 144 с.

15. Алексеев Л.Г. Психофизиология детекции лжи. Методология. Москва, 2011. 108 с.

16. Аленін Ю.П. Шляхи вдосконалення початку досудового розслідування. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2013. Т. 13. С. 175-184.

17. Алесковский С.Ю., Комиссарова Я.В. Нетрадиционные аспекты криминалистического изучения личности: учеб. пособ. Алматы: АЮ-ВШП «Эдшет», 2006. 188 с.

18. Алесковский С.Ю., Комиссарова Я.В. Основы графологии: учеб.-метод. пособ. Москва: Юрлитинформ, 2008. 211 с.

19. Алєксєйчук В.І. Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність та завдання. Проблеми законності. 2015. №130. С. 169-179.

20. Алієва О. Семантичне поле терміна та його структура. Сучасні дослідження з іноземної філології. 2012. №10. С. 12-18.

21. Алферов Ю.А. Пенитенциарная социология: невербальная диагностика личности (нетрадиционнае методы): моногр. Домодедово: РИО РИПК работников МВД России, 1996. 122 с.

22. Андреева Н.В. Предмет и структура судебной тактики. Криминалистические средства и методы исследования преступлений. 1999. С. 57-63.

23. Андрианов М.С. Невербальная коммуникация: психология и право: моногр. Москва: Изд-во Института общегуманитарных исследований, 2007. 251 с.

24. Аркуша Л.И. Выявление и расследование организованной преступной деятельности при наличии коррумпированных связей: моногр. Одесса: ОНЮА, 2003. 207 с.

25. Аркуша Л.І. Легалізація (відмивання) доходів, отриманих у результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, розслідування: моногр. Одеса: Юрид. л-ра, 2010. 376 с.

26. Ароцкер Л.Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел: автореф. дис… д-ра юрид. наук. Москва, 1965. 43 с.

27. Архиереев Н.Л. Треугольник противоположностей. Логико-философские исследования. 2014. №6. С. 93-100.

28. Асмолов А.Г. По ту сторону сознания. Методологические проблемы неклассической психологии. Москва: Смысл, 2002. 480 с.

29. Асмолов А., Фейгенберг И. За порогом рациональности: лингвоцентризм и парадоксы невербальной коммуникации. URL: http://www.ashtray.ru/main/texts/asmolov.htm. (дата звернення: 17.06.2016).

30. Ахьямова И.А. Основные подходы к исследованию невербального поведения: история и современность. Образование и наука. 2009. №7(64). С. 122-130.

31. Бабаева Э.У. Предупреждение изменения показаний подследственным и свидетелем на предварительном расследовании. Москва: Экзамен, 2001. 80 с.

32. Бабайцев А.Ю. Коммуникация. Постмодернизм. Энциклопедический словарь. Минск, 2001. С. 372.

33. Бабинець М. Вербальні і невербальні засоби спілкування в менеджменті. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2014. №30. С. 13-14.

34. Бабунич В.М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2015. 20 с.

35. Багдасарова Н.А. Лексическое выражение эмоций в контексте разных культур: дис. … канд. филол. наук: 10.02.19. Москва, 2004. 205 с.

36. Багдасарова Н.А. Невербальные формы выражения эмоций в контексте разных культур: универсальное и национальное. Материалы межвузовского семинара по лингвострановедению. 2006. МГИМО-Университет, 2006. URL: http://mgimo.ru/files/35232/35232.pdf. (дата звернення: 02.06.16).

37. Баев О.Л. Тактика следственных действий: учеб. пособ. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. 208 с.

38. Баев О.Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса. Москва: ЭКСМО, 2011. 609 с.

39. Баев О.Я. Конфликты в деятельности следователя (вопросы теории). Воронеж, 1981. 160 с.

40. Барлас Т.В. Невербальные компоненты деятельности человека в системах отображения информации: дис. … канд. психол. наук: 19.00.03. Москва, 1984. 180 с.

41. Бахин В.П., Биленчук П.Д., Кузьмичев В.С. Криминалистические приемы и средства разрешения следственных ситуаций: учеб. пособ. Киев: КВШ МВД СССР, 1991. 104 с.

42. Бахин В.П., Когамов М.Ч., Карпов Н.С. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы). Алматы: Оркениег, 1999. 208 с.

43. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.

44. Бачинська С.В., Волинець Н.В. Теоретичні засади психологічних особливостей спілкування. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2013. №2. С. 16-22.

45. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. Москва: Юрид. лит., 1991. 208 с.

46. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва: НОРМА-ИНФРА М, 2001. 240 с.

47. Белкин Р.С. Собирание, исследование и оценка доказательств. Москва: Наука, 1966. 295 с.

48. Белкин Р.С., Винберг А.И. Криминалистика и доказывание (методологические проблемы). Москва: Юрид. лит., 1969. 216 с.

49. Белов Н.А. Физиология типов. Опыт исследования психофизических особенностей личности в зависимости от эргоногенеза. Орел, 1924. 245 с.

50. Белоус С. Улики поведения. Записки криминалистов. Вып. 3. М.: Юрикон, 1994. С. 62-71.

51. Белюшина О.В. Правовое регулирование и методика применения полиграфа в раскрытии преступлений: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1998. 172 с.

52. Белюшина О. Он пробалтывается кончиками пальцев. Мир безопасности. 1998. №1. С. 28-29.

53. Белюшина О. Что такое полиграф? Правозащитник. 1997. №4. С. 64-67.

54. Берназ В.Д., Бірюков В.В., Волобуєв А.Ф. Криміналістика: підручник /за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків: ХНУВС, 2011. 666 с.

55. Бєляєва К.В. Етапи зародження та розвитку юридичної психології. Вісник Академії адвокатури України. 2010. Число 1. С. 8-86.

56. Бєляєва К.В. Нетрадиційні методи розслідування злочинів. Гіпноз. Вісник Академії адвокатури України. 2010. Число 3. С. 142-147.

57. Бєляєва К.В. Проблеми використання невербальної інформації суб'єктом досудового слідства. Вісник Академії адвокатури України. 2011. Число 2. С. 191-195.

58. Биркенбил В.Ф. Язык интонации, мимики, жестов: принципы распознавания неречевых сигналов. Мюнхен, 1979. 87 с.

59. Биркенбил В. Язык интонации, мимики, жестов. Санкт-Петербург: Питер, 1997. 224 с.

60. Біленчук П.Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого. Київ: Атіка, 1999. 352 с.

61. Біленчук П. Деякі питання сучасного наукового забезпечення кримінального провадження: теорія і практика. Віче. 2013. №24. С. 17-19.

62. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: моногр. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Є.О. Дідоренка, 2009. 664 с.

63. Благута Р.І. Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх: дис. . канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2006. 219 с.

64. Бобечко Н.Р. Збирання та дослідження доказів у стадії апеляційного провадження згідно КПК. Часопис Академії адвокатури України. 2013. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_2_6. (дата звернення: 18.06.2017).

65. Богинский В.Е. Система тактических приемов допроса подозреваемого: дис. … канд. юрид наук. Харьков, 1980. 225 с.

66. Бозров В.М. Процессуальные, криминалистические и психологические аспекты судебного следствия: автореф. … дис. канд. юрид. наук. Свердловск, 1991. 14 с.

67. Большая советская энциклопедия. 2-е изд. Т. 20. 1949-1957. 644 с.

68. Бороздина Г.В. Психология делового общения: учеб. пособ. Москва: ИНФРА-М, 1999. 224 с.

69. Брига Т.Р. Прикладна лінгвістика як галузь мовознавства. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2014. Вип. 38. С. 11-16.

70. Булыко А.Н. Большой словарь иностранных слов: 35 тысяч слов. Москва: Мартин Пресс, 2010. 702 с.

71. Бурдье П. О символической власти. Социология социального пространства. Москва, 2007. С. 87-96.

72. Быков В.М. Установление психологического контакта при допросе свидетелей. Криминалистика. Экспертиза. Розыск: сб. ст. Саратов: СВШ МВД РФ, 1995. С. 58-60.

73. Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К. Допустимость тактических приемов при допроси: учеб. пособ. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989. 48 с.

74. Вагіна О.В. Поліграф як засіб протидії корупції в державних відомствах України. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 86-89.

75. Валідація. Фармацевтична енциклопедія. URL: http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1661/validaciya. (дата звернення: 15.10.2017).

76. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: моногр. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

77. Варій М.Й. Загальна психологія: навчальний посібник. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 968 с.

78. Варій М.Й. Загальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.

79. Варламов В.А., Варламов Г.В. Психофизиология полиграфных проверок /под ред. А.Г. Сапрунова. Краснодар: ГУВД Краснод. края, 2000. 241 с.

80. Вархотов Т.А. Методологические проблемы исследования невербального аспекта коммуникативного взаимодействия: дис. … канд. филос. наук: 09.00.08. Москва, 2003. 178 с.

81. Васильев А.Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. Москва: Юрид. лит., 1970. 208 с.

82. Васильев В.Л. Юридическая психология: учебн. для вузов. 6-е изд. Санкт-Петерьург: Питер, 2009. 608 с.

83. Васюков В.Л. Ключ к гиперсиллогистике Д.Д. Мордухай-Болтовского. Логико-философские исследования. 2012. №5. С. 134-143.

84. Васюков В.Л. Нефрегевские игры и контекстуальность. Логико-философские исследования. 2013. №6. С. 105-118.

85. Васяев А.А. Исследование доказательств в ходе судебного следствия в суде первой инстанции в российском уголовном процессе: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Саранск, 2008. 242 с.

86. Ващук О.П. Вербалізація і верифікація в контексті проведення слідчих (розшукових) дій. Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 30-31 берез. 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 216-218.

87. Ващук О.П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні. Evropský politický a právní diskurz. 2016. Том 3. Вип. 6. С. 260-261.

88. Ващук О.П. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину. Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 трав. 2013 р.). У 2-х т. Т. 2. Одеса: Фенікс, 2013. С. 525-227.

89. Ващук О.П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 70. Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 309-315.

90. Ващук О.П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту. Митна справа. 2013. №5(2.2). С. 50-55.

91. Ващук О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: верифікація даних. Часопис Київського університету права. 2016. №4. С. 306-309.

92. Ващук О.П. Определение термина «невербальная информация» в современной криминалистике. Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем: сб. науч. ст. Гродно: ГРГМУ, 2013. С. 376-379.

93. Ващук О.П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 2(11). С. 87-91.

94. Ващук О.П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій. Право і суспільство. 2013. №6. С. 293-297.

95. Ващук О.П. Проблеми класифікації невербальної інформації в криміналістиці. Право як ефективний суспільний регулятор: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15-16 лют. 2013 р.). У 2-х частинах. Львів: Центр правничих ініціатив, 2013. Ч. ІІ. С. 76-77.

96. Ващук О.П. Психологічні основи сприйняття, переробки та відображення неверблаьної інформації при розслідуванні злочинів. Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід: зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 8 жовт. 2013 р). Київ, 2013. С. 219-222.

97. Ващук О.П. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні. Юридичний вісник. 2013. №4. С. 105-109.

98. Ващук О.П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. Ученые записки Таврического

национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридичские науки». 2013. Т. 26 (65). Вип. №2-2. С. 293-299.

99. Ващук О.П. Щодо методів виходу зі стресового стану потерпілого на попередній стадії допиту. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матер. Міжнар. кр. ст. (м. Одеса, 29 трав. 2015 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2015. С. 51-53.

100. Ващук О.П. Щодо складових емоційного стану учасників кримінального провадження. Актуальні питання державотворення в Україні: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 трав. 2015 р.). Київ: Прінт-Сервіс, 2015. С. 410-412.

101. Ващук О.П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект. Криминалистика и судебная экспертиза. 2013. Вып. 58(2). С. 32-34.

102. Введение в психологию /под ред. А.В. Петровского. Москва: Академия, 1996. 496 с.

103. Веккер Л.М. Психика и реальность: единая теория психических процессов. Москва: Смысл, 1998. 685 с. URL: http://www.psylib.ukrweb.net/books/vekkl01/txt07.htm. (дата звернення: 24.12.2016).

104. Веккер Л.М. Психические процессы: в 3-х т. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1974. Т. 1. 334 с.

105. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти). Київ: НАВСУ-НВТ «Правник», 1999. 126 с.

106. Весельський В.К. Тактика слідчих (розшукових) дій. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матер. Міжнар. кр. ст. (м. Одеса, 27 трав. 2016 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 34-37.

107. Весельський В.К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). Боротьба з

організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2012. №2. С. 151-158.

108. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7-8 листоп. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр.справ, 2015. 244 с.

109. Винберг А., Рахунов Р. Косвенные улики в уголовном деле. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. 72 с.

110. Вільгушинський М.Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики /за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2010. 168 с.

111. Владиславлев М. Психология. Исследование основных явлений душевной жизни. Т. I. Записки историко-филологического ф-та Императорского С-Петербургского ун-та. Т. 7. ч. I. Санкт-Петербург: В тип. В. Безобразова и комп., 1881. С. 438-615.

112. Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия /под ред. Н.П. Яблокова. Калининград: Изд-во Калин. ун-та, 1997. 248 с.

113. Воробьев Г.А. Тактика и психологические особенности судебных действий. Краснодар, 1986. 84 с.

114. Воропаєва В.Г. Антропологічні засади дослідження людини як цілісної істоти: теоретико-методологічний аналіз. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2008. Вип. 2008. Т. 33. С. 169-177.

115. Вригт Г.Х. фон. Логико-философские исследования: избранные труды. /пер. с англ.; общ. ред. Г.И. Рузавина и В.А. Смирнова; сост. и авт. предисл. В.А. Смирнов. Москва: Прогресс, 1986. 600 с.

116. Габелко О.М. Невербальні засоби комунікації. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 37-39.

117. Гавриш М. Невербальна поведінка в ситуаціях соціального та ситуативного домінування. Мова і суспільство. 2010. Вип. 1. С. 208-215.

118. Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: автореф. дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1992. 24 с.

119. Герасименко Н.І. Основи психології: навч. посіб. Одеса, УДАЗ ім. О.С. Попова, 2000. 60 с.

120. Герасимов Р.Р. Моделювання при розслідуванні злочинів. Часопис Київського університету права. 2010. Вип. 3. С. 253-257.

121. Геринг З., Зимбардо Ф. Психология и жизнь. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 955 с.

122. Гинзбург А. Я. Принципы советской криминалистики /Отв. ред. Ю.Д. Лившиц. Караганда: Изд-во Караганд. ВШ МВД СССР, 1974. 79 с.

123. Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. 726 с.

124. Глазырин Ф.В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: учеб. пособ. Свердловск: СЮИ, 1973. 157 с.

125. Головюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р.: моногр. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. 712 с.

126. Глущенко В.А. Лінгвістичний метод і його структура //Мовознавство. 2010. №6. С. 32-45.

127. Голованов В.Н. Законы в системе научного знания. Москва: Мысль, 1970. 231 с.

128. Голубовська І. Антропологічна лінгвістика і класичні мови: можливості дослідження. Вісник Львівського нац. ун-ту. Сер.: Іноземні мови. 2010. Т. 122. С. 14-19.

129. Гончаренко В.Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України. Київ, 2008. 280 с.

130. Гончаренко В.Г., Бергер В.Є., Булига Л.П. Експертизи в судовій практиці. Київ: Либідь, 1993. 197 с.

131. Гордієнко В.І. Моделі комунікативного процесу в сучасній психології та їхній потенціал у поясненні діалогічності спілкування. Наукові записки НаУКМА. Т. 97: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 55-56.

132. Горелов И.Н. Енгалычев В. Безмолвный мысли знак: Рассказы о невербал. коммуникации. Москва: Мол. гвардия, 1991. 238 с.

133. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации /Отв. ред. В.Н. Ярцева. Изд. 4-е. Москва: Либроком, 2009. 112 с.

134. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. Москва: Наука, 1980. 104 с.

135. Горелов И.Н. О вербальных и невербальных составляющих речевого поведения. Вопросы психолингвистики. 2003. №1. С. 13-18.

136. Горелов И.Н. Соотношение невербального и вербального в коммуникативной деятельности. Исследование речевого мышления в психолингвистике. Москва: Наука. 1985. С. 16-149.

137. Горюнов В.Е. Невербальное общение в криминальной среде как источник ориентирующей оперативно-розыскной информации: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Санкт-Петербург, 2002. 18 с.

138. Гресь Ю.О. Допит: визначення тактичного та технологічного аспектів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2016. №20. С. 152-155.

139. Гримак Л.П., Скрыпников А.И., Лаговский А.Ю., Зубрилова И.С. Методы прикладной психологии в раскрытии и расследовании преступлений: учеб.-метод. пособ. Москва: ВНИИ МВД РФ, 1999. 176 с.

140. Грицюк І.М. Психофізіологія: метод. матер. для студ. спец. «Психологія». Луцьк, 2014. 62 с.

141. Гришина Е.П. Достосверность доказательств и способы ее обеспечения в уголовном процессе: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1996. 22 с.

142. Грошевий Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Харьков, 1975. 144 с.

143. Гулкевич З.Т. Документування слідчих дій: процесуальне і криміналістичне дослідження. Львів: Тріада плюс, 2008. 176 с.

144. Гурецька М.В. Роль комунікативно значущих жестів у актуалізації емоційного стану роздратуванн. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2014. Вип. 49. С. 34-36.

145. Гусева О.А. Вербализация невербальных реакций (к постановке проблемы). Вестник Московского государственного лингвистического университета. 2014. №20(706). С. 81-89.

146. Данилова Н.Н. Психофизиология. Москва, 2011. 366 с.

147. Данилюк І.В. Становлення етнічної психології як галузі наукового знання: історико-теоретичний вимір: дис. … д-ра психол. наук: 19.00.01. Київ, 2010. 36 с.

148. Дем'янчук В.А., Крикунов О.В. Фіксація інформації при розгляді кримінальної справи у суді: моногр. Рівне: Каліграф. 232 с.

149. Дем'янчук В. Застосування поняття «документ» у криміналь- ному процесі. Правова інформатика. 2008. №2. С. 57-60.

150. Дєєв М.В. Достатність доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 16 с.

151. Джеймс У. Психология. Москва: Гаудеамус: Акад. Проект, 2011. 316 с.

152. Додонов Б.И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности. Вопросы психологии. 1975. №6. С. 21-33.

153. Домашенко А.М. Тактический риск как фактор тактических ошибок в следственной деятельности. Форум права. 2013. №1. С. 262-265.

154. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва: Юрид. лит., 1976. 112 с.

155. Доспулов Г.Г., Мажитов Ш.М. Психология показаний свидетелей и потерпевших. Алма-Ата: Наука, 1975. 192 с.

156. Дубровин С.В. Основы теории криминалистической диагностики: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2005. 51 с.

157. Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. Москва: Юрид. лит., 1973. 168 с.

158. Дулов А.В. Судебная психология: учебн. пособ. Минск: Вишэйшая школа, 1975. 462 с.

159. Дулов А.В., Калинкович Л.Н., Порубов Н.И. Эксперимент в уголовном процессе. Советское государство и право. 1965. №9. С. 148-149.

160. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. Минск: Вышэйшая школа, 1971. 272 с.

161. Дуфенюк О.М. Судова практика оцінки результатів використання поліграфа на стадії досудового розслідування. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. №2. С. 119-121.

162. Дюндик Ю.Б. Наречие оценки и категоризация опыта: моногр. Иркутск: ИГЛУ, 2011. 178 с.

163. Дячук С.І., Галаган В.І., Галаган О.І. Застосування кримінального процесуального законодавства на підготовчому провадженні у суді першої інстанції. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2013. Т. 144-145. С. 142-146.

164. Єні О.В., Матієк Л.Г. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції. Часопис Київського університету права. 2013. №2. С. 287-288.

165. Експериментальні методи в психолінгвістиці: метод. вказ. до наук. семінару «Основи психолінгвістики» для студ. IV курсу денної форми навч. спец. «Прикладна лінгвістика» /укл. Н.М. Галунова. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 28 с.

166. Експертизи у судовій практиці /за заг. ред. В.Г. Гончаренка. О.В. Крутя. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 388 с .

167. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посіб. /за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

168. Еникеев М.И. Общая и социальная психология. Москва: Норма, Инфра-М, 1999. 624 с.

169. Еникеев М.И. Юридическая психология. Москва: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 517 с.

170. Ермакова Л.А. Информация, передаваемая невербальным путем, и возможности ее использования в ходе допроса. Российский следователь. 2001. №5. С. 5-11.

171. Журавель В.А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків: Право, 1999. 304 с.

172. Завальнюк В.В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 47. С. 311-312.

173. Завальнюк В. Галузеві дослідження в антропології права. Юридичний вісник. 2011. №1. С. 4-8.

174. Заварзина О.О., Козьяков Р.В., Коро Н.Р., Орлова Е.А., Рышлякова Н.В. Психофизиология профессиональной деятельности: учебник и практикум для прикладного бакалавриата. Москва-Берлин: Directmedia, 2015. 546 с.

175. Зайцев Д.В. Интенсиональная конъюнкция и следование. Логико-философские исследования. 1991. №2. С. 52-61.

176. Зайцев Д.В. Содержательная семантика системы Е, понятия реального и идеального типа и вопрос об экспликации противоречия познания в методологии науки. Логико-философские исследования. 1989. №1. С. 141-147.

177. Закатов А.А. Ложь и борьба с нею. Волгоград: Ниж.-Волж. книжное изд-во, 1984. 192 с.

178. Закатов А.А. Тактика допроса потерпевшего на предварительном следствии: дис. … канд. юрид. наук. Одесса, 1971. 274 с.

179. Захарцев С.И. Диалектический метод в оперативно-розыскной деятельности. Юридическая наука: история и современность. 2012. №7. С. 62-69.

180. Зейкан Я.П. Адвокатська техніка: методика підготовки прямого допиту і вступної промови: практ. посіб. Харків: Фактор, 2016. 159 с.

181. Зейкан Я.П. Методика перехресного допиту в суді. Харків: Фактор, 2016. 187 с.

182. Зинин А.М. Внешность человека в криминалистике и судебной экспертизе: моногр. Москва: Юрлитинформ, 2015. 200 с.

183. Зіґмунд Фройд. Вступ до психоаналізу. Київ: Основи, 1998. 709 с.

184. Зорин Г.А. Психологический контакт при производстве допроса: Учебное пособие. Гродно: Гродн. ун-т, 1986. 71 с.

185. Зорин Г.А. Руководство по тактике допроса: учебн.-практ. пособ. Москва: Юрлитинформ, 2001. 320 с.

186. Зражевська Н.І. Комунікаційні технології: лекції. Черкаси: Брама-Україна, 2010. 224 с.

187. Ивлев Ю.В. Логическая характеристика вопросов. Логико-философские исследования. 1991. №2. С. 142-146.

188. Ивлев Ю.В., Ивлев В.Ю. Объективное содержание логических знаний. Логико-философские исследования. 2012. №5. С. 34-49.

189. Иерусалимов И.А. Информационное обеспечение научно-технических достижений в расследовании преступлений: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1997. 239 с.

190. Изард К. Эмоции человека. Москва: Директ-Медиа, 2008. 954 с.

191. Ильин Е.П. Эмоции и чувства. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 752 с.

192. Ишин А.М. Некоторые подходы к пониманию информационных технологий в криминалистическом аспекте. Использование современных

информационных технологий в правооохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности: сб. матер. междунар. науч.-практ. конф. (24-25 окт. 2006 г.). Калининград, 2006. Вып. VIII. Часть 1 (Разд. 1, 2). С. 23-28.

193. Ищенко Е.П., Топорков А.А. Криминалистика: учебник /под ред. Е.П. Ищенко. Москва: Юрид. фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2005. 748 с.

194. Ігнятюк О.В. Судовий розгляд у першій інстанції в кримінальному провадженні: проблемні питання та шляхи їх вирішення. Європейські перспективи. 2013. №4. С. 107-111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2013_4_21. (дата звернення 18.06.2017).

195. Іщенко А.В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 1996. 415 с.

196. Кабашнюк В.О., Гаврилькевич В.К. Психофізіологія: навч. посіб. Львів: Новий Світ-2000, 2006. 200 с.

197. Каз Ц.М. Субъекты доказывания в советском уголовном процессе. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1968. 68 с.

198. Казміренко Л.І. Етапи розвитку поліграфного дослідження. Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи: матер. ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7-8 лист. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр.справ, 2015. С. 60-62.

199. Кайдалова Л.Г., Пляка Л.В. Психологія спілкування: навч. посіб. Харків: НФаУ, 2011. 132 с.

200. Каледин Р.А. Тактика допроса несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в конфликтных ситуациях. Расследование преступлений несовершеннолетних на современном этапе. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1986. С. 89-94.

201. Качурін С.Г. Одержання зразків для експертного дослідження: проблеми теоретичного і практичного характеру. Право України. 2004. №1. С. 110-113.

202. Квіт С.М. Масові комунікації: підруч. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 206 с.

203. Кертес И. Тактика и психологические основы допроса. Москва: Юрид. лит., 1965. 168 с.

204. Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій: навч. посіб. Київ Видав. дім ін ЮРЕ, 2007. 528 с.

205. Климчук М.П. Особливості отриманні та використання інформації в ході досудового слідства. Правова інформатика. 2011. №3-4. С. 4-12.

206. Ковалев А.И. Улики поведения и их роль в расследовании преступлений: дис. … канд. юрид. наук. Свердловск, 1974. 198 с.

207. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса: Астропринт, 2001. 344 с.

208. Ковалинська І.В. Невербальна комунікація. Київ: Освіта України, 2014. 289 с.

209. Когутич І.І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики та методики під час розгляду кримінальних справ у суді. Львів: Тріада плюс, 2009. 448 с.

210. Когутич І.І. Криміналістика: курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. 888 с.

211. Когутич І.І. Криміналістичні знання, їх сутність і потреба розширення меж використання: моногр. Львів: Тріада плюс, 2008. 420 с.

212. Когутич І.І. Форми експерименту у кримінальному провадженні. Криминалистика и судебная экспертиза. 2013. Вып. 58 (1). С. 158-168.

213. Когутич І.І., Бабунич В.М. Теорія і практика перехресного допиту в суді: процесуальні і криміналістичні аспекти: моногр. Львів; Тернопіль: Підручники і посібники, 2015. 159 с.

214. Когутич І.І., Нор В.Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ: наук.-практ. посіб. Львів, Київ: Тріада плюс, Алерта, 2010. 428 с.

215. Козинець І. Особливості формування засобів невербальної комунікації. Педагогічні науки: зб. наук. пр. 2015. Вип. 63. С. 20-25.

216. Козловский П.В. Использование результатов оценки невербального поведения в доказывании. Психопедагогика в правоохранительных органах. 2010. №1(40). С. 17-20.

217. Козьяков І., Хруслова Л. Сутність тактики підтримки прокурором державного обвинувачення в умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу України. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. №2. С. 56-59.

218. Кокорев Д.А., Белюшина О.В. Психофизиологическая экспертиза с применением полиграфа. Адвокат. 2005. №7. С. 49-51.

219. Кокорев Л.Д., Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. Воронеж: Изд-во: Воронеж. Ун-та, 1995. 272 с.

220. Кокун О.М. Психофізіологія: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 184 с.

221. Колбая Г.Н. Соотношение предварительного следствия и судебного разбирательства. Москва: Юрид. лит., 1975. 152 с.

222. Колдин В.Я. Криминалистическое знание о преступной деятельности: функции моделирования. Советское государство и право. 1987. №2. С. 63-69.

223. Колесник Ю.В. Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК Україн. Вісник Академії адвокатури України. 2014. №1. С. 78-85.

224. Коллинз Г. Социальное картезианство и онтологическая асимметрия. Epistemology & Philosophy of Science. 2011. №3. С. 17-34.

225. Комарков В.С. Психологические основы очной ставки. Харьков, 1976. 28 с.

226. Комаха Л.Г. Логіка перевірення достовірності знання в аргументах неопозитивізму. Мультиверсум. Філософський альманах. 2015. №5-6. С. 163-171.

227. Комиссарова Я.В., Мягких Н.И., Пеленицын А.Б. Полиграф в России и США: проблемы применения. Москва: Юрлитинформ, 2012. 222 с.

228. Комиссарова Я.В., Семенов В.В. Особенности невербальной коммуникации в ходе расследования преступлений. Москва: Юрлитинформ, 2004. 224 с.

229. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. 2-е, испр. и доп. изд. Москва: Изд-во Наука, 1975. 720 с.

230. Кондаш О. Хвилювання: страх перед випробуванням. Київ: Радянська школа, 1981. 170 с.

231. Кони А.Ф. Избранные произведения: Статьи и заметки. Судебные речи. Воспоминания /сост. А.Б. Амелин. Москва: Госюриздат, 1956. 888 с.

232. Коновалова В.Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков: Консум, 2000. 176 с.

233. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. Харьков: Консум, 1999. 157 с.

234. Коновалова В.Е. Правовая психология. Харьков: Консум, 1997. 159 с.

235. Коновалова В.Е. Правовая психология: учеб. пособ. для юрид. вузов и фак.-в, обуч. по спец. «Правоведение». Харьков: Основа, 1990. 198 с.

236. Коновалова В.Е. Психологическое воздействие в судопроизводстве: допустимость и правомерность. Актуальні проблеми юридичної психології: тези доп. Всеукр. наук.-прак. конф. (м. Київ, 29-30 вер. 2006 р.). Київ: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. С. 19-24.

237. Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений. Харьков: Вища школа, 1978. 144 с.

238. Коновалова В.О. Вибрані твори. Харків: Апостіль, 2012. 528 с.

239. Коновалова В.О. Проблеми методології галузевих наук (на прикладі наук кримінально-процесуального циклу). Вісник Академії правових наук України. Харків, 2012. №1. С. 185-192.

240. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія. Акад. курс: підручник. Київ: Ін Юре, 2004. 424 с.

241. Конопляста С.Ю., Сак Т. Б. Логопсихологія: навч. посіб. /за ред. М.К. Шеремет. 2-ге вид. Київ: Знання, 2012. 293 с.

242. Кореневский Ю.В. Криминалистика для судебного следствия. Москва: ЮрИнфоР, 2001. 198 с.

243. Кореневский Ю.В. Судебная практика и совершенствование предварительного расследования. Москва: Юрид. лит., 1974. 112 с.

244. Кореневский Ю. Восполнение судом пробелов предварительного следствия. Советская юстиция. 1992. №3. С. 8-9.

245. Коровайко О.І. Особливості провадження дій, спрямованих на збирання та перевірку доказів в ході судового слідства: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 242 с.

246. Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений: науч.-практ. пособ. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 284 с.

247. Корчагин А.Ю. Криминалистические проблемы организации судебного разбирательства: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Саратов, 2002. 22 с.

248. Коченов М.М. Судебно-психологическая экспертиза. Москва, 1977. 180 с.

249. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підруч. для студ. філол. спец. вузів. Київ: Академія, 1999. 288 с.

250. Кравчук М. Поняття достовірності знання та проблема невизначеності в емпіричному соціологічному дослідженні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2016. №7. С. 43-47.

251. Крафт В. Венский кружок. Возникновение неопозитивизма. Москва, 2003. 224 с.

252. Крейдлин Г.Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. Москва: Языки славянской культуры, 2005. 255 с.

253. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика в её соотношении с вербальной: автореф. дис. … д-ра филол. наук: 10.12.19. Москва, 2000. 68 с.

254. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. Москва: НЛО, 2002. 581 с.

255. Крестовников О.А. Системно-деятельностный анализ мето- дологии криминалистики: моногр. /под общ. ред. В.Я. Колдина. Москва: Юрлитинформ, 2013. 272 с.

256. Кречмер Э. Строение тела и характер. Москва: Книга по Требованию, 2012. 168 с.

257. Криминалистика /под ред. Н.П. Яблокова. Москва: Юристь, 1999. 718 с.

258. Криминалистика: учеб. для юрид. высш. учеб. завед. /В.С. Аханов и др.; под ред. Р.С. Белкина. Москва: Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. 376 с.

259. Криминалистика: учеб. /отв. ред. Н.П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 1999. 718 с.

260. Криминалистика: учебник /отв. ред. Н.П. Яблоков. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2005. 781 с.

261. Криминалистическое изучение личности: научно-практическое пособие для магистров /отв. ред. Я.В. Комиссарова. Москва: Проспект, 2017. 224 с.

262. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти /за ред. В.Ю. Шепітька. Вид. 3-тє, переробл. і доповн. Київ: Ін Юре, 2004. 736 с.

263. Криміналістика: Академічний курс: Підручник /Т.В. Варфоломеєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

264. Криміналістика: навч. посіб. /А.Ф. Волобуєв, О.О. Волобуєва, О.А. Самойленко та ін.; за ред. А.Ф. Волобуєва. Київ: КНТ, 2011. 504 с.

265. Криміналістика: навч. посіб. /Р.І. Благута, Р.І. Сибірина, В.М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів: ЛьвівДУВС, 2010. 539 с.

266. Криміналістика: підруч. /за ред. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 2008. 462 с.

267. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти /за ред. В.Ю. Шепітька. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Ін Юре, 2004. 728 с.

268. Криміналістика: підручник /В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.

269. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. №2341-ІІІ. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14. (дата звернення: 23.03.2017).

270. Кримінальний процес: підручн. /Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

271. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17. (дата звернення 16.05.2017).

272. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Харків: Одіссей, 2012. 360 с.

273. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 /Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація та ін. Харків: Право, 2012. 664 с.

274. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.

275. Кримінально-процесуальне право України: підруч. /за заг. ред. Ю.П. Аленіна. Харків: Одіссей, 2009. 816 с.

276. Крылов А.А. Психология. Москва: Велби: Проспект, 2008. 752 с.

277. Крысин Л.П. Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов. Москва: Эксмо, 2011. 864 с.

278. Кудряченко А. Верифікація. Політична енциклопедія /Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 91.

279. Кузьмичев В.С. Теория и практика следственной деятельности. Київ: НВТ Правник, 1997. 246 с.

280. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: моногр. Київ: НАВСУ, НВТ «Правник», 2000. 450 с.

281. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Поголша В.М. Межличностное общение: учеб. для вузов. СПб: Питер, 2003. 544 с.

282. Лабунская В.А. Интерпретация невербального поведения в межличностном общении: автореф. дис. … д-ра психол. наук: 19.00.05. Москва, 1989. 43 с.

283. Лабунская В.А. Не язык тела, а язык души! Психология невербального выражения личности. Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. 342 с.

284. Лабунская В.А. Невербальное поведение: социально-перцептивный подход) /отв. ред. И.П. Шкуратова. Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1986. 135 с.

285. Лабунская В.А. Проблема обучения кодированию-интерпретации невербального поведения. Психологический журнал. 1997. Т. 18. №5. С. 85-94.

286. Лаговский А.Ю., Скрыпников А.И., Тележникова В.Н., Бегунова Л.А. Составление психологического портрета преступника: учеб.-метод. пособ. Москва: ВНИИ МВД России, 2000. 112 с.

287. Лагун А.Е. Невербальное поведение как источник информации в групповом фокусированном интервью: дис. … канд. соц. наук: 22.00.08, 22.00.01. Москва, 2004. 149 с.

288. Ларин А.М. Криминалистика и паракриминалистика. Науч.-практ. и учеб. пособ. Москва: Изд-во «БЕК», 1996. 192 с.

289. Ларин А.М. Нетрадиционные методы раскрытия преступлений. Государство и право. 1995. №9. С. 60-62.

290. Ларин А.М. Полиграф и права личности в уголовном процессе. Советское государство и право. 1981. №6. С. 99-103.

291. Левитов Н.Д. Вопросы психологии характера. Москва, 1962. 366 с.

292. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. Москва: Просвещение, 2004. 344 с.

293. Леоненко М.І. Особливості стадійної побудови кримінального провадженння за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. №1. С. 238-242.

294. Леонтьев А.А., Шахнарович А.М., Батов В.И. Речь в криминалистике и судебной психологии. Москва: Наука, 1977. 62 с.

295. Лехнер Е.А. Философия и современное природоведение. Москва, 1964. 280 с.

296. Ли Д. Практика группового тренинга: вербал. и невербал. коммуникации. Совладание со стрессом, визуал. поддержка. Оценка результатов тренинга. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 221 с.

297. Линник О.В. Використання поліграфа в кримінальному судочинстві США. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. №3. С. 136-141.

298. Литвин О.В. Дослідження доказів у судовому розгляді: деякі питання. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 67. С. 728-734.

299. Личность преступника: моногр. /Н.И. Кондрашков, В.Н. Кудрявцев, Н.С. Лейкина и др. Москва: Юрид. лит., 1971. 356 с.

300. Лобойко Л. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів. Право України. 2014. №10. С. 82-88.

301. Логунова М.М., Лашкіна М.Г., Гвоздик П.О., Алєксєєв А.Г. Комунікації судової влади: наук.-практ. посіб. URL: http://www.judges.org.ua/article/communications.pdf.

302. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Directmedia, 2013. URL: https://goo.gl/8an3HD. (дата звернення: 12.04.2017).

303. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования преступлений. Москва: Юрид. лит., 1973. 216 с.

304. Лузгин И.М. Расследование как процес познания. Москва, 1969. 178 с.

305. Лук'янчиков Є.Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 36 с.

306. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: моногр. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.

307. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования. Київ: Укр. акад. внутр. дел, 1993. 194 с.

308. Лукашевич В.Г. Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів. Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. Київ, 1996. С. 17-19.

309. Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявления для опознания, проверка показаний на месте): учеб. пособ. Киев: Киевск. высш. шк. МВД, 1989. 86 с.

310. Лукашевич В.Г., Юнацький О.В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого: моногр. Київ: КНТ, 2008. 184 с.

311. Лукьянчиков Е.Д. Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: учеб. пособ. Киев: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. 52 с.

312. Лукьянчиков Е.Д., Кузьмичев В.С. Тактические основы расследования преступлений: учеб. пособ. Киев: КВШ МВД СССР, 1989. 48 с.

313. Лукянчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: моногр. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.

314. Лурия А.Р. Диагностика следов аффекта. Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во МГУ. 1984. С. 225-237.

315. Луценко О.Л. Психофізіологія: прикладні аспекти: навчально-метод. посіб. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 55 с.

316. Майлис Н.П. Диагностика: система понятий. Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и практики судебной экспертизы. 1985. Вып. 3. С. 1-6.

317. Максимишин Н.М. Психологічні особливості судового допиту. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2012. Вип. 55. С. 297-302.

318. Максимишин Н.М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 250 с.

319. Максимишин Н.М. Особливості та переваги фіксації судового провадження технічними засобами за чинним КПК України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. 2013. Вип. 2. С. 412-413.

320. Максимишин Н.М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016. 20 с.

321. Малиновский Б. Научная теория культуры /пер. с англ. И.В. Утехина; сост. и вступ. ст. А.К. Байбурина. 2-е изд., испр. Москва: ОГИ, 2005. 184 с.

322. Маркарян А.А. Интеграция достижений естественных и технических наук в криминалистике: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Москва, 1994. 17 с.

323. Марютина Т.М., Ермолаев О.Ю. Введение в психофизиологию. Москва, 2004. 400 с.

324. Маскутов И.Х. Судебный осмотр места происшествия и особенности его проведения. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1972. 38 с.

325. Матеріали емпіричного дослідження практики використання невербальної інформації в кримінальному провадженні /под ред. О.П. Ващук. Одеса: Фенікс, 2015. 60 с.

326. Матеріали кримінального провадження. Вирок Центрального районного суду м. Сімферополь, судова справа №1-394/2010. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/13179430. (дата звернення: 15.09.2016).

327. Матеріали кримінального провадження. Ковельський міськрайонний суд Волинської області, кримінальне провадження, справа №0306/7567/12, провадження №1/159/4/15.

328. Матеріали кримінального провадження. Колегія суддів Красноградського районного суду Харківської області, кримінальне провадження, справа №626/2405/14-к, провадження №1-кп/626/13/2015.

329. Матеріали кримінального провадження. Колегія Суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду м. Києва, кримінальне провадження, справа №11-кп/796/402/2015, провадження №12014100010007204.

330. Матеріали кримінального провадження. Кременчуцький районний суд Полтавської області в складі колегії, кримінальне провадження 1 кп\536\85\14, справа №536/1070/14-к.

331. Матеріали кримінального провадження. Нікопольский міськрайонний суд Дніпропетровської області, кримінальне провадження, справа №0426/11932/2012, провадження №1/0182/5/2015.

332. Матеріали кримінального провадження. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 15 листопада 2016 р., судова справа №331/7460/16-к, провадження №11-сс/778/664/16. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62829107 (дата звернення: 15.09.2016).

333. Матусевич И.А. Изучение личности обвиняемого в процессе предварительного расследования преступлений. Минск: Изд-во БГУ, 1975. 128 с.

334. Мацко Л.А., Прищак М.Д., Годлевська В.Ю. Основи психології та педагогіки (для студентів заочної форми навчання). URL: http://posibnyky.vntu.edu.ua/op/r1-3.html. (дата звернення: 15.09.2016).

335. Машленко И.Ф. Проблема допустимости доказательств в уголовном процессе США: автореф. дис. … канд. юр наук. Москва, 1988. 25 с.

336. Меграбян А. Психодиагностика невербального поведения. Санкт-Петербург: Речь, 2001. 253 с.

337. Минский М. Фреймы для представления знаний. Москва: Энергия, 1979. 152 с.

338. Мирошниченко Ю. Тактика суду в кримінальному провадженні: генеза та перспектива. Слово Національної школи суддів України. 2013. №1 (2). С. 84-97.

339. Митричев В., Холодный Ю. Полиграф как средство получения ориентирующей криминалистической информации. Записки криминалистов. 1993. №1. С. 173-180.

340. Михальчук А.Е. Тактические комбинации при производстве следственных действий /под ред. В.В. Степанова. Саратов, 1991. 125 с.

341. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев, 1984. 136 с.

342. Морозов А.В. Деловая психология. Курс лекций: учеб. для высш. и средн. спец. учеб. завед. Санкт-Петербург: Союз, 2000. 576 с.

343. Морозов В.П. Искусство и наука общения: невербал. коммуникация /под общ. ред. В.И. Медведева. Москва: Ин-т психологии РАН, 1998. 164 с.

344. Морозов В.П. Невербальная коммуникация: экспериментально-психологические исследования. Москва: Ин-т психологии РАН, 2011. 526 с.

345. Морщакова Т.Г. Психологические истоки судебных ошибок и внутреннее убеждение судей. Эффективность правосудия и проблемы устранения судебных ошибок. Москва: Изд-во ИГиП АН СССР, 1975. 232 с.

346. Москвич Л.М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз: моногр. Харків, 2004. 224 с.

347. Мосс М. Техники тела. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии. Москва: Восточная литература, 1996. 413 с.

348. Мотлях О.І. Інструментальна діагностика достовірності вербальної інформації та використання її результатів у кримінальному провадженні: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 32 с.

349. Мотлях О.І. Місце поліграфа у розслідуванні злочинів: міжнародний досвід. Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. 2011. №3. С. 199-201.

350. Мотлях О.І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування: моногр. Київ: Освіта України, 2012. 394 с.

351. Мотлях О.І., Усіков І.П. Практика призначення та проведення судових психофізіологічних експертиз й експертних досліджень із використанням компютерного поліграфа (методичні та практичні рекомендації): посібник. Київ: Освіта України, 2015. 210 с.

352. Мочкош Я. Вербальна верифікація як метод криміналістичної тактики допиту. Право України. 2007. №11. С. 122-125.

353. Мудрак І.В. Комунікативний процес в судових дебатах у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2011. 20 с.

354. Насонов С.А., Образцов В.А., Рзаев Т.Ю. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам. Труды Московской государственной юридической академии. 1997. №2. С. 227-243.

355. Настанова 42–3.5:2004. Настанови з якості. Лікарські засоби. Валідація процесів. URL: http://www.gmpua.com/World/Ukraine /nastanova42352004valid.pdf (дата звернення: 25.12.2015).

356. Непейвода Н.Н. О формализации неформализуемого. Логические исследования. 2001. №8. С. 129-144.

357. Никульшина О.Г. Исследование банковских документов в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2003. 29 с.

358. Носенко Е.Л., Петренко Т.М. Діагностика особистості засобами невербального спілкування: моногр. Київ: Освіта України, 2013. 191 с.

359. Образцов В.А. Криминалистика: избранные труды. Москва: Проспект, 2016. 447 р.

360. Образцов В.А. Криминалистика: курс лекций. Москва, 1996. 448 с.

361. Образцов В.А., Богомолова С. Н. Криминалистическая психология. Москва: Юнити-Дана, Закон и право, 2002. 448 с.

362. Образцов В.А., Насонов С.А., Рзаев Т.Ю. Криминалистическое наблюдение как метод собирания ориентирующей информации по уголовным делам. Труды МГЮА. 1997. Вып. 2. С. 227-243.

363. Образцов В.А., Протасевич А.А. Криминалистическая характеристики следственного действия. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов /Богомолова С.Н., Образцов В.А., Протасевич А.А., Рзаев Т.Ю., и др.; сост.: Скорченко П.Т.; под ред. В.А.Образцова. Москва: Юристъ, 1999. 501 с.

364. Образцов В.А., Рзаев Т.Ю. Общие положения подготовки и производства допроса. Следственные действия. Криминалистические

рекомендации. Типовые образцы документов /под ред. В.А. Образцова. Москва: Юрист, 1999. 499 с.

365. Образцов В., Богомолова С. Проверка правдивости показаний. Законность. 2002. №9. С. 29-32.

366. Образцов В., Богомолова С. Эксперт-психолог в суде Германии: оценка достоверности показаний. Законность. 2003. №1. С. 50-52.

367. Оглоблин С.И., Молчанов А.Ю. Инструментальная «детекция лжи»: академический курс. Ярославль, ТРН, 2004. 62 с.

368. Олейник А.Н. Психологические средства деятельности следователя в ситуациях конфликтов. Правовые, криминологические и криминалистические проблемы борьбы с преступностью: сб. адъюнктов и соискателей. Вып. 3. Москва: ВЮЗШ МВД РФ, 1992. С. 85-95.

369. Ольшанникова А.Е. Эмоции и воспитание. Москва: Знание, 1983. 80 с.

370. Оржинська Е.І. Сучасне розуміння методу криміналістики. Право і Безпека. 2012. №2. С. 120-125.

371. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе. Москва: Юристь, 2000. 144 с.

372. Осипенко Л.О. Комунікативний процес як цілісна соціокультурна система: соціально-філософський аналіз. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2013. Вип. 54. С. 241-250.

373. Основы теории коммуникации /под ред. М.В. Василика. Москва: Гардарики, 2003. 616 с.

374. Павлишин А. Окремі питання допустимості доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2014. Випуск 59. С. 356-364.

375. Павлова А.В. Вербальные и невербальные способы манипулирования в дискурсе и возможности их классификаций по различным основаниям. Acta Linguistica. 2014. Vol. 8. Iss. 1. P. 16-45.

376. Пантелеев И.Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики. Москва: Изд-во-ВЮЗИ, 1980. 96 с.

377. Панченко І.Б. Місце і роль паралінгвістичних засобів у процесі спілкування. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 1999. №4. С. 80-83.

378. Пасинок В.Г. Основи культури мовлення: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 184 с.

379. Пашин С.А. Доказательства в российском уголовном процессе //Состязательное правосудие. Тр. науч.-практ. лаб. 1996. Вып. 1. Ч. 2. С. 311-390.

380. Печерский В.В., Ревтова С.Ю. Допрос несовершеннолетней потерпевшей на предварительном следствии и в суде. Изнасилование: моногр. Гродно: ГрГУ, 2003. 260 с.

381. Пиз А., Пиз Б. Новый язык телодвижений. Расширенная версия. Москва: Эксмо, 2006. 416 с.

382. Плетизмограф. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). Т. XXIIIa (1898): Петропавловский-Поватажное. Санкт-Петербург, 1898. С. 873-874.

383. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2011. №1 (3). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf. (дата звернення: 19.07.2016).

384. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. Вісник кримінального судочинства. 2015. №3. С. 63-79.

385. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. Вісник кримінального судочинства. 2015. №1. С. 93-103.

386. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістчиної тактики. Вісник кримінального судочинства. 2016. №2. С. 113-123.

387. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. Право України. 2014. №10. С. 12-25.

388. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика. 2-е изд. Москва: Изд-во МГУ: 1989. 328 с.

389. Полевой Н.С. Криминалистическая кибернетика: учеб. пособ. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1982. 208 с.

390. Полевой Н.С. Правовая информатика и кибернетика. Москва, 1993. 528 с.

391. Полянский Н.Н. Правда и ложь в уголовной защите. Репринтное воспроизведение изд. 1927 г. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2003. 120 с.

392. Попелюшко В.О. Судовий розгляд кримінальної справи: навч. посіб. Київ: Кондор, 2006. 234 с.

393. Попелюшко В.О. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. №1. С. 44-49.

394. Попов В.М. Погружение классической пропозициональной логики в паралогики, родственные логике Par. Логические исследования. 2014. №20. С. 151-160.

395. Попов О.В. Номиналистская трактовка высказываний науки и проблема интерпретации условных высказываний. Логико-философские исследования. 2010. №4. С. 182-186.

396. Попов Ю.В. Совершенствование информационного обеспечения следственной деятельности органов внутренних дел на основе использования методов информатики: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1989. 24 с.

397. Поповичев С.В. Взаимосвязь потребности в безопасности субъекта и вероятности распознавания лжи в опросе с применением полиграфа: дис. … канд. психол. наук: 19.00.01. Москва, 2011. 184 с.

398. Поповичев С.В. Легко солгать тяжело. Инструментальная детекция лжи: от идеологии к технологии. Москва, 2011. 400 с.

399. Порубов А.Н. Криминалистика в схемах /под ред. Н.И. Порубова. Минск: Амалфея, 2010. 240 с.

400. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводтстве. 2-е изд., перераб. и доп. /Н.И. Порубов. Минск: Выш. школа, 1973. 368 с.

401. Порубов Н.И. Использование криминалистических приемов в судебном допросе. Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: тезисы науч.-практ. конф. Киев, 1993. С. 97-98.

402. Потапенко Я. Людська тілесність як фундаментальна категорія культурно-антропологічних студій. Етнічна історія народів Європи. 2013. №39. С. 11-16.

403. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. Москва: «Рефл-бук», Киев: «Ваклер», 2001. 656 с.

404. Практикум по прикладной социологии /под ред. Б.В. Князева, Н.И. Дряхлова, В.Я. Нечаева. Москва: Изд-во Моск. ун-ва, 1987. 260 с.

405. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 №2657-XII //Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. №48. С. 650.

406. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 №2135-XII. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2135-12. (дата звернення: 12.12.2016).

407. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року №1402-VIII. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 12.12.2016).

408. Прукс П.Э.Ю. Инструментальный анализ как метод, определяющий состояние эмоциональной напряженности допрашиваемого. Проблемы повышения эффективности применения юридической психологии. 1988. №815. С. 114-123.

409. Пряхін Є.В., Когут Н.І. Застосування паралінгвістики під час допиту. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. №1. С. 358-370.

410. Психология эмоций. Тексты /Под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 288 с.

411. Психологія слідчої діяльності: навч. посіб. /за заг. ред. Л.І. Казміренко. Київ: Правова єдність, 2009. 200 с.

412. Психологія: Навч. посіб. /О.В. Винославська, О.А. Бреусенко-Кузнєцов, В.Л. Зливков та ін.; за наук. ред. О.В. Винославської. Київ: Фірма «ІНКОС», 2005. 352 с.

413. Пшук Н.Г., Слободянюк Д.П. Клініко-психопатологічні особливості та диференціальна діагностика соціальної фобії у студентської молоді. Український вісник психоневрології. 2015. №23. Вип. 1. С. 95-99.

414. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Научно-практическое руководство. Москва: Юрлитинформ, 2001. 352 с.

415. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: Учебное пособие. Москва: НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. 290 с.

416. Ратинов А.Р., Ефремова Г. Х. Правовая психология и преступное поведение: теория и методология исследования. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1998. 253 с.

417. Рзаев Т.Ю. Современные проблемы теории и практики допроса: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Москва, 2002. 28 с.

418. Рзаев Т.Ю. Современные проблемы теории и практики допроса: дис. … канд. юрид. наук. Москва, 2002. 134 с.

419. Рогатюк І.В. Кримінально-процесуальне закріплення використання поліграфа (детектора брехні) у слідчій практиці. Часопис Київського університету права. 2014. №2. С. 294-298.

420. Розслідування злочинів проти особи: керівництво для слідчих /С.В. Ківалов, Ю.П. Аленін, Є.Л. Стрельцов, В.В. Тіщенко; відп. ред.: С.В. Ківалов, Є.Л. Стрельцов. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. 208 с.

421. Россинский С.Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2015. 40 с.

422. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 720 с.

423. Руденко О.А. Собирание и использование данных о признаках внешности человека при проведении розыскных и следственных действий: дис. … канд. юрид наук. Москва, 1990. 251 с.

424. Савицкий В.М. Государственное обвинение в суде. Москва: Наука, 1971. 340 с.

425. Салтевский М.В. Криминалистика: теория и практика. Избранные статьи. Одесса: Изд-во Одес. юрид. ин-та, 2007. 271 с.

426. Салтевський М.В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Харків: Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

427. Самойленко О.А., Узкий О.О. Спостереження за особою, річчю або місцем із позицій криміналістичної тактики. Порівняльно-аналітичне право. 2014. №2. С. 324-326.

428. Самоходкина О.С. Доказывание при производстве по уголовным делам в суде первой инстанции: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Ростов-на-Дону, 2006. 209 с.

429. Сегеда С. Антропологія: навч. посіб. Київ: Либідь, 2001. 336 с.

430. Семенов В.В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2003. 240 с.

431. Семенов В.В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2003. 22 с.

432. Сенсорний аналіз: опор. конспект лекцій для студ. /уклад.: А.П. Батутіна. Львів, 2002. 127 с.

433. Сеньо П.С. Теорія ймовірностей та математична статистика: підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Знання, 2007. 556 с.

434. Сербін М., Озерова К. Використання технічних засобів при розгляді кримінальних справ у суді. Вісник Запорізького юридичного інституту. 2009. №2. С. 142-148.

435. Сергєєва Д.Б. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Юрист України: кримінальне процесуальне право. 2013. №4 (25). С. 106-111.

436. Сергєєва Д.Б. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій за новим кримінальним процесуальним кодексом України. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. №2. С. 52-56.

437. Серякова И.И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках: моногр. Киев: Вид. центр КНЛУ, 2012. 280 с.

438. Серякова И.И. Типология невербальных знаков коммуникации. Science and Education a New Dimension. Philology, II (5). Iss. 28. 2014. С. 84-88.

439. Сєрякова І.І. Семіозис невербальних знаків комунікації. Вісник КНЛУ. Серія Філологія. 2013. Т. 16. №2. С. 121-126.

440. Сидоров Б.В. Аффект, его уголовно-правовое и криминалистическое значение (социально-психологическое и правовые исследование). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1978. 160 с.

441. Симонов П.В. Эмоциональный мозг. Москва: Наука, 1981. 215 с.

442. Синицын С.В., Налютин Н.Ю. Верификация программного обеспечения. Москва: БИНОМ, 2008. 368 с.

443. Ситковская О.Д. Психология свидетельских показаний: науч.-метод. пособие. Москва, 2007. 84 с.

444. Сичевський В.В. Актуальні питання належності доказів у кримінальному провадженні. Європейські перспективи. 2015. №4. С. 54-59.

445. Слащук А. Невербальна комунікація як складова мовної комунікації у системі мови. Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики. 2011. Вип. 3. С. 132-141.

446. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов /под ред. В.А. Образцова. Москва: Юрист, 1999. 501 с.

447. Смахтин Е.В. Некоторые аспекты методологии криминалистических научных исследований. Российский юридический журнал. 2010. №1. С. 122-125.

448. Смирнова Е.Д. Логика и философия. Москва: РОССПЭН, 1996. 304 с.

449. Смирнова Н.И. О возможности использования паралингвизмов в процессе следствия. Вопросы судебной психологии. Москва, 1971. С. 102-103.

450. Снетков В.А. Диагностика при производстве криминалистических экспертиз. Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты). Свердловск, 1989. С. 42-53.

451. Соколова О.В. Наблюдение как метод исследования в криминалистике и доказывании: дис. … канд. юрид. наук. Москва, 1994. 214 с.

452. Соколова О.В. Наблюдение как метод исследования в криминалистике и доказывании: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Москва, 1994. 28 с.

453. Соловьев А.Б., Халиулин А.Г. Процессуальные и тактические вопросы дополнительного расследования: учеб.-метод. пособ. Москва; Кемерово: Кузбассвузиздат, 1996. 68 с.

454. Соловьева Н.А., Шинкарук В.М. Уголовно-процессуальный риск: понятие и содержание. Вестник ВолГУ. Серия 5: Юриспруденция. 2014. №1. С. 40-44.

455. Сошников А.П., Комиссарова Я.В. Полиграф в практике расследования преступлений. Москва: НШДЛ, 2008. 183 с.

456. Справочник следователя /авт.-сост. У.А. Усманов. Москва: ПРИОР, 2000. 256 с.

457. Степанюк Р.Л., Приходько О.В. Особливості тактики допиту підозрюваного в одержанні або наданні неправомірної вигоди у сфері правоохоронної діяльності. Право і суспільство. 2015. №3. С. 193-197.

458. Столяренко Л.Д. Основы психологии. 8-е изд., перераб. и доп. Учебное пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2003. 672 с.

459. Стоянов М.М. Властивість належності доказів: поняття та зміст. Актуальні проблеми держави і права. 2011. №60. С. 204-209.

460. Стоянов М.М. Властивості доказів у кримінальному процесі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.

461. Сулейманов Д.И. Концептуальные основы использования информации при раскрытии преступлений: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Киев, 1997. 43 с.

462. Суроедова Е.А. Роль вербальных и невербальных средств смыслопередачи в процессе решения студентами профессиональных задач: дис. … канд. психол. наук: 19.00.13. Ростов-на-Дону, 2011. 217 с.

463. Сухов С.П. Тактические особенности судебного следствия. автореф. дис. … канд. юрид. наук. Свердловск, 1972. 24 с.

464. Сухонос В., Звірко О. Комунікативний аспект обвинувальної промови у судових дебатах. Вісник прокуратури. 2012. №9. С. 86-92.

465. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тисяч слів і словосполучень /уклад: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.

466. Танасевич В.Г. О предмете советской криминалистики. Вопросы борьбы с преступностью. 1976. Вып. 24. С. 120-121.

467. Тарнавський М.Т. Невербальні засоби ділового спілкування та управління персоналом. Економіка харчової промисловості. 2015. №2. URL: http://journals.uran.ua/fie/article/download/44036/40292.

468. Теория доказательств в советском уголовном процессе /[отв. редактор Н.В. Жогин]. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва: Юрид. лит., 1973. 736 с.

469. Тимофеев А.Г. Речи сторон в уголовном процессе. Практическое руководство (извлечение). Судебное красноречие русских юристов прошлого. Москва: МГП «Фемида», 1992. С. 255-256.

470. Тищенко В.В. Комплексное восприятие информации при проведении допроса. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матер. міжнар. кр. ст. (м. Одеса, 30 травня 2014 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2014. С. 239-241.

471. Тіщенко В.В. Інформаційні процеси в розслідуванні злочинної діяльності. Информационное обеспечение проти- водействие организованной преступности: сб. науч. ст. Одеса, 2003. С. 51-61.

472. Тіщенко В.В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 44. С. 18-24.

473. Тіщенко В.В. Тактика і технологія слідчих дій. Правове життя сучасної України: тези доп. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 18-19 квіт. 2008 р.). Одеса, 2008. С. 419-421.

474. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: моногр. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

475. Тіщенко В.В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці: моногр. Одеса: Фенікс, 2012. 198 с.

476. Тіщенко В.В., Ващук О.П. Криміналістика: навч.-метод. посіб. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. 200 с.

477. Ткачук О.С. Визнання доказів допустимими за Кримінальним процесуальним кодексом України. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2013. №1 (10). С. 86-91.

478. Топорков А.А. Криминалистика. Москва: ИНФРА-М, 2012. 495 с.

479. Туровець Ю.М. Проблемні аспекти та перспективи використання в Україні поліграфа для досягнення цілей кримінального судочинства. Університетські наукові записки. 2014. №4. С. 192-203.

480. Туровець Ю.М. Тактика проведення допиту на початковому етапі розслідування злочинів проти довкілля. Університетські наукові записки. 2011. №3. С. 330-336.

481. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник /отв. ред. П.А. Лупинская. Москва: Юристъ, 2004. 800 с.

482. Удалова Л.Д. Теорія і практика отримання вербальної інформації в кримінальному процесі України: моногр. Київ: Паливода А. В., 2005. 324 с.

483. Удалова Л.Д., Бабій І.В. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище: моногр. Київ: КНТ, 2010. 192 с.

484. Удалова Л.Д., Кузьмічова-Кисленко Є.В. Лікарська таємниця в кримінальному процесі України: моногр. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 134 с.

485. Удалова Л.Д., Панчук О.В. Надання свідку правової допомоги у кримінальному процесі: моногр. Київ: КНТ, 2014. 160 с.

486. Українська психологічна термінологія: словник-довідник /за ред. М.-Л.А. Чепи. Київ, 2010. 302 с.

487. Фармацевтический сектор: общий технический документ для лицензирования лекарственных средств в ЕС /Под ред. А.В. Стефанова, Т.А. Бухтиаровой, В.Г. Варченко и др. Киев, 2002. 256 с.

488. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Казань, 1976. 206 с.

489. Фейгенберг И.М., Асмолов А.Г. Культурно-историческая концепция и возможности использования невербальной коммуникации в восстановительном воспитании личности. Вопросы психологии. 1994. №6. С. 74-80.

490. Фейгенберг И.М., Асмолов А.Г. Некоторые аспекты исследования невербальной коммуникации: за порогом рациональности. Психологический журнал. 1989. Т. 10. №6. С. 58-66.

491. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания. Новое в зарубежной лингвистике. 1988. Вып. 23. С. 52-92.

492. Философская энциклопедия. Т. 2 /Л.Ф. Ильичев. М., 1983. 840 с.

493. Філіппова Н.М. Вступ до прикладної лінгвістики. Моделювання у мові: навч. посіб. Миколаїв: НУК, 2004. 36 с.

494. Філоненко М.М. Психологія спілкування: підруч. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

495. Філософія пізнання: проблема істини, знання, наукове пізнання URL: http://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12989. (дата звернення: 12.09.2016).

496. Фрай О. Детекция лжи и обмана. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2005. 320 с.

497. Фрай О. Ложь: три способа выявления. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2006. 450 с.

498. Фунікова О.В. Деякі аспекти моделювання комунікативних технологій в криміналістиці. Юрист України. 2013. №2. С. 158-162.

499. Фунікова О.В. Показання осіб як джерело доказової інформації: особливості формування. Юрист України. 2014. №3. С. 92-96.

500. Фурманкевич Н.М. Теорія масової комунікації: гендерний аспект. Молодий вчений. 2015. №11. С. 156-159.

501. Хайруллин В.И. Перевод и фреймы: учеб. пос. Москва: Книжн. дом «Либроком», 2010. 144 с.

502. Халдеев Л.С. Судья в уголовном процессе: практ. пособ. Москва, 2000. 220 с.

503. Халяпин Д. Визуально-оптический канал утечки информации. Мир безопасности. 1998. №7. С. 48-50.

504. Хань О.О. Типові інформаційні моделі поведінки злочинця як підґрунтя планування та програмування слідчих дій. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2013. Вип. 13. С. 156-162.

505. Харченко Л.П. Особливості застосування невербальних засобів ділового спілкування. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2013. №4. С. 58-65.

506. Хаханян В.Х. О свойстве отделимости в классической пропозициональной логике. Логико-философские исследования. 2014. Т. 6. С. 252-253.

507. Хитина М.В. Об использовании невербальных средств в экспертной практике //Информатизация правоохранительных систем: тезисы докл. межд. конф. (2-3 июля 1997 г., г. Москва). В 3 ч. Москва: Акад. упр. МВД РФ, 1997. Ч. 2. С. 129-131.

508. Хлынцов М.Н. Криминалистическая информация и моде- лирование при расследовании преступлений. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1982. 160 с.

509. Хорст Р. Ваше тайное оружие в общении: мимика, жест, движение. Москва: АО «Интерэксперт», 1996. 417 с.

510. Хоша В.В. Загальні положення оцінювання невизначеності результатів вимірювань при валідації судово-експертних методик. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2014. №14. С. 191-198.

511. Царенко П.П. Наблюдение как метод собирания, исследования и оценки доказательств: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Саратов, 2002. 31 с.

512. Цвібель А.О. Особливості методологічних принципів прагматизму. Гілея. 2016. №112. С. 216-219.

513. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. Москва: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1988. 159 с.

514. Цехан Д.М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: моногр. /за наук. ред. О.О. Подобного. Одеса: Юрид. л-ра, 2011. 216 с.

515. Цільмак О.М. Класифікація методів криміналістики у відповідності до рівнів пізнання. Публічне право. 2016. №1. С. 185-192.

516. Чаплинська Ю.А. Одночасний допит двох раніше допитаних осіб (організаційний аспект). Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. №1. С. 548-555.

517. Чаплинський К.О. Тактичні прийоми проведення обшуку. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2011. №2. С. 208-214.

518. Черкасова Н.Ю. Исследование доказательств в суде первой инстанции: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Самара, 1993. 251 с.

519. Чистова Н.И. Признание недопустимыми доказательств, полученных на предварительном следствии: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2006. 24 с.

520. Чілікіна Н. Сучасні аспекти філософії тілесності як ключ до мови тіла. Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. 2016. №12. С. 234-241.

521. Чорноус Ю.М. Теорія і практика криміналістичного забез- печення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру: моногр. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2012. 448 с.

522. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология: учебн. пособ. Москва: Право и Закон, 1997. 320 с.

523. Шаламов М.П. Теория доказательств. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1960. 350 с.

524. Шевчук В.М. Типові тактичні операції у структурі криміналістичної методики. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2013. №1082. Вип. 16. С. 256-260.

525. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. Москва: Юрлитинформ, 2001. 208 с.

526. Шепитько В.Ю. Теория криминалистической тактики: моногр. Харьков: Гриф, 2002. 349 с.

527. Шепитько В.Ю., Авдеева Г.К. Инновации в криминалистике и их использование в деятельности органов досудебного следствия. Щорічник українського права. Харків: Право, 2012. №4. С. 525-531.

528. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого. Вид. 4-те, перероб. і допов. Харків: Одіссей. 2013. 232 с.

529. Шепітько В.Ю. Криміналістика і кримінальний процес: система залежностей та суперечностей. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. №1. С. 186-191.

530. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика: системно-структурний аналіз: моногр. Харків: Харків юрид., 2007. 431 с.

531. Шепітько В.Ю. Психологія судової діяльності: навч. посіб. Харків: Право, 2006. 160 с.

532. Шепітько В.Ю., Журавель В.А. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. Питання боротьби зі злочинністю. 2009. Вип. 18. С. 185-192.

533. Шепітько М.В. Мета та форми залучення спеціаліста та експерта під час здійснення кримінального судочинства. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матер. Міжнар. кр. ст. (м. Одеса, 29 травня 2015 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2015. С. 325-326.

534. Шинкаренко І.О. Психологічні основи і правові вимоги законності здійснення спеціального слідчого експерименту. Науковий вісник

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. №1. С. 561-570.

535. Шиян Т.О. О совместном становлении математики, философии и логики в Древней Греции. Логико-философские исследования. 2011. №5. С. 270-283.

536. Штерн В. Психология свидетельского показания (экспериментальные исследования верности воспоминания). Вестник права. 1902. №2. С. 107-131.

537. Штофф В.А. Моделирование и философия. Москва, 1966. 197 с.

538. Шумило М.Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. Вісник Верховного Суду України. №2 2013. С. 33-41.

539. Щерба С.П., Заглада О.А. Філософія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. /за ред. С.П. Щерби. Житомир: Полісся, 2012. 547 с.

540. Що таке верифікація? URL: http://onlinenews.rv.ua/navchannya/scho-take-veryfikatsiya. (дата звернення: 20.03.2015).

541. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: моногр. Харків: Харків юридичний, 2010. 320 с.

542. Экман П. Психология лжи. 4-е изд./пер. с англ. Санкт-Петербург, 2010. 288 с.

543. Экман П. Психология эмоций [Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life] /пер. с англ. В. Кузин. Санкт-Петербург: Питер, 2010. 336 с.

544. Экспертизы в судебной практике: учеб. пособие /В.И. Гончаренко, В.Е. Бергер, Т.В. Варфоломеева и др. Киев: Вища шк., 1987. 200 с.

545. Эм Е.А. Развитие умений декодирования невербальной информации у учителей общеобразовательных школ: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Карачаевск, 2005. 177 с.

546. Энциклопедия юридической психологии /под общ. ред. А.М. Столяренко. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. 607 с.

547. Юридическая деонтология. Учебник /О.Ф. Скакун, Н.И. Овчаренко. Харків, 1998. 270 с.

548. Яблоков Н.П., Головин А.Ю. Криминалистика: природа и система. Москва: Юристь, 2005. 174 с.

549. Яблоков Н.П. Криминалистика. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2001. 718 с.

550. Ягунова Е.В. Эксперимент в психолингвистике: конспект лекций и метод. рекомендации: учеб. пособ. для вузов. Санкт-Петербург: Остров, 2005. 38 с.

551. Якименко Н. Невербальні засоби ділового спілкування. Дивослово. 2003. №5. С. 42-45.

552. Яни С.А. Правовые и психологические вопросы применения полиграфа. Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды ВНИИСЗ. 1977. Вып. 8. С. 125-138.

553. Яхно Т.П., Куревіна І.О. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 168 с.

554. A Primer on Communication Studies (v. 1.0). 2013. 951 p. URL: https://2012books.lardbucket.org/pdfs/a-primer-on-communication-studies/s01-introduction-to-communication-.pdf. (дата звернення: 14.09.2016).

555. Ackoff R.L. Scientific method: Optimizing applied research decisions. Wiley, 1962. 464 p.

556. Acredolo C., O'Connor J. On the difficulty of detecting cognitive uncertainty. Human Development. 1991. Iss. 34. №4. P. 204-223.

557. Amini R. Learning data-driven models of non-verbal behaviors for building rapport using an intelligent virtual agent: PhD dissertation. 2015. 252 p.

558. Analysis of emotion recognition using facial expressions, speech and multimodal information /C. Busso, Z. Deng, S. Yildirim et al. Proceedings of the 6th international conference on Multimodal interfaces. ACM, 2004. P. 205-211.

559. Argyle M., Alkema F., Gilmour R. The communication of friendly and hostile attitudes by verbal and non-verbal signals. European Journal of Social Psychology. 1971. Iss. 1. №3. P. 385-402.

560. Baker B.D., Gunter W.D. Surveillance: concepts and practices for fraud, security and crime investigation. URL: http://www.hitsinstitute.com/pdf/surveillance.pdf (дата звернення: 14.09.2016).

561. Barge K.J., Schlueter D.W., Pritchard A. The effects of nonverbal communication and gender on impression formation in opening statements. The Southern Communication Journal. 1989. Iss. 54. P. 330-349.

562. Barkai J.L. Nonverbal Communication From The Other Side: Speaking Body Language. San Diego Law Review. 1990. Vol. 27. P. 101-125.

563. Bateson G. The logical categories of learning and communication. Steps to an Ecology of Mind. The University of Chicago Press, 1972. P. 279-308.

564. Becker P. Objective distance and intimate knowledge: On the structure of criminalistic observation and description. Little Tools of Knowledge /ed. by P. Becker, W. Clark. Univ. of Michigan Press; Ann Arbor, MI, 2001. P. 197-235.

565. Birdwhistell R. Kinesics and Context. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. 211 p.

566. Birdwhistell R.L. An Approach to Communication. Family process. 1962. Iss. 2. Vol. 1. P. 194-201.

567. Birdwhistell R.L. Implications of Recent Developments in Communication Research for Evolutionary Theory. In: W.M. Austin (Ed.), Report of the Ninth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Study. Washington, D.C.: Georgetown University Press, 1960. P. 149-155.

568. Birdwhistell R.L. Introduction to Kinesics /An annotation system for analysis of body motion and gesture. Louisville: University of Louisville, 1952. 88 p.

569. Birdwhistell R.L. Kinesics and Context /Essays on Body Motion Communication. 5th ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990. 338 p.

570. Birdwhistell R.L. Kinesics. International Encyclopedia of the Social Sciences. 1968. Iss. 8. P. 379-385.

571. Birdwhistell R.L. The language of the body: the natural environment of words. Human communication: Theoretical explorations. Ed. by A. Silverstein. Routledge, 1974. P. 203-220.

572. Blanck P.D. What empirical research tells us: Studying judges' and juries' behavior. American University Law Review. 1991. Iss. 40 (2). P. 775-804.

573. Blanck P.D., Rosenthal R. Nonverbal behavior in the courtroom. In: R.S. Feldman (Ed.), Applications of nonverbal behavioral theories and research. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. P. 89-115.

574. Blanck P.D., Rosenthal R., Cordell L.H. The appearance of justice: Judge's verbal and nonverbal behavior in criminal jury trials. Stanford Law Review. 1985. Iss. 38. P. 89-164.

575. Boas F. Anthropology and modern life. New York, 1928. 268 p.

576. Botting N. Non-verbal cognitive development and language impairment. Journal of child psychology and psychiatry. 2005. Iss. 46. №3. P. 317-326.

577. Bradford L.W., Samuel A.H. Research and Development Needs in Criminalistics. Law Enforcement Science and Technology: Proc. 3rd Nat. Symp. Chicago, Ill. 1970. P. 465-476.

578. Brain scanner is a lie detector. Watch live, BBC News 24. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/health/4051211.stm. (дата звернення 26.09.2016).

579. Buck R., VanLear C.A. Verbal and nonverbal communication: Distinguishing symbolic, spontaneous, and pseudo-spontaneous nonverbal behavior. Journal of communication. 2002. Iss. 52. №3. P. 522-541.

580. Bull P. Body Movement and Interpersonal Communication. John Wiley&Sons, 1983. 209 p.

581. Burgoon J.K. Buller D.B., Hale J.L., deTurck M.A. Relational Messages Associated with Nonverbal Behavior. Human Communication Research. 1984. Iss. 10. P. 351-378.

582. Burgoon J.K. Relational Message Interpretations of Touch, Conversational Distance, and Posture. Journal of Human Behavior. 1991. Vol. 15. Iss. 4. P. 233-259.

583. Burgoon J.K., Saine T.P. The unspoken dialogue: An introduction to nonverbal communication. Houghton Mifflin Harcourt (HMH), 1978. 368 p.

584. Cannon W.B. Stresses and strains of homeostasis. The American Journal of the Medical Sciences. 1935. Iss. 189. №1. P. 13-14.

585. Cannon W.B. The wisdom of the body. New York: W.W. Norton & Co, 1932. 340 p.

586. Chistolini J.A. The Admissibilty of polygraph evidence in the commonwealth of Massachusets. Poligraph. 1988. Vol. 17. №3. P. 106-113.

587. Clark J.P., Tifft L.L. Polygraph and interview validation of self-reported deviant behavior. American Sociological Review. 1966. Iss. 31. №4. P. 516-523.

588. Collett M.E., Kovera M.B. The effects of British and American trial procedures on the quality of juror decision making. Law and Human Behavior. 2003. Iss. 27. №4. P. 403-422.

589. Cover T.M., Thomas J.A. Elements of information theory. New York: Wiley, 1991. 792 p.

590. CPMP/QWP/2054/03 (EMEA/CVMP/395/03) Annex II to Note for Guidance on Process Validation. Non-Standard Processes, 2003. URL: http://www.ema.europa.eu/docs/en_GB/document_library/Scientific_guideline/2009/09/WC500002914.pdf. (дата звернення: 16.05.2016).

591. Crystal N.M. False Testimony by Criminal Defendants: Still Unanswered Ethical and Constitutional Questions. University of Illinois Law Review. 2003. Vol. 2003. Iss. 5. P. 1529-1572.

592. Darwin C. The expression of the emotions in man and animals. London: John Murray, 1872. 374 p.

593. Deethardt J.F., Hines D.G. Tactile communication and personality differences. Journal of Nonverbal Behavior. 1983. Iss. 8. №2. P. 143-156.

594. Ekman P., Friesen W.V. Nonverbal leakage and clues to deception. Psychiatry. 1969. Vol. 32. №2. P. 88-106.

595. Ekman P., Friesen W.V. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage, and coding. Semiotica. 1969. Iss. 1. №1. P. 49-98.

596. Employee Polygraph Protection - EPP - 29 U.S. Code Chapter 22 URL: http://finduslaw.com/employee-polygraph-protection-epp-29-us-code-chapter-22. (дата звернення: 24.09.2016).

597. Fernandez-Dols J.M. Nonverbal communication: origins, adaptation, and functionality. Handbook of nonverbal communication. 2013. P. 69-92.

598. Fijnaut C.J. C.F., Marx G.T. Undercover: Police surveillance in comparative perspective. Martinus Nijhoff Publishers, 1995. 337 p.

599. Fillmore C.J., Baker C.A. Frames Approach to Semantic Analysis. The Oxford Handbook of Linguistic Analysis /B. Heine, H. Narrog (Eds.). Oxford: Oxford University Press, 2010. P. 313-340.

600. Fisher R.P., Ross S., Cahill B.S. Interviewing witnesses and victims /In: P.A. Granhag (Ed.), Forensic psychology in context: Nordic and international approaches. Cullompton, UK: Willan Publishing, 2010. P. 56-74.

601. Folger J.P., Woodall W.G. Nonverbal cues as linguistic context: An information-processing view. Annals of the International Communication Association. 1982. Iss. 6. №1. P. 63-91.

602. Forbes R.J. Jackson P.R. Non-verbal behavior and the outcome of selection interviews. Journal of Occupational and Organizational Psychology. 1980. Iss. 53. №1. P. 65-72.

603. Frieden F.P. Speaking the client's language: The effects of neuro linguistic programming (predicate matching) on verbal and nonverbal behaviors in

psychotherapy: A single case design: PhD dissertation. ProQuest Information & Learning, 1981.

604. Gilligan F. Eyewitness Identification. Military Law Review. 1972. Iss. 58. P. 183-207.

605. Gudjonsson G.H. The psychology of interrogations, confessions and testimony. John Wiley & Sons, 1992. 684 p.

606. Gupta L., Ma.S. Gesture-based interaction and communication: automated classification of hand gesture contours. IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics, Part C (Applications and Reviews). 2001. Iss. 31. №1. P. 114-120.

607. Hall E.T. A System for the Notation of Proxemic Behaviour. American Anthropologist. 1963. Iss. 65. №5. P. 1003-1026.

608. Hall E.T. The Hidden Dimension. New York: Doubleday & Co, 1966. 270 p.

609. Hall E.T. The Silent Language. New York: Doubleday & Co, 1959. 248 p.

610. Halonbrenner R. Criminalistic aspects during house searches. Kriminalistik. 1982. №4. P. 214-220.

611. Halverson A.M., Hallahan M., Hart A.J., & Rosenthal R. Reducing the biasing effects of judges' nonverbal behavior with simplified jury instructions. Journal of Applied Psychology. 1997. Iss. 82. №4. P. 590-598.

612. Harper R.G., Wiens A.N., Matarazzo J.D. Nonverbal communication: The state of the art. John Wiley & Sons, 1978. 355 p.

613. Harris M. Division of anthropology: adaptation in biological and cultural science. Transactions of the New York Academy of Sciences. 1960. Iss. 23. №1 Series II. P. 59-65.

614. Hart J.A. On the sobriety of judges: Nonverbal influence in the courtroom. Dissertation Abstracts International, 52, 2820.

615. Hassin R., Trope Y. Facing faces: studies on the cognitive aspects of physiognomy. Journal of personality and social psychology. 2000. Iss. 78. №5. P. 837-852.

616. Hatfield E., Sprecher S. Measuring Passionate Love in Intimate Relationships. Journal of Adolescence. 1986. Iss. 9. P. 383-410.

617. Hernandez-Fernaud E., Alonso-Quecuty M. The cognitive interview and lie detection: a new magnifying glass for Sherlock Holmes? Applied cognitive psychology. 1997. Vol. 11. P. 55-68.

618. Hoffman C.D. Investigative Interviewing: Strategies and Techniques. International Foundation for Protection Officers. 2005. URL: http://www.ifpo.org/wp-content/uploads/2013/08/interviewing.pdf (дата звернення: 25.08.2016).

619. Hoffman J.L., Weiner A. The Juror as Audience: The Impact of Non-verbal Communication at Trial. Litigation Journal. 2013. Vol. 32. №3. P. 1-9.

620. Hoffmann A., Kähny-Simonius J., Plattner M., Schmidli-Vckovski V., Kronseder C. Computer system validation: An overview of official requirements and standards. Pharmaceutica Acta Helvetiae. 1998. Iss. 72. №6. P. 317-325.

621. Johnson M. The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason. University of Chicago Press, 1990. 272 p.

622. Judges' nonverbal behavior //Encyclopedia of Psychology & Law. Volume 1 /Ed. by Brian L.Cutler. Sage publications, 2008. P. 388-391.

623. Justice. In: Riggio R. & Feldman R. (Eds.), Applications of nonverbal communication. New York: Lawrence, 2005. P. 41-61.

624. Kendon A., Sebeok T.A., Umiker-Sebeok J. Nonverbal communication, interaction, and gesture: selections from Semiotica. Walter de Gruyter, 1981. 549 p.

625. Kenny A. The metaphysics of mind. Oxford University Press, 1992. 164 p.

626. Kerry Segrave. Lie detectors. A social history URL: http://www.books.google.com/books?id=Kr3xmUi61goC%printsec=frontcover. (дата звернення: 25.06.2017).

627. Kingston C.R. Applications of probability theory in criminalistics-II. Journal of the American Statistical Association. 1965. Iss. 60. №312. P. 1028-1034.

628. Knapp M.L. Essentials of nonverbal communication. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980. 264 p.

629. Knapp M.L. Nonverbal Communication in Human Interaction. New York: Published by Holt, Rinehart and Winston, 1978. 391 p.

630. Knapp M.L., Hall J.A., Horgan T.G. Nonverbal communication in human interaction. Wadsworth Publishing, 2013. 528 p.

631. Knoblauch H. Kommunikation im Kontext: John J. Gumpez und die Interaktional Soziolinguistik. Zeitschrift für Soziologie. 1991. Iss. 20. Vol. 6. P. 446-462.

632. Knoesen A.L. The use of physical surveillance in forensic investigation: MT thesis; University of South Africa, 2012. 147 p.

633. Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r. URL: http://prawo.money.pl/akty-prawne/ujednolicone-akty-prawne/kodeksy/kodeks;cywilny;z;dnia;23;kwietnia;1964;r;1964,16,93,DU,104.html. (дата звернення: 25.05.2017).

634. Kodeks spółek handlowych z dnia 15 września 2000 r. URL: www.codziennikprawny.pl/uploaded/akty_prawne/139.pdf. (дата звернення: 25.05.2017).

635. Kosyanova O. Polygraph method in psychological research of human emotions. Computer modelling & new technologies. 2015. Iss. 19 (4C). P. 10-12.

636. Krauss R.M., Chen Y., Chawla P. Nonverbal behavior and nonverbal communication: What do conversational hand gestures tell us? Advances in experimental social psychology. 1996. Iss. 28. P. 389-450.

637. Kupperbusch C., Matsumoto D., Kooken K., Locaringer S., Uchinda H., Wilson-Cohn C., Yrizarry N. Cultural Influences on Nonverbal Expression of Emotion /In: Philippot P., Feldman R. S., and Erik J.C. (eds) The Social Context of Nonverbal Behavior. Cambridge: University of Cambridge, The Press Syndicate, 1999. P. 17-44.

638. Lambek M. Body and mind in mind, body and mind in body: Some anthropological interventions in a long conversation. Bodies and persons: Comparative perspectives from Africa and Melanesia. 1998. P. 103-123.

639. Leathers D.G. Nonverbal communication systems. Allyn and Bacon, 1976. 273 p.

640. Leathers D.G., Eaves M. Successful nonverbal communication: Principles and applications. Routledge, 2007. 413 p.

641. LeVan E.A. Nonverbal Communication in the Courtroom: Attorney Beware. Law & Psychology Review. 1984. Iss. 8. P. 83-104.

642. Levenson L.L. Courtroom Demeanor: The Theater of the Courtroom /Minnesota Law Review. 2008 URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=999471. (дата звернення: 25.06.2017).

643. Lipowski Z.J. Psychosomatic medicine in a changing society: Some current trends in theory and research. Comprehensive psychiatry. 1973. Iss. 14. №3. P. 203-215.

644. Malinovski B.A Scientific Theory of Culture. Chapell Hill: The University of North Carolina Press, 1990. 238 p.

645. Mann S. The direction of deception: Neuro-linguistic programming as a lie detection tool. Journal of Police and Criminal Psychology. 2012. Iss. 27. №2. P. 160-166.

646. Marsh A.A., Elfenbein H.A., Ambady N. Nonverbal “accents” cultural differences in facial expressions of emotion. Psychological Science. 2003. Iss. 14. №4. P. 373-376.

647. Matlon R.J. Communication in the legal process. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1988. 384 p.

648. Matte J.A. Forensic psychophysiology using the polygraph: Scientific truth verification, lie detection. JAM Publications, 1996. 800 p.

649. Mauss M.A Category of the human mind: the notion of person; the notion of self. The category of the person: Anthropology, philosophy, history. 1985. P. 1-25.

650. Mauss M. Sociology and psychology: Essays. Routledge, 1979. 135 p.

651. Maxfield M.G. Basics of research methods for criminal justice and criminology. Cengage Learning, 2011. 335 p.

652. McFarland D.H. Respiratory markers of conversational interaction/Journal of Speech, Language, and Hearing Research. 2001. Iss. 44. №1. P. 128-143.

653. McGimsey C.L., Whelan D. Forensic interviews: Plan to succeed. Journal of Accountancy. 2015. Iss. 220. №2. P. 34-42.

654. McNeill D. So you think gestures are nonverbal? Psychological review. 1985. Iss. 92. №3. P. 350-371.

655. Metenkova Z., Metenko J. The Detection Psychological Manifestations of Non-verbal Communication by Interrogator. Procedia-Social and Behavioral Sciences. 2014. Iss. 114. P. 564-573.

656. Miethe T.D. Stereotypical conceptions and criminal processing: The case of the victim-offender relationship. Justice Quarterly. 1987. Iss. 4. №4. P. 571-593.

657. Mills J.A. Thomas Brown's Theory of Causation. Journal of the History of Philosophy. 1984. Vol. 22. №. 2. P. 207-227.

658. Milne B., Powell M. Investigative interviewing. The Cambridge handbook of forensic psychology. Cambridge University Press, 2010. P. 208-214.

659. Nankova M. Evolution Of The Research In The Field Of Nonverbal Communication. Economics and Management. 2007. Iss. 3. №2. P. 61-64.

660. Newman R. Non-Verbal Presence: How Changing Your Behaviour Can Increase Your Ratings for Persuasion, Leadership and Confidence. Psychology. 2016. Iss. 7. P. 488-499.

661. Nickell J., Fischer J.F. Crime science: methods of forensic detection. University Press of Kentucky, 2013. 312 p.

662. Note for Guidance on Process Validation. CPMP/QWP/848/96; EMEA/CVMP/598/99" (EMEA, 7 Westferry Circus, Canary Wharf, London E14 4HB, UK, 2001).

663. Obermeier C., Dolk T., Gunter T.C. The benefit of gestures during communication: evidence from hearing and hearing-impaired individuals. Cortex. 2012. Iss. 48. №7. P. 857-870.

664. Otu N. Decoding nonverbal communication in law enforcement. Salus Journal. 2015. Iss. 3. №2. URL: http://www.salusjournal.com/wp-content/uploads/sites/29/2015/06/Otu_Salus_Journal_Issue_3_Number_2_2015_pp_1-16.pdf. (дата звернення: 25.08.2016).

665. Partan S.R., Marler P. Issues in the classification of multimodal communication signals. The American Naturalist. 2005. Iss. 166. №2. P. 231-245.

666. Poyatos F. New perspectives in nonverbal communication: studies in cultural anthropology, social psychology, linguistics, literature, and semiotics. Pergamon, 1983. 408 p.

667. Poyatos F. Nonverbal Communication Across Disciplines: Paralanguage, kinesics, silence, personal and environmental interaction. John Benjamins Publishing, 2002. 458 p.

668. Rakitin S.R. Software verification and validation for practitioners and managers. Artech House Inc., 2001. 414 p.

669. Rapoport A. The meaning of the built environment: A nonverbal communication approach. University of Arizona Press, 1990. 253 p.

670. Recommendations on Validation Master Plan, Installation and Operational Qualification, Non-Sterile Process Validation, Cleaning Validation,

Document PH 1/96" (Pharmaceutical Inspection Convention, PIC/S Secretariat, 9–11, rue de Varembe, CH-1211 Geneva, Switzerland, 1996).

671. Reid J.E. Truth and Deception: The Polygraph (Lie-Detector Technique). 2nd ed. Williams & Wilkins, 1977. 360 p.

672. Remland M.S. The importance of nonverbal communication in the courtroom. Atlantic Journal of Communication. 1994. Iss. 2. №2. P. 124-145.

673. Remland M.S., Jones T.S. The effects of nonverbal involvement and communication apprehension on state anxiety, interpersonal attraction, and speech duration. Communication Quarterly. 1989. Iss. 37. P. 71-81.

674. Rieke R.D. Communication in legal advocacy. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 2008. 245 p.

675. Routledge Handbook of Surveillance Studies //David Lyon, Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty. Routledge, 2012. 437 p.

676. Rules Governing Medicinal Products in European Union. Vol. 2A. 2002. URL: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/files/eudralex/vol-2/vol2a_chap1_rev6_201612.pdf. (дата звернення: 25.06.2016).

677. Savitsky J.C., Sim M.E. Trading Emotions Equity Theory of Reward and Punishment. Journal of Communication. 1974. Iss. 24. P. 140-147.

678. Scheflen A.E. Body Language and the Social Order. Communication as Behavioral Control. Prentice Hall Trade, 1972. 192 p.

679. Scherer H.S. Sprechen im situativen Kontext: Theorie und Praxis der Analyse spontanen Sprachgebrauchs. Stauffenberg, 1984. 362 p.

680. Scientific method /Merriam-Webster Incorporated Dictionary URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/scientific%20method. (дата звернення: 25.06.2016).

681. Searcy M., Duck S., Blanck, P. Nonverbal behavior in the courtroom and the "Appearance of Justice." In R. Riggio & R. Feldman (Eds.), Applications of nonverbal communication. New York: Lawrence Erlbaum, 2005. P. 41-61.

682. Sebeok T.A. Nonverbal communication. In: Cobley P. The Routledge companion to semiotics and linguistics. Routledge, 2001. P. 14-27.

683. Sebeok T.A. Signs: An introduction to semiotics. University of Toronto Press, 2001. 156 p.

684. Segerstrale U.C.E., Molnar P.E. Nonverbal communication: Where nature meets culture. Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 1997. 320 p.

685. Selye H. History and present status of the stress concept. In: Handbook of stress. New York: Macmillan, 1982. P. 7-17.

686. Selye H. Stress in health and disease. Butterworth-Heinemann, 2013. 1286 p.

687. Selye H. The stress of life. New York: McGraw-Hill, 1956. 324 p.

688. Seron X. Decoding paralinguistic signals: effect of semantic and prosodic cues on aphasics' comprehension. Journal of Communication Disorders. 1982. Iss. 15. №3. P. 223-231.

689. Shannon C.E., Weaver W.The mathematical theory of communication. The University of Illinois press; Urbana, 1964. 125 p.

690. Sherer K.R., Ekman P. Handbook of methods in Nonverbal behavior research. New York: Cambridge University Press,1982. 608 p.

691. Siegman A.W. Nonverbal behavior and communication. Psychology Press, 2014. 640 p.

692. Sikman M. The significance of criminalistics approach to fixation of evidential information. Nauka, bezbednost, policija. 2012. Iss. 17. №3. P. 107-119.

693. Skolnick J.H., Leo R.A. The ethics of deceptive interrogation. Criminal Justice Ethics. 1992. Iss. 11. №1. P. 3-12.

694. Stromwall L., Granhag P.A. How to detect deception? Arresting the beliefs of police officers, prosecutors and judges. Psychology, Crime and Law. 2003. Iss. 9. №1. P. 19-36.

695. The importance of non-verbal communication in professional interpretation. URL: https://aiic.net/page/1662/the-importance-of-non-verbal-communication-in-professio/lang/1. (дата звернення: 25.06.2016).

696. The Polygraph and Lie Detection. National Academies Press, 2003. 416 p.

697. Thompson A.E., Voyer D. Sex differences in the ability to recognise non-verbal displays of emotion: A meta-analysis. Cognition and Emotion. 2014. Iss. 28. №7. P. 1164-1195.

698. Trager G., Hall E. Culture and Communication: A Model and an Analysis. Explorations: Studies in Culture and Communication. N.-Y., 1954. №3. P. 137-149.

699. Trompenaars F. Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business. London: Nicholas Brealey Publishing, 1993. 275 p.

700. Verbal and nonverbal communication cues in daily conversations and dating /C.S. Fichten, V. Tagalakis, J. Darlene et al. The Journal of Social Psychology. 1992. Iss. 132. №6. P. 751-769.

701. Von Wright G.H. Explanation and Understanding. Cornell University Press, 2004. 256 p.

702. Vrij A. Detecting Lies And Deceit: The Psychology of Lying and the Implications for Professional Practice. West Sussex, UK: John Wiley & Sons, 2000. 276 p.

703. Vrij A. Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities. Wiley, 2008. Psychology. 502 p.

704. Wainwright G.R. Body language. McGraw-Hill Contemporary Books, 1985. 208 p.

705. Wallbott H.G. Nonverbal Phenomena. Soziolinguistik, part 1: ein Internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gessellshaft. 2004. P. 666-677.

706. Waltman J.L. Nonverbal elements in courtroom demeano. FBI Law Enforcement Bulletin. 1984. Iss. 53. P. 21-23.

707. Wells G.L. et al. Eyewitness identification procedures: Recommendations for lineups and photospreads. Law and Human behavior. 1998. Iss. 22. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/74bf/c7268c2d 7299d66c70411dea1f 903a9d032e.pdf (дата звернення: 25.06.2016).

708. Wells G.L., Seelau E.P. Eyewitness identification: Psychological research and legal policy on lineups. Psychology, Public Policy, and Law. 1995. Iss. 1. №4. P. 765-791.

709. Wiegand P., Budowle B., Rand S., Brinkmann B. Forensic validation of the STR systems SE 33 and TC 11. International journal of legal medicine. 1993. Iss. 105. №6. P. 315-320.

710. Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus. London: Routledge & Kegan Paul, 1922 URL: https://en.wikisource.org/wiki/Index :Wittengenstein_-_Tractatus_Logico-Philosophicus,_1922.djvu. (дата звернення: 25.06.2016).

711. Włodarczak M., Heldner M., Edlund J. Communicative needs and respiratory constraints. Proceedings of Interspeech, 2015. P. 3051-3055.

712. Wright J. Art as a function of cognitive development: Constructivism, evolution, and communication. Open Journal of Art and Communication. 2014. Iss. 1. Vol. 1. P. 1-7.

713. Zebrowitz L.A., Montepare J.M., Strom M.A. Face and body physiognomy: nonverbal cues for trait impressions. Nonverbal Communication. 2013. Iss. 2. №10. P. 263-295.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Монографія:

1. Ващук О.П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи: монографія. Одеса: Гельветика, 2017. 430 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Ващук О.П. Класифікація брехні при розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Том 4. Ч. 1. Вип. 20. С. 114-116.

3. Ващук О.П. Класифікація невербальної інформації в криміналістиці. *Актуальні питання публічного та приватного права.* 2013. №1(01). С. 154-157.

4. Ващук О.П. Невербальна інформація як один із видів криміналістичної інформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* Одеса, 2013. Вип. 6-2. С. 110-113.

5. Ващук О.П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження. *Актуальні проблеми держави і права.* Одеса: Юридична література, 2013. Вип. 70. С. 309-315.

6. Ващук О.П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Право і суспільство.* 2013. Вип. 6. С. 293-297.

7. Ващук О.П. Сучасні можливості використання невербальної інформації в розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2013. Вип. 4. Т. 2. С. 145-147.

8. Ващук О.П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту. *Митна справа.* 2013. №5 (2.2). С. 50-55.

9. Ващук О.П. Механізм слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту. *Порівняльно-аналітичне право.* 2013. №3-2. С. 287-289.

10. Ващук О.П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадського.* 2013. Т. 26(65). №2-2. С. 293-299.

11. Ващук О.П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект. *Криминалистика и судебная экспертиза.* Киев: Министерство юстиции Украины, 2013. Вып. 58. Ч. 2. С. 32-34.

12. Ващук О.П. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні. *Юридичний вісник*. 2013. №4. С. 105-109.

13. Ващук О.П. К вопросу о криминалистическом исследовании невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Криминалистика и судебная експертиза*. 2014. Вып. 59. С. 196-203.

14. Ващук О.П. Криміналістична характеристика та класифікація самообмови при розслідуванні злочинів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2014. Вип. 10-2. С. 114-116.

15. Ващук О.П. Верифікація інформації у судовому провадженні з перегляду судових рішень. *Вісник кримінального судочинства*. Київ: Правова єдність, 2015. №3. С. 22-27.

16. Ващук О.П. Складові емоційного стану потерпілого та їх вплив на його показання. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса: Юридична література, 2015. Т. XVI. С. 335-341.

17. Ващук О.П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». 2015. Т. 3. Вип. 6. С. 89-92.

18. Ващук О.П. Співвідношення верифікації та валідації в кримінальному провадженні. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.* Київ: Піраміда, 2016. Вип. 1. С. 45-48.

19. Ващук О.П. Місце верифікації та валідації в судовому провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. Одеса, 2016. Вип. 23. С. 182-184.

20. Ващук О.П. Верифікація та валідація на досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми держави і права.* 2016. Вип. 76. С. 18-22.

21. Ващук О.П. Особливий порядок кримінального провадження: верифікація даних. *Актуальні проблеми політики.* 2016. Вип. 58. С. 251-257.

22. Ващук О.П. Вплив емоційного стану потерпілого на його показання. *Криміналістика і судова експертиза.* 2016. Вип. 61. С. 508-521.

23. Ващук О.П. Сучасні можливості верифікації невербальної інформації в межах кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2016. №6. С. 213-216.

24. Ващук О.П. Негласні слідчі (розшукові) дії: верифікація даних. *Часопис Київського університету права.* 2016. №4. С. 306-309.

25. Ващук О.П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2016. Вип. 2(11). С. 87-90.

26. Ващук О.П. Питання верифікації та валідації у кримінальному провадженні: методи пізнання невербальної інформації. *Право України.* 2017. №6. С. 159-163.

27. Ващук О.П. Використання невербальної інформації у розробці методики розслідування окремих категорій злочинів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* Одеса: «Юридична література», 2017. Т. 19. С. 77-85.

28. Ващук О.П. Використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Правова держава.* 2017. Вип. 25. С. 140-148.

29. Ващук О.П. Судова експертиза в межах кримінального провадження: психофізіологічне дослідження. *Вісник кримінального судочинства.* Київ: Правова єдність, 2017. №2. С. 19-24.

30. Ващук О.П. Формування криміналістичної невербалістики. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. №11. С. 203-206.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з юридичного напряму:

31. Ващук О.П. Механизм следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего при допроси. *Legea şi viaţa.* 2013. №11(263). P. 42-45.

32. Ващук О.П. Определение термина «невербальная информация» в современной криминалистике. *Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем:* сб. науч. ст. /ГрГУ им. Я. Купалы. Гродно: ГрГМУ, 2013. С. 376-379.

33. Ващук О.П. О классификации ложных показаний в уголовном производстве. *Проблемы уголовного процесса, криминалистики и судебной экспертизы.* Саратов, 2014. №1(3). С. 52-57.

34. Ващук О.П. Невербальна інформація у кримінальному судочинстві: допит. *Национальный юридический журнал: теория и практика.* Кишинев, 2014. №6(10). С. 234-237.

35. Ващук О.П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні. *Evropský politický a právní diskurz.* 2016. Т. 3. Вип. 6. С. 258-262.

36. Ващук О.П. Formation of criminalistical nonverbalistics. *Legea şi viaţa.* 2017. №12/2 (312). P. 35-37.

37. Ващук О.П. Формування криміналістичного підходу до вивчення невербальної інформації в кримінальному провадженні. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2017. №5. С. 58-65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

38. Ващук О.П. Ложь и прочие формы обмана при проведении допроса. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 30 лист. 2012 р.). У 2-х ч. Одеса: Фенікс, 2012. Ч. 2. С. 407-409.

39. Ващук О.П. Місце лімбічної системи людини у невербальній комунікації. *Правова системи України: сучасні тенденції та фактори розвитку:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25-26 січ. 2013 р.). У 2-х ч. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. Ч. ІІ. С. 87-88.

40. Ващук О.П. Деякі методи пізнання невербальної інформації в криміналістиці. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 1-2 лют. 2013 р.). У 2-х ч. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2013. Ч. ІІ. С. 92-93.

41. Ващук О.П. Щодо спостереження як методу пізнання невербальної інформації при розслідуванні злочинів. *Реформування та розвиток науки: сучасні виклики:* матер. Міжнар. конф. (2 лют. 2013 р., м. Київ). У 2-х ч. Київ: Юридичні науки, 2013. Ч. 1. С. 17-20.

42. Ващук О.П. Особливості класифікації брехні при розслідуванні злочинів. *Актуальні питання розвитку державності та правотворчої діяльності в Україні:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 02-03 лют. 2013 р.). У 2-х т. Харків: ГО «Асоціація аспірантів- юристів», 2013. Т. 2. С. 62-64.

43. Ващук О.П. Обман як протидія розслідуванню злочинів. *Роль права та закону в громадянському суспільстві:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Київ, 8-9 лют. 2013 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2013. С. 120-122.

44. Ващук О.П. Проблеми класифікації невербальної інформації у криміналістиці. *Право як ефективний суспільний регулятор:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15-16 лют. 2013 р.). У 2-х ч. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. Ч. ІІ. С. 76-77.

45. Ващук О.П. Питання верифікації в допиті. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 16-17 лют. 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 110-112.

46. Ващук О.П. Невербальна інформація на попередній стадії допиту. *Стратегія і тактика правових реформ: виклики сучасності:* зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конфер. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 5 бер. 2013 р.). Київ, 2013. С. 251-254.

47. Ващук О.П. Вербалізація і верифікація в контексті проведення слідчих (розшукових) дій. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні:* питання взаємодії: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 30-31 бер. 2013 р.). Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 216-218.

48. Ващук О.П. Динамічні ознаки людини: криміналістичне дослідження. *Кримінальне провадження: новації процесуальної теорії та криміналістичної практики:* матер. міжнар. наук.- практ. конф. (18-19 квіт. 2013 р., м. Сімферополь-Алушта). Сімферополь: ДІАЙПІ, 2013. С. 34-35.

49. Ващук О.П. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину. *Правове життя сучасної України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 трав. 2013 р.). У 2-х т. НУ «ОЮА». Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 525-527.

50. Ващук О.П. Невербальна інформація в криміналістиці: вступ. *Невербальна інформація: наукові та практичні аспекти в криміналістиці:* матер. Міжнар. кр. столу (м. Одеса, 17 трав. 2013 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 14-17.

51. Ващук О.П. Окремий метод слідчого пізнання – слідче спостереження: структура. *Сучасні проблеми криміналістики:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В.П. Колмакова (27-28 вер. 2013 р., м. Одеса). Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 72-75.

52. Ващук О.П. Психологічні основи сприйняття, переробки та відображення невербальної інформації при розслідуванні злочинів. *Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід:* зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конфер. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 8 жовт. 2013 р.). Київ, 2013. С. 219-221.

53. Ващук О.П. Верифікація при проведенні обшуку. *Юридична наука: проблеми та досягнення:* матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 19 лют. 2013 р.). Тернопіль, 2013. С. 37-40.

54. Ващук О.П. Деякі аспекти механізму слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики:* матер. V-ї Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. XX-річчю Національної академії правових наук України (м. Одеса, 1 лист. 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 226-228.

55. Ващук О.П. Щодо фіксації невербальної інформації в ході проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (Харків, 7-8 лист. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 72-74.

56. Ващук О.П. Питання теорії криміналістичної класифікації ознак зовнішності людини. *Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 15-16 лист. 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 98-100.

57. Ващук О.П. До питання про невербальну інформацію в криміналістиці. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави:* матер. Міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (м. Харків, 20-21 лист. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 641-644.

58. Ващук О.П. Деякі аспекти класифікації брехні на досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні:* матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (27 лист. 2013 р., м. Одеса) /відп. за випуск Ю.П. Аленін. Одеса: Юрид. л-ра, 2013. С. 331-333.

59. Ващук О.П. Актуальные вопросы механизма следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего. *Актуальные проблемы криминалистической тактики:* матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 28 марта 2014 г.). Москва: Юрлитинформ, 2014. С. 43-46.

60. Ващук О.П. Деякі завдання невербальної інформації в кримінальному судочинстві. *Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах:* матер. кр. столу (м. Київ, 4 квіт. 2014 р.). Київ: ФОП Ліпкан О.С., 2014. С. 124-126.

61. Ващук О.П. Некоторые принципы использования невербальной информации. *Правове життя сучасної України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С.В. Ківалова (16-17 трав. 2014 р., м. Одеса). У 2-х т. Одеса: Юрид. л-ра, 2014. Т. 1. С. 749-751.

62. Ващук О.П. Возможности исследования невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Інформаційне забезпечення*

розслідування злочинів: матер. Міжнар. кр. столу (м. Одеса, 30 трав. 2014 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2014. С. 30-32.

63. Ващук О.П. Актуальные вопросы следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего. *Юридична наука України: історія, сучасність, майбутнє:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 5-6 груд. 2014 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2014. С. 103-104.

64. Ващук О.П. Возможность формирования понятий новых методов, способов, приемов и средств исследования в криминалистике. *Тенденції та пріоритети реформування законодавства України:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 12-13 груд. 2014 р.). У 2-х ч. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Ч. II. С. 131-133.

65. Ващук О.П. Возможности создания методики криминалистического исследования невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. *Сучасне державоутворення та правотворення: питання теорії та практики:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12-13 груд. 2014 р.). У 2-х ч. Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. Ч. II. С. 100-102.

66. Ващук О.П. Приховування невербальних проявів допитуваним. *Правова реформа та забезпечення демократизацій них процесів і національної безпеки в України:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12-13 груд. 2014 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2014. С. 177-178.

67. Ващук О.П. Некоторые задачи исследования невербальной информации. *Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики России и стран СНГ:* матер. Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 85-летию со дня рождения проф., д-ра юрид. наук, засл. деятеля высшей школы Юрия Даниловича Лившица (4 апр. 2014 г., г. Челябинск). В 2-х ч. Ч. II. Челябинск: Цицеро, 2014. С. 162-165.

68. Ващук О.П. О мотивационно-поведенческом факторе самооговора в расследовании пре ступлений. *Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза:* матер. Междунар. науч.-практ. конф. (27-28 марта 2015 г., г. Кишинев). В 2-х ч. Кишинев, 2015. Ч. 2. С. 66-68.

69. Ващук О.П. Щодо деяких типових слідчих ситуацій при самообмові підозрюваного. *Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 квітня 2015 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 112-113.

70. Ващук О.П. Щодо деяких загальних питань дослідження невербальної інформації у ході допиту. *Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 квіт. 2015 р., м. Одеса). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 114-115.

71. Ващук О.П. Складові самообмови: причини та ознаки. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 трав. 2015 р., м. Одеса). У 2 т. Т. 2. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. С. 385-387.

72. Ващук О.П. Щодо складових емоційного стану учасників кримінального провадження. *Актуальні питання державотворення в Україні:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (22 трав. 2015 р., м. Київ). Київ: Прінт-Сервіс, 2015. С. 410-412.

73. Ващук О.П. Щодо методів виходу зі стресового стану потерпілого на попередній стадії допиту. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. Міжнар. кр. столу (29 трав. 2015 р., м. Одеса); НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України. Одеса: Юрид. л-ра, 2015. С. 51-53.

74. Ващук О.П. Дослідження невербальної інформації при проведенні слідчих дій на досудовому розслідуванні. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування:* матер. дистанц. конф. (м. Одеса, 2 квіт. 2016 р.); Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 28-30.

75. Ващук О.П. Термін «Невербальна інформація» і «невербалістика» в криміналістиці. *Мова криміналістики:* матер. наук. семінару (22 квіт. 2016 р., м. Одеса). Одеса, 2016. С. 23-26.

76. Ващук О.П. Можливості використання невербальної інформації в кримінальному провадженні. *Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie «Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatvanie l'udskych prav»* (6-7 maj 2016) /Paneuropska vysoka skola, Fakulta prava. Bratislava, 2016. С. 204-206.

77. Ващук О.П. Деякі аспекти використання невербальної інформації при проведенні слідчих дій. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (20 трав. 2016 р., м. Одеса). У 2 т. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. Т. 2. С. 364-366.

78. Ващук О.П. Зародження нової концепції фіксації невербальної інформації в судовому провадженні. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. IV Міжнар. кр. столу (27 трав. 2016 р., м. Одеса) /НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 31-34.

79. Ващук О.П. Підстави для класифікації неправдивих показань у криміналістиці. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування:* матер. дистанц. конф. (м. Одеса, 25 лист. 2016 р.); Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 39-40.

80. Ващук О.П. Інструментальні методи дослідження невербальної інформації. *Значення та особливості застосування спеціальних знань у*

розслідуванні: матер. кр. столу (9 груд. 2016 р., м. Одеса). Одеса: Фенікс, 2016. С. 18-20.

81. Ващук О.П. Окремі питання процесу передачі невербальної інформації: криміналістичний аспект. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. до 70-річчя д.ю.н., проф. Юрія Павловича Аленіна (м. Одеса, 21 квіт. 2017 р.). Одеса: Юрид. л-ра, 2017. С. 270-273.

82. Ващук О.П. The Development of the Doctrine of Non-Verbal Information in Theory of Criminalistics. *IX International Conference «Exploration, education and progress in the third millennium»* (5th May 2017, Galati). Galati, 2017. С. 43.

83. Ващук О.П. Щодо виокремлення напрямів дослідження тактики використання невербальної інформації в криміналістиці. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє:* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. до 20-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 422-424.

84. Ващук О.П. Місце невербальної інформації в криміналістичній тактиці: тактичне рішення. І*нформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. V Міжнар. кр. столу (26 трав. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 22-25.

85. Ващук О.П. Research direction of tactics of use Nonverbal information in criminalistic. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів:* матер. V Міжнар. круг. столу (26 трав. 2017 р., м. Одеса). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 25-27.

86. Ващук О.П. Завдання криміналістичної невербалістики. *Одеські юридичні читання:* матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 лист. 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 171-172.

87. Ващук О.П. Складові терміна «криміналістична невербалістика». *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи:* матер. Міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 листоп. 2017 р.). У 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 207-208.

88. Ващук О.П. Криміналістичний підхід до вивчення невербальної інформації. *Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування:* матер. ІІІ дистанц. наук. конф. до 20-річчя НУ ОЮА та 170-річчя Одеської школи права (м. Одеса 11 грудня 2017 р). Одеса: Юрид. л-ра, 2017. С. 11-13.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

89. Ващук О.П. Щодо криміналістичної класифікації зовнішності людини. *Новітні наукові дослідження держави і права – 2013:* зб. наук. пр. /за ред. П. М. Шапірка, О. В. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2013. С. 27-29.

90. Ващук О.П. Використання невербальної інформації при проведенні допиту: теоретичні питання. *Карпатський правничий часопис.* 2013. Вип. 1(01). С. 17-21.

91. Ващук О.П. О принципах использования невербальной информации в уголовном судопроизводстве. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика:* зб. наук. пр. У 2-х т. Харків: Видавнича агенція «Апостіль», 2014. Т. 1. С. 62-68.

92. Ващук О.П. Возможности классификации ложных показаний. *Криминаліст першодрукований.* 2015. Вип. 10. С. 58-61.

93. Ващук О.П. Polygraph and Psycho-Physiological Diagnostics of Personality. *Polygraph and Psycho-Physiological diagnostics of personality. Compendium of lectures.* Odesa: Publishing House «Helvetica», 2015. 44 p.

94. Ващук О.П. Характеристика факторов и признаков самооговора подозреваемого в уголовном производстве. *Криминалистика и судебная*

экспертология: наука, обучение, практика XI: сб. науч. статей. Вильнюс, 2015. С. 225-233.

95. Ващук О.П Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посіб. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. 84 с.

96. Ващук О.П. Криміналістична невербалістика: навч.-метод. посіб. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 88 с.

97. Ващук О.П. Психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посіб. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 108 с.

98. Ващук О.П. Формирование методики психофизиологической экспертизы в уголовном производстве. *Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика XIII:* сбор. науч. трудов. Вильнюс, 2017. Ч. 2. С. 478-485.

99. Ващук О.П. Criminalistic investigation of non-verbal information: opportunities and prospects. *Криміналіст першодрукований.* 2017. №14. С. 47-53.

Додаток 2. Аналіз кримінальних проваджень

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА

за результатами вивчення матеріалів кримінальних справ (проваджень)

За спеціально розробленою анкетою вивчено матеріали 486 кримінальних справ (проваджень) (Одеська обл., Київська обл.. Львівська обл.. Івано-Франківська обл., Дніпропетровська обл.. Черкаська обл., Чернігівська обл.. Миколаївська обл.. Херсонська обл.. Сумська обл., Донецька обл.. Луганська обл.) за 2010-2015 рр.

Примітка: в таблиці значення, округлені до десятих в бік збільшення.

№ п/п	Загальні дані по справі (провадженню)	Результати вивчення (%)
1.	Кількість кримінальних справ (проваджень) (КК України):	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	85
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	24
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	15
	Розділ 6. Злочини проти власності	90
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	45
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	50
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	55
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	40
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	56
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	26

Додаток 3

2.	Чи проводився огляд місця події:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	90
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	60
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	80
	Розділ 6. Злочини проти власності	50
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	60
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	70
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	100
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	80
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	60
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	70

3.	При проведенні огляду місця події брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	80
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	70
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	60
	Розділ 6. Злочини проти власності	10
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	20
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	10
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	40
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	10
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	10

4.	Чи проводився обшук:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	90
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	40
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	70
	Розділ 6. Злочини проти власності	80
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	60
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	70
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	80
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	90
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	100

5.	При проведенні обшуку брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	40
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	20
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	20
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	30
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	30
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	20
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

6.	Чи проводилася така слідча (розшукова) дія, як допит:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	100
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	100
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	100
	Розділ 6. Злочини проти власності	100
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	100
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	100
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	100
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	100
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	100
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	100

7.	При проведенні допиту брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	20
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	30
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	40
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	10
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	10
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	60
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	10

8	Чи проводилася така слідча (розшукова) дія, як слідчий експеримент:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	30
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	10
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	10
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	10
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

9	При проведенні слідчого експерименту брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	50
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	50
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	40
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	50
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	30
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

10	Чи проводилася така слідча (розшукова) дія, як освідування особи:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	40
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	30
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	40
	Розділ 6. Злочини проти власності	10
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	30
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	10
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	20
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	60
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	10

11	При проведенні освідування особи брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	50
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	40
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	80
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	0
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	40
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	30
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	50
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

12	Чи проводилася така дія, як допит обвинуваченого/потерпілого:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	100
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	100
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	100
	Розділ 6. Злочини проти власності	100
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	100
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	100
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	100
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	100
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	100
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	100

13	При проведенні допиту обвинуваченого/ потерпілого брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	0
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	0
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	0
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	0
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

14	Чи проводилася така дія, як допит експерта:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	20
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	10
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	10
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	10
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	10
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	10
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

15	При проведенні допиту експерта брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	0
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	0
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	0
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	0
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

16	Чи проводилася така дія, як допит свідка:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	95
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	75
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	38
	Розділ 6. Злочини проти власності	87
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	66
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	79
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	54
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	97
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	81
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	43

17	При проведенні допиту свідка брав участь криміналіст чи будь-який інший фахівець:	
	Розділ 2. Злочини проти життя та здоров'я особи	0
	Розділ 3. Злочини проти волі, честі та гідності особи	0
	Розділ 4. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	0
	Розділ 6. Злочини проти власності	0
	Розділ 7. Злочини у сфері господарської діяльності	0
	Розділ 9. Злочини проти громадської безпеки	0
	Розділ 11. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	0
	Розділ 12. Злочини проти громадського порядку та моральності	0
	Розділ 13. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	0
	Розділ 17. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	0

Додаток 4

Анкета № 1

І. Загальні відомості:

№ п/п	Питання	Так	Ні	Інше
1.	Ваша стать: - чоловік - 198 - жінка - 90			
2.	Ваша посада: - слідчий - 264 - оперативний працівник -24			
3.	Освіта: - повна вища -277 - незакінчена вища -11 - професійно-технічна -0 - повна середня -0			
4.	Стаж роботи: - до 3-х років -40 - до 5-х років -68 - до 10-х років -112 - більше 15-и років -68			

ІІ. Основні відомості:

№ п/п	Питання	Так	Ні	Інше
1	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	266	21	1

2	Чи веріфіковуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	223	40	25
3	Чи виникають у Вас складнощі при дослідженні невербальної інформації?	104	144	40
4	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	165	107	16
5	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблена в криміналістиці методика дослідження невербальної інформації?	67	188	33
6	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблені в криміналістиці тактика отримання та використання невербальної інформації?	66	193	29
7	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	106	159	23
8	Чи є необхідність більш детального, поглибленого, спеціалізованого дослідження невербальної інформації в криміналістиці?	228	46	14
9	Чи вважаєте Ви потрібною і перспективною розробку нових комплексних методик дослідження злочинця і удосконалення існуючих?	248	31	9
10	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації при розслідуванні злочинів?	237	46	5
11	Чи використовували би Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	228	48	12
12	Чи є у Вас власна методика дослідження невербальної інформації?	57	222	9
13	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію слідчим невербальних проявів інших учасників кримінального провадження?	207	61	20
14	Чи вважаєте Ви за можливе використовувати при проведенні слідчих та інших дій можливостей невербальної інформації?	227	42	19

15	Чи є об'єктивними показання підозрюваних (обвинувачуваних, підсудних) по обставинам провадження?	71	153	64
16	Чи є об'єктивними показання свідків по обставинам провадження?	129	73	86
17	Чи є об'єктивними показання потерпілих по обставинам провадження?	128	74	86
18	Чи є допит, слідчою дією, яка найчастіше проводиться при розслідуванні злочинів?	255	27	6
19	Чи займають ідеальні докази найбільшу частину доказової інформації по кримінальному провадженню?	161	81	46
20	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	186	65	37
21	Чи доводилось використовувати у Вашій роботі результати дослідження на поліграфі?	85	191	12
22	Чи є необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа на досудовому розслідуванні?	204	66	18
23	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	88	121	79
24	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	91	139	58
25	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до розслідування злочинів невербаліста, в якості спеціаліста?	148	99	41

Додаток 5

Анкета № 2

І. Загальні відомості:

№	Питання	Так	Ні	Інше
1.	Ваша стать: - чоловік - 304 - жінка - 84			
2.	Ваша посада: - прокурор - 330 - інше - 58			
3.	Освіта: - повна вища - 383 - незакінчена вища - 4 - професійно-технічна - 0 - повна середня - 1			
4.	Стаж роботи: - до 3-х років - 55 - до 5-и років - 86 - до 10-и років - 185 - більше 15-и років - 62			

ІІ. Основні відомості:

№ п/п	Питання	Так	Ні	Інше
1.	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	359	24	5

2.	Чи верифіковуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	301	50	37
3.	Чи виникають у Вас складнощі при дослідженні невербальної інформації?	156	161	71
4.	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	171	190	27
5.	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблена в криміналістиці методика дослідження невербальної інформації?	51	267	70
6.	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблені в криміналістиці тактика отримання та використання невербальної інформації?	53	262	73
7.	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	147	204	37
8.	Чи є необхідність більш детального, поглибленого, спеціалізованого дослідження невербальної інформації в криміналістиці?	305	55	28
9.	Чи вважаєте Ви потрібною і перспективною розробку нових комплексних методик дослідження злочинця і удосконалення існуючих?	342	31	15
10.	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації при розслідуванні злочинів?	293	65	30
11.	Чи використовували би Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	277	79	32
12.	Чи є у Вас власна методика дослідження невербальної інформації?	59	283	46
13.	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію невербальних проявів учасниками кримінального провадження?	225	107	56

14.	Чи вважаєте Ви за можливе використовувати в кримінальному провадженні можливостей невербальної інформації?	243	106	39
15.	Чи займають ідеальні докази найбільшу частину доказової інформації по кримінальному провадженню?	213	139	36
16.	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	228	102	58
17.	Чи доводилось використовувати у Вашій роботі результати дослідження на поліграфі?	70	305	13
18.	Чи є необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа на досудовому розслідуванні?	232	111	45
19.	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	120	182	86
20.	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	94	198	96
21.	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до розслідування злочинів невербаліста, в якості спеціаліста?	198	137	53

Додаток 6

Анкета № 3

І. Загальні відомості:

№	Посада_суддя	Так	Ні	Інше
1.	Ваша стать: - чоловік - 146 - жінка - 108			
2.	Вік: - до 30-и років - 16 - до 50-и років - 137 - більше 50-и років - 101			
3.	Освіта: - вища юридична - 217 - вища юридична та інша спеціальність - 37			

ІІ. Основні відомості:

№ п/п	Питання	Так	Ні	Інше
1	Чи впливає на Вашу ступінь довіри до показань процесуальний статус учасника кримінального провадження?	71	174	9
2	Чи виявляли Ви на судовому засіданні брехливі показання учасників кримінального провадження?	224	24	6
3	Чи розглядали Ви провадження за ст. 383 КК України. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину?	56	195	3
4	Чи розглядали Ви провадження за ст. 383 КК України. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (потерпілим)?	40	212	2

5	Чи розглядали Ви провадження за ст. 383 КК України. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (свідком)?	31	217	6
6	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання?	56	196	2
7	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання (потерпілим)?	24	228	2
8	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання (свідком)?	50	202	2
9	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання (експертом)?	12	240	2
10	Чи розглядали Ви провадження за ст. 384 КК України. Завідомо неправдиві показання (обвинуваченим)?	7	236	11
11	Чи зустрічалося в практиці апеляційне оскарження вироків за ст.ст. 383, 384 КК України?	49	201	4
12	Чи зустрічалося в практиці касаційне оскарження вироків за ст.ст. 383, 384 КК України?	9	229	16
13	Чи вважаєте Ви потрібною і перспективною розробку нових комплексних методик дослідження особи злочинця і удосконалення існуючих?	204	39	11
14	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	197	46	11
15	Чи веріфіковуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	154	70	30
16	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	104	138	12
17	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	77	152	25
18	Чи є необхідність більш детального, поглибленого, спеціалізованого дослідження невербальної інформації в криміналістиці?	192	46	16
19	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації під час судового провадження?	131	100	23
20	Чи використовували б Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	155	79	20

21	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію суддями невербальних проявів інших учасників кримінального провадження?	141	89	24
22	Чи є об'єктивними показання підозрюваних (обвинувачуваних, підсудних) по обставинам провадження?	45	91	118
23	Чи є об'єктивними показання свідків по обставинам провадження?	88	41	125
24	Чи є об'єктивними показання потерпілих по обставинам провадження?	103	37	114
25	Чи складають неречові докази найбільшу частину доказової інформації по кримінальному провадженню?	98	113	43
26	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	120	84	50
27	Чи доводилось використовувати у Вашій роботі результати дослідження на поліграфі?	38	201	15
28	Чи є необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа на досудовому розслідуванні?	123	102	29
29	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	60	122	72
30	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	40	142	72
31	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до судового провадження спеціаліста у сфері невербальної інформації?	96	121	37

Додаток 7 (вибірковість до 18%)

Анкета № 4

І. Загальні відомості:

№ п/п	Питання	Так	Ні	Інше
1.	Ваша посада: - судовий експерт з однієї спеціальності - 8 - судовий експерт з декількох спеціальностей - 11			
2.	Стаж роботи: - до 3-х років - 2 - до 5-х років - 6 - до 10-х років - 4 - більше 15-и років - 7			
3.	Ваша стать: - чоловік - 10 - жінка-9			

ІІ. Основні відомості:

№ п/п	Питання	Так	Ні	Інше
1.	Чи вважаєте Ви потрібною (перспективною) розробку нових комплексних методик дослідження особи злочинця і удосконалення існуючих?	18	0	1

2.	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	19	0	0
3.	Чи верифіковуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	15	1	3
4.	Чи проводите Ви дослідження невербальної інформації в експертних цілях (в межах судових експертиз)?	3	15	1
5.	Чи проводите Ви дослідження невербальної інформації як спеціаліст (у межах слідчих дій та інших розшукових заходів)?	8	11	0
6.	Чи виникають у Вас складнощі при дослідженні невербальної інформації?	10	9	0
7.	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	9	9	1
8.	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблена в криміналістиці методика дослідження невербальної інформації?	4	12	3
9.	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблені в криміналістиці засоби дослідження невербальної інформації?	1	15	3
10.	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	7	12	0
11.	Чи є в постановах про призначення експертиз питання про дослідження невербальних проявів?	2	14	3

12.	Чи маєте Ви можливість дослідити невербальну інформації з матеріалів, що були надані на експертизу?	5	9	5
13.	Чи є у Ваших висновках відповіді на питання про результати дослідження Вами невербальної інформації?	3	13	3
14.	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації під час експертних досліджень?	12	6	1
15.	Чи використовували би Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	14	3	2
16.	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію експертом невербальних проявів інших учасників кримінального провадження?	10	8	1
17.	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	12	3	4
18.	Чи доводилось використовувати у Вашій роботі результати дослідження на поліграфі?	6	11	2
19.	Чи є необхідність кримінальної процесуальної регламентації використання поліграфа на досудовому розслідуванні?	12	3	4
20.	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	8	4	7
21.	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	7	6	6

22.	Чи долучають Вас слідчі в якості спеціаліста при плануванні та організації слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та інших розшукових заходів?	6	12	1
23.	Чи долучають Вас слідчі в якості спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій?	7	12	0
24.	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до розслідування злочинів невербаліста, в якості спеціаліста?	13	3	3

Додаток 8

Анкета № 5

І. Загальні відомості:

№ п/п	Питання	Так	Ні	Інше
1.	ВНЗ (студенти)*: молодший бакалавр - 0 бакалавр -259 спеціаліст -113 магістр. -149 **вибірковість до 18%*			
2.	Курс: - 1–ий – 262 - 4–ий – 259			
3.	Форма навчання: - Денна-519 - Заочна-2 - Вечірня-0 - Дистанційна-0			

ІІ. Основні відомості:

№ п/п	Питання	Так	Ні	Інше
1.	Чи вважаєте Ви, що ознаки та властивості зовнішності і поведінки людини здатні нести невербальну інформацію?	518	1	2

2.	Чи верифіковуєте Ви невербальні прояви співрозмовника?	514	3	4
3.	Чи виникають у Вас складнощі при дослідженні невербальної інформації?	334	138	49
4.	Чи знайомі Вам криміналістичні методики дослідження невербальної інформації?	191	301	29
5.	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблена в криміналістиці методика дослідження невербальної інформації?	247	274	0
6.	Чи достатньо, на Ваш погляд, розроблені в криміналістиці тактика отримання та використання невербальної інформації?	82	357	82
7.	Чи вважаєте Ви, що результати дослідження невербальних проявів людини, можуть стати доказами по кримінальному провадженню?	494	0	27
8.	Чи є необхідність більш детального, поглибленого, спеціалізованого дослідження невербальної інформації в межах криміналістики?	440	54	27
9.	Чи вважаєте Ви потрібною і перспективною розробку нових комплексних методик дослідження злочинця і удосконалення існуючих?	137	329	55
10.	Чи вважаєте Ви доцільним використання невербальної інформації при розслідуванні злочинів?	494	0	27
11.	Чи використовували би Ви методику дослідження невербальної інформації в своїй подальшій роботі?	439	55	27

12.	Чи вважаєте Ви доцільним верифікацію слідчим невербальних проявів інших учасників кримінального провадження?	440	54	27
13.	Чи вважаєте Ви за можливе використовувати при проведенні слідчих та інших дій можливостей невербальної інформації?	467	27	27
14.	Чи можливе отримання невербальної інформації під час дослідження на поліграфі?	413	81	27
15.	Чи можливе отримання невербальної інформації під час гіпнозу?	138	273	110
16.	Чи можливе отримання невербальної інформації під час використання різних «нетрадиційних методів» (біоритмології, музики, запаху, ворожіння)?	111	328	82
17.	Чи вважаєте Ви за необхідне долучити до розслідування злочинів невербаліста, в якості спеціаліста?	385	82	54

ВИЩИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ СУД УКРАЇНИ
З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ
(ВССУ)
вул. П. Орлика, 4а, м. Київ, 01043, тел. 591-10-00
http://sc.gov.ua; e-mail: inbox@sc.gov.ua; код ЄДРПОУ 37317811

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Комісія у складі: заступника керівника апарату – начальника Науково-експертного управління Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Бабанли Расіма Шагіновича**, наукового консультанта відділу узагальнення судової практики та організаційно-методичної допомоги судам нижчого рівня Науково-експертного управління Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Бринзанської Ольги Василівни**, наукового консультанта відділу нормативно-правової роботи Науково-експертного управління Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Хотинської-Нор Оксани Зіновіївни**, склала цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження *Ващук Олесі Петрівни* на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 –кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність на тему: *«Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання»*.

Комісія вважає, що зазначені у дисертаційному дослідженні пропозиції та висновки щодо використання невербальної інформації у кримінальному провадженні є ґрунтовними, раціональними та доречними, а тому можуть бути враховані під час підготовки узагальнень судової практики та постанов пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, висновків на проекти нормативно-правових актів, а також при здійсненні інших повноважень суду касаційної інстанції.

Заступник керівника апарату – начальник
науково-експертного управління,
кандидат юридичних наук **Р. Бабанли**

Науковий консультант,
кандидат юридичних наук **О. Бринзанська**

Науковий консультант,
доктор юридичних наук **О. Хотинська-Нор**

15.12.17

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Заступник
Генерального прокурора
державний радник юстиції 3 класу

_____ Ю.Столярчук

«20» квітня 2018 року

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук Ващук Олесі Петрівни на тему:«Невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади»

Комісією у складі: начальника організаційно-методичного відділу Головного слідчого управління Генеральної прокуратури України Луканьової Г.А. та заступника начальника організаційно-методичного відділу Головного слідчого управління Генеральної прокуратури України Ушатого Ю.М. опрацьовано наукові розробки дисертаційного дослідження опрацьовано наукові розробки дисертаційного дослідження на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю «12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» Ващук Олесі Петрівни на тему: «Невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади».

Теоретичні та методологічні положення, висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження знайшли своє застосування в практичній діяльності співробітників Головного слідчого управління Генеральної прокуратури України і спрямовані на вдосконалення методів по розкриттю та розслідуванню кримінальних проваджень.

Окремі матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі з підвищення професійного рівня прокурорів та слідчих Головного слідчого управління Генеральної прокуратури України, які безпосередньо приймають участь у розслідуванні кримінальних проваджень.

Впровадження отриманих результатів дозволяє розробити конкретні пропозиції щодо удосконалення існуючих заходів у розслідуванні кримінальних проваджень та сприяє підвищенню ефективності боротьби з суспільно-небезпечними діяннями.

Також знайшли використання наукові публікації Ващук О.П., зокрема:

1. Ващук О. П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико- методологічні основи : монографія / О. П. Ващук. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – 430 с.

2. Ващук О. П. Класифікація брехні при розслідуванні злочинів / О. П. Ващук // Науковий вісник Ужгородського національного університету; Ужгородський національний університет. - 2012. - Том 4. - Ч. 1. - Випуск 20. – С. 114-116.
3. Ващук О. П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту / О. П. Ващук // Митна справа. - 2013. - № 5(2.2). - С. 50-55.
4. Ващук О. П. Механізм слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту / О. П. Ващук // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»; Ужгородський національний університет. - 2013. - № 3-2. - С. 287-289.
5. Ващук О. П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій / О. П. Ващук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, 2013.- Том 26(65). - № 2-2. – С. 293-299.
6. Ващук О. П. К вопросу о криминалистическом исследовании невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека / О. П. Ващук // Криминалистика и судебная экспертиза: Междуведомственный научно-методический сборник. / Отв. ред. И. И. Емельянова. - К.: Министерство юстиции Украины, 2014.– Вып. 59. - С. 196-203.
7. Ващук О. П. Криміналістична характеристика та класифікація самообмови при розслідуванні злочинів / О. П. Ващук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. - 2014. – Т. 2. - Вип. 10-2. - С. 114-116.
8. Ващук О. П. Особливий порядок кримінального провадження: верифікація даних / О. П. Ващук // Актуальні проблеми політики. - 2016. - Вип. 58. - С. 251-257.
9. Ващук О. П. Вплив емоційного стану потерпілого на його показання / О. П. Ващук // Криміналістика і судова експертиза. – 2016. – Вип. 61. – С. 508-521.
10. Ващук О. П. Негласні слідчі (розшукові) дії: верифікація даних / О. П. Ващук // Часопис Київського університету права. - 2016. - № 4. - С. 306-309.
11. Ващук О. П. Використання невербальної інформації у розробці методики розслідування окремих категорій злочинів / О. П. Ващук // Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія" : Збірник фахових статей. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. - Одеса: "Юридична література", 2017. - Т. 19. - С. 77-85.
12. Ващук О. П. Використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій / О. П. Ващук // Правова держава: наук. журн. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. - Одеса: Фенікс, 2017. - Вип. 25. - С. 140-148.
13. Ващук О. П. Судова експертиза в межах кримінального провадження: психофізіологічне дослідження / О. П. Ващук // Вісник кримінального судочинства : наук.-практ. журн. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, – Київ: Правова єдність, 2017. - № 2. - С. 19-24.

За результатами опрацювання комісія вважає, що викладені у дисертаційному дослідженні Ващук О. пропозиції та висновки є слушними, мають практичну значимість та можуть бути рекомендовані для практичного використання у діяльності органів прокуратури при здійсненні досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Начальник
організаційно-методичного відділу
Головного слідчого управління
Генеральної прокуратури України **Г.Луканьова**

Заступник начальника
організаційно-методичного відділу
Головного слідчого управління
Генеральної прокуратури України **Ю. Ушатий**

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність
Ващук Олесі Петрівни на тему:
«Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання»

Теоретичні та методологічні положення, висновки та практичні рекомендації, а також результати наукового дослідження здобувача кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» Ващук Олесі Петрівни на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність на тему: «Невербальна інформація в кримінальному судочинстві: теоретико-методологічні основи та практика використання», пропозиції та методичні рекомендації дисертаційного дослідження, які викладені в низці її наукових публікацій, мають практичну спрямованість і застосовуються в практичній діяльності органів Слідчого управління Національної поліції України в Одеській області.

Зокрема розроблена та впроваджена дисципліна «Психофізіологічна діагностика особистості», «Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості» для магістрів зі спеціальності 8.03040101 «Правознавство» в Інституті кримінальної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія».

Також положення та розробки дисертаційного дослідження викладені у навчально-методичному посібнику О.П. Ващук «Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості».

До того ж, окремі матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі під час стажування працівників Слідчого управління Національної поліції України в Одеській області, які безпосередньо беруть участь у кримінальних провадженнях.

Впровадження отриманих результатів дозволяє розробити конкретні пропозиції щодо удосконалання існуючих заходів у межах кримінальних проваджень та сприяє підвищенню ефективності боротьби з суспільно-небезпечними діяннями.

Варто зазначити, що використовуються наукові публікації Ващук О.П., зокрема:

1. Ващук О.П. Сучасні можливості використання невербальної інформації в розслідуванні злочинів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. Збірник наукових праць. Випуск. 4 Том. 2. – Херсон, 2013. – С. 145-147.
2. Ващук О.П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій. Право і суспільство. Науковий журнал. Випуск 6. – Дніпропетровськ. – 2013. – С. 293-298.
3. Ващук О.П. Використання невербальної інформації при проведенні допиту: теоретичні питання. Карпатський правничий часопис. Науковий журнал. Випуск № 1 (01) березень 2013 р. – 2013. – С. 17-21.
4. Ващук О.П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 26 (65). 2013. № 2-2. – С. 293-299.

5. Ващук О.П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект. Криминалистика и судебная экспертиза: Междуведомственный научно-методический сборник. Вып. 58, ч. 2 / Отв. ред. И.И. Емельянова. – К.: Министерство юстиции Украины, 2013. – С. 32-34.
6. Ващук О.П. Некоторые задачи исследования нереальной информации. Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики России и стран СНГ: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 85-летию со дня рождения профессора, доктора юридических наук, заслуженного деятеля высшей школы Юрия Даниловича Лившица – 4 апреля 2014 года. – Часть II. – Челябинск: Цицеро, 2014. – С. 162-165.
7. Ващук О.П. Некоторые принципы использования невербальной информации. Правове життя сучасної України : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса) : у 2 т. Т.1 / відп. ед.. В.М. Дрьомін. – Одеса :Юридична література, 2014. – С. 749-751.
8. Ващук О.П. Возможности исследования невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали Міжнародного круглого столу. Одеса. 30 травня 2014 р. / відп. за оц.. : оц.. В. В Тіщенко, оц.. О П. Ващук. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 30-33.
9. Ващук О.П. О современном содержании криминалистической классификации признаков внешности человека. Уголовное производство: процессуальная теория и криминалистическая практика : материалы международной научно-практической конференции, 24-25 апреля 2014 года, г. Симферополь-Алушта / отв. ред. М. А. Михайлов, Т. В.

Омельченко ; Таврический нац. Ун-т имени В. І. Вернандского. – Сімферополь, 2014. – С. 14-15.

10. Ващук О.П. О принципах использования невербальной информации в уголовном судопроизводстве. Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика: зб. наук. пр. у 2-х т. – Х.: Видавнича агенція «Апостіль», 2014. – Т. 1. – С. 62-68.
11. Ващук О.П. Деякі завдання невербальної інформації в кримінальному судочинстві. Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах: матеріали круглого столу (Київ, 4 квітня, 2014 р.). – К. : ФОП Ліпкан О.С., 2014. – С. 124-126.
12. Ващук О.П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту Митна справа. Науково-аналітичний журнал. Фахове видання. № 5 (89), 2013, частина 2, книга 2, вересень-жовтень. – С. 50-56.
13. Ващук О.П. Невербальна інформація як один із видів криміналістичної інформації Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : юриспруденція / Збірник наукових праць. Випуск 6-2 том 2. Одеса. 2013. - С. 109-112.
14. Ващук О.П. О принципах использования невербальной информации в уголовном судопроизводстве. Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика: зб. наук. пр. у 2-х т. – Х. : Видавнича агенція «Апостіль», 2014. – Т. 1. – С. 62-68.
15. Ващук О.П. Криміналістична характеристика та класифікація самообмови при розслідуванні злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : юриспруденція / Збірник наукових праць. Випуск 10-2 том 2. Одеса. 2014. - С. 114-116.
16. Ващук О.П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження. Актуальні проблеми держави і

права : збірник наукових праць. Вип. 70. – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 309-315.

17. Ващук О.П. Невербальна інформація у кримінальному судочинстві: допит. «Национальный юридический журнал» О.О.О. Научно-практическое правовое издание. № 6(10) 2014. – С. 234-237.

18. Ващук О.П. О мотивационно-поведенческом факторе самоговора в расследовании преступлений. «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза», международная научно-практическая конференція (2015; Кишинев), 27-28 марта 2015 г. / орг. ком.: Бужор В. [и др.]. – Кишинев : Б. и., 2015 (Tiporg. «Cetatea de Sus»). – Ч. 2- 2015. – С. 66-68. (1 д.а.).

19. Ващук О.П. Верифікація інформації у судовому провадженні з перегляду судових рішень / Олеся Петрівна Ващук // Вісник кримінального судочинства : наук.-практ. журн. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, ТОВ "Правова Єдність". – Київ: Правова єдність, 2015. - № 3, с. 22-27.

20. Ващук О.П. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження / Олеся Петрівна Ващук // Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія": збірник наукових праць; НУОЮА. - Т. XVII. - Одеса: Юридична література, 2015. - С. 106-158.

21. Ващук О.П. Складові емоційного стану потерпілого та їх вплив на його показання / Олеся Петрівна Ващук // Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія": збірник наукових праць; НУОЮА. - Т. XVI. - Одеса: Юридична література, 2015. - С. 335-341.

22. Ващук О.П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування / Олеся Петрівна Ващук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. Збірник наукових праць. Випуск. 6 – Херсон, 2015. – С. 89-92.

23. Ващук О.П. Возможности классификации ложных показаний / Олеся Петрівна Ващук // Криміналіст першодрукований. Журнал Національного університету імені Ярослава Мудрого. №10/2015. - Харьків: ТОВ «Видавнича агенція «Апостіль». - С. 58-61. (0,5 друк. арк.).

24. Ващук О.П. Виміри зовнішнього незалежного оцінювання: гарантія якості знань чи перешкода успіху / Олеся Петрівна Ващук // V Міжнародна науково-методична конференція «Освітні вимірювання-2015. Реформування зовнішнього незалежного оцінювання: методологія, модель, основні складові». - 30 вересня-2 жовтня 2015 р., м. Одеса. - С. 33-37.

25. Ващук О.П. Щодо деяких загальних питань дослідження невербальної інформації у ході допиту / Олеся Петрівна ващук // Оперативно-розшукова-діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України / матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22-23 квітня 2015 року. – Одеса: ОДУВС, 2015. – С. 114-115.

26. Ващук О.П. Складові самообмови: причини та ознаки / Олеся Петрівна Ващук // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 2 / відп. ред.. М.В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 385-387.

27. Ващук О.П. Щодо складових емоційного стану учасників кримінального провадження / Олеся Петрівна Ващук // Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 року) / Редкол.: д.ю.н. І. С. Грищенко (голова), к.ю.н. І.С. Сахару (відп. ред.) та ін. – К. : Прінт-Сервіс, 2015. – С. 410-412.

28. Ващук О.П. Щодо методів виходу зі стресового стану потерпілого на попередній стадії допиту / Олеся Петрівна Ващук // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матеріали Міжнародного круглого

столу (29 травня 2015 р., м. Одеса) / відп. за вип.. : В. В. Тіщенко, О.П. Ващук ; НУ ОЮА ; ПРЦ НАПрН України. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 51-53.

29. Ващук О.П. Щодо деяких типових слідчих ситуацій при самообмові підозрюваного / Олеся Петрівна Ващук // Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (М. Одеса, 17 квітня 2015 р.) / відп. ред.. Ю.П. Аленін. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – 112-113.

30. Ващук О.П. Характеристика факторов и признаков самооговора подозреваемого в уголовном производстве / Олеся Петрівна Ващук // Криминалистика и судебная єкспертология: наука, обучение, практика XI: сборник научных статей. – Вільнюс, 2015. – с. 225-231.

31. Ващук О.П. Зародження нової концепції фіксації невербальної інформації в судовому провадженні / Олеся Петрівна Ващук // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали І-741 IV міжнародного круглого столу 27 травня 2016 р. м. Одеса/ відп. за вип.: В.В. Тіщенко, О.П. Ващук, А.О. Панасюк; НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України (та ін.). - Одеса: Юридична література", 2016.- С.136. ISBN 978-966-419-268-9.

32. Ващук О.П. Дослідження невербальної інформації при проведенні слідчих дій на досудовому розслідуванні / Олеся Петрівна Ващук // Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації К823 досудового розслідуваня: матеріали дистанційної конференції, м. Одеса, 2 квітня 2016 р./відп. за вип.: В.В. Тіщенко, О.П. Ващук, І.В. Гловюк, М.В. Шкрибайло; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". - Одеса: Юридична література, 2016. - 144 с. ISBN 978-966-419-253-5.

33. Ващук О.П. Теоретичні та практичні проблеми методики і тактики розслідування злочинів / Олеся Петрівна Ващук // Теоретичні та практичні проблеми методики і тактики розслідування злочинів: навчально-методичний посібник / В.В. Тіщенко, А.А. Барицька, О.П. Ващук, Ю.О. Гресь. - 3-тє вид., доп.й уточн.- Одеса: Юридична література, 2016. - 120 С. ISBN 978-966-419-250-4.

34. Ващук О.П. Сучасна концепція реформування юридичної освіти в Україні / Олеся Петрівна Ващук // Problems and perspectives in European education development : proceedings of the International scientific and practical conference (20-27 Nov. 2016, Prague, Czesh Republic) - Prague, 2016. - P. 161-162.

35. Ващук О.П. Місце верифікації та валідації в судовому провадженні / Олеся Петрівна Ващук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : юриспруденція. - 2016. - Вип. 23. - С. 180-182.

36. Ващук О.П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні / Олеся Петрівна Ващук // Evropský politický a právní diskurz. - 2016. - Том 3. - Вип. 6 - С. 258-262.

37. Ващук О.П. Інструментальні методи дослідження невербальної інформації / Олеся Петрівна Ващук // Значення та особливості застосування спеціальних знань у розслідуванні: круглий стіл (09 грудня 2016 р., м. Одеса) [Електронний ресурс]. - Одеса : Фенікс, 2016. - 96 с. - С. 18-20.

38. Ващук О.П. Верифікація та валідація на досудовому розслідуванні / Олеся Петрівна Ващук. // Актуальні проблеми держави і права. – 2016. – Вип. 76. – С. 18-22.

39. Ващук О.П. Співвідношення верифікації та валідації в кримінальному провадженні / Олеся Петрівна Ващук. // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2016. – С. 45-48.

40. Ващук О.П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції / Олеся Петрівна Ващук. // Науково-практичний журнал "Прикарпатський юридичний вісник" ; НУОЮА. – 2016. – №2. – С. 87-91.

Заступник начальника
ГУНП в Одеській області –
начальник слідчого управління
підполковник поліції **С.О. Шайхет**

01.08.2017

Заступник начальника ОМВ
СУ ГУНП в Одеській області
полковник поліції **І.В. Федоров**

Старший слідчий в ОВС СУ
ГУНП в Одеській області
підполковник поліції **І.В. Дмитренко**

Старший слідчий в ОВС СУ
ГУНП в Одеській області
підполковник поліції **А.В. Тищенко**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Керівник
Київської місцевої прокуратури № 10
_____ Гавриш Р.В.
"13" ____11____ 2017 р.

Акт

впровадження у практичну діяльність Київської місцевої прокуратури № 10 результатів дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: "Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання" за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі:

1. Перший заступник керівника Київської місцевої прокуратури № 10 Кучер В.О.
2. Прокурора Київської місцевої прокуратури № 10 Адамів Ю.Я.
3. Прокурора Київської місцевої прокуратури № 10 Крусяна Р.А.

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: "Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання" можуть застосовуватися у практичній діяльності прокурорів під час здійснення процесуального керівництва у досудовому розслідуванні, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Перший заступник керівника
Київської місцевої прокуратури № 10 **В. Кучер**

Прокурор
Київської місцевої прокуратури № 10 **Ю. Адамів**

Прокурор
Київської місцевої прокуратури № 10 **Р. Крусян**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник декана
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
_____ д.ю.н., проф. **О. О. Отраднова**
"20" 11 2017 р.

Акт

впровадження у навчальний та науково-дослідний процеси юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка результатів дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: "Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання" за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі:

1. Завідувача кафедри правосуддя, д.ю.н., проф. М. А. Погорецького
2. Професора кафедри правосуддя, д.ю.н., проф. О. П. Кучинської
3. Професора кафедри правосуддя, д.ю.н., проф. О.Г. Яновської

склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: "Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання", поданих на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, є цілком обґрунтованими, мають належний науковий рівень та вагоме практичне значення для використання у навчальному процесі кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні навчальних дисциплін "Кримінальне процесуальне доказування", "Проблеми досудового розслідування", "Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальному провадженні", "Розслідування окремих видів злочинів", а також у науково-дослідній роботі аспірантів та викладачів.

Завідувач кафедри правосуддя,
д.ю.н., проф. **М. А. Погорецький**

Професор кафедри правосуддя,
д.ю.н. проф. **О. П. Кучинська**

Професор кафедри правосуддя,
д.ю.н. проф. **О. Г. Яновська**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор
Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юридичних наук, професор
_____ А.Ф. Крижановський
«__» _____ 2015 р.

АКТ

впровадження результатів наукового дослідження
Ващук Олесі Петрівни
на тему: «НЕВЕРБАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ»
в навчальний процес і наукову роботу
Міжнародного гуманітарного університету

Комісія у складі: **голови** – завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, доктора юридичних наук, професора Берназа В.Д., **членів комісії** – директора Інституту національного та міжнародного права, кандидата юридичних наук, доцента Громовенко К.В., начальника навчального відділу Малецької І.В., склала цей акт про те, що результати наукового дослідження здобувача кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» Ващук О.П. на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю «12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» за темою: «Невербальна інформація в кримінальному судочинстві: теоретико-методологічні основи та практика використання», пропозиції та методичні рекомендації дисертаційного дослідження, які викладені в низці її наукових публікацій, мають практичну спрямованість і використовуються в навчальному процесі Міжнародного гуманітарного університету. Зокрема розроблені теоретичні та методологічні основи невербальної інформації в кримінальному судочинстві, окремо досліджені методологічні основи пізнання невербальної інформації в кримінальному судочинстві, охарактеризована тактика використання невербальної інформації в кримінальному судочинстві та виділені проблеми її використання. Апробована

програма по оптимізації використання невербальної інформації в кримінальному судочинстві. Положення дисертаційного дослідження використані в підготовці лекційного фонду.

Також знайшли використання окремі наукові публікації Ващук О.П., зокрема:

1. Ващук О.П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту. Митна справа. Науково-аналітичний журнал. Фахове видання. № 5 (89), 2013, частина 2, книга 2, вересень-жовтень. – С. 50-56. (0,3 д.а.).
2. Ващук О.П. Невербальна інформація як один із видів криміналістичної інформації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : юриспруденція / Збірник наукових праць. Випуск 6-2 том 2. Одеса. 2013. - С. 109-112. (0,2 д.а.).
3. Ващук О.П. О принципах использования невербальной информации в уголовном судопроизводстве. Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика: зб. наук. пр. у 2-х т. – Х. : Видавнича агенція «Апостіль», 2014. – Т. 1. – С. 62-68. (0,7 д.а.).
4. Ващук О.П. Криміналістична характеристика та класифікація самообмови при розслідуванні злочинів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : юриспруденція / Збірник наукових праць. Випуск 10-2 том 2. Одеса. 2014. - С. 114-116. (0,7 д.а.).
5. Ващук О.П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження. Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 70. – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 309-315. (0,7 д.а.).
6. Ващук О.П. Невербальна інформація у кримінальному судочинстві: допит. «Национальный юридический журнал» О.О.О. Научно-практическое правовое издание. № 6(10) 2014. – С. 234-237. (0,7 д.а.).
7. Ващук О.П. О мотивационно-поведенческом факторе самооговора в расследовании преступлений. «Особенности адаптации законодательства Молдовы и Украины к законодательству Европейского Союза»,

международная научно-практическая конференция (2015; Кишинев), 27-28 марта 2015 г. / орг. ком.: Бужор В. [и др.]. – Кишинев : Б. и., 2015 (Tiporg. «Cetatea de Sus»). – Ч. 2- 2015. – С. 66-68. (0,3 д.а.).

Голова комісії:

Завідувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики,
доктор юридичних наук, професор
«13» квітня 2015 р. **В.Д. Берназ**

Члени комісії:

Директор Інституту національного
та міжнародного права,
кандидат юридичних наук, доцент
«13» квітня 2015 р. **К.В. Громовенко**

Начальник навчального відділу
«13» квітня 2015 р. **І.В. Малецька**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор Академії адвокатури України,
доктор юридичних наук,
член-кореспондент НАПрН України

_____ **Т.В. Варфоломеєва**

"12" 10 2018 р.

Акт

впровадження у навчальний і науково-дослідний процеси Академії адвокатури України результатів дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: "Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання" за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі:

1. Гори І. В., доктора юридичних наук, професора, професора кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України;

2. Боярова В. І., кандидата юридичних наук, доцента, професора кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України;

3. Легких К. В., кандидата юридичних наук, доцента кафедри кримінального процесу та криміналістики Академії адвокатури України,

розглянула публікації основного змісту дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: "Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання" за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність:

1. Ващук О. П. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні. Юридичний вісник. 2013. №4. С. 105-109.
2. Ващук О. П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. 2015. Вип. 6. С. 89-92.
3. Ващук О. П. Верифікація інформації у судовому провадженні з перегляду судових рішень. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 3. С. 22-27.
4. Ващук О. П. Складові емоційного стану потерпілого та їх вплив на його показання. Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія": збірник наукових праць; НУОЮА. Одеса: Юридична література, 2015. Т. XVI. С. 335-341.
5. Ващук О. П. Верифікація та валідація на досудовому розслідуванні. Порівняльно-аналітичне право. 2016. Вип. 76. С.18-22.

6. Ващук О. П. Питання верифікації та валідації у кримінальному провадженні: методи пізнання невербальної інформації. Право України. 2017. № 6. С. 159-163.

7. Ващук О. П. Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посіб. Одеса: Юридична література, 2016. 84 с.

8. Ващук О. П. Особливий порядок кримінального провадження: верифікація даних. Актуальні проблеми політитки. 2016. Вип. 58. С. 251-257.

Комісія вважає, що положення зазначених публікацій є достовірними та мають належний науковий рівень. Результати наукового дослідження О.П. Ващук впроваджені в навчальний процес Академії адвокатури України при викладанні навчальних дисциплін "Криміналістика", "Актуальні проблеми розслідування окремих видів злочинів", "Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні" тощо, а також в науково-дослідній роботі викладачів і аспірантів.

Члени комісії:

Професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики Академії адвокатури України,
доктор юридичних наук, професор І.В. Гора

Професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики Академії адвокатури України,
кандидат юридичних наук, доцент В.І. Бояров

Доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики Академії адвокатури України,
кандидат юридичних наук К.В. Легких

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України
М.С. Цуцкіридзе
«22» січня 2018 року

А К Т

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: "Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання"

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Борець І.В., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: "Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання" можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук **Д.М. Мірковець**

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук **А.В. Шевчишен**

Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України **І.В. Борець**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»
В.В. Завальнюк
«26» травня 2015 р.

АКТ
про впровадження результатів наукового дослідження
Ващук Олесі Петрівни
на тему: «Невербальна інформація в кримінальному судочинстві: теоретико-методологічні основи та практика використання»
в навчальний процес і наукову роботу
Національного університету "Одеська юридична академія"

Комісія у складі: **голови** – віце-президента, першого проректора, проректора з навчальної роботи, кандидата юридичних наук, професора Аракеляна М.Р., **членів комісії** – в.о. віце-президента, проректора з наукової роботи, доктора юридичних наук, доцента Афанасьєвої М.В., завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, доктора юридичних наук, професора Дрьоміна В.М., завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, професора Аленіна Ю.П., завідувача кафедри криміналістики, доктора юридичних наук, професора Тіщенка В.В. склала цей акт про те, що результати наукового дослідження здобувача кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» Ващук Олесі Петрівни на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність на тему: «Невербальна інформація в кримінальному судочинстві: теоретико-методологічні основи та практика використання», пропозиції та методичні рекомендації дисертаційного дослідження, які викладені в низці її наукових публікацій, мають практичну спрямованість і використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» та науковій діяльності дослідницької групи кафедри

криміналістики «DE MENDACIO VERITAS». Зокрема розроблена та буде впроваджена на факультеті підготовки слідчих органів внутрішніх справ Інституту прокуратури та слідства у 2015-2016 навчальному році дисципліна «Психофізіологічна діагностика особистості» для магістрів зі спеціальності 8.03040101 «Правознавство». Також положення та розробки дисертаційного дослідження використані в підготовці лекційного фонду:

1. Дисципліна «Криміналістика»: Розділ 1. Теоретичні та методологічні основи криміналістики; Розділ 3. Криміналістична тактика.

2. Дисципліна «Теоретичні та практичні проблеми методики і тактики розслідування злочинів»: Тема 8. Методи і алгоритми розслідування у конкретному провадженні.

Голова комісії:

Віце-президент, перший проректор,
проректор з навчальної роботи,
кандидат юридичних наук, професор **М.Р. Аракелян**

Члени комісії:

В.о. віце-президента,
проректора з наукової роботи,
доктор юридичних наук, доцент **М.В. Афанасьєва**

Завідувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права,
доктор юридичних наук, професор **В.М. Дрьомін**

Завідувач кафедри кримінального процесу,
доктор юридичних наук, професор **Ю.П. Аленін**

Завідувач кафедри криміналістики,
доктор юридичних наук, професор **В.В. Тіщенко**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»
В.В. Завальнюк
«19» грудня 2017 р.

АКТ

про впровадження результатів наукового дослідження
Ващук Олесі Петрівни
на тему: «Невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади»
в навчальний процес і наукову роботу
Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: **голови** – віце-президента, проректора з навчальної роботи, кандидата юридичних наук, професора Аракеляна М.Р., **членів комісії** – віце-президента, проректора з наукової роботи, доктора юридичних наук, доцента Ульянової Г.О., завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, доктора юридичних наук, професора Дрьоміна В.М., склала цей акт про те, що результати наукового дослідження здобувача кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» Ващук Олесі Петрівни на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність на тему: «Невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади» , пропозиції та методичні рекомендації наукового дослідження, які викладені в низці її наукових публікацій, мають практичну спрямованість і використовуються в навчальному

процесі Національного університету «Одеська юридична академія» та науковій діяльності дослідницької групи кафедри криміналістики «DE MENDACIO VERITAS». Зокрема розроблена та буде впроваджена на факультеті підготовки слідчих органів внутрішніх справ Інституту кримінальної юстиції у 2017-2018 навчальному році дисципліна «Психофізіологічна діагностика особистості» для магістрів зі спеціальності 8.03040101 «Правознавство». Також положення та розробки дослідження використані в підготовці лекційного фонду:

1. Дисципліна «Криміналістична невербалістика»: Тема 1 «Теоретичні основи криміналістичної невербалістики»; Тема 2 «Методологічні основи криміналістичної невербалістики»; Тема 3 «Практичні засади криміналістичної невербалістики»; Тема 4 «Онтологія криміналістичної невербалістики»; Тема 5 «Психофізіологічні основи дослідження криміналістичної невербалістики»; Тема 6 «Традиційні методи пізнання невербальної інформації в криміналістиці»; Тема 7 «Інноваційні методи пізнання невербальної інформації в криміналістиці»; Тема 8 «Тактика використання невербальної інформації на досудовому розслідуванні»; Тема 9 «Тактика використання невербальної інформації у судовому провадженні»; Тема 10 «Тактика перевірки достовірності інформації з використанням невербальної інформації».

2. Дисципліна «Психофізіологічна діагностика особистості»: Тема 1 «Психофізіологія: теоретичні та методологічні основи»; Тема 2 «Наукові засади психофізіологічної діагностики особистості»; Тема 3 «Місце та значення вербальної інформації під час психофізіологічної діагностики особистості»; Тема 4 «Місце та значення невербальної інформації під час психофізіологічної діагностики особистості»; Тема 5 «Зміст невербальної інформації під час психофізіологічної діагностики особистості»; Тема 6 «Верифікація та валідація інформації під час психофізіологічної діагностики особистості»; Тема 7 «Методики проведення психофізіологічної діагностики особистості»; Тема 8

«Методики проведення психофізіологічної діагностики особистості із використанням поліграфа».

Голова комісії:

Віце-президент,
проректор з навчальної роботи,
кандидат юридичних наук, професор **М.Р. Аракелян**

Члени комісії:

Віце-президент,
проректор з наукової роботи,
доктор юридичних наук, доцент **Г.О. Ульянова**

Завідувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права,
доктор юридичних наук, професор **В.М. Дрьомін**

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук
Ващук Олесі Петрівни на тему:
«Невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади»

Теоретичні та методологічні положення, висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження на здобуття вченого ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю «12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» Ващук Олесі Петрівни на тему: «Невербальна інформація в кримінальному провадженні: криміналістичні засади» застосовуються в практичній діяльності співробітників Одеського НДІСЕ МЮ України і спрямовані на вдосконалення методів по оптимізації діяльності судових експертів.

До того ж, окремі матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі під час стажування працівників НДУСЕ Міністерства юстиції, які безпосередньо приймають участь у боротьбі зі злочинністю.

Впровадження отриманих результатів дозволяє розробити конкретні пропозиції щодо удосконалення існуючих заходів у діяльності експертів та сприяє підвищенню ефективності боротьби з суспільно-небезпечними діяннями.

Також знайшли використання наукові публікації Ващук О.П., зокрема:

1. Ващук О. П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико- методологічні основи : монографія / О. П. Ващук. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – 430 с.

2. Ващук О. П. Класифікація брехні при розслідуванні злочинів / О. П. Ващук // Науковий вісник Ужгородського національного університету; Ужгородський національний університет. - 2012. - Том 4. - Ч. 1. - Випуск 20. – С. 114-116.
3. Ващук О. П. Класифікація невербальної інформації в криміналістиці / О. П. Ващук // Актуальні питання публічного та приватного права / Науковий журнал. січень-лютий 2013. – ГО : «Причорноморська фундація права». – 2013. - № 1(01). - С. 154-157.
4. Ващук О. П. Невербальна інформація як один із видів криміналістичної інформації / О. П. Ващук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - Одеса, 2013. - Т. 2. - Вип. 6-2. - С. 109-112.
5. Ващук О. П. Метод пізнання невербальної інформації під час розслідування злочинів: спостереження / О. П. Ващук // Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. – Одеса : Юридична література, 2013. – Вип. 70. - С. 309-314.
6. Ващук О. П. Прийоми верифікації даних при проведенні слідчих (розшукових) дій / О. П. Ващук // Право і суспільство. – 2013. – Вип. 6. – С. 293-297.
7. Ващук О. П. Сучасні можливості використання невербальної інформації в розслідуванні злочинів / О. П. Ващук // Науковий вісник Херсонського державного університету: Збірник наукових праць. – Херсон, 2013. – Т. 2. – Вип. 4.– С. 145-147.
8. Ващук О. П. Можливості використання невербальної інформації при проведенні допиту / О. П. Ващук // Митна справа. - 2013. - № 5(2.2). - С. 50-55.
9. Ващук О. П. Механізм слідоутворення завідомо неправдивих показань свідка при проведенні допиту / О. П. Ващук // Електронне наукове

фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»; Ужгородський національний університет. - 2013. - № 3-2. - С. 287-289.

10. Ващук О. П. Тактика використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій / О. П. Ващук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, 2013.- Том 26(65). - № 2-2. – С. 293-299.
11. Ващук О. П. Криміналістична класифікація ознак зовнішності людини: теоретичний аспект / О. П. Ващук // Криминалистика и судебная экспертиза: Междуведомственный научно-методический сборник. / Отв. ред. И.И. Емельянова. – К.: Министерство юстиции Украины, 2013. - ч. 2. - Вып. 58. – С. 32-34.
12. Ващук О. П. Слідчий як верифікатор достовірності криміналістичної інформації на досудовому розслідуванні / О. П. Ващук // Юридичний вісник; НУОЮА. - 2013. - №4. - С. 105-109.
13. Ващук О. П. К вопросу о криминалистическом исследовании невербальной информации, содержащейся в динамических признаках человека / О. П. Ващук // Криминалистика и судебная экспертиза: Междуведомственный научно-методический сборник. / Отв. ред. И. И. Емельянова. - К.: Министерство юстиции Украины, 2014.– Вып. 59. - С. 196-203.
14. Ващук О. П. Криміналістична характеристика та класифікація самообмови при розслідуванні злочинів / О. П. Ващук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. - 2014. – Т. 2. - Вип. 10-2. - С. 114-116.
15. Ващук О. П. Верифікація інформації у судовому провадженні з перегляду судових рішень / О. П. Ващук // Вісник кримінального

судочинства : наук.-практ. журн. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ: Правова єдність, 2015. - № 3. – С. 22-27.

16. Ващук О. П. Складові емоційного стану потерпілого та їх вплив на його показання / О. П. Ващук // Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія": збірник наукових праць; НУОЮА. - Одеса: Юридична література, 2015. - Т. XVI. - С. 335-341.
17. Ващук О. П. Верифікація відомостей/даних на початку досудового розслідування / О. П. Ващук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. - Т. 3. – Вип. 6. - С. 89-92.
18. Ващук О. П. Співвідношення верифікації та валідації в кримінальному провадженні / О. П. Ващук // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України: науково-практичний юридичний журнал. / редкол: С. М. Прилипко та ін. - Київ : "Піраміда", 2016. – Вип. 1.- С. 45-48.
19. Ващук О. П. Місце верифікації та валідації в судовому провадженні / О. П. Ващук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Збір. наук. праць. / редкол: В. В. Дудченко та інші. - Одеса, 2016. - Вип. 23. - С. 182-184.
20. Ващук О. П. Верифікація та валідація на досудовому розслідуванні / О. П. Ващук // Актуальні проблеми держави і права. - 2016. - Вип. 76. - С. 18-22.
21. Ващук О. П. Особливий порядок кримінального провадження: верифікація даних / О. П. Ващук // Актуальні проблеми політики. - 2016. - Вип. 58. - С. 251-257.
22. Ващук О. П. Вплив емоційного стану потерпілого на його показання / О. П. Ващук // Криміналістика і судова експертиза. – 2016. – Вип. 61. – С. 508-521.

23. Ващук О. П. Сучасні можливості верифікації невербальної інформації в межах кримінального провадження / О. П. Ващук // Юридичний науковий електронний журнал. - 2016. - № 6. - С. 213-216.

24. Ващук О. П. Негласні слідчі (розшукові) дії: верифікація даних / О. П. Ващук // Часопис Київського університету права. - 2016. - № 4. - С. 306-309.

25. Ващук О. П. Особливості верифікації даних у судовому провадженні першої інстанції / О. П. Ващук // Прикарпатський юридичний вісник; НУОЮА. - 2016. – Вип. 2(11). - С. 87-90.

26. Ващук О. П. Питання верифікації та валідації у кримінальному провадженні: методи пізнання невербальної інформації / О. П. Ващук // Право України: юр. журн. - Вип. 6. – 2017. - с. 159-163.

27. Ващук О. П. Використання невербальної інформації у розробці методики розслідування окремих категорій злочинів / О. П. Ващук // Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія" : Збірник фахових статей. / відп. ред. М. В. Афанасьєва. - Одеса: "Юридична література", 2017. - Т. 19. - С. 77-85.

28. Ващук О. П. Використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій / О. П. Ващук // Правова держава: наук. журн. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. - Одеса: Фенікс, 2017. - Вип. 25. - С. 140-148.

29. Ващук О. П. Судова експертиза в межах кримінального провадження: психофізіологічне дослідження / О. П. Ващук // Вісник кримінального судочинства : наук.-практ. журн. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, – Київ: Правова єдність, 2017. - № 2. - С. 19-24.

30. Ващук О. П. Формування криміналістичної невербалістики / О. П. Ващук // Підприємництво, господарство і право. - 2017. - № 11. - С. 203-206.

31. Ващук О. П. Механизм следообразования заведомо ложных показаний потерпевшего при допросе / О. П. Ващук // LEGEA ŞI VIAŢA. Publicaţie ştiinţifico-practică. mun. Chişinău, Republica Moldova. – 2013. - № 11(263) – P. 42-45.

32. Ващук О. П. Определение термина «невербальная информация» в современной криминалистике / О. П. Ващук // Инновационное развитие общества в условиях интеграции правовых систем: сб. науч. ст. / ГрГУ им. Я. Купалы. / редкол.: Н. В. Сильченко (гл. ред.) [и др.]. - Гродно : ГрГМУ, 2013. – С. 376-379.

33. Ващук О. П. О классификации ложных показаний в уголовном производстве / О. П. Ващук // Проблемы уголовного процесса, криминалистики и судебной экспертизы ; СГЮА. / отв. ред. Л. Г. Шапиро. – Саратов, 2014. - № 1(3). – С. 52-57.

34. Ващук О. П. Невербальна інформація у кримінальному судочинстві: допит / О. П. Ващук // Национальный юридический журнал: теория и практика: научно-практическое правовое издание. / отв. ред. Л. Л. Арсене. - Кишинев, 2014. - № 6(10). – С. 234-237.

35. Ващук О. П. Вплив стресу на емоційний стан потерпілого під час надання ним показань в кримінальному провадженні / О. П. Ващук // Evropský politický a právní diskurz. - 2016. - Том 3. - Вип. 6 - С. 258-262.

36. Ващук О. П. Formation of criminalistical nonverbalistics / О. П. Ващук // LEGEA ŞI VIAŢA. Publicaţie ştiinţifico-practică. mun. Chişinău, Republica Moldova. - 2017. - № 12/2(312). – P. 35-37.

37. Ващук О. П. Формування криміналістичного підходу до вивчення невербальної інформації в кримінальному провадженні / О. П. Ващук // Visegrad Journal on Human Rights. - 2017. - № 5. - С. 58-65.

38. Ващук О. П. Щодо криміналістичної класифікації зовнішності людини / О. П. Ващук // Новітні наукові дослідження держави і права – 2013 : збірник наукових праць / за ред. П. М. Шапірка, О. В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2013. – С. 27-29.

39. Ващук О. П. Використання невербальної інформації при проведенні допиту: теоретичні питання / О. П. Ващук // Карпатський правничий часопис. – Львів, 2013. – Вип. 1(01). – С. 17-21.

40. Ващук О. П. О принципах использования невербальной информации в уголовном судопроизводстве / О. П. Ващук // Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика: зб. наук. пр. у 2-х т. – Х.: Видавнича агенція «Апостіль», 2014. – Т. 1. – С. 62-68.

41. Ващук О. П. Возможности классификации ложных показаний / О. П. Ващук // Криминалист першодрукований: журнал Національного університету імені Ярослава Мудрого. – Харьків: Видавнича агенція «Апостіль». – 2015. – Вип. 10. – С. 58-61.

42. Ващук О. П. Polygraph and Psycho-Physiological Diagnostics of Personalit / O. Vashchuk// Polygraph and Psycho-Physiological dsagnostics of personality. Compendium of lectures Odesa: Publishsng House «Helvetica», 2015. – 44 p.

43. Ващук О. П. Характеристика факторов и признаков самооговора подозреваемого в уголовном производстве / О. П. Ващук // Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика XI: сборник научных статей. – Вильнюс, 2015. – С. 225-233.

44. Ващук О. П Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посіб. / О. П. Ващук. – Одеса : Юридична література, 2016. – 84 с.

45. Ващук О. П. Криміналістична невербалістика : навч.-метод. посіб. / О. П. Ващук. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – 88 с.

46. Ващук О. П. Психофізіологічна діагностика особистості : навч.-метод. посіб. / О. П. Ващук. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – 108 с.

47. Ващук О. П. Формирование методики психофизиологической экспертизы в уголовном производстве / О. П. Ващук // Криминалистика и судебная экспертология : наука, обучение, практика XIII: Сборник научных трудов. Часть II / ред. Габриель Юдокайте-Гранскене. - Вильнюс, 2017. - Ч. 2. - С. 478-485.

48. Ващук О. П. Criminalistic investigation of non-verbal information: opportunities and prospects / О. П. Ващук // Криміналіст першодрукований: журнал Національного університету імені Ярослава Мудрого. - 2017. - № 14. – С. 47-53.

Директор Одеського
науково-дослідного інституту
судових експертиз МЮ України А.І.Ріпенко

30.07.2017 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

С.С. Чернявський

«12» 12 2017 р.

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: «Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність у освітній процес та науково-дослідну роботу Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: директора Інституту післядипломної освіти, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України Удалової Лариси Давидівни (голова комісії); професора кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента Омельченка О.Є.; завідувача наукової лабораторії з проблем досудового розслідування ННІ № 1, кандидата юридичних наук, доцента Вознюка А.А.; начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук Титко А.В. склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Ващук Олесі Петрівни на тему: «Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи та практика використання» впроваджені у освітній процес та науково-дослідну роботу академії.

Матеріали дисертаційного дослідження Ващук О.А. застосовуються у освітньому процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять зі здобувачами вищої освіти з курсів «Кримінальний процес», «Доказування на досудовому розслідуванні», «Судові та правоохоронні органи України», у рамках підвищення кваліфікації слідчих та працівників оперативних підрозділів згідно з затвердженими МВС України навчальними програмами післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, а також у науково-дослідній роботі наукових та науково-педагогічних працівників.

Голова комісії **Л.Д. Удалова**

Члени комісії **О.Є. Омельченко**

А.А. Вознюк

А.В. Титко